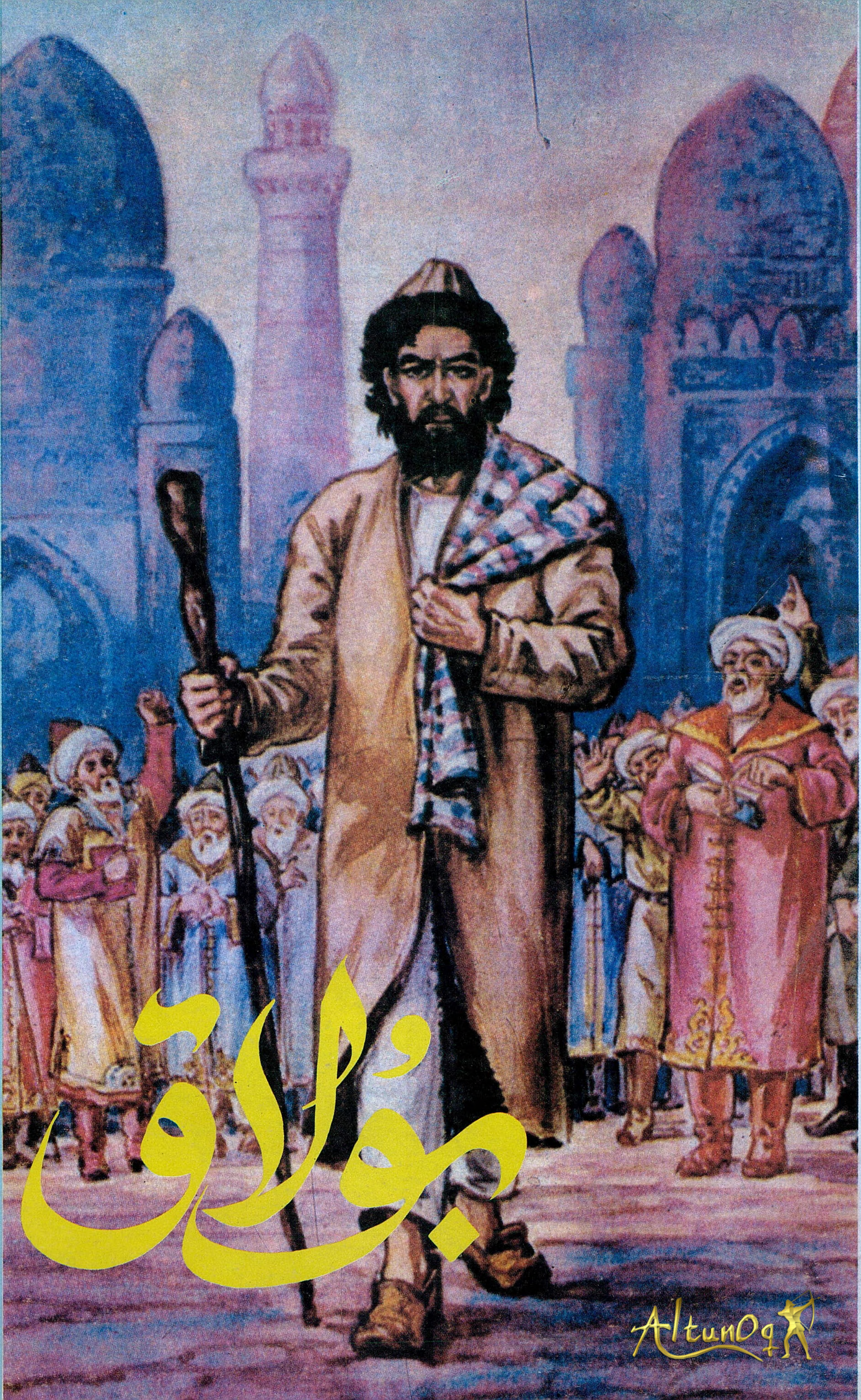
بۇلاق
AltunOq

بۇلاق

(ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى مەجمۇئەسى)

ئومۇمى 19-سان

7-يىل نەشرى

AltunOq

1986

مۇندەرىجە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

مۇھەممەد سادىق قەشقەرى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېھىم سابىت 1
ئىسمايىل هاجى شېئىرلىرى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەت چاۋار 13
ئارەزى غەزەللىرى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: قادىر ئەكبەر 21
چاھار دەرۋىش............................... ....ئا نىزارى، ن.زىيائى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىسرائىل يۈسۈپ.. 43

جاھان كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

مۇھەببەتنامە ....مۇھەممەد خارەزمى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن.............................. 72

مەشھۇر كىلاسسىكلار

مەشرەب — ئۇلۇغ ئىنسانپەرۋەر شائىر 85
ئەبۇلھەسەن رۇداكى...م.شەرىفزادە
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: روزى مۇھەممەت جۇمە 93

كلاسسىكلار ھەققىدە ھېكايىلەر

ئىككى شائىرەنىڭ ئەدەبىي مىراسىنى ئىزدەپ.........................توختاسىن جالالوۋ
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى:ھەسەن ھېلىم...120

ئەدەبىي مۇھاكىمە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى نامايەندىلەر ....قاسىم ئارىشېۋ 99

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

مەلىكە مېھرىلىقا (داستان)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىمىنجان ئەخمىدى 135
ئالتۇن قوڭغۇراق (چۆچەك)
رەتلىگۈچى: يۈسۈپ ئۆمەر 160
ھېكايەت ۋە لەتىپىلەر
نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: مەتتۇردى مىرزەخمەت، يالقۇن قاھار 162
رىۋايەتلەر
نەشرگە تەييارلىغۇچى: غەنىزات غەيۇرانى 167
ئىككى لاپچى
رەتلىگۈچى ئەخەت ھاشىم 173
بېيىت ۋە قوشاقلار
رەتلىگۈچى: ئابدۇكېرىم مەخسۇت 176
ماقال - تەمسىللەر
رەتلىگۈچى: ماخمۇتجان ئىسلام 181
تېپىشماقلار
تەييارلىغۇچى: ئابدۇراخمان ئەبەي 184
چاغاتايچە لۇغەت 190

تۈزگۈچىلەر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن، ئابلىمىت ئەھەت.

بۇ ساندىكى سۈرەتلەرنى مەھەممەت ئايۇپ، ئابلىمىت ئابلىزلار ئىشلىگەن.
خۇش خەتلەرنى تۇردى قادىر نازىرى يازغان.
كۆنچىكلەر مەشھۇر رەسسام سېمىيان ئادولفوۋىچ مالت ئەسەرلىرىدىن ئېلىندى.
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: لىيۇ پېيچىڭ

ژۇرنىلىمىزنىڭ مۇھەررىرلىرى: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن (مەسئۇل مۇھەررىر)، نىجات مۇخلىس، پەردە ئىمىن

مۇندەرىجە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

مۇھەممەد سادىق قەشقەرى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېھىم سابىت 1
ئىسمايىل ھاجى شېئىرلىرى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەھەممەت چاۋار 13
ئارەزى غەزەللىرى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: قادىر ئەكبەر 21
چاھار دەرۋىش ...... ئا نىزارى، ن.زىيائى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىسرائىل يۈسۈپ 43

جاھان كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

مۇھەببەتنامە ...... مۇھەممەد خارەزمى
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن 72

مەشھۇر كلاسسىكلار

مەشرەب — ئۇلۇغ ئىنسانپەرۋەر شائىر 85
ئەبۇلھەسەن رۇداكى ...... م.شەرىفزادە
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: روزى مۇھەممەت جۇمە 93

كلاسسىكلار ھەققىدە ھېكايىلەر

ئىككى شائىرەنىڭ ئەدەبىي مىراسىنى ئىزدەپ ...... توختاسىن جالالوۋ
ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ھەسەن ھېلىم 120

ئەدەبىي مۇھاكىمە

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى نامايەندىلەر ...... قاسىم ئارشىۋ 99

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

مەلىكە مېھرىلىقا (داستان)
نەشىرگە تەييارلىغۇچى: ئىمىنجان ئەخمىدى 135
ئالتۇن قىرغۇراق (چۆچەك)
رەتلىگۈچى: يۈسۈپ ئۆمەر 160
ھېكايەت ۋە لەتىپىلەر
نەشىرگە تەييارلىغۇچىلار: مەتتۇردى مىرزەخمەت، يالقۇن قاھار 162
رىۋايەتلەر
نەشىرگە تەييارلىغۇچى: غەنىزات غەيۇرانى 167
ئىككى لاپچى
رەتلىگۈچى ئەخەت ھاشىم 173
بېيىت ۋە قوشاقلار
رەتلىگۈچى: ئابدۇكېرىم مەخسۇت 176
ماقال - تەمسىللەر
رەتلىگۈچى: ماخمۇتجان ئىسلام 181
تېپىشماقلار
تەييارلىغۇچى: ئابدۇراخمان ئەبەي 184
چاغاتايچە لۇغەت 190

تۈزگۈچىلەر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن، ئابلىمىت ئەھەت.

بۇ ساندىكى سۈرەتلەرنى مەھەممەت ئايۇپ، ئابلىمىت ئابلىزلار ئىشلىگەن.
خۇش خەتلەرنى تۇردى قادىر نازىرى يازغان.
كۆنچىكلەر مەشھۇر رەسسام سېمىيان ئادولفوۋىچ مالت ئەسەرلىرىدىن ئېلىندى.
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: لىۋ پېيىچىڭ

ژۇرنىلىمىزنىڭ مۇھەررىرلىرى: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن (مەسئۇل مۇھەررىر)، ئىجات مۇخلىس، پەرىدە ئىمىن

مۇھەممەد سادىق قەشقەرى

غەزەللەر

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېھىم سابىت

ئەيكى يار زىنھارسەن ھېچكىمگە ئازار ئەيلەمە،
ھېچ دىلغە بەرمە رەنجىش ئانى كۆپ زار ئەيلەمە.

ھەر جەفاكىم ھەم قىلۇرسەن تاڭلا كەلمىش يۈز ساڭا،
ئۆزگە نەفئ ئىستەپ، بىرەۋگە زۇلم بىسيار ئەيلەمە.

قويماغىل بىجا قەدەم، قىلما خىيانەت كىمسەگە،
ئىككى ئالەمدە قاتىغ جانىڭغە كۆپ كار ئەيلەمە.

ھەرنە قىلساڭ قىل فەقىرى كۆڭلىن ئازار ئەتمەگىل،
دەر ھەقىقەت شاھ ئېرۇركىم سەن ئۇنى خار ئەيلەمە.

نەچچە دۇشمەننى ئۆزۈڭگە مەھرەمى راز ئەيلەدىڭ،
سىررىڭ ئەيلەر فاشكىم ئەغيارنى يار ئەيلەمە.

گەر ساڭا ئەھلى ھەقىقەت كارى خۇدمەئلۇم ئەمەس،
جان - دىل بىرلە ئىقدە ئەيلە، ئىنكار ئەيلەمە.

ھەر نەچچە جەبرى جەفا يەتسە فەلەك ئەغياردىن،
بىل ئۆزۈڭ دەردىڭنى كىم، دۇشمەنگە ئىزھار ئەيلەمە.

سادىقا ئۆتكەن ئەزىزلەر رۇھىدىن يارى تىلەپ،
ئىشتلارنىڭ ئىشتلارى سىلكدە بول، ئار ئەيلەمە.

× ×

مۇسۇلمانلارغا ئۇلكۈن بىر قىيامەت ئەيلەدى ئاشكار،
ئۆلۈكلەر كوچادا سانسىز ياتار ۋاۋەيلەتا ئىزھار.

ئىگەسىز قىز-ئوغۇللار ھەم گۆدەكلەر خاس-خەس يەڭلىغ،
بۇلارنى باشقۇرۇپ ئاش-نان بېرۇرگە قايدادۇر غەمخار.

كوچالار سەل بولۇپ ئاققان مۇسۇلمان قانىدىن دەريا،
كۆيۈپ ئالى ئىمارەتلەر، نەدامەتلەر قىلۇر سەد بار.

غوجامدا رەھم شەفقەت يوق دۈنىگىدەك خار زىللەتكە،
بۇلارنىڭ ئىنتىقامىن ئالغۇسى ئول قادىرۇ جەببار.

ئايا سادىق سۆزۈك كۆپتۇر بۇ جايدا مۇختەسەر ئەيلە،
نەسىب ئەتكەي شەھىدلەرگە كى جەننەت تەھتەتۇل ئەنھار.

× ×

ھەرنە كىم كەلسە قەزادىن باشىمە بولغۇم رىزا،
بولماغاي ئالەمدە ھېچ ئىش زەررە چاغلىق بىرىزا.

گەر ماڭا تەقدىردۇر دۈشمەن ئىلىكدە ئەجەل،
بارمۇ ئۆز تەقدىرىدىن قاچىپ قۇتۇلماغلىق رەۋا.

نە ماڭا تەنھايى ئۆي بىل ئەھلۇ ئەۋلادىم بىلە،
بولغۇمىز مىراسگەر ئان، ئول شەھىدۇ كەربەلا.

ۋەقت ئېرۇركىم دۈشمەن ئولغاي ھەم زىمىنۇ ئاسمان،
بىر جەۋابى تاپماغۇم گەر ئەيلەسەم يۈز مىڭ نىدا.

خانىمانىمدىن كېچىپمەن بەلكى جانىمدىن گۇيا،
كەلتۈرۈپ يۈز ھادىسە ئەنۋائى تۈرلۈك يۈز بەلا.

تەشنەلەبدۇرمەن، ئېرۇر ئەمدى ماڭا جامى ئەجەل،
«ئەشرەبۇ يا ئەيىۇھەل ئەتشان كېلۇر ھەردەم نىدا»①

سادىقا شەھىنشەھى ئەرشىغە يەتمىش جەبرى كۆپ،
ئۆز كۆڭۈل دۇنيا ئىلىدىن، بولما ھەرگىز ئاشنا.

× ×

بەخت ئەگەر يارى بېرۇر دەرۋىشنى سۇلتان ئەيلەمىش،
ھەركۇنى كۇندىن زىياد ئىززەت فەراۋان ئەيلەمىش.

ئەختەرى تالىئ ئەگەر ئىمداد قىلىسە كىمسەگە،
گەرچە ئۇل مورى زەئىف، ئانى سۇلەيمان ئەيلەمىش.

مەملەكەت ئىچرە شەھىنشاھ ئەيلەسە تەنلەرگە جان،
بەلكى جاندىن ئاشۇرۇپ جانلارغە جانان ئەيلەمىش.

بەخت - تالىئ كىمسەدىن ئاراز قىلىسە ناگىھان،
گەرچە ئۇل شاھى جەھاندۇر خانە ۋەيران ئەيلەمىش.

سادىقا ئۆزگىل كۆڭۈل بۇ تەخت - بەخت ئابرۇيىدىن،
شۇنچە مۇفلىس لەھزەدە مۇفلىسنى سۇلتان ئەيلەمىش.

× ×

ئەمدى ۋەقتى شاد كەتتى، غۇربەت، ئەندۇھۇ فىراق،
تەركى شەھرخانە ئەيلەپ ئەزم ئېتىلىك شامۇ ئىراق.

بىۋەفا دۇنياۋۇ دۇنغە پەشتۇپانىڭ ۋەقتىدۇر،
تاشلاغىز بۇ كەررەفەر ئەيۋانۇ كەيۋانۇ رەۋاق.

نەچچە شاھى ناكام ئۆتكەردى بۇ تەختۇ سەلتەنەت،
سىزدىن ئۆتسۇن، قالسۇنۇ بولسا بىرەۋگە ئىشتىياق.

① بۇ مىسرا ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «چاردىۋان» ىدىكى بىرىنچى غەزىلىدىن ئېلىنغان.

نەچە يىل ئىشرەت مەيىن شاد ئىب خۇش نۇش ئەتتىڭىز،
نۇش ئېتىنىڭ غەم زەھرىنى زىنھار قىلماڭ تۇتەراق.

نەچچە تۇرلۇك ئافەتۇ ئەنۋائى تۇرلۇك ھادىسە،
ئەمدى بۇنىڭ جاندىن ئالىڭكىم ئالۇد ئەلفىراق.

سادىقا بارەۇ دېگىل بۇ ۋەقتى ئىمدادى نىجات،
....

× ×

بىۋەفاسەن ئەي فەلەك بارەۇ سىنىڭدىك زۇلمگەر،
مەن شىكايەت ئەيلەسەم مەككارلىقىڭدىن كۆن ئۆتەر.

سەن جەھانغە تولدۇرۇپ زالىم، جەھىل بەدبەختلىنى،
قانچە ياخشى مەرد، دەنالەر تۇنۇ كۈن قان يۇتەر.

زۇلم پېشە، گىنەكەشلەر ئالدى دۇنيادىن ئورۇن،
فەتھى نۇسرەتنى نەسىب ئەيلەپ ئاڭا غەمخار ئېتەر.

ياخشىلارنىڭ ياخشىسىغا بەرمەدىڭ ھەرگىز ئامان،
قايدا بولسا مەرد كىشىگە سەن قىلۇرسەن پۇر خەتەر.

بىرەھىمسەن بىۋەفا دۇنيا ئۆزۈك جەللاد كەبى،
شاھلار، شاھزادىلارنىڭ ھەي دەرىغ قانىن تۆكەر.

ھەر كىشى دۇنياغە كەلدى كۆرمەدى ھەرگىز ۋەفا،
ياخشىلەرگە ئەسلى كۈن يوق كۈندىن - كۈنگە دەربەدەر.

سادىقا گەر ئۇشبۇدۇر غەددار فەلەكتە ئىمتىياز،
نى ئۆمىد بارسەن فەلەكتە، بارچەلەر قاقشاپ كېتەر.

× ×

ئەجەب قاتتىق زەمان بولدى دۇنيا ئايلىناي دەيدۇ،
جەھاندىكى ياخشىلار قانغا بۇلغىناي دەيدۇ.

كۇففاردىن تېپىپ زىللەت، مۇسۇلماندىن تېپىپ كۆلفەت،
بۇ دۇنيانىڭ هاياتلىقى گورغا ئايلىناي دەيدۇ.

ياشلىنى ئەسكەر بولغان دەپ، قېرىلارنى خىزمەت قىلغان دەپ،
دېھقاننى ئاشلىق بەردىڭ دەپ جاندىن ئايرىلاي دەيدۇ.

بەندىگە قەزا يەتسە ھېچنەرسە ئارا تۇرماس،
ئىككى يىل تارتتۇق كۆلفەتنى قايتا كۆن چىقاي دەيدۇ.

بېجىندىن چىقىپ كەلدى داباجى بىلەن مانجۇ،
بۇرھانددىن كەيىنگە قايتا ئوت قوياي دەيدۇ.

ئامۇرسنا ئۇدۇللاپ ماڭدى رۇسسىيەنى بويلاپ،
بۇرھانددىن خان خوجا چوڭ خان بولىمەن دەيدۇ.

چەللۇڭخاننىڭ تەنجىڭى جاۋخوي بىلەن شىلاڭچى،
نەنىلۇدىكى جېدەلنى ئوقتا باسىمەن دەيدۇ.

ياركەندىكى ئاق كەپتەر قانات قېقىپ ئۇچساڭچۇ،
ھەۋاغە ئۇچاي دېسەم لاچىن سوقۇمەن دەيدۇ.

سادىق، سۆزۈڭ توختاتغىل، گەپنى مۇختەسەر ئەيلە،
كەڭرىتىپ يازاي دېسەم سىيسقى چىقاي دەيدۇ.

× ×

ھال ئەھۋال ئۆزگەچە ئەۋزائى ئەتۋار ئۆزگەچە،
گۇفتۇ گۇفتار ئۆزگەچە ئەفئال كىردار ئۆزگەچە.

خادەمى خەيلى ھەشەمنىڭ كارى بارى ئۆزگەچە،
تابىئى مەتبۇئىلارغە رۇيى دىدار ئۆزگەچە.

پىرى مۇخلىس ئۆزگەچە ئۇستاد شاگىرد ئۆزگەچە،
ئاشىقانە تالەبى مەھبۇب دىلدار ئۆزگەچە.

مەسنەدى ئىرشاد تەخت ـ سەلتەنەت جار ئۆزگەچە،
هەم ئىرادەت هەم ئىنابەت ۋىردى ئەزكار ئۆزگەچە.

پىرى شەش هال ئۆزگەچە هالى مۇلاقات ئۆزگەچە،
ئىلتىفاتى خەيرىباد سادىقغە يار ئۆزگەچە.

× ×

فىتنە ئەنگىز ئولماغىل زىنهار ئۆزۈڭنى سادە تۇت،
قىل تەۋەككەلنى خۇداغە بارچەدىن ئازادە تۇت.

قىلمە كۆپ تەدبىر كىم رەنجىڭنى زايىئ ئەيلەمە،
نەرملىكتىن ئالەم ئەهلى نەزدىدە ئازادە تۇت.

تۈزمە سۆهبەت ئالەم ئەهلى بىرلە، ئېرمىش بىۋەفا،
قەسدى جان ئەيلەر ساڭا ئاندىن بۇرۇنراق جادە تۇت.

ئىستەمە ئارايىش دۇنيا، يوق ئاسايىش هېچ ساڭا،
ئىختىيار ئەت كۇشەئى ئارامىدىن سەججادە تۇت.

سادىقا بۇ دەۋرىدە ئەرمەس فەزىلەت ئېتىبار،
هاسىل ئەت دۇنيانى كۆپراق ياكى ئاخۇن زادە تۇت.

مەسنەۋىيلەر

بولۇپ ئالتە شەهەرگە خانلىق خوجا دانىيال،
مۇسۇلمان خەلقنى قىلىپ بىر مەهەل پايمال.

تۇشۇپ نەچچە قىسمى ئالۋاڭ ـ ياساق،
بېرەلمەسەڭ گەر باشىڭدا قاينار تاياق.

تۇل خوتۇن، يېتىم، كەمبەغەل ئاشقە زار،
خوجام ئالدىدا بارچە بېئېتىبار.

مۇغۇللارگە قىلدىغان تۆهپەسى تولا،
غەرىب، ناتەۋانلارگە رەهم قىلسا بولا.

هېچكىمنىڭ ئۆيىدە يوق ئەردى ئاشى،
خالايىق ئاققۇزدى كۆزدىن ياشى.

بەيان ئەتتى مولىلا سادىق سۆزىنى تەمام،
كى بىلسۇن دۇنيادا تامام خاسۇ ئام.

× ×

تۇت ئەي ساقى ماڭا دۇجامى بارە،
زەمانە جەڭگىدۇر ۋەقتى نەققارە.

قىلۇرمەن شىكۋەلەر مەككارلاردىن،
نە بەدكىردار ئول خۇنخارلاردىن.

بار ئېردى بىر نەچە سەردار لەشكەر،
دىيانەت بەلكى ئىمان بىخەبەرلەر.

شەرىئەتنىڭ خەرابىدىن ئىشى يوق،
تەرىقەت ئىستەگۈچ ئەسلا كىشى يوق.

كېچە ـ كۈندۈز ئۇلارغا كار ھەرفە،
ئەداۋەت ئەيلەمەكدۇر بەغزىگىنە.

خۇدانىڭ بەندەسىگە جەبر ئەيلەر،
بۇ باتىن كۆزلەرىنى كور ئەيلەر.

فەساد ئىشلارغا ئول بىسيار مايىل،
بىرەۋنى باشلاماققە تۇرفە كامىل.

ئەداۋەت سارىغە بەد مەسلەھەتلەر،
سەلاھكارلارغا كاج مەسلەھەتلەر.

ئىكى شاھلار ئارا شەككاكدۇرلار،
سالۇرغە گىنە بەس چالاكدۇرلار.

ۋەزىر ئاقىل ئىرۇر شاھلارغە نىئمەت،
ئىكى دۇنيادا ئاندىن ئىستراھەت.

ئەدالەت ئاتى ئۆچمەس تاقىيامەت،
كۆرۇر ئەجرىنى تاڭلا بىنەھايەت.

ۋەزىرى بىفەراسەت بولسە ئەۋباش،
دىسە شاھ بۆركىنى ئال، ئۇ كىسەر باش.

ۋەزىرى زالىم ئول خۇنخار بولسا،
خىيانەت بابىدا مەككار بولسا.

يىتەر زۇلمى بىلە شاھلارغە بەدنام،
نىزامى مەملىكەت تاپماس سەرەنجام.

رەئىييە خەيلى شاھدىن خۇشنۇد ئولماس،
خەراب مۇلك ئۇلۇركىم ئەيىۋھەنناس.

بەسى شاھلار بولۇر كىم ساھىب ئىقبال،
ۋەزىرى ئاقىلىدىن ھەم نىكۇ ھال.

سۇلەيمانغە رەۋاجى شانى شەۋكەت،
چو ئاسىب بەرخىيا ساھىب كەرامەت.

ئەرستۇدىن چىقىپ ئاتى ئىسكەندەر،
ئالىپ تەدبىرىدىن ھەم بەھرى ھەم بەر.

بولۇپ نۇشىرۋان سۇلتانى ئادىل،
ئەبۇزەر جەمھۇرى دەنا سەبەب بىل.

بىرىپ سۇلتان ھۇسەينگە ياخشى ئاتى،
نەۋائى مىر ئەلشىر ھىراتى.

ۋەزىر بەد بەيانغە ھاجەت ئەرمەس،
مىسال ئەتمەك ئەيانغە ھاجەت ئەرمەس.

بۇلار ئۆز شاھىغە يەتكۇردى بەدنام،
ئۆزى گۇمراھ ئولۇبان بولدى كام نام.

خۇدايا كىمگە سەردارى ۋىلايەت،
ۋەزىر ئاقىلۇ دەنانى نەسب ئەت.

خەرابى مۇلك بولماي ھەم رەئىيەت،
رەۋاجى شەرئىدىن ئولغاي دىيانەت.

بىھەمدۇللاھكى ھالا خۇش زەماندە،
ھەمە خەلقى خۇدا ئەمىن ئاماندە.

ئىنان كىم سۆزنى تۇت سادىق سۆزۇڭگە،
قاياندا يۈرگەسەن كەلگىل ئۆزۇڭگە.

جەۋانىب دۇشمەنى چۈن ۋەقتى تەڭدۇر،
مۇقابىل دوست ـ دۇشمەن ئەينى جەڭدۇر.

بۇ مەركۇر جەمئىدىن بەئزى دىلاۋەر،
مۇبارىز ئىردى گۇيا شىر سەفدەر.

ۋە ياكىم ئەھرەمەنزادە نەژادى،
چۇ كۇھىقافدىن بۇ دىۋە زادى.

بىردۇر دىۋە يە سۇد بىرى ئەفرىت،
ئۇرۇپ نەئرە سەداسى لەھزە قەيت ـ قەيت.

مۇسۇلمانلارغە سالىپ شۇر ئافەت،
شەھىد ئەيلەپ مىڭۇ مىڭنى جەراھەت.

مۇسۇلمانلارغەدۇر قاتتىق بەلايى،
بولۇپ دەججال سىيرەت پۇر جەفايى.

قىلىپ خۇنرىز مۇسۇلمان كۇشتە ئەيلەپ،
شەھىدلەر تۇدە ـ تۇدە پۇشتە ئەيلەپ.

ئۇلاردە يوقتۇر ھەرگىز رەھىم شەفقەت،
ئىچىدە بەغزگىنە پۇر ئەداۋەت.

ئىلاھا بولماغاي ھېچ مۇنداغ گۇرۇھى،
بەيابانى تەفەككۇر دەشت كۇھى.

ئاگا قىلما مۇسۇلمانىنى دۇچارى،
قىلما كافىرنى ئانىڭ پەيلىغە ئارى.

رۇبائىلار

چۇن رەقىبلەر دىللارى سەدپارە بولدى خەۋفىدىن،
ئۆرلەگەچ گەر دۇ غۇبارۇ لەشكەرى سۇلتانىدىن.
بىخەبەرلەردىن كېتىپتۇر ھۇش-تەنىدىن جانلارى،
بەلكى ئازمىش دىنىدىن ئىسلام ئېلى ئىمانىدىن.

× ×

ھازىر ئۇلغىل ئەي كۆڭۈل جانغە بەلالەر كەلگۇسى،
يۈز قاتىغ ئىشلەرگە شىددەتلىك جەفالەر كەلگۇسى.
نەكىشى ھالىڭغە يىغلار، نەكى تۇتقاي ماتەمىڭ،
ماتەمىڭ تۇت يىغلاغىل كۆپ ئەژدىھالار كەلگۇسى.

× ×

ئەي كۆڭۈل كەلگىلكى ئەمدى ئەزم جانان ئەيلەلى،
تازە ئەيلەپ ئەھدى مەھكەم، ئەھدى فەيمان ئەيلەلى.
بەس دۇرۇر بىر جانغە جانان نەيلەي ئەمدى ئۆزگەنى،
بارچەدىن ئىلغاپ بىرەۋنى جاننى قۇربان ئەيلەلى.

× ×

تەدبىر بىلە تەقدىرى خۇدا ئۆزگە بولۇرمۇ؟
تاشنىڭ خېتى يامغۇر سۇيى بىرلە يۇيۇلۇرمۇ؟
بىر قۇشكىم ئانىڭ قەسدىدە بولسا ئىكى سەييادە
ئۆز مەيلى بىلە تۇشمەگۇچە قۇش تۇتۇلۇرمۇ؟

× ×

ئەيكى ئەيلەرسەن بىرەۋگە يۈز ئامادە بول،
تا ئىلىك ئازاردىن يىغ، غۇسسەدىن ئازادە بول.
ھەر كىشى ئازار ئېتەر ئاخىر ئاڭا ئازار كۆپ،
ياخشىلىقنى پېشە قىل ئالەم ئارا شەھزادە بول.

× ×

گۇناھ ئالۇدە قۇلمەن قىل شەفائەت يارەسۇلەللاھ،
غەرىبۇ بىنەۋا مەن قىل شەفائەت يا رەسۇلەللاھ،
خىجالەتتىن باشىن سالىپ قەۋى غەرىق گۇناھلارغە،
كەرەم كۆرگۈز قىلىبان رەھمۇ شەفقەت يارەسۇلەللاھ.

× ×

دەيكى يۈزمىڭ ۋاي كىم، دىلداردىن ئايرىلمىسام،
بىر قەدى شەمشاد گۇل رۇخساردىن ئايرىلمىسام.
بۇلبۇلى شۇرىدەمەن گۈلزاردىن ئايرىلمىسام،
كىمسە بىلمەسكى نە نىسبەت ياردىن ئايرىلمىسام.

× ×

ئادەمى شەيتان يۈز چەندان يامان ئىبلىسدىن،
بارچە خەلق ئەيلەر ھەزەر ۋەسۋاسى شەيتان شەررىدىن.
ھەق دېدى خەنناسنى شەيتان سۈفەت ئىلىسدىن،
لىك شەيتان ئادەمى شەيتانىنىڭ ۋەسۋاسىدىن.

قىتئەلەر

جان فىدادۇر تاشەھادەتنى نەسىب ئەتكەي خۇدا،
كىم ھۇسەيىن كەر بەلايىمدىن ماڭا سۇننەت ئېرۇر.
پاك ئېتەي ئىسيان غۇباردىن، نە ئۈچۈن غەملىك ئۇلاي،
بىر كۈن ئاخىر بۇ جەھان تەنگە ئەجەل زەھمەت بېرۇر.

× ×

ئەي رەقىب كۆڭلى قاتىغ جەڭنىڭ ياراغىنى تۈزەت،
باۋەر ئەتمەسسەن ساڭا يۈز مىڭ نەسھەت بىئەسەر.
تا قاچان تاشدەك كۆڭۈللەر يۇمشاتۇر سۆزلەر دېگۈم،
ياكى تەقدىرى ئەلەيھىدىن سەفەردۇر يا خەتەر.

× ×

دەۋلەت ئىستەپ ئىستەمەك دەۋلەت قۇشنىڭ سايەسىن،
تەگسە بىر كۈن كۈيى سارى سايەئى دىۋار بەس.
كۆزۈ كۆڭلۈم خۇشلۇغىن خالۇ لەبىدىن ئىستەمەك،
ھىجرىدە كۆڭلۈدىگە داغى دىدەئى خۇنبار بەس.

× ×

پەست ھىممەت بارمۇدۇر دۈشمەن كەبى دەۋران ئارا،
بىۋەفا ۋە پۇر جەفا بەد ئەھدى بەد پەيمان ئارا.
ھەم نەجىسۇ ھەم خەسىسۇ ھەم ھەرىسۇ ھەم خەبىس،
بىمۇرۇۋۋەتۇ بىھىممەت بىھەيا شەيتان ئارا.
زالىمى خۇنخار ئىرۇركىم بىر دەرەم ئولجا ئۈچۈن،
يۈز كىشى قەتلىنى كۆزگە ئىلمىغان مەيدان ئارا.

× ×

رىزا بەردىم قەزاغە ھەر نەكىم كەلتۈرسە بەختىمدۇر،
قاچانغە كۆڭلى قاتتىغ ياردىن ئازار تاپقايمەن.
قىلۇر ئىردىم ۋەفانى كۆپ تەمەئ ھەر بىركى يۈز ئاندىن،
كىلۇر بولدى جەفايۇ جەبرىلەر بىزار بولغايمەن.

× ×

ھەر نەچچە ماڭا جەبرى ستەم كەلسە فىدەكىدىن،
نەچارە قىلاي تۇردۇمۇ ھەرگىز يانارىم يوق.
ئىش ۋەقتىدىن ئۆتتى نە ئىلاج ئەمدى تەۋەككۇل،
مۇنداق تالاشۇرىنداكى ھەرگىز تۇرارىم يوق.

ئىسمائىل ھاجى شېئىرلىرى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەت چاۋار

لەھزە ئولتۇرالمايمەن ئۆي ئىچىدە جانانىم،
ۋەسلىنى كۆرەرمەن دەپ مەھلىقائى كەنئانىم.
سۈرەتى بەشەر يەڭلىغ، خۇيلىرى پەرى جادۇ،
كۆككە يەتكۈسى ئاخىركىم سەھەردە نالانىم.
سەيد قىلدى ئانداغكى ئاھۇيى بەيابانىنى،
رام قىلدى ئول سەييياد كەتتى خىلە دەرمانىم.
غەمزە تىغىدىن دىلنى ناۋەك ئەتتى پەيكانلار،
قاشى ياسىدىن ئاتتى بىلماقىغە قۇربانىم.
كاشكى نىگاھىدىن زەررەئى مېنىڭ سارى،
قىلسا نى ئەجەب دەۋلەت شەھسۇۋار سۇلتانىم.
سەنسىزدىن تىرىكلىكتە زەررە كۆرمەدىم راھەت،
بۇ دىلىم شىفاسىدۇر ۋەسلى شەككەرستانىم.
شەۋقىدىن ئۈمىدى كۆپ ئارزۇيى ھىجرانىڭ،
بەرقدەك قىلۇرمۇ ساف دىلنى شاھى خۇبانىم.

× ×

دىلبەرىم فىراقىڭدا مۇبتەلايۇ نالانمەن،
قان يۇتۇپ كۆرەرمەن دەپ مەھلىقائى كەنئانمەن.
ھەرنە كۆڭلۈمە كەلسە بىئەسەر ئەمەس سەندىن،
كۆز كۆرۈنسە ھەر شەيدە سۈرەتىڭدە ھەيرانمەن.
ۋەھ ئەجەب ئۇلۇغ قەدرۇ شەۋكەتۇ شەرافەتلىغ،
ھەق قاشىدە ئىلغاندىك رەھمەتىڭگە جويانمەن.
يار سازىم ئولغايسەن ئىپتىدا ۋە ئۇقبادا،
دەستىگىر سەن بولساڭ شادمانۇ خەندانمەن.
سەن كەبى يانا ھېچ ئەر بولماقى مەھال ئېرمىش،
نى ئەجەب شەرافەتلىك پادىشاھغا غۇلامانمەن.
زەررەلەر ھېسابىدەك يۈز تۈمەن دېدى ھاجى،
رەھمەت ئەيلەگەي ئەللاھ ئارزۇيى ئېھسانمەن.

× ×

مۇنىردىددىن‌كى چۇن ئىزهار بولدى.
قاراڭغۇ كېچەمىز دىلدار بولدى.
جەمالى ئاسمان بارچىغە بائىس،
جەلالى كەۋكەبى ئەنۋار بولدى.
مۇكەررەم خۇيىدىن ئەختەر بەهارى،
بۇ گۇلشەن ئىچرە بىر ئەشئار بولدى.
فەلەك كۆرگەن ئەمەس مۇنداغ كىشنى،
كى قەدرى دەهرنى غەمخار بولدى.
فەرىشتە روز-شەب ئىسمائىل ئۇخشا،
ئاڭا بىر مەتلەئىلئەبرار بولدى.

× ×

ئەي شەمئى مېنىڭ چېراغىمە كەل،
ئۇتلۇغ شۇئلەيۇ داغىمە كەل.
رەۋشەن قىلىپ ئېيتىمدالىمىزنى،
تۇبى كەبى كۆز قاراغىمە كەل.
ئۇستۇن سەن ئىلە تامام ئۇمرۇم،
مەغزجان ئۇلۇپ دىماغىمە كەل.
مەلۇم قىلاي ئىشىتكەنمنى،
ئىشتتۇرەك ئۇچۇن قۇلاغىمە كەل.
ئىزهار ساڭا كۆڭۈلدىكى سىر،
مېهردىڭلە يېقىن يىراغىمە كەل.
زەمزەم سۇيىدىن پەددىد ئېتەرسەن،
ئاقتۇرماق ئۇچۇن بۇلاغىمە كەل.
كەۋسەر مېنى جام ئىلە سۇغاردى،
ساقى بولۇپ ئۇشبۇ چاغىمە كەل.
ئىسمائىل ناتەۋانغە باقما،
رىزۋان كەرەمىڭلە باغىمە كەل.

× ×

مەن كەبى كويۇڭدا هېچكىم زارۇ هەيران بولماسۇن،
ئىككى دۇنيانى قويۇپ ئالدىڭدا نالان بولماسۇن.

يىغلاماقتىن ئۆزگە يوقتۇر خاتىرىمنىڭ ۋەرزىشى،
رەنج خاتىر، خەستەدىل، ھالى فەرىشان بولماسۇن.
نافەئى مۇشكىن مېنىڭ قانلىغ ياشىمدىن شەرمىناك،
غايەتى ئەندۇھدىن ھەرقەترە گىريان بولماسۇن.
ھەسرەتا ۋاۋەيلەتا يوقتۇر قەراردىم تاقەتى،
تاق بۇرجى چەرخىدە ھېچ كىمسە سەرسان بولماسۇن.

× ×

ئەجەب غەممىگنى كۆگۈل ئىچرە تاشلادىڭ كەتتىڭ،
فىراقىڭ ئوتىنى داغىڭغە باشلادىڭ كەتتىڭ.
لەبىڭدىن ئۇچتى شىكارىمغا مۇرغى شەھبازىڭ،
مېنىڭ كىچىككىنە سەيدىمنى قۇشلادىڭ كەتتىڭ.
يىگانەلىق بىلە مەۋسۇفدۇر سېنىڭ ئەسرىڭ،
مېنى سەھەر ئىچىدە تاراشلادىڭ كەتتىڭ.
بەھار مەۋسۇمى باغلارنى خەندە قىلدۇرمىش،
چەمەن ھەۋاسىنى گۈلغە فەراشلادىڭ كەتتىڭ.
ياقامنى چاك ئېتىپ ھەسرەتىڭدە يىغلارمەن،
كۆزۈم ياشىنى يۈزۈمغە ئاداشلادىڭ كەتتىڭ.
ماڭا نەھەدكى سىفاتىڭنى نەقش قىلغايمەن،
ستايىشىڭنى سىفاتىڭدا ياشلادىڭ كەتتىڭ.
بۇ نەزمىلەرنى بەيان ئەتتى نەسىر ئىسمائىل،
ئەلى بېگىم دەمى بىرلە قۇياشلادىڭ كەتتىڭ.

× ×

گۈل بويۇڭنى ياد ئەتسەم بۇلبۇل بولدى فەريادىم،
لەيلى مەجنۇن شەۋقىدىن غەۋغا سالدى فەرھادىم.
دىدارىڭنى كۆرگەندە كۆزلەر ياشى تاش بولدى،
باشىدىن ئاخىر ئاشماسمۇ يەرگە قويغان ئېرشادىم.
دىلدارىمسەن ئەۋۋەلدىن دىلبەر ئېردىڭ جانىمغا،
ھەمدەم بولغىل كۆڭلۈمدە مېنىڭ ھىجران - ئابادىم.
دامىم تولدى دەرياغا، دامەنىم توشتى چاھغا،
سەندەك ئەكرەم دىلخاھغا يەتسۇن مېنىڭ بۇنيادىم.
خىزىر ئىلياس يار ئولسۇن، يۇنۇس شەۋقى زار ئولسۇن
ئىدرىس تەلەبكار ئولسۇن مۇتلەق فىردەۋس ئىجادىم.

ئەلى تۇتسۇن بازۇڭنى سىددىقلارغا ئۇمراندەك،
ئوسمان بولغان چاغىمدە ئەينەلبەسىرلىك دادىم.
ھەسەن-ھۇسەن ئىسمائىل تەجەللىدىن مەھزۇندۇر،
يارەب دارىلئىسلامنى قىلغىل مۇجەللى شادىم.

× ×

ئاشنا بولماپمۇدۇك ئالەمنى كۆرگەن چاغدە،
بىللە ئولتۇرماپمۇدۇك ئەنبەرسىمەنلىك باغدە.
خاتىرىڭغە ئالماساڭ فىكرىم خىيالىمغا ئالۇر،
خالۇ خەددىڭ تەئرىفىدۇر ئەرجۇمەند يافراغىدە.
ئاسمان بولسۇن تەھىييەت بىرلە مەۋسۇفى سەنا،
يەر يۈزى كەلتۈرسە يۈز خاكى شەرىف تۇپراغىدە،
ھەق ياراتماپدۇر يانا سەندەك ئۇلۇغنى تائەبەد،
سالدى دەستىمنى قەدى بازۇڭ نەزاكەت داغىدە.
گۇلىستانىڭ بۇلبۇلى رەيھانغە كەلتۈرسە زەفەر،
بەدرى تابانىنى قويار مۇسا كەلىم چاقماغىدە.
نوھ بۇنياد ئەيلەدى بەيتۇلھەرەمنى يەتتە بار،
ھەر بىرى ئادەم سەفى داۋۇدغا قويغان ياغىدە.
مۇشكىدىن خۇرشىد ئالۇر قەدرۇ كەرامەت بۇيىنى،
قەيد ئولۇنغاندە كەرەم جەۋرى ئىلىك تىرناغىدە.
كېچەلەر فەرياد ئېتەر كۈندۈزنى تاپقان سۇبھىدىن،
شامدىن تا بەندىدۇر شەمئى يەمەن كۆيماغىدە.
شەرئى دىن راھى ھەقىقەت مەئرىفەت ھاسىل بولۇر،
كىمكى سابىت بەر قەرار ئولسا كۆزى مازاغىدە.
بىھۇدە قىلما سۇخەن ئىسمائىل ھاجى ئۇمرچۇن،
ئۆمۈر بىر گەنجىنەدۇر دەۋران ئارا تۇر تاغىدە.

× ×

مېھماننى كۆرسە ئادەمىزاد،
گۇلدەك ئاچىلىپ تۇرار بەسى شاد.
مېھمان قەدەمنى بىل مۇبارەك،
ھەمراھ كېلۇر ئاڭا پەرىزاد.
مېھماننى ئېھتىرام قىلغىل،
ئانداغكى تۇرار باغ ئىچرە شەمشاد.

مېھمانغا تەسلىم ئىدى كەمالىڭ،
گەرچە ئانى ۋەسفىن ئەيلەسەڭ ياد.
مېھمان بەسى نازۇك ۋە لەتىف،
ئاسراپ ئانى سەرۋ ئىرخشا ئازاد.
مېھمان تەلەبىدە ئۆي تۇتۇپدۇر،
كى ئىسمائىل دادخاھ باغداد.

× ×

ئەي شەمئى رۇخسارىڭغە مەن پەرۋانە بولماي نەيلەيىن،
ئەترى گۇلىستانىڭغە مەن جۇيانە بولماي نەيلەيىن.
ھۇسنى بەھارىڭ نى ئەجەب ئالەمنى نۇر ئەفرۇز قىلۇر،
مەششاتە مەشامىڭغە مەن ھەيرانە بولماي نەيلەيىن.
گۇ-گۇ دېبان، جىغ-جىغ قىلىپ ھەر شاخى ئۈزرە بۇلبۇلان.
بۇ تۇرفە نەغمە زارىگە ھەمخانە بولماي نەيلەيىن.
نەۋئى بىنەفشە سەبزەۋار ھەر سەڭگى-سەڭگى سەپ نىھال،
زۇلفى فەرشانىڭغە مەن ئەفسانە بولماي نەيلەيىن.
ئەنبەر نەسىمىڭدىن سەدەف ئىچرە مۆكۈنگەن شاخىدۇر،
دۇردانەدەك دەندانىڭە قۇربانە بولماي نەيلەيىن.
بەتھا دېسەم ئالەم ئىچى ھەر نەۋئى بولسا شەرقتەك،
بەرقى دۇرەخشانىڭغە مەن سوزانە بولماي نەيلەيىن.
ھۇر بوستانغە نۇزھەتىڭ بەردى نەزاكەت گۇل ئارا،
بۇ خۇيى بۇيۇ خۇلقۇڭە نالانە بولماي نەيلەيىن.

× ×

گۇل ئاچىلماس باغدا تا فەسلى بەھاران ئولماسا،①
نالە قىلماس ئەندەلىب تا غۇنچە خەندان ئولماسا.
يۇلتۇز، مەگەر چىقسا قۇياش باش چىقارماس پەردەدىن،
خىزر زۇلمات ئىچىدە تا ئابىھەيۋان ئولماسا.
كېچەنى كۈندۈز ياپار، كۈندۈزنى كېچە چىرماشىپ،
شام ئولماس تاكى سۇبھى فەجرى قۇرئان ئولماسا.
تۆت ئەناسىر، دەۋرەخۇ سەككىز بېھىشت، توققۇز فەلەك،
بىر-بىرىدىن ئاجراماس تا چەرخى دەۋران ئولماسا.
نىزدۇ نەسر ئولدى تەلاۋەت جىبرەئىل كامران،
شېئىر ئوفۇلماس تاكى دەم تائەت ۋە ئېھسان ئولماسا.

① بۇ، شائىرنىڭ زانگۇيلۇق شائىر توختى ھاجىمغا يازغان سالام خېتى.

زانگۇنىڭ شېرىن كەلامى بولماس ئەردى ئاشكار،
نەغمەئى داۋۇد ئاھاڭى خۇش ئەلھان ئولماسا.
ئەھلى دىل، ئەسھاب شۇرالار كېلىپ تۇرماس ئىدى،
توختى ھاجىم خىسلەتى ھەم رەنگى رىزۋان ئولماسا.
يەتتە ئىقلىمنى كېزىپ زانگۇدا تۇرماس فەقىران،
ئەختەرى شېئرىغا تا ئىلھام سۇبھان ئولماسا.
ھاسىلى ئۇمرى فەلەك ۋەسفىدە سەرگەردان ئېرۇر،
مەدھ ۋەسف ئەتمەككە تا تەنزىھى رەھمان ئولماسا.
ئەي گۇلىستان چېھرەسى بۇلبۇل ئىلە بول ھەمنەفەس،
سۆزلەمەس بۇلبۇل ئۇيلە تاكى رەيھان ئولماسا.
يەر، كۆك ئەھلى كۆرسەتىپ زانگۇغا يالقۇنلۇق سەلام،
مۇنتەزىرلىك نە ئۇچۇن تۇتسۇن زەرەفشان ئولماسا.
يارەب ئۆز فەزلىڭلە قىل مەسرۇرۇ خەندان ـ شادمان،
گەر فەزىلەت سارىدىن خۇرشىدى تابان ئولماسا.
مەھرۇمە ھەر قايسى ئۆز قەدرىچە قەندىل ياندۇرۇر،
زۇھرە فىنھان تاكى خىزرۇ ئابىھەيۋان ئولماسا.
يادنامە قىلدى ئىسمائىل خەت ئىلە خالىنى،
مەقبۇل ئولسۇن گەرچە گەنجى دۇررۇ مەرجان ئولماسا.

× ×

كۆيدۇرۇپ جانىمنى ئوتلۇغ دەردۇ غەمگە تاشلادىڭ،
ئىشتىياقۇ ھىجردىن فۇرقەت ـ ئەلەمگە تاشلادىڭ.
ئافتاب سوزىشىڭ تابىدا باغرىم بولدى كۆل،
كۆل قىلىپ دەريايى نىلى مەۋج غەمگە تاشلادىڭ.
كېچە ـ كۈندۈز ھەسرەتىڭدە كۆز ياشىم تۇرماي ئاقار،
سەل كەبى تاغدىن زەمىن تا مۇھتەرەمگە تاشلادىڭ.
جىسمۇ جانىمنى بەلالىغ ھەزىنگە قىلدىڭ قەرىن،
غايەتى ئەندۇھدىن مۇلكى ئەدەمگە تاشلادىڭ.
ماھى تابان كېچەسى زۇلمات بولدى جانىمە،
تاڭ سەھەر ۋەقتىدە شىددەتلىغ نەدەمگە تاشلادىڭ.
ئاقتى ھىجران تۈنلىرى دەريا سۈيىدەك كۆز ياشىم،
قايناتىپ ياشىمنى كۆيدۈرگەن سىتەمگە تاشلادىڭ.
مەھۋ قىلدىڭ جىسىم ۋەيرانىمنى جان گىردابىدىن،
ھاجى ئىسمائىلنى سەھرايى ئەدەمگە تاشلادىڭ.

× ×

بۇ يەرگە كەلمەس ئەردىم، ئاي يۈزۈڭنى كۆرگەلى كەلدىم،
ئىتىگىدەك ئاستانەڭ گەردىدىن چۆرۈلگەلى كەلدىم.
كۆيۈپ ھىجرىڭ ئوتىدا كۆل بولۇپ باغرىم خەراب ئولدى،
خەراب ئولغان تېنىمنى قايتىدىن كۆيدۈرگەلى كەلدىم.
تاماشا، بىخەبەرسەن مەندەكى دەۋزەخ شەرارىدىن،
تەمۇغ شىددەتلەرىدىن بىر نەچە بىلدۈرگەلى كەلدىم.
ئەجەب بىتاقەت ئولدى كۆڭلۈم ئوتلۇغ ئافتابىڭدىن،
تۈمۈزنىڭ ياشلىرىنى سەل قىلىپ ئاقتۇرغالى كەلدىم.
نېچۈك تاقەت قىلۇر بىر مۇشت تۇپراغ دەرد داغىڭغە،
توققۇز ئەفلاكنىڭ تاقىنى تاق تۇردۇرغالى كەلدىم.
ھەۋايى ئىشقىڭ ئەتتى دەشت تاغ ئىچرە ماڭا مەسكەن،
مەكانى قەيسدىن لەيلا سارى ئولتۇرغالى كەلدىم.
بەھارىستان كۈنى بۇلبۇل قىلۇر گۈلغە نىياز ئۆزنى،
ھەزاران بۇلبۇلىدەك يارغا تەلمۈرگەلى كەلدىم.
نەۋا ئەيلەر گۈلىستان ياپراغىدە ئەندەلىب ھەردەم،
ئاچىلغان غۇنچەنى كۆز كىرفىگىمگە سۈرگەلى كەلدىم.
قاچانغە ناز ئېتىپ رەھمەيلەمەسسەن كۆڭلى قاتىغ تاش،
ھەرەمنىڭ تاشلارىدىن تاش ئاتىپ كۆلدۈرگەلى كەلدىم.
ئەگەر لۇتف ئەيلەسەڭ ئەلبەتتە ۋەقتى ئۇشبۇ كۈنلەردۇر،
لەبىمنى لەبلەرىڭ تامغاقىغە سۆيدۈرگەلى كەلدىم.
ئەگەر رەھمەيلەمەي، نەززارە قىلماي بىخەبەر يۈرسەڭ،
خۇدايى زۇلئەمىنگە داد ئېتىپ سوردۇرغالى كەلدىم.
بۇ دۇنيا ئاخىرەتدىن ھەقتەئالاغە رۇجۇئ قىلدىم،
قويۇپ غەيرىنى سەندەك ياخشى بىرلە يۈرگەلى كەلدىم.
ئىلاھا، مېھرىبانىم قايدا بولسا سەن سەلامەت قىل،
چىراغىمغە ئۆزۈم پەرۋانە يەڭلىغ ئۇرغالى كەلدىم.
نىگارىم كۆڭلىنى ۋابەستە قىل ئەقلۇ دىماغىمغە،
چېكىپ ھەسرەت، كۆڭۈلنى بىر يولى تىندۇرغالى كەلدىم.
تولا سۆز قىلما، كۆڭلۈم شەۋق ھىجرانىڭ فىراقىدىن،
ئەزىزىم، دىلفىگارىم كۆڭلىنى كۆندۈرگەلى كەلدىم.

× ×

شاهىدى دىلبەر كىلۆرمۇ بوستانىمغە مېنىڭ،
فەتھ قىلماققە دىلىمنى گۇلىستانىمغە مېنىڭ.
كۆز تىكىپمەن مۇنتەزىر كەلگەيمۇكىن دەپ دىلنەۋاز،
ناز ئىشۋە جىلۋە قىلسە شەبىستانىمغە مېنىڭ.
ناگىهان رەنجى قەدەم ئەيلەب بۇ كۇلبەمغە نۇزۇل،
قىلسە شايەد نازىر ئولسام دوستانىمغە مېنىڭ.
يا قەدەم ئاستىغە سالسام نەسىر رەيھان جىلۋەسىن،
چەتىر ئۆچۈن باشىغە پەردە خۇيىستانىمغە مېنىڭ.
تا قىيامەت زەپتى رەفتى ئىشقى پىچاندەك بولۇپ،
چىرماشىپ هەشر ئەيلەسەم ئەنبەرىستانىمغە مېنىڭ.
شەرق ئىچىدە دوستلارىدىن قىلسە شايەد ئول هەكىم،
بەرقى رەخشاندەك قوشۇلسام نۇرىستانىمغە مېنىڭ.

× ×

كۆكرەد كەبى ئوت تۇتاشتى جانغە،
رەهم ئەتمەدى زار ناتەۋانغە.
ئالەمنى جەمالى قىلدى رەۋشەن،
ئوت كەتتى تەمامى خانىمانغە.
سەندەك يانا بىر كىشى بولۇرمۇ،
ئاي چىقتىمۇ ياكى ئاسمانغە.
ئاي كاشكى بولسا ئەردى هەمراھ ،
ئول زالىم ئافەت زەمانغە.
مەندەك تەلەبدە زار مۇشتاق،
ئاۋارەئى ئالەم جەهانغە.
ئەهمەد ماگا بول شەفىئى شايەد،
هەم داخىل ئېتىپ مېنى جانانغە.
ئىسمائىل هەمىشە ئىنتىزارى،
تارتار سېنى كۆرگەلى ئايانغە.

ئارەزى غەزەللىرى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **قادىر ئەكبەر**

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

ئېلىخان موللاخۇن ئوغلى ئارەزى — ئۆزبېكىستاندا ياشاپ، ئۆزىنىڭ چوڭقۇر مەزمۇنلۇق بەدىئىي ئىجادىيىتى ئارقىلىق ئۆزبېك خەلقى ئىچىدە ئۇنتۇلماس تەسىر قالدۇرۇپ كەتكەن ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ بىرىدۇر.

جامائەتچىلىككە ۋە كەڭ كىتابخانلارغا مەلۇمكى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى بىلەن ئۆزبېك ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت بۇ ئىككى مىللىي ئەدەبىيات ئۆزلىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتى داۋامىدا بىر-بىرىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىپ كەلدى. بۇ ئىككى ئەدەبىياتنىڭ ۋەكىللىرى ئىچىدە كېلىپ چىقىشى جەھەتتىن بىر مىللەتكە تەئەللۇق بولسىمۇ، لېكىن ئىككىنچى بىر مىللەت تىلىدا ئىجاد قىلىپ، نادىر ئەسەرلەرنى مىراس قالدۇرۇپ، شۇ مىللەت ئەدەبىياتى خەزىنىسىنى بېيىتقان نامايەندىلەر كۆپ ئۇچرايدۇ. ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىمۇ، ئۆزبېك كلاسسىك ئەدەبىياتىدىمۇ بۇنداق پاكىت ئاز ئەمەس. بۇ خىل پاكىتنى ھەر ئىككى مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ يېڭى زامان دەۋرى، دېموكراتىك ئەدەبىيات دەۋرى ۋە بۈگۈنكى سوتسىيالىستىك ئەدەبىيات دەۋرىدىنمۇ تاپقىلى بولىدۇ.

ئادىللىق بىلەن ئېيتقاندا، بۈگۈنكى ئۆزبېك سوۋېت ئەدەبىياتى ئۇيغۇر، ئەزەربەيجان، قارا قالپاق، تاجىك ۋە باشقا خەلقلەر ۋە مىللەتلەردىن كېلىپ چىققان چېۋەر سۆز ئۇستىلىرىنىڭ ئۆزبېك بەدىئىي تىلىدا ياراتقان گۈزەل ئەدەبىي ئەسەرلىرى بىلەنمۇ بېيىپ بارماقتا. خۇددى شۇنىڭدەك ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تەرەققىياتىمۇ ئۆزبېك، تاجىك قاتارلىق مىللەتلەردىن كېلىپ چىققان ئەدىبلەرنىڭ ئۇيغۇر بەدىئىي تىلىدا ئىجاد قىلغان ھەر خىل ژانىردىكى ئەسەرلىرى بىلەنمۇ يېڭى ۋە رەڭمۇرەڭ مەزمۇنغا ئىگە بولماقتا. بۇ ئەسەرلەر كۆپ مىللەتلىك ئومۇمىي جۇڭگو ئەدەبىياتىنىڭ خەزىنىسىنى بېيىتماقتا. مۇشۇنداق بىر تارىخىي ئەنئەنىگە ۋە تېندېنسىيىگە ئىگە بولغان بۇ ئىككى ئەدەبىياتتا ناھايىتىمۇ زىچ بىر خىل يېقىنلىق تېندېنسىيىسى تەبىئىي ھالدا كۆزگە چېلىقىدۇ...

بۇ سەھىپىلەردە بىز ئۇيغۇر مىللىتىدىن كېلىپ چىققان ۋە ئۆزبېك تىلىدا ئەسەر يېزىپ، ئۆزبېك كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى دەۋرى بىلەن ئۆزبېك سوۋېت ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى دەۋرىدە ياشاپ ئاجايىپ مەزمۇندار ئەسەرلىرى بىلەن ئۆزبېك ئەدەبىياتى خەزىنىسىگە بىر ئۈلۈش ھەسسە قوشقان شائىر ئارەزى ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتمەكچىمىز.

Altunoq

ئىبلەخان موللاخۇن ئوغلى ئارەزى 1869 - يىلى ئۆزبېكىستاننىڭ مەرغىلان ۋىلايىتى شەھرىخان ناھىيىسىنىڭ «قەشقەر» مەھەللىسىدە بىر ئۇيغۇر كوزىچى ئائىلىسىدە تۇغۇلدى. شائىرنىڭ بوۋىسى مۇھەممەد كەرىم ئاخۇن 1830—1835 - يىللار ئەتراپىدا قەشقەر شەھىرىدىن «ئەنجان»غا چىقىپ كەتكەن ئۇيغۇرلاردىن ئىدى. مۇھەممەد كەرىم ئاخۇن قەشقەرنىڭ «كوزىچى ياۋېشى» مەھەللىسىدە ياشىغان كوزىچىلار (كۇلالچىلار) ئائىلىسىگە مەنسۇپ بولسا كېرەك. ئۇ «ئەنجان»غا چىققاندىن كېيىنمۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ كەسپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۇنى ئوغلى موللاخۇنغا ئۆگەتكەن. ئىبلەخاننىڭ ئانىسى بۇۋى ھەلىمە ئوقۇمۇشلۇق، زېرەك ئايال ئىدى. ئىبلەخان ئانىسى ۋە مەھەللىدىكى ئاتىن بۇبى (موللا ئايال)نىڭ قولىدا ئوقۇپ، خەت ساۋادىنى چىقارغاندىن كېيىن 1884 - يىلىدىن 1890 - يىلىغىچە شەھرىخان ناھىيىسىدىكى مەدرىسىدە ئوقۇپ بىلىم ئالىدۇ. لېكىن، ئائىلىسىدىكى نامراتلىق ئۇنىڭ داۋاملىق ئوقۇشىغا ئىمكانىيەت بەرمەيدۇ. 1890 - يىلى ئۇ ئوقۇشنى تاشلاپ، ئاتا كەسپى — كۇلالچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ دادىسىغا ياردەملىشىدۇ.

ئىبلەخان جىسمانىي ئەمگەك بىلەن شۇغۇللانغىنىغا قارىماي بوش ۋاقىتلىرىدا ئۆزلۈكىدىن ئىزدىنىپ ئۆگىنىدۇ، مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدا ئۇ ئۆزبېك شائىرى ھاشىمجان سالىخ ئوغلى ھەيرەتى بىلەن دوستلاشقانىدى. بۇ ئىككى دوست بىرلىكتە كۆپ ۋاقىت ئۆزبېك، تاجىك، ئىران، ئەزەربەيجان كىلاسسىكلىرى — نەۋائى، جامى، فىردەۋسى، نىزامى، سەئىدا، بابۇر، فۇرقەت، گۇلخانى، ئەمىرى، مەشرەپ، مۇقىمى، زەۋقى قاتارلىق ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ، مۇتالىئە قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئىلھاملىنىپ، شېئىرلارنى يېزىشقا باشلايدۇ.

ئارەزى بىلەن ھەيرەتى ئەمگەكتە، دەم ئېلىشتا ۋە شېئىرى ئىجادىيەتتە ھەر دائىم ئۆزئارا بىر - بىرىگە ياردەملىشەتتى. ھەر ئىككىلا شائىر 1890—1895 - يىللاردىن باشلاپ شەھرىخاندىكى مەشھۇر بايلاردىن بولمىش ئاتىخان ئەمىن ۋە سالاھىدىن بايلارنىڭ ئۆيىدە بىر نەچچە يىل مىرزا بولۇپ ئىشلەيدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئارەزى بەش - ئون يىل شەھرىخان قازىخانىسىدىمۇ مىرزىلىق قىلىدۇ. 1890 - يىلى مۇقىمىنىڭ يېقىن دوستى ئابىدجان قوقەندى ① (ئابىدچە دەپمۇ ئاتالغان) شەھرىخانغا كېلىدۇ. ئارەزى ۋە ھەيرەتى ئۇنىڭ بىلەن دوستلىشىدۇ. بۇ ئۈچەيلەن بىرلىكتە بەدىئىي ئىجادىيەت كۆرژىگىنى ئۇيۇشتۇرىدۇ ۋە ئۆز زامانىسىدىكى مەشھۇر شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى مۇھاكىمە قىلىدۇ، شېئىر يېزىشنى مەشق قىلىدۇ.

ئارەزى، ھەيرەتى ۋە ئابىدجانلار ئەتراپىغا ئۇيۇشقان كىشىلەر ئاشۇ زاماننىڭ ئىلغار پىكىرلىك، تەرەققىپەرۋەر كىشىلىرى بولۇپ، ئۇلار ھاياتتا يۈز بېرىۋاتقان ھەر خىل ھادىسىلەرنى بىلىشكە، خەلقنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزۈشكە قىزىقاتتى. بۇ تىرىشچان ۋە ئىزدىنىش روھىغا ئىگە ياشلار شۇ ۋاقىتتا كونا ئۆزبېكىستاندا چىقىدىغان «تۈركىستان ۋىلايىتىنىڭ گېزىتى»، «سادايى تۈركىستان» («تۈركىستان ئاۋازى»)، «سادايى فەرغانە» («پەرغانە ئاۋازى»)، «ۋاقىت»، «شۇرا»، «خوجا نەسرىدىن»، «يۇلتۇز»،

① شائىر ئابىدجان — مۇقىمى ئېقىمىغا مەنسۇپ ئىلغار شائىر بولۇپ، ئۇنىڭ «تۆھپە تىل ئابىدىن» ناملىق بايازى شىنجاڭغا كەڭ تارقالغان. بۇ بايازغا ئارەزىنىڭ بەزى شېئىرلىرىمۇ كىرگۈزۈلگەن — ق. ئە.

«ئەل گېزىتى» ھەتتا چەتئەللەردىن كېلىدىغان «شەھپال» (تۈركىيە)، «سىرا جۇل ئەخبارى ئەفغانىيەت» (ئافغانىستان خەۋەرلىرى» — ئافغانىستان) لارغا ئوخشاش گېزىت - ژۇرناللارنى داۋاملىق ئوقۇپ، ئۆز زامانىسىنىڭ ۋەزىيىتىنى تەھلىل قىلىپ تۇراتتى. ئەنە شۇنداق ئىزدىنىش ئارقىلىق بۇ كۈرژۈك ئەتراپىغا توپلانغان ئۇيغۇر، ئۆزبېك ياشلىرىنىڭ پىكىر دائىرىسى كېڭىيىدۇ. ئۇلار ئۆزئارا سۆھبەتلىرىدە، يازغان شېئىرلىرىدا ئۆزدەۋرىدىكى رېئال تۇرمۇش ھادىسىلىرىدىن توغرا خۇلاسە چىقىرىشقا، سىياسىي ۋەزىيەتنى ئەكىس ئەتتۈرۈشكە تىرىشاتتى. ئۇلار بارا - بارا پەرغانە ۋادىسىدىكى ئىلغار ياشلار گۇرۇھى بولۇپ ئۇيۇشىدۇ ۋە ئاخىرى شۇ يىللاردا شەھرىخاندا ئېچىلغان «رۇس - تۈرك مەكتىپى»، «يېڭى ئۇسۇل مەكتىپى» دەپ ئاتىلىدىغان يېڭى ئوقۇش ئورۇنلىرىغا قاتناشقان مەرىپەتچى ياشلارغا باشلامچى بولىدۇ. يېڭى ئۇسۇلدىكى بۇ مەكتەپلەرگە «ئەنجان»دىكى ئۇيغۇر ياشلىرىمۇ كۆپلەپ جەلىپ قىلىنىدۇ.

1909 - يىلى شەھرىخان بىلەن قوۋا (فېدچېنكو) ئوتتۇرىسىدىكى تۆمۈريول پۈتىدۇ. شۇنداق قىلىپ شەھرىخان پەرغانە ۋادىسىنىڭ مەركىزى بىلەن باغلىنىدۇ. ئەنە شۇ يىللاردىن باشلاپ، ئارەزى ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى مەرغىلان، ئەنجان، ئوش، قوقەنت، تاشكەنت قاتارلىق چوڭ شەھەرلەرگە بىرنەچچە قېتىم بېرىپ، ساياھەت قىلىپ، مۇقىمى، زەۋقى، راجى، خىسلەت، موللا تويچى، ھەمراقۇل قارىلارغا ئوخشاش مەرىپەت ئەھلىلىرى بىلەن تونۇشىدۇ ۋە يېقىن ئالاقىدە بولىدۇ.

ئارەزى 1900 - يىلدىن كېيىن ئۆزىنىڭ مەزمۇندار شېئىرلىرى بىلەن تونۇلۇشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ دەسلەپكى شېئىرلىرى گېزىتلەردىمۇ ئېلان قىلىنغان.

ئارەزى ئۆزىنىڭ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغىچە يازغان شېئىرلىرىدا ئۆزبېكىستاندىكى ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، زۇلۇم - زورلۇقلۇق، نادانلىق ۋە جاھالەتنى كەسكىن قارىلىغانىدى. ئۇنىڭ «ئەي پەلەك» (1908)، «تېپىلمايدۇ»، «كۆردۈم» «قىش ئۆتتى باھار ئولۇر» (1916) قاتارلىق كۆپلىگەن شېئىرلىرى ئەنە شۇ خاراكتېردىكى ئەسەرلەردۇر.

1916 - يىلى پەرغانىدا چارىزىم تۈزۈمىگە قارشى خەلق قوزغىلىڭى پارتلايدۇ، بۇ قوزغىلاڭ ئارەزىنىڭ يۇرتى — شەھرىخانىدىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شەھرىخانىنىڭ چارچەمەن، قۇمتۆپە، خالدىۋانبېك، قەشقەر قىشلاق، ئەرەب قاتارلىق يېزا - قىشلاقلىرىدىن نۇرغۇن كەمبەغەل دېھقانلارمۇ بۇ قوزغىلاڭغا قاتنىشىدۇ. ئارەزىنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇمۆمىن، دوستى ھەيرەتى قاتارلىقلارمۇ بۇ قوزغىلاڭ ئىچىدە بولىدۇ. قوزغىلاڭ چار پادىشاسى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن دەھشەتلىك ھالدا باستۇرۇلىدۇ، بىر كۈن ئىچىدە 94 نەپەر قوزغىلاڭچى قەتل قىلىنىدۇ.

قوزغىلاڭ باستۇرۇلغاندىن كېيىن ئارەزىنىڭ ئوغلى ۋە دوستلىرى پادىشا ساقچىلىرى تەرىپىدىن قاتتىق تەقىپ قىلىنىشقا ئۇچراپ، مەرغىلان، قوقەنت ۋە تاشكەنت شەھەرلىرىدە تاكى 1917 - يىلى فېۋرال ئىنقىلابىغىچە يوشۇرۇنۇپ يۈرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ.

1917 - يىل 11 - ئايدىكى ئۇلۇغ ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىنى ئارەزى ۋە ئۇنىڭ دوستلىرى زور خۇشاللىق بىلەن كۈتۈۋالىدۇ. ئىنقىلاب غەلىبە قىلغان كۈنىدىن

باشلاپ ئارەزىنىڭ دوستى ھەيرەتى مەھەللىۋى كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، 1920 - يىلىدىن 1924 - يىلىغىچە ئىنقىلابىي كومىتېت رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ يېقىن دوستى ۋە ئۇستازى ئارەزىنىمۇ مەسئۇل خىزمەتلەرگە ئورۇنلاشتۇرىدۇ، ئارەزى مەھەللىۋى سوۋېتلەرگە سېكرېتار بولۇپ ئىشلەشكە كىرىشىدۇ. ئارەزى بۇ يىللاردا «تاماشا قىل»...غا ئوخشاش كۆپلىگەن شېئىرلارنى يېزىپ، ئەمگەكچى خەلقنى زۇلۇم - ئېكسپلاتاتسىيىدىن ئازاد قىلغان ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنى مەدھىيىلەيدۇ، داھى لېنىننى ئۇلۇغلايدۇ.

شائىر 1 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ پارتلىشىغا سەۋەبچى بولغان كۈچلەرگە لەنەت ئوقۇپ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنى مەدھىيىلىگەن «تاماشا قىل» ناملىق شېئىرىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ:

ئىدى بىر مىڭۇ توققۇز يۈزگە ئون يەتتە قوشۇلغان چاغ،
ئۇرۇش توفانىدىن ئالەمنىڭ باغرى بولغان ئەردى داغ،
ئۇرۇشتىن، ئۆلتۈرۈشتىن قالغان ئەلمۇ باردۇر ناساغ،
مازارىستان قىلىپ دۇنيانى ئىمپىراتورلارنىڭ ۋەقتى چاغ،
ۋىلگېلم، ئېنگېلىز، نىكولايىلارنى تاماشا قىل!

دېدى لېنىن: «ئۇرۇشماق، ئۆلتۈرۈشمەكلىك تامام ئولسۇن»،
قەيەردە بولسا مېھنەتكەش، بەرى بىر - بىرىگە رام ئولسۇن،
ئوغۇل - قىز، ئەر - خوتۇن بارى تەڭ خۇش ئېھتىرام ئولسۇن،
بۈگۈندىن خوجىلىق، قۇللۇق ۋە ھاكىملىق ھارام ئولسۇن!»
پۈتۈن دۇنياغا بۇ نۇتقى گۆھەر بارىن تاماشا قىل!

بۇ مىسرالاردا ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ ھايات بەخش نۇرلىرىدىن بەھرىمەن بولغان ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىنىڭ، جۈملىدىن، ئۆزبېكىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ خۇشاللىقى، لېنىنغا بولغان مېھرى - مۇھەببىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

1918 - يىلى ياش سوۋېت زېمىنىدا ئاق گۋاردىيىچىلەر ئىچكى ئۇرۇش قوزغايدۇ، شۇ قاتاردا ئوتتا ئازىيادىمۇ — ئۆزبېكىستاننىڭ پەرغانە ۋادىسىدىمۇ پرولېتارىيات دۆلىتىگە ۋە سوتسىيالىزمغا قارشى بولغان ئەكسىيەتچى گۇرۇھنىڭ قانلىق توپىلىڭى كۆتۈرۈلىدۇ. ئەكسىيەتچى تەبىقىگە ۋەكىللىك قىلغان ۋە چەت ئەل جاھانگىرلىكىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغان باسمىچىلار ھەرىكىتى تىنچ ئاھالىنىڭ ياستۇقىنى قۇرۇتۇش بىلەن بىللە، سوۋېت تۈزۈمىگە خەيرىخالىق قىلغان، باي، روھانىيلارنىڭ زۇلمىغا قارشى چىققان ئىلغار كىشىلەردىنمۇ «ئۆچ ئېلىش»قا باشلايدۇ.

ئارەزىنىڭ تۇغۇلغان يۇرتى — شەھرىخان ناھىيىسىنى ئوراپ ئالغان كورشىرمەت باسمىچىلىرى ئارەزى، ھەيرەتى ۋە باشقا ئىلغار زىيالىيلارنى «ئوجۇقتۇرۇش» نىيىتىدە، ئۇلارنى ئىزلەشكە كىرىشىدۇ. ئارەزىنىڭ يېقىن دوستى، شەھرىخان مائارىپ بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، ئىنقىلابىي كومىتېت ئەزاسى خوجاخان مەنسۇروۋ دېگەن كىشى باسمىچىلار تەرىپىدىن ۋەھشىيانە ئۆلتۈرۈلىدۇ. ئارەزى بىلەن ھەيرەتنىڭ ھاياتىمۇ خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ. ئۇلار قۇۋا، مەرغىلان قاتارلىق شەھەرلەرگە كېتىپ، يوشۇرۇنۇپ ياشاشقا مەجبۇر بولىدۇ.

1920 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا پەرغانە باسمىچىلىرىنىڭ توپىلىڭى باستۇرۇلىدۇ. شەھرىخانـ

دىن قېچىپ كېتىۋاتقان كورشىرمەت باندىتلىرى پۈتۈن شەھەرگە ئوت قويۇپ، رەستىلەر، كارۋانسارايلار، پاختا زاۋۇتلىرىنى كۆيدۈرۈپ تۆمۈر يولنى بۇزۇپ كېتىدۇ. ئارەزى كۆپ شېئىرلىرىدا ئاكسىزلىق بىلەن باسمىچىلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن كىشىلەرنى ئۆز جىنايىتىنى تونۇپ، خەلققە تەسلىم بولۇشقا ئۈندەيدۇ. ئۇ بىر شېئىرىدا:

ئۇغۇرلۇق، باسمىچىلىق نام ئىلە دۇنيادا يۈرگۈنچە،
شىتاپ ئەيلەپ بۆلەك دۇنياغا يول سال تۇرمايىن بىردەم.

دەپ يازغانىدى.

گراژدانلار ئۇرۇشى غەلىبە بىلەن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئارەزى «قوشچى سويۇزى» («دېھقانلار ئۇيۇشمىسى»)، «پاختا شىركىتى»، قاتارلىق سوۋېت مۇئەسسەسەلىرىدە سېكرېتار بولۇپ ئىشلەيدۇ. 1924—1925-يىللاردىن باشلاپ ئۇ ئوغۇللىرى يېنىدا ياشايدۇ ۋە ئاخىرقى ئۆمرىگىچە ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

شائىر ئارەزى 1939-يىل ئۆزبېكىستان ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن كۆپ يىللىق ئىجادىي مېھنىتى ئۈچۈن ئۆمۈرۋايەت پېنسىيە بىلەن مۇكاپاتلىنىدۇ.

ئارەزى 1942-يىل 9-ئاينىڭ 1-كۈنى 73 يېشىدا شەھرىخاندا ۋاپات بولىدۇ.

1951-يىلى ئۆزبېكىستان ھۆكۈمىتى شەھرىخان ناھىيىسىنىڭ ئارەزى تۇغۇلغان — ئۇيغۇرلار زىچ ئولتۇراقلاشقان «قەشقەر» مەھەللىسىگە ئارەزى نامىنى بېرىدۇ. 1957-يىلى «ستالىن» رايونلۇق پىئونېرلار سارىيىغا، ناھىيىلىك كىنو-تىياتىرخانىغا ۋە ئاساكادىكى بەزى كوچىلارغىمۇ ئارەزى نامىنى بېرىش بىلەن، شائىر ئارەزىنىڭ ئىجادىي تۆھپىسىنى ۋە ئۇنىڭ خاتىرىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ.

شائىر ئارەزى 1890-يىللاردىن باشلاپ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ ئۆزىنىڭ ھەممە ئەسەرلىرىنى ساپ ئۆزبېك ئەدەبىي تىلىدا يازدى، ئۆزبېك تىلىنىڭ ھەممە گۈزەل ۋاستىلىرىدىن ماھىرلىق بىلەن پايدىلىنىپ، يۈكسەك بەدىئىيلىككە ۋە چوڭقۇر سىياسى-ئىجتىمائىي مەزمۇنغا ئىگە نادىر شېئىرلىرى بىلەن ئۆزبېك خەلقى ئىچىدە ئۇنتۇلماس خاتىرە قالدۇردى.

ئارەزى ئىجادىنىڭ ئەڭ سەمەرىلىك باسقۇچى 1903 — 1917-يىللاردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ دەۋردە شائىر ئەينى زامان ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ ئىلغار قانىتى — دېموكراتىك پىكىر ئېقىمى تەرىپىدە تۇرغانىدى. ئۇ يېڭىلىقنى، مەرىپەتنى، دېموكراتىيىنى، ئاياللار ئازادلىقى ۋە تەرەققىيپەرۋەرلىكنى كۈيلىدى.

ئارەزىنىڭ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئاۋۋالقى شېئىرلىرى مەتبۇئات يۈزى كۆرمىگەن بولسىمۇ، خەلق تەرىپىدىن ئۆزلەشتۈرۈلۈپ ئۆزبېك خەلق ھاپىزلىرى (خەلق ناخشىچىلىرى) تەرىپىدىن ئاھاڭغا سېلىنىپ، پۈتۈن ئۆزبېكىستانغا تارىغان ئىدى. ئۇنىڭ «تېپىلمايدۇ»، «نىگاھ ئەيلەي»، «ئەي كۆڭۈل»، «كۆردۇم» قاتارلىق شېئىرلىرى ئۆزبېك خەلق ئەشۇلىسى تەرىقىسىدە ھازىرغىچە ئېيتىلىپ كەلمەكتە.

ئارەزى ئىجادىنىڭ يەنە بىر خۇسۇسىيىتى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئۇنىڭ ھەجۋى قەلىمى ناھايىتى ئۆتكۈر ئىدى. ئۇ جەمئىيەتتىكى ھەرخىل ناچار ئىللەتلەرنى شەپقەتسىز ھالدا سۆكۈپ، ئەمگەكچى خەلقنىڭ كۆڭۈل مايىللىقىنى ئەكس ئەتتۈردى. ئۆتمۈش-

تىكى شېئىرىيەت ئەنئەنىلىرىگە تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلغان ھالدا ئاكتىۋىئال تۇرمۇش تېمىلىرىنى ئۆزىنىڭ ئىجادىيەت يۆنىلىشىگە ئايلاندۇرغانىدى. بۇ جەھەتتىن قارىغاندا ئارەزى ئۆزبېك ئەدەبىياتىدا مەخمۇر، مۇقىمى ۋە فۇرقەت باشلاپ بەرگەن دېموكراتىك ئەدەبىي ئېقىمنىڭ ئاخىرقى ۋەكىللىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ.

ئارەزى ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغىچە يازغان ئەسەرلىرى بىلەن دېموكراتىك شائىر، جاما-ئەت ئەربابى سۈپىتىدە نام چىقارغان بولسىمۇ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئىجادى يېڭى سوتسىيالىستىك ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ شەكىللىنىشىدە تۆھپە قوشقان ئىلغار ئەدەبىي ئېقىمغا مەنسۇپ بولدى. چۈنكى، سوۋېت ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىنكى ۋەقەلەر ئارەزىنىڭ ئېڭىدە تۈپتىن ئۆزگىرىش ياسىغانىدى. ئۇ سوۋېت ھاكىمىيىتى يىللىرىدا يۈز بەرگەن ھەربىر ھادىسىنى، سوتسىيالىزم قۇرۇۋاتقان سوۋېت خەلقىنىڭ تارىخىي غەلىبىلىرىنى ئۆز شېئىرلىرى ئارقىلىق مەمنۇنىيەت بىلەن كۈيلىدى.

50 - يىللاردا ئۆزبېكىستان ئەدەبىياتشۇناسلىرى ئارەزى ئەسەرلىرىنى توپلاش ۋە ئۇنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىش يۈزىسىدىن كۆپ ئىلمىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى.

شائىر ئارەزىنىڭ ئۆز قولى بىلەن يېزىلغان شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 11 پارچە دەپتىرى ئۇنىڭ كىچىك ئوغلى ئابدۇراخمان ئېلىخانوۋتا ساقلانغان بولۇپ، بۇ قولىيازمىلارنى يازغۇچى سابىر ئابدۇللا، ئەنجانلىق شائىر ئۇلفەت (ئىمامىدىن قاسىموف) لار ئېلىپ، ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيىسىگە تاپشۇرغان. بۇ ئەسەرلەر ھەرخىل ژانىردا يېزىلغان 66 پارچە شېئىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ — شائىرنىڭ ھەممە ئەسەرلىرى بولماستىن پەقەت قولىيازمىدا ساقلىنىپ قالغان بىر قىسىم ئەسەرلىرىدىنلا ئىبارەت ئىدى. ئارەزى-نىڭ شېئىرلىرى سوۋېت دەۋرىدە — ئۆزى ھايات ۋاقتىدا «يېڭى پەرغانە» گېزىتىنىڭ «چىغىرىق» بېتىدە، «ستالىنچى» گېزىتىنىڭ ئەدەبىيات بېتىدە ئېلان قىلىنغان. ئەنە شۇ مەنبەلەر ئاساسىدا 1958 - يىلى ئۆزبېكىستان بەدىئىي ئەدەبىيات نەشرىياتى ئارەزى شېئىرلىرى توپلىمىنى تۇنجى قېتىم نەشر قىلدى. توپلامنى ھ. راززاقوۋ نەشرگە تەييارلىغان. بىز ئاشۇ توپلام ئاساسىدا ئارەزى شېئىرلىرىنى نەشرگە تەييارلاپ، تۇنجى قېتىم كىتابخانلارغا تونۇشتۇردۇق. نەشرگە تەييارلاش داۋامىدا شېئىرلار تەلەپپۇزىنى، ئىمكانىيەت يار بەرگەن دائىرە ئىچىدە ئۇيغۇرچىلاشتۇرۇشقا كىرىشتۇق. مەزمۇنىنىڭ تېخىمۇ چۈشىنىشلىك بولۇشىنى نەزەرگە ئېلىپ لۇغەت بەردۇق.

بۇ يەردە شۇ نەرسىنى تەكرار تەكىتلەشكە توغرا كېلىدۇكى، ئارەزى — ئۇيغۇر شائىرى. ھازىرقى ئۆزبېكىستان ئەدەبىياتىدىمۇ ئۇ ئۇيغۇر شائىرى سۈپىتىدە تونۇلغان. شائىر ئۆزىنىڭ قەشقەرلىق ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ئۆز ئەسەرلىرىدە قەيت قىلىپ:

تەرك ئەيلەتىپ ۋەتەننى كەلتۈردى ئەندىجانگە،
ئۆلتۈرسە ھەم بۇ يەردە، كۆزىدۇر ھەر قايانگە،
ئارەزىنىڭ تاقەتى يوق ھەر رەڭلى ئۇنۋانىگە،

ئۇيغۇرلەر ئادەت ئەتمىش ئۆزبېك كەبى ئىمانىغە،①
شەرمۇ ھاياغە غالىپ دەداسى پۇل ئەمەسمۇ؟

(1916 - يىل)

دەپ يازغانىدى.

لېكىن ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىنى تامامەن ئۆزبېك تىلىدا يازدى. بۇ نۇقتىدىن مەلۇمكى، ئۇنىڭ ئۆزبېك ئەدەبىياتىدىمۇ تېگىشلىك مەۋقىئى بار. بۇ ھال خۇددى ھازىرقى شىنجاڭ ئۆزبېك يازغۇچىلىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا ئەسەر يېزىپ كەلگىنىگە ئوخشايدۇ...

ئارەزىنىڭ شېئىرلىرى غايىۋى جەھەتتىن ساغلام ۋە يۈكسەك، بەدىئىي جەھەتتىن ناھايىتى گۈزەلدۇر. شائىر ئۆز شېئىرلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمى، بەدىئىي تەسىرچانلىقى، ئىستېتىك زەۋقى ۋە ئىمكانىيەتلىرىدىن، خەلق ماقاللىرى، ئافورىزملىرىدىن مۇۋەپپەقىيەتلىك پايدىلاندى.

غەزەللەر

ئەي كۆكۈل

ئەي كۆكۈل، ئويلاپ سۇخەن قىل، بىر بەلا قوزغالمىسۇن،
تىنچ يۈر، باشىڭغە ھەرخىل ماجەرا قوزغالمىسۇن.

سۆزلەسەڭ، ئەۋۋەل زەماننىڭ ھالىنى بىر ئۆلچەگىل،
چۈنكى ھەربىر كىمسەلەردىن ئىددىئا قوزغالمىسۇن.

كارناي ئاۋازىنىڭ ھەر سەۋتىگە جۇر ئولسۇن، دېدىم،
دىمەدىم نەي بىرلە تەنبۇردىن سەدا قوزغالمىسۇن.

يار ۋەسلىگە دۇچار بولغاندا خوپ بول ئېھتىيات،
ھەر تەرەفتىن شۇم رەقىبى روسىياھ قوزغالمىسۇن.

بەخت تا يار ئولمەسە تەدبىرلە دۇچار ئولمىغاي،
ئەقل قانماس يەردە نۇتقىڭ مۇتلەقا قوزغالمىسۇن.

دوست ئىلە دۈشمەننى بىلگەيسەن باشىڭغە چۈشسە ئىش،
تەئنەئى دوست ئىلە دۈشمەندىن جەفا قوزغالمىسۇن.

① بۇ يەردىكى «ئىمان» سۆزى — ئىشەنچ دىگەن مەنىدە قوللىنىلغان.

لىك ھەربىر ئىشدە ئۆز فىكرىڭ بىلە بول، ئارەزى،
ھەرنىچۈك بىر ئىشتە ھەرخىل مۇددەئا قوزغالمىسۇن!

1913 - يىل 6 - نويابىر، شەھرىخان

دەركار ئەمەس

سۆيمەگەن مەجلىسكە قويماقلىق قەدەم دەركار ئەمەس،
سۇدى يوق سۆزلەرگە سۇرمەكلىك قەلەم دەركار ئەمەس.

ھۆسىن سۇرەتكە باقىپ ئاشفتە بولمە، ئەي كۆڭۈل،
ئەقلى بولماي ھۆر تەلئەت بولسە ھەم دەركار ئەمەس.

ئەللىگۇ ئاتمىشتىن ئارتمايدۇ تىرىكلىك شەۋكەتى،
شۇنچەلىك ئۆمرۈڭگە بولماق مۇتتەھەم دەركار ئەمەس.

ماھەزەر خەلق ئىبرەت ئەھۋالىن بىلەي دىسەڭ ئەگەر،
بارى ئەيتۇر: «ماڭا يالغان زەررەھەم دەركار ئەمەس!»

رىندەۋەشلەر گۇشەئى گۇلخاندا ئالغاندا قەرار،
ئەيتەدۇر ھەركىمسەگە ھايۇ ھەشەم دەركار ئەمەس.

ھۆرجەننەتتىن ئالىپ، ساتماق بولۇر ئەھلى رىيا،
تائەتى سەد سالەسگە بىر دەرەم دەركار ئەمەس.

غەيرەت ئەت بىر مەنپەئەت يەتكۆزمەك ئۆچۈن خەلقىڭە،
لېك زالىملىق — لە بولماق مۇھتەرەم دەركار ئەمەس.

تەگۇ - تۇش فەزلو ھۇنەر تاپماقتا مەكتەپتە يۈرۈپ،
كۇچا - كويدا سەن يۈرۈپ چەكمەك ئەلەم دەركار ئەمەس.

ئاتقان ئوق — ئۆتكەن ئۆمۈر، كەلمەيدۇ قايتىپ مۇتلەقا،
ئارەزا، يالقاۋلەرە بولماق بەفەم دەركار ئەمەس!

1914 - يىل، شەھرىخان

باخەبەر بول

باخەبەر بول ئارەزا، ھېچبىر نەفەس بىكار ئەمەس،
رىشتەئى ئۆمرۈڭدىن ئۆزگەيلەر، قۇرۇق ئەخبار ئەمەس.

كۆن سانارمىز: «ئەرتە ئۇنداغۇ بۈگۈن بۇنداق» دېبان،
كۆندە بىر بەت دەفتەرىڭ كەتمەكتە سەن ھۇشيار ئەمەس.

ئويلاچۇ، تالۇ تېرەككە ئاتتى كىم تاشۇ ـ كېسەك،
كۆرمەدىڭمۇ ھېچبىر خۇشبۇي گۈل بىخار ئەمەس.

كۆندەلىك ئۆمرۈڭنى ئۆزگەتمەكۇ ئۆزگەنمەككە بەر،
بۇ جەھاندا ھېچبىر ئىش كۆركى نادەركار ئەمەس.

تا تىرىكسەن، ۋەقت ئۆتتى، دەپ قاراپ ئولتۇرماغىل،
فەزل تاپماققا مۇشەققەت قانچە كۆرسەڭ ئار ئەمەس.

1910 - يىل.

ئەلادۇر

ئوقۇپ بىر فەزل تاپ ئالەمدە سۇلتانلىقتىن ئەلادۇر،
فەراسەت بىرلە ئىش كۆرسەڭ، سۇلەيمانلىقتىن ئەلادۇر.

خۇشا تالەيكى دائىم خۇلقى خۇش ئەتۋارىدۇر دىلكەش،
ئەگەرچە زىشت رۇدۇر ھۇسنى خوبانلىقتىن ئەلادۇر.

بىراۋكىم راست سۆز دەپ، فىتنە قوزغاپ، تىچلىغىن بۇزغاي،
پالاكەت فىتنەدۇر — بۇ قەۋمى يالغانلىقتىن ئەلادۇر.

ئۆزۈڭدەك بىر كىشىنىڭ خاتىرىن رەنجىتمە تۆھمەت ـ لە،
ئەدالەت بىرلە سۆز ئاچ، خانۇ خاقانلىقتىن ئەلادۇر.

تىنىڭ سېھھەت ئىكەن، بىكار يۈرمەي، ئۆزنى ئۇر ئىشكە،
كۆرەرسەن راھەتىنى، شەيخۇ ئىشانلىقتىن ئەلادۇر.

بىلىپ جايىنى مىھنەت ئەيلەسەڭ كۆپلەرنى شاد ئەتكۈڭ،
بۇ يەگىلىغ ئادەمىيەت — مەردۇ - مەيدانلىقتىن ئەلادۇر.

ئەگەرچە دەشت - سەھرالەردە بولساڭ سۆيگىنىڭ بىرلە،
پەرىشان بولما ئەسلا، باغۇ - بوستانلىقتىن ئەلادۇر.

بىراۋكىم ئۆزىنى بىلمەس، بىلگۈچى يول باشلىسا يۈرمەس،
ساۋۇرغان، پىر ئۇرغان جۇملە نادانلىقتىن ئەلادۇر.

بىراۋ تالۇ تىبرەك، ئەسكى سۆگەكلەردىن ئۇمىد ئىستەپ،
تەلەپ ئەتسە ئوغۇل - قىز - ۋەھشى ھەيۋانلىقتىن ئەلادۇر.

ھەۋەس بىرلەن ئۆزىن ئاشىق ساناپ ھەركىمگە ئەرگەشكەن،
بۇدۇر شەھۋەت ئەسىرى — بارچە سەرسانلىقتىن ئەلادۇر.

بىراۋلار ئاش - نانىغا قىلۇر تەئرىپ - تەۋسىفىن،
ئىرۇر كۆپ خارلىق بۇ — جۇملە شەيتانلىقتىن ئەلادۇر.

سۆچۈك سۆز بىرلە كۆرگۈز چىھرەنى ھەركىم دۇچار ئولسا،
فەساھەتلىك سۇخەنۋەر — ساھىب ئىھسانلىقتىن ئەلادۇر.

ھەقىقى دوستۇڭ بىرلەن كۆرۈشسەڭ قايسى بىر يەردە،
بولەكلەر — لە زىيايەت بىرلە مىھمانلىقتىن ئەلادۇر.

قوي ئەمدى ئارەزا، سۆز كۆپ، سوزۇلسا قىممەتى قالماس،
فەراغەت بىرلە مىھنەت — تولا ھەميانلىقتىن ئەلادۇر.

1910 - يىل.

ئەي دىل

ئەي دىل، مۇكەددەر ئولما، قىش ئۆتتى، باھار ئولۇر.
سەھرا يۈزى بىنەفشە بىلە لالەزار ئولۇر.

راھەت - مۇشەققەت ئاستىدەدۇر، ئەقل ئىرۇر گۇۋا،
ئالتۇن، كۈمۈش ھەم ئوتقا چۈشۈپ بىغۇبار بولۇر.

بۇلبۇل سەھەردە ناله قىلۇر، بىسەبەب ئەمەس،
گۇل ئاچىلغۇنچە قانچە تىكەنگە دۇچار ئولۇر.

ھەربىر كۆڭۈلگە چۈشسە ئەگەر ئىشق شۇئلەسى،
نەپئۇ زەرەرگە باقماي ئىشى ئاھۇ - زار ئۆلۇر.

ئىشق ھەقىقى تەئلىم بىلەن تاپمىغاي كەمال،
گەۋھەر ئىررۇركى نەرقى ئۆچۈن نە بازار ئولۇر.

تەرك ئەتمەك ئولماس ھەركىمشى ئىختىيار ئىلە،
بۇ كىميايى ئىشق مۇدام بىئىختىيار بولۇر.

ھەركىمسەنىڭ تالىئى خۇش، خۇلقى خۇش ئولسە،
ھەر جاي، ھەر ماكاندا ئاڭا ئىتىبار بولۇر.

دۇن تەئىبلەركى، دايىم بولۇر خەسىس، زەر تەلەب،
ھەرقانچە جەم ئەيلەسەلەر ھەم ئەيشى تار ئولۇر.

ئەھلى خىيانەت گەرچە قىلۇر سىررىن ئىھتىيات،
مىڭ چارە قىلسا بىركۈن ئۆزى ئاشكار ئولۇر.

دۇنيانىڭ كارى شۇنداق ئىكەن، دىدۇق، ئاڭلىدۇق،
گاھا بىراۋ ئەزىزۇ بىراۋ خارۇ زار ئولۇر.

ئەفسۇسكى ئۆتتى ئۆمۇر، قالمىدى ئەسەر،
دەپ قەبزىيەتىدىن ئارەزى دىۋانەۋار بولۇر.

1913 - يىل

نەسىھەت

دوست نادان پۇرزەرەردۇر دۇشمەنى غەددارىدىن،
خوب دىمىش ئەقل ئەھلى كالتەكنى ئەقىلسىز ياردىن.

بىر نەفەسلىك ئەيش ئۆچۈن دۇشمەنكى بولغاي ھەمنىشىن،
چۈنكى ئانلەر بەھرەسىزدۇر شەرم بىرلەن ئاردىن.

جان ـ دىلدىن مەنپەئەت دەپ قىلسا ھەم خىزمەت ساڭا،
فەرق قىلماس بىغەرەز دوستۇڭنى ئول ئەغياردىن.

بىلسەڭۇ تاپماك ئىلاجىن، بولماغىل نادانغا دوست،
ئىتتىپاقا بولساڭ، ئىزھار ئەتمەگىل ئەسراردىن.

ئەھلى غەيرەتلەرگە ئەرگەشمەكتە تاپقايسەن مۇراد،
كۆر، سەگى ئەسھاب كەئىبنىڭ قىسسەسى ئاساردىن.

ئۆزنگە يال بولمىغانلار كۆپى دۇم قىلماق بولۇر،
گۇيا گۇل ئۆزمەك بولۇر ھەر بىر نىچۇك تۇپ خاردىن.

بار ئىكەن قىيغىر قولوڭدا ئەسرەغىل پەرۋا بىلەن،
ياخشى دەپ، بىلمەك كېرەك ئاسماندەكى شۇڭقاردىن.

كەمبەغەل ھەم بولسە دانىش ئەھلىگە يەتكۈزسە زور،
بىلسەڭ ھەر دائىم مەلالەت يەتكۈسى زەرداردىن.

خۇلقى خۇش، گۇفتارى خۇشلار بىرلە بولغىل ئارەزا،
خاھ پەددىر، خاھى پىسەر بىزاردىل ئازاردىن.

1915 ـ يىل

كىم نېمە بىلەن مەشغۇل

بىراۋ ئەزتەختى دىل ئىشلەپ، ئۆزىن ئىنسانغا قوشماقتا،
بىراۋ دائىم ياتىپ سالقىندا ھەيۋاندەك قونۇشماقتا.

بىراۋ ياز ـ ئىسسىغى، قىش چىللىسى دەپ تىك ئوتۇرمەيدى،
بىراۋ بىكارلىقتىن ھەر خىل ئەپسانە سۇرۇشماقتا.

بىراۋ مېھنەت قىلۇر، ئەھباب، ئەقرانلار غەمى بىرلەن،
بىراۋ ئۆز نەپسى ئۈچۈن ئۆزگەلەر بىرلەن ئۇرۇشماقتا.

بىراۋ غەيرەت ـ لە ئىشلەپ، مىلك كىشىنى سەرفەراز ئەيلەر،
بىراۋ بىر باشىنىڭ ۋەھمى بىلەن دائىم سولۇشماقتا.

بىراۋ دەشتۇ - باياۋانلاردا ھەم سىراپ راھەتتە،
بىراۋ دەريا ئىچىدە بولسە ھەم چاڭقاپ تۇرۇشماقتا.

كەل ئەمدى، ئەي سۇخەنگۇي، سەن ئۆز ئەھۋالىڭغا ۋاقىپ بول،
بىراۋلەر رەشك - قىزغانچۇق بالاسىغا ئۇيۇشماقتا.

گەدايۇ، شاھ، باي ياكەمبەغەل، ياشۇ - قېرى بولسۇن،
كۆرەرسەن بۇ جەھاننىڭ ئادەتى تەگدۇر ئۆلۈشماقتا.

بىراۋلار ياخشى نامىن قالدۇرۇر تا بارىچە ئالەم،
بىراۋ ھەركىمگە بىر تۆھمەت توقۇپ ئىتتەك ھۇرۇشماقتا.

يامانلىق، ياخشىلىق بىكار كەتمەس، ئارەزا بىلسەڭ،
بىراۋ ياشنار، بىراۋ قاخشار، بۇ دۇنيادىن ئۆتۈشماقتا.

1913 - يىل

دىلىم دانانى ئىزلەر

دىلىم دانانى ئىزلەر، تالىيىم نادانغا ئۆلپەتتۇر،
دىمەيمۇ ئۇشبۇ يەگىلىغ مۇختەلىب جايىمنى كۆلپەتتۇر.

ۋە لېكىن نانكورلۇق بولمىسۇن دەپ ۋەھىم ئەيلەرمەن،
سالامەتمەن، ئامانلىق، بافەراغەتمەن — شۇ دەۋلەتتۇر.

كېلىپ كەتمەك، بارىپ ياتماققا ھازىر ئىختىيارىم بار،
دىگۇم ئەلبەتتە ئۇشبۇ ھالەتىمنى ياخشى دەۋلەتتۇر.

كۆرەرمەن نەچچىلەر ئۆز ئىختىيارىچە قەدەم باسماس،
قايۇ بىرجان قەفەزگە بەند ئولۇر، ئەلبەتتە دىققەتتۇر.

كۆپ ئادەم زار، بەدەرمان ياتۇرلەر خابى ھەيرەتتە،
قولىغا بەرگەن ئەۋقاتىنى يۇتماق ھەم ئەزىيەتتۇر.

دىمىسمەن تۇن قاراڭغۇ، كۈن يوروق، قەندۇ ھەسەل شىرىن،
ۋەيا كۆكنار خارئەيلەر، ھاراق ئاچچىق كەسافەتتۇر.

سەۋەبسىز، بىتەرەددۇد ھېچبىر ئىش بولماغاي مەۋجۇد،
شۇنىڭ - چۈن ھەر بىر ئىنسان ئىش بىلەن بولماغى زىننەتتۇر.

چىن ئىنسان ھېچبىر ئان بى پىكىر، بىكار ئوتتۇرمەيدى،
قىلار مېھنەت، كۆرەر راھەت، خىجالەتسىز مەئىشەتتۇر.

جەھانىنىڭ ئادەتى — تەقدىر ئىشى دەپ، كار قىلماستىن،
يۈرۈپ خار ئەيلەدى دەپ زارلىنىش — ئەلبەتتە تۆھمەتتۇر!

سوزۇلدى ئارەزا، شېئىرىڭ ئۇزۇلمەس چىن مۇھەببەتتەك،
رەقىبلەر تەئنە قىلسا، دوستلاردەر «خوپ زۆرۈرەتتۇر»!

1923 - يىل

ئۆرگەندىم

مۇددەئايى زەماننى ئاقىلۇ دانادىن ئۆرگەندىم،
شۇكۇھى دەھرنى بىر ھىممەتى ئەئلادىن ئۆرگەندىم.

ياشار راھەتتە فارىغبال مېھنەتكەش گۇرۇھىكىم،
ئۆزىن خار ئەيلىمەكنى دەڭگەسە سۇللاھدىن ئۆرگەندىم.

قاراڭغۇ كېچەلەر رەۋشەن دىگەنلەر بىرلە كارىم يوق،
ھاماقەت بابىنىڭ ھەر خىل سۆزۈ «ھا - ھا» دىن ئۆرگەندىم.

ئوغۇل ئاپپاق بولۇپ تالۇ - تېرەك، ئەسكى سۆيەكلەردىن،
تاۋۇق يا ئەچكۈ سويماقنى دىنى بىجادىن ئۆرگەندىم.

يىگىتلىك مەرتلىك زەۋقى بىلەندۇر ناتەۋان كۆڭلۈم،
سىنىق گەردەنگە تىغ ئۇرماقنى بىر خۇنسادىن ئۆرگەندىم.

دىلىم بىرلەن تىلىم بىردەك ئاچىلماس تا باھار ئولماي،
پىغان چەكمەكنى گۈل پەسلىدە بىر شەيدادىن ئۆرگەندىم.

نەزەر ھەم سالمىغايمەن باخشى، ئىشانۇ دوئاخانگە،
ئەمەل ئىلمىگە قىلماسلىقنى كۆپ موللادىن ئۆرگەندىم.

مۇقەللىد شەيخلەردىن ھەيق ئىكەن قىلماق شكايەت ھەم،
قىيىغلىق سەنئەتىن پىر ئالدىدا غەۋغادىن ئۆرگەندىم.

«چىقىپتۇر ئەۋلىيا» دەپ ئەركەگۇ خاتۇن يۈگۈرماقنى،
ئاداشقان، يولدىن ئازغان ئەقلى نابىنادىن ئۆرگەندىم.

ئەزىزلەر سۆھبەتىن قانداق ئىكەن دەپ ئارزۇ قىلدىم،
كۆلۈپ ئارەزگە باقماقلىقنى بىر بەرنادىن ئۆركەندىم.

1927 - يىل. شەھرىخان

ئىلىم

يەر يۈزى بىردەشتۇ سەھرا بولسا، گۇلزارى ئىلىم،
سەھنەئى ئالەمدە بولماقتا نەمۇدارى ئىلىم.
بىزنىڭ ئەل، بىزنىڭ زىمىننى سۆيگۈچى بىرمەن ئەمەس،
چۈنكى ھېچبىر جانغە يەتكۈزمەيدۇ ئازارى ئىلىم.
قايدا بولسا ئەھلى دانىش تەن بېرىپ، قايىل بولۇر،
ئىلىم - پەن بىرلە قورالانماقتا سەردارى ئىلىم.
كۆز ئالايتۇرغۇچى دۈشمەن ئىتلىرىن باشىن ئېزىپ،
شەپقەت ئەتمەي يوق قىلۇرغا بولدى ھۇشيارى ئىلىم.
ئەرۇ خاتۇن يادئېتەرلەر داھىلەر تەئلىمىنى،
قىلماق ئۈچۈن ھەر نېچۈك ئىشلاردا دەركارى ئىلىم.
ھېچبىر ئىنسان ساۋادسىز قالمىغاي بۇ ئۆلكىدە،
كېچە - كۈندۈز ئوقىماق، بىلمەككە تەييارى ئىلىم.
كولخوزۇ سوۋخوزلەرنىڭ ھەر بىرى بىر ئاگرونوم،
يېڭىلىقلارنى بېرۇر بىر نەۋئى خوپ يارى ئىلىم.
ئارەزا، تەئرىپى تەۋسىفىن قىلالمايسەن ئادا،
داھىمىز لېنىن ھەم قىلغان خېرىدارى ئىلىم.

1930 - يىل. شەھرىخان

گېزىت

كۆردىڭىز ھەركىمنى ھەر خىل ئىشقا يار ئەيلەر گېزىت،
غۇسسەيۇ غەمنى كۆڭۈلدىن تارمار ئەيلەر گېزىت.

ئىشچىيۇ، كولخوزچى ئورتاقلەرگە چىن رەھبەر بولۇپ،
زوق ئىلە پىكرىن ئېچىپ، هوشيار ئەيلەر گېزىت.

مەغرىبۇ مەشرىقنىڭ ئەھۋالىنى هەر كۈن كۆرسۈتۈپ،
ئوقىغانلار كۆڭلىنى ئايىنەۋار ئەيلەر گېزىت.

چىن هەقىقى دوستلارنى هەم غىدىغلاپ ئويغىتار،
لېك دۈشمەننى تىتىقلاپ شەرمىسار ئەيلەر گېزىت.

دەنگەسە، يالقاۋ، تېكىنخورلارنى مەجلىستىن قوۋۇپ،
ئەهلى ئىززەتلەرگە هۆرمەت ئاشكار ئەيلەر گېزىت.

ئوقىماق، بىلمەك ئوغۇل - قىزلارغا زىننەت دەپ يازار،
ئەركەگۇ خاتۇن ئوقىسا ئېتىبار ئەيلەر گېزىت.

داهىمىز لېنىن: «ساۋاتسىزلىق تامام بولسۇن» دېدى،
كىمكى پەرۋا قىلمىسا، هەسرەتتە زار ئەيلەر گېزىت.

قانچە دانىش ئەهلى مەتبۇئاتتا تىنماي ئىش قىلار،
خۇش پىكىرلەرنى تېپىپ، بىر - بىرگە يار ئەيلەر گېزىت.

فىرقە يولىدىن ئاداشماي دېسەڭىز تىنماي ئوقۇڭ،
ئىبرەت ئېلىپ هەر نېمىدىن بىغۇبار ئەيلەر گېزىت.

بىلمىگەنلەرنى بىلىپ، نۇتقى فەساهەت ئۆگىنىڭ،
تۇرمۇشىڭىزنى بېزەپ خۇش روزغار ئەيلەر گېزىت.

ئارەزى هەرقانچە تەئرىپ ئەيلىسە بولماڭ مەلۇل،
بىر كۈن ئۆتسە ئوقىماستىن بەدخۇمار ئەيلەر گېزىت.

1928 - يىل. شەهرىخان

ئارمىيىدىكى ئوغلۇمغا

بالام، هەر يەردە بولساڭ، شادلىق بىرلە خىرام ئەيلە،
ساڭا رەهبەرلىك ئەتكەن كىمسەلەرنى ئېهتىرام ئەيلە.

سىياسەت ئىلمىدىن بىر زەررە قالدۇرماي تامام ئۆگەن،
كاماندىرلار يۇرۇشىنى پىكىر بىرلە كەلام ئەيلە.

قۇۋانماق، شۇكرى قىلماق ـ لە بولدۇق شاد ـ مىننەتدار،
يەنە ھەم قەھرىمانلاردەك يۇرۇش قىل، ياخشى نام ئەيلە.

يىگىتلىكدە ياراشقان قەھرىمانلىق بىرلە پالۋانلىق،
ھەمىشە ئالغا باس، دۇشمەننى يانچىپ تەشنەكام ئەيلە.

ئاكاڭ ئابدىسەمەتمۇ ئۆز قىسمى ئىچرە چاققانمىش،
ئاڭا ھەم خەت يېزىپ، غەيرەت بىلەن جۇرئەت داۋام ئەيلە.

ئاتاڭ بىرلەن ئاناڭدىن مېھرىباندۇر پارتىيە غەمخور،
ئاڭا مەنزۇر بولماقلىقنى ئىزلەپ خۇش خىرام ئەيلە.

يازىلمىش قانچە مەتبۇئاتقا نامىڭ ياخشى نۇئمان، دەپ،
سەئادەتخان، مۇھەممەد ئوغلى دەپ شۇنداق مەقام ئەيلە.

1942 ـ يىل

بايرام تەبرىكى①

بۇگۈن ماي بايرىمىڭىزنى مۇبارەك ياد ئېتەي دەيمەن،
دۇئايى خالىس ئەيلەپ، خاتىرىڭىز شاد ئېتەي دەيمەن.

قېرىپ قالغان، زەئىپلەنگەن چېغىم كۆپ قوللىدىڭىزلەر،
تەشەككۇر ئورنىدا قىلمىشلىرىڭىز ياد ئېتەي دەيمەن.

تەرەققىيۇم قىلمىش ئەركەن مەركەز ئىجراكوم بىلىپ ھالىم،
مىسالى بۇزەمان شېرىن، ئۆزۈم — پەرھاد ئېتەي دەيمەن.

مۇخەممەسلەر

پۇل ئەمەسمۇ

ئۇشبۇ جەھان ئېلىنىڭ دەئۋاسى پۇل ئەمەسمۇ؟
تۈن ـ كۈن دىلىدە سۆيگەن زىباسى پۇل ئەمەسمۇ؟

①* بۇ شېئىر ئارەزىيگە پېنسىيە بېرىش توغرىسىدىكى قارار ئېلان قىلىنىش مۇناسىۋىتى بىلەن يېزىلغان.

بۇ خەلقنىڭ شۇنچە شورىش - غەۋغاسى پۇل ئەمەسمۇ؟
بىر - بىرىگە تۆھمەت ئەيلەپ ئىغۋاسى پۇل ئەمەسمۇ؟
مىكرۇ - فىرىبلەر ئەيلەپ سەۋداسى پۇل ئەمەسمۇ؟

مەھبۇب ئام ئولمىش ھەر يەردە بولسا ئالتۇن،
ھەركىمگە جىلۋە ئەيلەپ بىر باقسا قىلدى مەجنۇن،
لېكىن بۇ كوھنا گەردۇن ھەر كۈن بولار دىگەرگۈن،
بىلمەم، ئەسىرۇ زارەمۇ ئالتۇنغا قاف ئىلە نۇن،
مەخلۇقلەر ئىچىدە ئەئلاسى پۇل ئەمەسمۇ؟

كىملەرنى قىلدى كۆردۈك: تۈنلەردە تام تېشەرلىك،
كۆپلەرنىڭ كەسپى بولدى بەس ئاقچىدىن كىسەرلىك،
پۇل دەپ نى نازىنىنلار بوينىغا ئالدى غەرلىك،
شېرىن تاماق بولدى ئەھلى رىيا ھەزەرلىك،
ھەر كوچەلەردە سۈر - سۈر، ھا - ھاسى پۇل ئەمەسمۇ؟

ھەركىمدە بولسا پۇل كۆپ كىمنى كۆزىگە ئىلغاي،
پەرۋايىغا كەتۈرمەس ئالەم بارى يىغىلغاي،
ھېچ ئەقل چارە قىلماي، ياباشىچە يېقىلغاي،
كۆپتۇر غۇرۇرى — كەيفى، كىم تاپتى — ئۆزى بىلگەي،
بۇ دەھرى پۇرفۇسۇنىڭ مىناسى پۇل ئەمەسمۇ؟

كۆردۈكمۇ قانچە ئىنسان كەسپ ئەيلەشۈر گەدالىق،
بىر قانچىسى قويۇپ ئات ئۆزىگە ماسەۋالىق،
قولدا رىيايى تەسبىھ، بوينى بولۇپ رىدالىق،
بۇ ھالىغا ئۇيالماي ئۆزىنى دەر ھايالىق،
كۆرسەتكەن ئەلگە ئىنتەك سەللاسى پۇل ئەمەسمۇ؟

ئۆلتۈرگەي ئۆز ئاتاسىن يەكبارە تاپسا پۇرسەت،
مۇشفىق ئاناسىنىڭ ھەم سالغاي باشىغە كۈلپەت،
پەرۋايىغا كېلەرمۇ باشىگە ياغسا لەئنەت،
پۇل زەۋقى چۈشكەن ئىنسان قىلماس كىشىگە شەپقەت،
بۇ ھاللارگە سالغان ئۇستاسى پۇل ئەمەسمۇ؟

كۆردۈكمۇ، قانچە ئادەم پەرىسىز ھەۋاغە ئۇچقاي،
ئەسلىنى تاپماق ئۈچۈن ئەۋجى سەماغە ئۇچقاي،

مەقسەدكە چىن يېتەلمەي دارىلبەقاغا ئۇچقاي،
سىز ھەم پېكىرلەك ـ ئويلاك، نىيەۇددىئاغا ئۇچقاي،
ئەل ئاغزىدا دېيىلگەن ئەنقاسى پۇل ئەمەسمۇ؟

بىر مۇنچە باخشى ـ قۇشناچ، بىر مۇنچە مىز دۇئاخان،
تاپقايمىز ئىلمى نەيرەك، بولغايمىز ئانچە ئىشان،
دەسمايىمىز كىپايە، ھەر كۈندە قانچە يالغان،
بىزلەرنىڭ مىكرىمىزدىن شەيتانمۇ بولدى ھەيران،
چۇش ئۇخلىماي كۆرەرمىز، ۋەس ـ ۋاسى پۇل ئەمەسمۇ؟

نى ياخشى مېھرىبانىنى ئايرىدى بىر ـ بىرىدىن،
كۆردۇكمۇ، زور ئەيلەر خوتۇننى ئۆز ئېرىدىن.
سەرسان قىلىپ چىقارغاي كۆپ ئەلنى ئۆز يېرىدىن،
تاندۇردى كۆپ خەسىسنى ئۇستاز بىلەن پىرىدىن،
خۇنسا ئېلىن ئىشەنگەن ئاشناسى پۇل ئەمەسمۇ؟

سۈرەتكە بەرگەي ئارا، سىرەتتە نەچچە خىل غەش،
رەڭگىن ھاسالەر ئۇشلاپ ھەم سەللا ـ تۇن مۇنەققەش،
ئىشان مۇرىد ئوۋلاپ ھەر كوچىلاردا كەش ـ كەش،
تا تاپتى باي، موللا بىر ـ بىرسىدىن ئەيش ـ ئەيش،
تۇن كېچىلەردە مەخپى يەللاسى پۇل ئەمەسمۇ؟

گەپ پۇلدەدۇر مۇقەررەر كۆپ مۇنچە قىلما ئىنكار،
تاكەيگەچە① دېمەسمىز يالغانچىلىق نەدەركار؟
تۆت كۈنلۈك ئۆمر دەرسەن، قىلساڭچۇ ئەمدى بىر ئار،
ھازىردە كۆپ ئېچىلدى بىر قانچە مەخپى ئەسرار،
جەننەتتە جاي ئېلىشنىڭ ۋەئداسى پۇل ئەمەسمۇ؟

پۇل دەپ تامامى ئىنسان، ئەي مۇددەئىيى نادان،
مىلك خىل فىرىب بىرلەن ھەر كوچىلەردە نالان،
ھېچ بارمۇ يۈز ئۆگۈرگەن كاپىر ۋە يا مۇسۇلمان؟
كىم دېسە «خالىماسمەن»ئەلۋەتتە بىلكى يالغان،
ئالەم مىسالى دەريا ـ غەۋۋاسى پۇل ئەمەسمۇ؟

تەرك ئەيلەتىپ ۋەتەننى كەلتۈردى ئەند ىجانگە،
ئۆلتۈرسىمۇ بۇ يەردە كۆزىدۇر ھەر قايانگە،

① تاكەيگەچە (ئۆزبېكچە) ـ قاچانغىچە...

ئارەزۇنىڭ تاقەتى يوق ھەر رەڭلىك ئۇنۋانغە،
ئۇيغۇرلەر ئادەت ئەتمىش ئۆزبېك كەبى ئىمانغە،
شەرمۇ ھاياغا غالىپ داداسى پۇل ئەمەسمۇ؟

1916 - يىل. ئەندىجان

يەنە پۇل ھەققىدە

كۆزلەرگە كۆرۈنمەكتە ھەر رەڭگى پاسۇنسەن، پۇل،
يۈز بار دېمەكچىمەن كۆپ پەيلى يامانسەن، پۇل،
بىر تۇرفە نازاكەتلىك خۇش جىلۋە جۇۋانسەن، پۇل،
مەن بىرلە بولۇپ ناساز، كىم بىرلە ئامانسەن، پۇل،
ھېردىس ئەھلىنى قىلماقچى رەڭگىنى سامانسەن، پۇل!

لېكىن ھېلى ھەم قىزسەن، سەن تەگمىگەن ئىنسان يوق،
سەندىن كۆزىنى يۇمغان بىر كۇپىرۇ مۇسۇلمان يوق،
ھەركىمگە يېقىنلاشتىڭ، بەند بولمىسا ئىمكان يوق،
ئەلھالغىچە ھەم ھېچبىر مەخسۇدىگە يەتكەن يوق،
تۇن بىرلە بولۇپ ھەمخاب، كۈن چىقتى نىھانسەن پۇل!

لۇتف ئىلە بارىپ كىمنىڭ تەئبىنى قىلۇرسەن چاغ،
ئول ئەبلەدە يوق بولسا، نە ئۇلپەتۇ نە ئورتاق،
گەر بولمىسا كۆڭلىدە تا ئۆلگۈچە سەرپ ئەتماق،
ئاغزىغە يېتۇرمەستىن بەئزىنى قىلۇرسەن داغ،
ئۆلگۈچە يېدۇرمەستىن بىر تويغۇچە نان سەن پۇل!

خۇنسايۇ — خەسىسلەرنىڭ جانىدىن ئېزىزدۇرسەن،
كىم سەنگە ئەسىر بولسا: نە ئىلىم كېرەك، نە فەن،
ھىكمەت ئېلىگە ناساز، ئاقىللەرە خوپ دۇشمەن،
ئەھۋالىنى كۆپ بىلدىم، ئارەز كەبى دىققەتمەن،
دۇنيا يۈزىدىن بولغۇر بىنامۇ-نىشانسەن پۇل!

1916 - يىل. ئەندىجان

تېپىلمايدۇ

كۆڭۈل ئارامى بىرلە تۇرغۇلۇق بىر جاي تېپىلمايدۇ،
مۇۋاپىق يار سادىق تېپىلۇرمۇ، يا تېپىلمايدۇ،
قىلاي ئەرزىم دېسەم ئۇل يارە بىر تەنها تېپىلمايدۇ،
ئەجەب بىرھالە قالدىم، مەقسۇدىم ئەسلا تېپىلمايدۇ،
قىلۇرمەن ئۆز-ئۆزۈمچە ئاھۇ ۋاۋەيلا، تېپىلمايدۇ.

كۆڭۈل مۈلكىنى تاراج ئەتكىلى بەرگەنىمكەن بۇيرۇق،
نەزەر ھالىمغا سالماي ھەر تەرەپتىن ياغدۇرۇرلەر ئوق،
كىمە ھەم ئەرز ئېتەرمەن دىلدىكى دەردىمنى مەن مۇڭلۇق،
دىلىم ۋەس-ۋاس، جىسمىم تۇرفە بىر مەجرۇھە، مەلھەم يوق،
ۋەيا ساھىب نەپەس بىرھىممەتى ئەلا تېپىلمايدۇ.

يۇرەرمەن چارە ئىزدەپ دەفئى بولغايمۇ مۇشەققەت دەپ،
كۆزۈمگە كىم كۆرۈنسە جاۋدىرارمەن، بارمۇ شەپقەت، دەپ،
ئۆلۈم بىھراق دەرمەن خەلق ناگا قىلسا نەپرەت، دەپ،
بارارمەن چارە ئىزدەپ ھەر ئىشىككە «يا ھەقىقەت» دەپ،
سوئال ئەيلەپ ھەقىقەت قىلغۇچى دانا تېپىلمايدۇ.

يۈرەك دەردىنى كۆرسەتمەككە مۇمكىنمۇ يېرىپ تىلماق،
بىلىندى، يوق ئىكەن تەقدىر تېشى ئورنىدىن جىلماق،
ئەگەرچە پەرز ئىكەن ئالەمنىڭ كاردىنى ئوقۇماق، بىلمەك،
ماڭا ئادەتمۇ ئېرەس ھالى ئالەم شىكۆەسىن قىلماق،
قىلۇرگە دەفئى غەم بىر ناتىقى گويا تېپىلمايدۇ،

قىلۇرمەن ئارزۇ كەلگەيمىكىن دەپ ماڭا ھەربىر دەست،
تەئەججۇپتىن-تەئەججۇپ كېچە-كۈندۈز غەم كېلەر پەيۋەست،
رەقىبلەر قانچە بالالانسە مەن ھەم شۇنچە بولغۇم پەست،
نېتەي ئەپسۇسلانماي تالىيىمدۇر ئۇيقۇ بىرلەن مەست،
ئۇنى ئويغاتقۇدەك بىر نازىنىن بەرنا تېپىلمايدۇ.

مەسەلدۇر كونىلاردىن: «باشقا ھەر ئىش كەلسە كۆز تارتار»،
بىلەرمىكىن زەماندىن نالىغان كىم بىرلە نار ئويىنار،
بىلەلمەم سۇرەت ئارالارنى ھالەت مادەمۇ يا نەر،

Altunoq

مۇھەببەت ئەھلى زىبالارنى كۆرسە كۆز يېشى ئارتار،
قاچان گۈل پەسلى ئۆتسە بۇلبۇلى گويا تىپىلمايدۇ.

ياراشقايمۇ يارانلار، ئۇخلىماي چۈش كۆرسە ئىنسانغا،
قاراپ تۇرماقتادۇرمىز شۇنچە يالغان تەگسىمۇ جانغا،
غەرەز ھەممىيانىۇ ياكى نان ئۈچۈن ئوت قويسا ئىمانغا،
يوق ئەسلا ئېتىقادىم باخشا، ئىشانۇ دۇئاخانغا،
ئوقۇپ قىلغان ئەمەل ئىلمىگە بىر ۋالا تىپىلمايدۇ.

مۇرادىم مەئنىلىك ھەق سۆزكى ھەرقانداق كۆڭۈل ئېرگەي،
پاراسەت ئەھلى ھەربىر قىسسەدىن سۆز گەۋھەرىن تەرگەي،
ئالاي تەئلىم دىبان ئۇستادە بارسام يەلكىسىن كەرگەي،
بۇگۈن بىل، ئەتە ئۇ خىل كار قىل دەپ ساباق بەرگەي،
نە دەيمەن، ئارەزا، بىر يولى بىر ئىملا تىپىلمايدۇ.

1913 - يىل، سېنتەبىر. شەھردىخان

(داۋادى ئومۇمى 20 - ساندا)
1958 - يىل تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «ئارەزى شېئىرلىرى» ناملىق كىتابىدىن.

(داۋامى)

ئا. نىزارى   ن. زىيانى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىسراپىل يۈسۈپ

بۇ كەلاملار ئىستىمائىدىن تۆرتۈنچى دەرۋىش جانىغە ئىشق ئوتى شەرارە ئەيلەپ، بىئىختىيار كۆز يولىدىن ئەشكىنى جارى قىلىپ ئۆز باشىغە كېلىپ ئۆتكەن ھەۋادىسات ئەييام جەفاسىنى توتمۇار تەكەللۇم تۈزگەنى

خىرەد بۇلبۇلى چەكتى مۇنداغ نەۋا،
كىرىپ گۈلشەن ئىچرە بولۇپ ماسەۋا.
بار ئېردىكى بىر بىكەس ھەزىن،
جەفا-جەۋر تاشىغە بولغان قەرىن.
غەرىبلەرغە مۇنداغ رىۋايەت قىلۇر،
فەلەك سەرگۈزەشتىن ھېكايەت قىلۇر.
دېدى: ئەي خۇدا جوي بىچارەلەر،
ئەسىرۇ زەلىل زار ئەۋارەلەر!
ئېرۇرمەن مەزەللەت ئېلى فىرقەسى،
تەنىمغە كېيىپمەن فەنا خىرقەسى.
كى سىزلەرگە ئەيلەي سۆزۈمنى بەيان،
چۇ گۇستاخلىق بىرلە بىر-بىر ئەيان.
ئېرۇرمەنكى چىن شەھرى شەھزادەسى،
دېمەي شەھزادەكى مەھزادەسى.
ھەۋادىس جەھاندىن يېتىپ شىددەتى،
ئەمەكدىن بەسى يەتتى شەررىيەتى.
ئىشىت ھالىمىز ئىپتىداسى بۇدۇر،
دېمەي ئېبتىدا ئىنتىھاسى بۇدۇر.
ئاتام شاھ ئېردىكى چىن شەھرىغە،
دېمەي چىنغە كىم بەرر ئىلە بەھرىغە.
ھەممە خەلق ھۆكمىغە مۇنقاد ئېدى،
ئۇلۇس خاتىرى ئەدلىدىن شاھ ئېدى.
يوق ئېردى ۋەلى مەندىن ئۆزگە ۋەلەد،
ئاتاغە مۇزەييەن، ئاناغە سەنەد.
توققۇز ياشغە يەتتى سالىم مېنىڭ،
بۇ ئېركەن ئەجەب بەخت فالىم مېنىڭ.
ئاتامغە يېتىپ چۈنكى ھۆكمى ئەزەل،
سۇمۇردىكى ناچار جامى ئەجەل.
فەنادىن بەقاغە رەۋان بولدى ئول،
گۈلى ھۇسنى يەردە نىھان بولدى ئول.
سەرىرى فەنا ئۈززە تۇرغان زەمان،
ئاغاسىغە قىلدى ۋەسىيەت بەيان.
دېدىكىم: بۇ ئوغلۇم داغى تىفلدۇر،
خىرەدمەندلىقدە بەسى سۇفلدۇر.
يەنە نۇكتەدانلىقدا قايىل ئەمەس،
چۇ شەھلىق سەرىرىغە قابىل ئەمەس.
قىلايىن بۇرادەر نەسىھەت ساڭا،
ئەگەر ھەمقەرىن ياۋەر ئولساڭ ماڭا.

مۇرەببى بولۇپ نۇرى دىدەمغە سەن،
چۇ گۇستاخلىق ئەتسە بەرمە شىكەن.
كېچە ـ كۈندۈز ئانى قىلىپ تەربىيەت،
جەھاندارلىقدا قىلىپ تەقۋىيەت.
كى بىر سائەت ئالمە ئانىڭدىن نەزەر،
ھەمە ھالەتىدىن بولۇپ با خەبەر.
قاچان بولسە بالىغ جىگەر پارەئى،
ئانىڭ دەردىغە سەن قىلىپ چارەئى.
كى يەئنى قىزىڭنى ئاڭا ئەقد قىل،
قەۋى تۇت ئىشىڭنى رەسا نەقد قىل.
ئوقۇپ ھەم ئاڭا سىككەئى خۇتبەنى،
بېرىپ تاج تەختۇ بەلەند رۇتبەنى.
جەھانسازلىق كار بارىن قۇرۇپ،
ھەمە مەملىكەت شۇغلىنى تاپشۇرۇپ.
ئۆزۈڭنى ئالىپ خانەئى كۈنجىغە،
ئىبادەت قىلىپ ئۆزنى سال رەنجىغە.
مۇھىق ئەرمەمىش زال ئەلقابىغە،
نەچۈككىم سۈفەت خوب ئېرۇر شابىغە.
دېدىكىم ھەدىس «سەييدۇلئەنبىيا،
شەفىئۇلئۇمەم مەسنەد ئەتقىيا.»
بەتەھقىق بۇ دون مىسلى جىيفە ئېرۇر،
يىراق ئول كىشى ئەھلى زىيفە ئېرۇر.
تەلەب قىلغۇچى ئانى بولغاي گۇلاب،
نەجىس خارلىقغە قىلۇر ئىزتىراب.
سەمادىن ھەۋادىس ئاڭا يەتمەسە،
بۇ دەۋلەت قولىدىن ئەگەر كەتمەسە.
فەنا بولسە ئوغلۇم جەھاندىن ئەگەر،
كى نەسلىڭغە قالغاي بۇ شەھلىغ مەگەر.
چۇ قەرداشى بەردى بۇ يەڭلىغ جەۋاب،
قەبۇل ئەيلەدىم دەپ تۆكۈپ كۆزدىن ئاب.
بۇ ئىشلارنى ئاخىر يەتۈردى فەلەك،
كى شەھلىقدا ئولتۇردى ئاخىر ئەمەك.
يەنە ئەھلى ئەركان شاھىد بولۇپ،
سەرىر ئۆزرە چىقتى چۇ ناھىد بولۇپ.
چۇ شەھلىق بىساتىدا تاپتى قەرار،
ئاچىلدى بۇ نەۋۇ غۇنچەئى خەند ۋار.

مۇقەررەر ئەسابىئدا شەھلىق نىگىن،
ھەرەمخانە ئىچرە بولۇپ ھەمنىشىن.
ئاتام سۆزلەرىگە ئەمەل قىلمايىن،
ھەمول ۋەئدەنىڭ تەۋرىغە يەتمەيىن.
مېنى قويمادى قەسرىدىن چىققالى،
خەزايىن ـ دەفايىننى ھەم يىققالى.
بۇ مۇددەت ئارا بولدى ئون تۆرت يىل،
قىلىپ نەچچە قىزلار بىلە قالۇ قىل.
دەمى بولمايىن ئۇلفەت ئوغلان بىلە،
ئۆي ئىچرە يۈرۈپ ئويناديم جان بىلە.
ۋە لېكىن بۇلاردىن ئەمەك دۇختەرى،
ماڭا نامزەد بولغان ئول مۇشتەرى.
ئانىڭ بىرلە كۆڭلۈم فەرەھناك ئېدى،
يوق ئېرسە كۆڭۈل لالەدەك چاك ئېدى.
قالىپ ئېردى بىر قۇل ئاتامدىن ماڭا،
قىلۇر ئېردى خىزمەت ماڭا بىئەبا.
ئۆزى دىلكەشۇ ھەم سىيەھفام ئېدى،
غۇلام مۇبارەك ئاڭا نام ئېدى.
بەناگەھ ھەرەملەرنى غافىل تاپىپ،
كى تاشقارى چىقتىم ئىشىكنى ئاچىپ.
مۇبارەك قاشىغە بارىپ تېز تۇند،
بۇ ئىشىدىن خەبەر تاپمادى ھېچ جۇند.
قىلۇر ئېردى ئول مېھرىبانلىق ماڭا،
مېنىڭ رىغبەتىم ھەم يۈز ئانچە ئاڭا.
قىلۇر ئېردى ھەسرەت كۆزىدە نەزەر،
ۋەلى سالمايىن خەلق ئارا شۇرۇشەر.
قەزارا كۈنى جىلۋە ساز ئەيلەدىم،
ھەرەم قىزلارى بىرلە باز ئەيلەدىم.
كېلىپ بىر كەنىز سىللى ئۇردى ماڭا،
تولا يىغلادىم دېمەدىم سۆز ئاڭا.
كى چىقتىم بۇ بائىس بىلە تاشقارى،
ھەم ئولدەمدە باردىم مۇبارەك سارى.
مېنى كۆردى باستى ئانى كۇھى غەم،
قىلىپ سەيھەلەر سوردى ھالىمنى ھەم.
قۇچاقىغە ئالدى كۆرۈپ بۇ تەئەب،
نېمە بولدى مۇنداغ يىغىڭغە سەبەب؟
مەن ئۆتكەن سۇئۇبەتنى قىلدىم بەيان،

ئىشتتى بۇ سۆزنى مۇبارەك نىهان.
ئول هەم سىللى ئۇردى بەنا گوشمە،
كى فۇرسەتدە كەلدىم يەنە هۇشىمە.
دېدى: ئەي خىرەد سىز ئوشۇل سائەتى،
ئەرەنلىككە يوقدۇر مۇنىڭ تاقەتى.
دەردغا كى سەن بولساڭ ئېردى خاتۇن،
ۋەيا بولساڭ ئېردى كۆيەرگە ئوتۇن.
سەن ئالان ئېسەڭ ساهىبى تەخت ـ تاج،
هەمە ئالەم ئەهلى بېرۇرلەر خىراج.
كى يىغلايسە سوقتى مېنى دەپ كەنىز،
نە ئەرلىك مۇڭا بولغاسەن ئەشكرىز.
چىقىپ سەن قاشىمغە دېدىڭ بۇ كەلام،
تەسەۋۋۇرلار ئەتسەم ئىشىڭ تۇرفە خام.
دېدىمكى فىدايىڭ بولاي باشىڭا،
كى تەقسىر ئەمەس چىقسام ئەر قاشىڭا.
يېتىپ رەنج سەندىن بۇ سۆز قىلمادىم،
هەرەم قىزلارىدىن ئەهانەت يېدىم.
مۇبارەك غۇلام دېدى سەردارىغە،
سېنى يەتكۇرەي مەن ئەمەك دارىغە.
كى هالىڭنى بىلگەي سەبايۇ مەسا،
نەسىهەتلەر ئەيلەپ قىلۇر جابەجا.
بولۇپدۇر مۇهىق تەخت ئىلە تاجغە،
يېتىپدۇر دېبان ئەدل ئەمزاجغە.
ساڭا شاهلىقنىڭ ئىشىن تاپشۇرۇر،
يارانىساڭ ئەمەك هەم باشىن ئىرغاتۇر.
ئالىپ باردى ئاخىر ئەمەك قاشىغە،
تەرەههۇملار ئەيلەپ مېنى باشىغە.
چىقىپ ئالدىمىزغە قىلىپ سۇرئەتى،
قۇچاغلاپ، ماڭا كۆپ قىلىپ شەفقەتى.
پەشانەمگە سۆيدى مىساس ئەيلەدى،
كى سوڭرە نىسارى لىباس ئەيلەدى.
دېدى: ئەي مۇبارەك بولۇپ خەشمناك،
نە بائىسدىن ئەتتىڭ مۇنى زەخمناك.
دۇئاغە كۆتەردى مۇبارەك قولىن،
داغى بۇسە ئەيلەپ كى باسقان يولىن.
تەۋازۇئ بىلە قىلدي ئەرزىن ئەدا،
يەنە باشدىن ئەيتتى سۆزدىن ئىبتىدا.
قىزدىڭنى بەهۇكمى خۇدايى ئەهەد،
قىلىپ ئېردىڭ ئەۋۋەل مۇڭا نامزەد.
نە كىم باردۇرۇر هەققى دامادلىق،
سېنىڭ ئىلتىفاتىڭ ئېرۇر شادلىق.
ئەمەك ئەيدى: خاتۇن ئېسە خاهىشىڭ،
مۇنىڭ بىلە تاپقاي سەرەنجام ئىشىڭ.
قەبۇل ئەيلەبان سۆزنى ئول هۆكمران،
مۇنەججىمنى كەلتۇر، دېدى شۇلزەمان.
ئەۋان باردى ئولدەم مۇنەججىم سارى،
دېدى: دەرمەههەل يۇر شەهىنشەه سارى.
مۇنەججىم بارى كەلدى ئەيلەپ خىرام،
بۇلەرغە دېدى شەه بۇ يەڭلىغ كەلام:
خىيالىمدا كەچتى بۇ ئوغلان ئىشى،
كى دامادىم ئولماق ئېرۇر خاهىشى.
قايۇيىل، قايۇ ئاي، قايۇ سائەتى،
كى توي ئەيلەسەم يەتمەگەي ئافەتى.
مونەججىمغە بولدى بۇ سۆزلەر ئەيان،
بۇلار هەم بۇ سۆزنى دېدى ئولزەمان.
بۇ يىللاردا ئەقرەب قەمەر بۇرجىدا،
يەنە هەم ئەتارۇد، زۇهەل دۇرجىدا.
قويار بولساڭ ئەرسەن بۇ ئىشغە قەدەم،
كى ئاخىردا يەتمەس دېسەڭ هېچ نەدەم.
ئۆتۈپ نەچچە يىللار يەنە بەئدە ـ بەئد،
ئەيد كۇنلەرىدە بولۇر ياخشى سەئد.
ئوشۇل كۇندە قىلساڭ ئىشىڭ ئىبتىدا،
سەرەنجام ئالۇر ئىش ئەلەلئىنتىها.
سۆزىنى تۇگەتتى ستارە شىناس،
تاغام كۆڭلى ئىچرە قىلىپ كۆپ قىياس.
دېدى: ئەي مۇبارەك، قىلىڭ ئېهتىمام،
يېتۇشسە هەمول كۇن بولۇر ئىش تەمام.
يانىپ كەلدۇك ئاندىن مۇبارەك بىلە،
يېتىپ ئۆيگە لۇتفى تەبارەك بىلە.
ئىكەۋلەن بىر ئۆيىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ،
ئىچىمدە نە ئوتلار شەرارەت ئورۇپ.
مۇبارەككە دېدىم: ئۆيۈڭ سارى يان،

كى خاتۇن ئالۇرمەن ئەمان بولسە جان.
ئىككى ئۈچ كۈن ئۆتتى بۇ ئىش مۇددەتى،
كۆڭۈل خاھىش ئەتتى يەنە لۇئبەتى.
غۇلامنىڭ ئۆيىگە خىرامان قىلىپ،
يېتىشتىمكى ئاندا ھىراسان قىلىپ.
مېنى كۆرگەچ ئوق قىلدى كۆپ سەيھەلەر،
بەسى زارۇ ئەفغان بىلە نەۋھەلەر.
دېدىمكى: نە بائىسدۇرۇر بولغەنىڭ؟
بەيان قىلكى تۇرماي بۇ غەمكىنلىغىڭ.
دېدىكى فەلان كۈن مەجالىس كۈنى،
كى قىقاسىغە پۈتتى خەلايىق ئۈنى.
كى ئۆلتۈردى شاھ فەرەس ھەم بەئىر،
سېنى كۆردى ئاندا سەغىرۇ كەبىر.
تۈگەشتىكى ئاندىن زىيافەت ئىشى،
قارادى ئۇ يەردە ساڭا كۆپ كىشى.
چۈ قايىللىغىڭنى قىلىپ كۆپ پىسەند،
ھەمە بولدى خۇشھال كۈلۈپ غۇنچە خەند.
كى تەگرىغە ئەيتىپ ھەمە ئەل سەنا،
دېدى: رەھم ئەيلە مۇڭا رەببەنا.
يېتىپدۇر كەمالىغە سۇلتانىمىز،
ئاتا زادەيۇ خان خاقانىمىز،
ۋە لېكىن تاغاڭ كۆرگەچ ئوق تۇتتى كىن،
گۇمان ئەيلەدى سەلتەنەت شەۋكەتىن.
ئەدەم ئەيلەگەي ئول سېنى دەھرىدىن،
ۋەيا بەدرەقە ئەيلەگەي شەھرىدىن.
ئاچىپ فىتنە بىرلە فەساد ئىشىكىنى،
كى بىر ھىيلە بىرلە يوق ئەتكەي سېنى.
ماڭا ئەيتىپ ئېردى ئول ئەسرارىنى،
ئاچىپ پۈلنى كۆمگەن چوڭ ئەنبارىنى:
«كۆتەرگۈنچە ئەي قۇل بۇ پۇللارنى ئال،
ۋە لېكىن خاجەڭغە بارىپ تىغ سال.
قۇلاق سال سۆزۈمگە ماڭا نەفئ قىل،
بۇ دۈشمەننى مەندىن داغى دەفئ قىل.»
ئېشىتتىم بۇ سۆزنى مېنى باستى غەم،
كۆزۈمدىن ئاقىزغان ياشىم بولدى يەم.
ئۆزۈمدىن داغى ۋەھشەتىم كۆپ ئېرۇر،

ھەياتىم نىھالى ئانىڭدىن قۇرۇر.
بۇ شەھ كۆڭلىگە تۈشتى فاسىد خىيال،
سېنى ئۆلتۈرۈرنى بىلىپدۇر ھەلال.
ئەگەر ئەتسە زايىئ سېنى ئول تاغاڭ،
ئاڭا شادلىقىنىڭ كۈنى ئاتتى تاڭ.
نېدىنكى ئاتاڭنىڭ ئىدىمەكخارىمەن،
كېڭەش ئىشلارىدا ھەم ئەسرارىمەن.
بۇ سىرنى قىلىپ مەن ساڭا ئاشكار،
قۇلاق سال سۆزۈمگە سەن ئەي شەھسۇۋار.
قىلىپ نەچچە سۆزنى مەنى سادەگە،
ئالىپ باردى باشلاپ يەنە جادەگە.
كى يىغلاپ تۇتۇپمەن بۇ قۇل زەيلىنى،
كى تەفۋىز ئەيلەپ ھەمە خەيلىنى.
دېدىم: مەرھەبا ئەي مۇئەللا سەبات،
مېنى قىلغاسەن بۇ بەلادىن نەجات.
ئۇلۇغلارغە تۈشكەن كەبى ھاجەتى،
تەمەللۇقدا تۇردۇم نەچە سائەتى.
قۇلاق سالدى بۇ قۇل مېنىڭ قالىمە،
يېدى رەھم ئاندىن مېنىڭ ھالىمە.
دېدى قۇل ئوشۇلدەم: غەمىڭ دەفئ ئېتەي،
غەم ئەندۇھ بولسە ئانى دەفئ ئېتەي.
ماڭا سەن كېلىپسەن بەسى ئېھتىياج،
قىلايمەن بۇ ئىشدا دەۋايۇ ئىلاج.
دېدىمكى: بۇ ئىشنىڭ ئىلاجى نېمە؟
بىرۇر مۇژدىغە ھەم خىراجى نېمە؟
دېدى: قويغىل، ئەندى مېنىڭ بىرلە بار،
ئاتاڭ زەخمەسىدۇر ساڭا ئول مەزار.
قويۇپ يولغە كىردىم قىلىپ نالەلەر،
كۆرۈپ كۆزدىن تۆكتۈم بەسى ژالەلەر.
ئاتامنى لەھەددە قويۇلغان زەمان،
قىلىپ ئاندا ئالتۇن، كۈمۈشنى نىھان.
قويۇپ ئېردى ئاندا داغى ئالمايىن،
كىشى ھەم بۇ يەرگە نەزەر سالمايىن.
يەنە ئىگنى بىرلە بارى رەختىنى،
قويۇپ ئېركەن ئاندا ئىگىز تەختىنى.
بۇ ئەشيالارىغە قىلىپ مەن نەزەر،

AltunOq

ئاقىپ ياش كۆزۈمدىن زىمىن بولدى تەر.
غۇلام بەردى تەسكىن، دېدى: يىغلىما،
ئۆتۈپ كەتكەن ئەلگە يۈرەك داغلىما،
تەلەپ قىل ئۆزۈڭنى، بۇلارنى ئۇنۇت،
مېنى ئالداغاچ كۆپ، كۆڭۈل تاپتى قۇت.
كېلىپ بىر يېرىنى چۇقۇر كورلادى،
بۇ يەرگە كىرىڭ دەپ قۇلاق تورلادى.
كىرىپ باقسام ئاندا تۇرار بىر ئىشىك،
ئاڭا قۇفل ئۇرۇپدۇر داغى بار بىتىك.
غۇلام كىيسەسىدە ئالىپ ئاچقۇسىن،
ئۆتۈپ كىردى ئۆيگە ئاچىپ ياپقۇسىن.
كى ئاندىن ئۆتۈپ ھەم باسىپ نەچە گام،
قارا ئۆيگە كىرمەك قىلىپ ئىھتىمام.
گۇمان ئەيلەدىمكى: «مېنى فىكر ئىلە،
مۇبادا نەبۇد ئەيلەگەي مىكر ئىلە.»
ئۇشۇل ئۆيدە تۇردۇم بولۇپ نا ئىلاج،
ئاڭا يالبارۇرغە بولۇپ ئېھتىياج.
كى ئاندىن باقىپ مەن قويى سارىغە،
كۆزۈم تۈشتى ناگەھ بىر ئەنبارىغە.
يارۇغدۇر بۇ ئۆينىڭ ئىچى سۇبھىۋار،
ئەدەددىن تولا خۇملارى ئاندا بار.
ئانىڭ ئاغزىن ئانداغكى مەھكەم ئېتىپ،
زەرۇ سىيم خىشتى بىلە بىركىتىپ.
بۇ كىرفىچلەر ئۈزرە تۇرار مەيمۇنى،
زەبەرجەددە تەسۋىر قىلىپدۇر مۇنى.
بۇخۇملار ئىچىدە ئېرۇر ئانچە دۇر،
كى ياقۇت، مەرجان لەئل بىرلە پۇر.
داغى ئۆي ئىچىدە كىچىك ھەۋز بار،
سۈيى خۇش جەۋاھىرلارى سەد ھەزار.
بۇلارنى كۆرۈپمەن تەھەييۇر قىلىپ،
كېڭەشتىم دىلىمدا تەسەۋۋۇر قىلىپ:
«بۇ مالنى ئالىپ مەن نە ئەتكۈمدۇرۇر؟
كى ئەۋۋەلى مەنسەبغە يەتكۈمدۇرۇر.
تاغامغا بېرەيىن بۇلارنى ھەمان،
ئانىڭ ئىلكىدىن مەن تاپاي ھەم ئامان.»
ئۆي ئىچرە مۇبارەك ماڭا باقتى تېز،
قىلاي بىر ھىكايەت ئېشت ئەي تەمىز.
زەبەرجەد سۆزىدىن مۇراد ئولدۇرۇر،
مۇڭا چىن ئېلىنىڭ بارى گولدۇرۇر.
ئېشىتكىل ئاتاڭ نەۋجەۋانلىق چاغى،
ئاڭا مەئدەن ئېردى زىمىن تۇپراغى.
پەرىزاد سادىق بىلە دوست ئېدى،
چۇنانچە مۇددەت ئىشى راست ئېدى.
ئىكەۋ بولدى ئامراق بۇ مەزھەر بىلەن،
ئاڭا ھەر يىلى ئەتىر ئەنبەر بىلەن.
ئېبەرۇر ئېدىكىم قىلىپ ھەدىيەلەر،
بېرىپ تۇھفەلەرغە پەرى فېدىيەلەر.
ئۇشۇل فېدىيەلەركىم بۇ مەيمۇن ئېرۇر،
زەبەرجەد بىلە نەقش مەۋزۇن ئېرۇر.
بۇ سۈرەتنى مۇندا قويار ئېردى ئول،
بولۇپ ئېردى مۇنداغ ئىشى قىرق يىل.
قويار ئېردى ئانى كېلىپ خۇم ئۈزە،
ئىكەۋ ئېردى مۇنداغ تەلاتۇم ئۈزە.
چۇ سوردۇم ئاتاڭدىن مۇنىڭ ۋەجھىنى:
«ئەيا شاھى ئالەم كى ئەقلىڭ قانى؟
كى سادىقغە قىلساڭ ئۇلۇغ تۇھفەلەر،
فىداسىغە بەرسە كىچىك نەرسەلەر.
بۇ يەڭلىغ سوۋەرگە بولۇرسەن رىزا،
نە ماللارنى بەردىڭ ئاڭا مامەزا.»
ئاتاڭ كۈلدى، دېدى ماڭا ياخشى سۆز،
دېدى: «قۇل، بۇ يەردە دېگىل سۆزنى تۈز.
بۇ چىن شەھرى ئىچرە ماڭا بار ئىشى،
بىر دىگە مۇسەخخەر ئېرۇر مىڭ كىشى.»
داغى سادىق ئېمىش قۇلۇڭ ئېھتىمام،
بۇ مەيمۇن تەمام ئولسە كارىڭ تەمام.
تەمامىغە يەتمەي تۇرۇپ مەيمۇنى،
بولۇپ كەچغە تەبدىل ئاتاڭنىڭ كۈنى.
ئەجەل تىغى كۆكسىن يارا ئەيلەدى،
قەزا ئۇتى ھۇسنىن قارا ئەيلەدى.
تەفەككۇر قىلىپ ساقىنى دىلپەزىر،
سەبۇھى كەرەم قىل بولاي مەن ئەسىر.
ئانى نۇش ئېتىپ مەن تەخەييۇل بىلە،
يولۇمنى تاپاي مەن تەئەممۇل بىلە.

شەھزادەئى چىنى قۇلى مۇبارەك بىلە مەلىك سادىق جىن مەكانىغە مەخپى سەفەر ئەزم قىلىپ، يولنىڭ مېھنەتىدىن خۇناب يۇتقانى ۋە ئول جىن مەكانىغە يېتىپ، مۇلكى سادىق بىلە مۇلاقات بولۇپ، شەھزادەنىڭ سۆزىنى جان قۇلاقى بىرلە ئاڭلاغانى

قۇلاق سال بۇ سۆزگە ئەيا باخەبەر،
رىۋايەتنى ئانداغ بېرىپدۇر خەبەر.
دېدى چۇن مۇبارەك: مۇبارەك ساڭا،
قىلىپ لۇتف ھەقلەر تەبارەك ساڭا.
خىيالىمغە مۇنداغ تەفەككۇر كېلۇر،
مېنىڭ بىرلە سادىق مەكانىغە يۇر.
كۆرۈشكەن زەمان ئەرز ـ ھالىڭنى دەي،
كېچۇرگەن كۈن ئىلە مەقالىڭنى دەي.
سېنى كۆرسە ياخشى تەكەللۇم قىلۇر،
ئاتاڭنىڭ يۈزىدىن تەرەھھۇم قىلۇر.
ئەتا قىلسە بىزگە ئەگەر مەيمۇنى،
تولۇئ قىلسە تاڭ يوق سەئادەت كۈنى.
مۇبارەككە دېدىم: قىلاي ئىختىيار،
بۇيۇرساڭ نەئىشقە لەيالۇ نەھار.
دېدى: ئەمدى تۇرمە ئۆيۈڭ سارى كەت،
بارۇرغە سەفەرنىڭ ئىشىن راست ئەت.
تاغاڭ بىرلە قىلساڭ ئەگەر مەسلەھەت،
بەزاھىر ئاتادەك قىلۇر مەرھەمەت.
ۋە لېكىن ئىچىدە زەھەر مەۋج ئۇرار،
تەمۇغنىڭ ئۆتىدەك شەرەر مەۋج ئۇرار.
سۆزۈڭنىڭ ھەقىقىن ئاڭا ھېچ دېمە،
غىزا بەرسە ئەسلە ئانىڭدىن يېمە.
ۋە لېكىن دېگەيسەن ئاڭا مۇنچە سۆز،
قويارمىزكى سادىق جەنابىغە يۈز.
يەنە ئۆزگە سۆزنى بەيان ئەيلەمە،
ئىشىڭنى نىھان تۇت ئەيان ئەيلەمە.
كى ئامادە ئەيلەپ سەفەر جابدۇغى،
سەفەر دېمەي ئانى سەقەر جابدۇغى.
ئىجازەتكە باردىم ئەمەك دارىغە،
دېدى: بار بارۇرسەڭكى ھەر سارىغە.
چىقىپ يولغە كىردۇك مەنازىل كېزىپ،
يۈرۈپ نەچچە يىللار سەۋاھىل كېزىپ.
بەناگەھ كېچە ئۇچرادى بىر دۆبە،
ئېگىزلىكتە ئېردى دىۋانغە شۇبە.
خۇداۋەند ئالەم بېرىپ فەتھنى،
چىقىپ مەنزىل ئەتتۇك دۆبە سەتھنى.
كۆرۈندى بەنەگاھ بىر مەرغزار،
نەزاكەتدە گوياكى فىردەۋسۋار.
يەنە ئايدىڭ ئوخشە كۆرۈندى چىراغ،
يېتىپ پەرتەۋىدىن كۆڭۈلگە فىراغ.
ئىشىتتۇك سەدايى ئەجەب غۇلغۇلە،
كى قەۋۋال دەفىدەك قىلۇر جۇلجۇلە.
دېدىم: ئەي مۇبارەك، نەچۈك جايدۇر،
ئەجايىب ـ غەرايىب سەمەن سايدۇر.
دېدى: شاھ سادىق ئېرۇر مەنزەرى،
بۇ ئاۋاز قىلغان ئانىڭ لەشكەرى.
دۆبە بولدى بىزگە بىساتۇ فىراش،
يەنە نۇر ساچتى جەھانغە قۇياش.
تۈشۈپ ئەزم قىلدۇق كى مەشرىق سارى،
يەقىن يەتتۇك ئېرسە كۆرۈندى بارى.
سەباھەت ئارا بارى رۇخسارى خۇش،
سېپەھ موي خۇشگۇي رەفتارى خۇش.
ۋە لېكىن ئۇلارنىڭ سۆزى غەيرىدۇر،
غىدىمىنىڭ ئۇتىدەك قۇتى ئەيرىدۇر.
بۇلار بىرلە قىلدۇق بەسى گۇفتگۇي،
كى ئەئزا غۇبارىن قىلىپ شۇست شۇي.
بۇلارنىڭ قاشىدىن قىلىپ يولغە ئەزم،
كۆرۈندى مەلىكنىڭ ئۆيى بىزگە جەزم.
كى دىۋارى ئانداغ مۇزەييەن ئېرۇر،
ئېگىزلىكدە تاغدەك مۇئەييەن ئېرۇر.
ياساغان ئىمارى خوب ئاراستە،
بىرىسى بىرىدىن كۆپ ئاراستە.
قويۇپدۇر ئىچىدە ئەجايىپ سەرىر،
جەۋاھىر مۇرەسسەئ مەتائۇ ھەرىر.

ھەمە تەختلەردىن بىرى يوقارى،
باردىن بەلەندرەك بەش ئونچە قەرى.
ئانىڭ ئۈزرە سادىق تۇتۇپدۇر مەقام،
تۇرار خىزمەتىدە خاسۇ ئەۋام.
باشىغە قويۇپدۇر گىرەنمايە تاج،
يارۇر پەرتەۋىدىن ئەگەر بولسە داج.
ھەراسەتدە باردۇق ئانىڭ ئالىغە،
قىلىپ ئانچە تەئزىم شەھ ئالىيىغە.
دېدى: ئۇلتۇرۇڭلار، تەرەھھۇم قىلىپ،
ئالىپ كەلدى ئاندىن تەنەئئۇم قىلىپ.
بەدەن قۇۋۋەت ئالدى غىزالارنى يەپ،
دېمەڭكى غىزايى دەۋالارنى يەپ.
دۇبارەك سۆزۈمنى بەيان ئەيلەدى،
مەلىككە تەمامى ئەيان ئەيلەدى.
كى سادىقغە ئەرزىم بۇ مەزمۇن ئېدى،
كۆڭۈل ئىچرە مەقسەدكە مەيمۇن ئېدى.

ئەگەر بەرسەڭ ئانى بولۇر ئانچە شاد،
مۇنىڭ بىرلە ھاسىل بولۇر ھەم مۇراد.
مۇرادىن كىشى تاپسە ئاخىر كۈنى،
يەنە چىقماغاي ئەسلە ئانىڭ ئۈنى.
تاغاسى قىلىپدۇر بەغايەت زۇلۇم،
تىكىلدى باشىغە نۇھۇسەت نۇجۇم.
غەنايىم ئېلىدەك بىلۈر ئول يامان،
قىزىل گۈل يۈزىنى قىلىپدۇر سەمان.
بەزاھىر تىرىكدۇر ھەقىقى مەمات،
بۇ بىچارە قۇلغە قىلىڭ ئىلتىفات.
مۇبارەك سۆزىنى تەمام ئەيلەدى،
بارى مەقسەدىمنى كەلام ئەيلەدى.
كېلىپ ساقىيا بىزگە بول راھبەر،
كى ئەفسۇردەلىكدىن يېتىپدۇر خەتەر.
كەرەم قىل سەبۇھى، ئانى نۇش ئېتەي،
دېبان ئەرزۇ ھالىم مۇرادىم يېتەي.

مەلىك سادىق جىن شەھزادەنى ئېھتىرام تۇتۇپ، نەچەند نەسىھەت ئامىز سۆزلەرنى ئاڭا ئەيتغانى ۋە ئاندىن سۇگرە خەزانەسىدىن شۇققە كاغەزدە ھۇرنامە پەرى ئاسا سۇرەتنى نىشان بېرىپ بۇ سۇرەتدەكى ئادەم ئەۋلادىن تاپىپ ماڭا يەتكۈرگىل دېگەنى

سۇخەن ئەبرەشىغە سۇۋار ئەيلەدى،
كى سادىق بۇ يەڭلىغ شىئار ئەيلەدى.
بۇ شەھزادەغە مەن مەدەد ئەيلەيىن،
كەمالىغە جىددۇ جەھد ئەيلەيىن.
ۋەھالەنكى ئوغلان كىچىكدۇر داغى،
بەسى مۇشكۇل ئىشدۇركى شەھ بولماغى.
ئوغۇللار بۇلالماس ئاتالار كەبى،
يەنە قىزلار ئولماس ئانالار كەبى.
نېدىن ئادەمىنىڭ فېئالى زەئىف،
بىرى بەد مىزاجۇ بىرىسى لەتىف.
ئەگەر بولسە فەرزەند ئاتاغە مەسەل،
كى نوھ ئوغلى ئانداغ بولۇرمۇ ئەزەل.
ئاتاسى نەبىلىقدا تاپسە كەمال،
يامان يولدا كەنئان تاپارمۇ زەۋال.
ئەگەر بولسە ئوغلان ئۆيۈمگە يەقىن،

رىۋاج ئەيلەر ئېردىم ئانىڭ شەھلىغىن.
كەمالىغە ئانداغ كەتۈرگەي ئېدىم،
ھەۋا ئىشلارىنى يەتۈرگەي ئېدىم.
قەدىمىدىن ئاتاسى ماڭا ئېردى دوست،
مۇھىم ئىشلارىدا كېلۇر ئېردى چۇست.
ھەنۇز ساقلاغايمەن ئانىڭ خاتىرىن،
باشىڭغە قوياي شاھلىق ئافەرىن.
نەچە كۈن چېكىپ سەن سەفەر رەنجىنى،
كى بىر رەنجىگە ئال تۈمەن گەنجىنى.
قۇلاغىڭغە ئالساڭ نەسىھەتنى خوب،
بىلۈرسەن ئاتاڭدەك تەرىقەتنى خوب.
قىلىپ مەرھەمەتلەر بېرىپ ھەم كەشىش،
بۇيۇردى مۇنىڭدىن بۆلەك نەچچە ئىش.
زىيافەتلەر ئەتتى تۇتۇپ ئېھتىرام،
تۈزۈپ بەزم ئالى كەتۈردى تەئام.

دېدىكىم مۇبارەك بۇدەم: ئەي ئوغۇل،
مەلىكىنىڭ سۆزىنى سەن ئەتكىل قەبۇل.
مۇبادا سۆزىنى پەزىر ئەتمەسەڭ،
ئانىڭ مەئنىسىگە ئەگەر يەتمەسەڭ.
هەنۇز سەن كىچىك، بىر بەلايى يېتەر،
ساڭا يەتسە شۇرىش كىمىڭ دەفئى ئېتەر.
يەنە دېدى سادىق: ئېشىت ئەي بالام،
دېسەڭ بولسە شەھلىق ماڭا مۇستەدام.
ۋۇقۇف ئولكى تاشلا كىچىكلىك ئىشىن،
ياۋۇتمە قاشىڭغە كېڭەشسىز كىشىن.
كىشى تۇتسە ئۇلفەت يامانلار بىلە،
ئېرۇر ئويناغاندەك قەزانلار بىلە.
يامانغە ياۋۇشسە بەلاسى يۇقار،
قەزانغە ياۋۇشسە قاراسى يۇقار.
دېدىكىم: بېرەي خەت ئەمەل قىل ئاڭا،
يېتەر فائىدە كۆپ بۇ خەتدىن ساڭا.
ئالىپ چىقتى رۇقئە كىرىپ ئىچكەرى،
سۇنۇپ بەردى خەتنى، دېدى: كەل بېرى.
ئاچىپ رۇقئەنى مەن نەزەر ئەيلەدىم،
ئوقۇپ مەزمۇنىدىن هەزەر ئەيلەدىم.
چېكىپ سۇرەتنى ئەجەب خۇش سەبات،
ئەگەر بولسە مۇنداغ جەهاندا هەيات.
دېدى: بىتەۋەققۇف كەتۇرگىل ئانى،
تولا مۇۋد ئالغىل يەتۇرگىل ئانى.
ئەجەب سۇرەتىدۇر چېكىپدۇر قەلەم،
مەگەر كىلىك سۇنئى يازىپدۇر رەقەم.
پەرى پەيكەرىكىم چۇ رەئنايىدۇر،
سەباهەتدە ئانداغكى زىبايىدۇر.
لەبى لەئل، ئاغزى ئېرۇر غۇنچەۋار،
كى زۇلفىغە سۇنبۇل بولۇر بەندەزار.
كۆزى دۇرر مەكنۇن، مۇژەلەرى خار،
كىشى كۆرسە ئوتدەك شەرارە ئۇرار.
بەشەر ئېرمەمىشكىم مەگەر هۇر ئېرۇر،
كى پىستانلارى قۇببەئى نۇر ئېرۇر.
چۇ كاغەزدە كۆرگەچ بۇ يەڭلىغ سەنەم،
ئەلىفدەك قەددىم نۇن كەبى بولدى خەم.
چېكىپ ئاهۇ ئەفغان قىلىپ نالەزار،

گەهى بىخۇد ئولدۇم، گەهى هۇشيار.
بولۇپ ئاشىق ئانداغ ئاڭا جانۇدىل،
كۆيەر جىسمىم ئانداغ چىراغدا فەتىل.
چۇ سەرگەشتە بۇلبۇل نەۋاساز ئولۇپ،
قىزىل گۇل ئۇزارىم خەزاندەك سولۇپ،
ئاڭا كۆيدى جانىم بولۇپ بىقەرار،
ئاقىپ ياش كۆزۈمدىن چۇن ئەبرى بەهار.
ماڭا لەمهەئى يوق تۇرار تاقەتىم،
بۇ سۇرەتكى ئانداغ بولۇپ ئافەتىم.
قىلىپ سىررىم ئەندەك مۇبارەككە پاش،
دېدىم: كۆرگەيمەن بۇ سۇرەتنى كاش.
دېدىم: ئەي رەفىقىم ماڭا غەمگۇسار،
بۇ يەڭلىغ بەلاغە نەچۇك چارە بار.
دېدىكىم مۇبارەك سەن ئەي خام خىيال،
بۇ سۇرەتدە ئادەم تاپىلماق مۇهال.
ئىلاجىنى كۆرسەڭ تەئەممۇل كېرەك،
شىكىبۇ قەرارۇ تەهەممۇل كېرەك.
بۇ ئىشدىن ساڭا كۆپ تەئەسسۇف يېتەر،
كى شەھلىق زىمامى قولۇڭدىن كېتەر.
قىلىپ ئىشنى سوڭرە پۇشايمان نە سۇد،
قويۇپ شاهلىقنى پەرىشان نە سۇد.
بەهەمدۇللاھ مۇنداغ ۋەسلە بىلە،
كى سەردارلىقنى خۇدادىن تىلە.
ئەگەر بولسە قىلغان دۇئايىڭ قەبۇل،
كېلۇر دۇررى مەقسۇد ساڭا بىمەلۇل.
غۇلام دېسە مۇنداغ نەسىهەت ماڭا،
دەر ئېردىم: پەندىڭ نەهاجەت ماڭا.
خەراب ئەتتى سۇرەت سىياقى ئوتى،
نىهادىمنى ئۆرتەپ فىراقى ئوتى.
دېدىمكى قىلۇرمەن بۇ ئىشغە ئىلاج،
كېرەك ئەرمەس ئەمدى ماڭا تەخت - تاج.
هەۋايىج ئۇمۇرى ئۇچۇن ئىكى خەر،
تاپىپ ئالدىم ئاندا قىلايدەپ سەفەر.
بۇزۇپ سۇرەتىمنى گەدالار كەبى،
ۋەيا نارەسىدە بەلالار كەبى.
ئىچىمدە بەغايەت فىغان ئەيلەدىم.

مەلىكىنى تۇيار دەپ نىھان ئەيلەدىم.
نەچۈككىم مەلىك ھەم موڭا سەرگىران،
كى ئىشقىدا گويا قاراڭغۇ جەھان.
ۋە لېكىن ئىلاجىن تاپائالمايىن،
بۇ سۇرەتكە ئانچە نەزەر سالمايىن.
دەپ ئېردى بۇ سۇرەت تاپىلسە كىشى،
ئالىپ كەل بۇ يەرگە ماڭا بار ئىشى.
سېنىڭ شەھلىغىڭغە قىلايىن مەدەد،
يەنە ھەم جەۋاھىر بېرەي بىئەدەد.
كى سادىق دەپ ئېردى بۇ سۆزنى ماڭا،
كى بۇ نۇكتەلەرنى دېدىم مەن ساڭا.

ۋەلى قىلماغايسەن سۆزۈمنى خىلاف،
خىلاف ئەيلەسەڭ گەر تۇزەرمەن مەساف.
بۇ يەڭلىغ نەچە سۆزنى ئول بەردى ياد،
بەيان ئەتتى ھەم ئەيلەدى خەيرباد.
بېرىپ سوڭرە رۇخسەت ۋىداﺋ ئەيلەدى،
كەسەلىسىز باشىمنى سۇداﺋ ئەيلەدى.
كەل ئەي ساقىيا، بىزگە جامى ۋىداﺋ،
ئىنايەت قىلىپ سېھھەت ئەتكىل سۇداﺋ.
ئانىڭ شەۋقى بىرلە ھەۋا ئەيلەيىن،
كى شەھلىقنى تاشلاپ سەۋا ئەيلەيىن.

شەھزادە ئول كاغەزدەكى سۇرەتنى كۆرۈپ، بەجانۇدىل ئاڭا ئاشىق بولغانى ۋە مەلىك سادىقتىن ۋىداﺋ ئەيلەپ، جەھاننى سەير قىلىپ ئول سۇرەتلىك قىزغە ۋاسىل بولغانى:

چۇ ھاكى تەرانە قىلىپ بۇ سۇخەن،
ئۇزۇلدۇم جەھاندىن دىيارۇ ۋەتەن.
چىقىپ يولغە كىردىم قەلەندەر كەبى،
بولۇپ مەست ئانداغ مۇخەممەر كەبى.
قۇيۇندەك جەھاندا يۈرۈپ دەربەدەر،
دېمەي دەربەدەركىم شەھەردىن شەھەر.
گەھى تەشنەلىكدە، گەھى ئاچ يۈرۈپ،
ئاياغدىن باشىمغە يالاڭاچ يۈرۈپ.
يېمەك - ئىچمەكىم يوق چېكىپ ئاھنى،
كى تاپىغايمە شايەد، دېبان ماھنى.
ئەگەر ئۇچراسا كىم ۋۇھۇشۇ تۇيۇر،
ئانى سورماق ئېردى ماڭا كۆپ زەرۇر.
بۇ يەڭلىغ سەنەمدىن خەبەر تاپمادىم،
ۋە ياكىم بەلادىن زەفەر تاپمادىم.
دېدىم: ئەي، خۇداۋەند بەندە نەۋاز،
كى بىچارەلەرگە سەن ئوق چارە ساز.
جەمالىنى كۆرمەك نەسىب ئەت ماڭا،
كى پەرۋانە يەڭلىغ بېرەي جان ئاڭا.
يۈرۈر ئېردىم ئانداغ ۋىسالىن تىلەپ،

دېمەيكىم ۋىسالىن جەمالىن تىلەب.
بۇ دىشۋارلىقدا ئۆتۈپ يەتتە يىل،
كى ئارام ئالماي يۈرۈپ مۇتتەسىل.
ھەمىشە كۆڭۈلدە تەسەۋۋۇر قىلىپ،
كى يوق - يوق تەسەۋۋۇر، تەھەۋۋۇر قىلىپ.
كىشى بىلمەس ئېردى ئانىڭ ئىسمىنى،
تاپالماي جەھاندا مۇنىڭ مىسلىنى.
غۇلام بىرلە يانە قىلىپ مەشۋەرەت،
بۇ يەردە قىلۇرمىز نەچۈك مەسكەنەت.
كېچەش ئولكى ياخشى ئېرۇر تۇرماغان،
خىرەد ئولكى ئوتغە ئۆزىن ئۇرماغان.
نەفەس تەندە بولماق سەئادەت ئېرۇر،
سەفەر دەردى بەلكى فەراغەت ئېرۇر.
كىشىنىڭ نىھادى ئەگەر بولسا ساق،
شەھىنشاھلىقدىن ئېرۇر ياخشىراق.
قىلىپ ئەزم مەغرىب سارى چۇن شامال،
كېزىپ دەشت - سەھرا ئۆتۈپ نەچچە سال.
كۆرۈندى بەناگەھ سەۋادى شەھەر،
مۇلاقات بولدى كېلىپ ئىككى ئەر.

ئۇلار بىرلە تۇردۇق قىلىپ گۇفتىگۇ،
كى ئاندىن شەھەرگە قىلىپ جۇستىجۇ.
تەماشالار ئەتتۇك ئىچىگە كىرىپ،
دەم ئالدۇقكى سائەت گۇزەرگە بارىپ.
دېدۇككىم: كۆرەلى چىقىپ قەلئەنى،
نە بولسا سېپىلدا بىلەلى ئانى.
يۈرۈپ سەير قىلدۇق چۇخانەنى،
تۈزۈپ قارىلاردىن چۇ ھەنگامەنى.
سالىپ ئاستىنىغە چىرايلىق بىسات،
تۇرۇپدۇركى ئاندا قىلىپ ئېھتىيات.
ئەدەب بىرلە قىلدۇق ئۇلارغە سەلام،
ئىلىك ئالدى، دېدى: نە بولدى بالام؟
دېدۇككى: بولۇرمىز مۇسافىر كىشى،
كى بىز بىرلە يوقتۇر كىشىنىڭ ئىشى.
قويۇپدۇر رەھىلدە كەلامى خۇدا،
ئەمەستۇركى سائەت مۇنىڭدىن جۇدا.
قايانغە قاراساق بۇ يەكلىغ ئۇلۇس.
كى قۇرئان ئوقۇرغە تۈزۈپدۇر جۇلۇس.
كۆرۈندى بۇ قەلئە ماڭا تۇرفە خۇش،
بۇ ئەھۋاللاردىن كۆڭۈل ئۇردى جۇش.
كى تۈشتۈك سېپىلدىن يۈرۈپ دەر بەدەر،
مەكان تاپمادۇق ھېچ قونارغە مەگەر.
كېلىپ تۈشتۈك ئاخىر تاپىپ بىر مەكان،
قىلىپ ئىستىراھەت يېدۈك ئاشۇ نان.
تاڭ ئاتتىكى چىقتۇق يەنە كويىغە،
دېدىمكى: بارالى چەھار سۇيىغە.
بەناگەھ يولۇقتى زەئىف پىرى مەرد،
كۆزى كور، ئۇرادۇر بەسى ئاھى سەرد.
قولىغە ئالىپدۇر شىكەستە ئەسا،
تايانىپ ماڭادۇر ئەمەس فۇت رەسا.
يەنە بىر قولىغە ئالىپدۇر كوزە،
يۈرۈيدۇر گۇزەردە بۇ مېھنەت ئۈزە.
مەشەققەتلەر ئىلە باسار بىر قەدەم،
ئاڭا شۇكر دەيدۇر چېكىبان نەدەم.
بۇ يەكلىغ ۋەسلە قىلىپ باۋۇجۇد،
تەۋازۇئدا قىلماس باشىنى سۇئۇد.

كى بىر كۈندە تاپسە ئەگەر خۇشەئى،
بولۇپ رازى ئانى قىلۇر تۇشەئى.
بالالارنى كۆرسە يىراقدىن قاچار،
بۇلار ئارقەسىدىن توپەلەر ساچار.
قارادىم بابانىڭ كى ئەفئالىغە،
ئىچىم ئاغرىدى كۆپ ئانىڭ ھالىغە.
فۇتىغە تېگىپ تاش بولۇپدۇر ۋەرەم،
ئاڭا تاشلادىم مەن بىر ئالتۇن دەرەم.
بۇ تىللائى ئالدى قىلىپ ھەم دۇئا،
خۇدايىمغە ئانچە قىلىپ ئىلتىجا.
كۆتەردى قولىنى دېدى: ئەي بالام،
ساڭا تەڭرى بەرسۇن مۇئەللا مەقام.
بولۇپ ئېردى ئاجىز، دۇئادىن فەراغ،
غۇلام بىرلە كەتتۈك قاشىدىن يىراغ.
شەھەرنىڭ ئىچىنى سەياھەت قىلىپ،
كۇدۇرەتنى دىلدىن ئىزالەت قىلىپ.
سەفەر مېھنەتىدىن دىل ئېردى سونۇق،
دەر ئېردىم تاپىلسە ئىمارەت يوروۇق.
كۆرۈندى يىراقدىن كى ۋەيرانەئى،
غەرىب بىنەۋاغە چۇكاشانەئى.
بارىپ كىردىم ئاندا نەزەر ئەيلەدىم،
بەقاسىز جەھاندىن ھەزەر ئەيلەدىم.
كېلەدۇر بۇ ئۆيدىن ئىبادەت بۇيى،
دېمەيكىم ئىبادەت، شەھادەت بۇيى.
سۆيۈندۈم كى دېدىم خۇداغە سەنا،
مەگەر مۇندا باردۇر بىر ئەھلى فەنا.
كىچىك قازناقى بار ئېكەن خانەنىڭ،
بىساتى يىكاندۇر بۇ جانانەنىڭ.
بۇ قازناقغە كىردىم بەسى ئالدىراپ،
پەردۋەشنى كۆردۈم تۆرىگە قاراپ.
پەردۋەشكىم ئانداغ ئېرۇر سۇرەتى،
كى ھۇرى نەئىمدىن بېرۇر سۇرەتى.
مەلىك سادىق ئاندا بېرىپ رۇقئەنى،
دەپ ئېردى كەتۈرگىل ماڭا سەن ئانى.
ئوشۇل پەرى ئايغان بۇ گۇلرۇخ ئېكەن،
كى ھەر تار كىرفىك ئېرۇر بىر تىكەن.

تىشى دۇرغە ئوخشە، قاشى چۇن ھىلال،
كۆزى مۇشتەرىدۇر، لەبىدۇر زىلال.
يۈزى ئافتابۇ ساچى ھەم قارا،
كىشى كۆرسە جانغە سالۇر ماجەرا.
سۆزىدۇركى شېرىن، بويى سەرۋ قەد،
ئانى تەۋسىف ئەتمەك خىرەدغە نەھەد.
ئانى كۆردۇم ئانداغ فىغان ئەيلەدىم،
ئەگەر كىم پەرى دەپ گۇمان ئەيلەدىم.
ماڭا رو بېرىدۇركى بىھۇشلۇق،
فىراق زېھى تەندە ئۇرۇپ جۇشلۇق.
ئەگەر كىمسە كۆرسە بۇ يەردە ئانى،
گۇمان ئەيلەگەيكىم چىقىپدۇر جانى.
بولۇپ سائەتىدە يەنە ھۇشيار،
كۆرەيدەپ قىلىپ مەن يەنە ئىختىيار.
ئۇرۇپ باڭ ئانداغ پەردۋەش ماڭا،
نەزەر ئەيلەمەكلىك جەزادۇر ساڭا.
ماڭا لەھۋ قىلمە، داغى شەرم قىل،
ئىبادەت ئىشىغە دىلىڭ نەرم قىل.
چۇ قىلدى تەكەللۇم قاچۇردى ئۆزىن،
بىر ئوت بولدى يۈزمىڭ ئىشتكەچ سۆزىن.
كى مەيخارەلەردەك سالىپ مەن سۇرەن،
ئۇرۇپ يەرگە خەستە بولۇپدۇر بەدەن.
زېھى بىكەس ئولدۇم، زېھى بىنەۋا،
تاپىلغايمۇ مۇندا بىر ھاجەت رەۋا.
ئۆزىنۇمنى ئىشتكەچ ھەمۇل گوژپىر،
دېدىكىم: نە جان سەن، بولۇپسەن ئەسىر.
تانۇتقۇم ئۆزۈمنى دېدىم يار-يار،
ياشىن تۆكتى ئاجىزچۇن ئەبرى بەھار.
قۇچاقىغە ئالدى ئاتالار كەبى،
قىلىپ رەھىم-شەفقەت ئانالار كەبى.
سىلاپ قوللارىدا باشىمغە سۆيۈپ،
فىغانىمنى ئاڭلاپ يۈرەكى كۆيۈپ.
تەسەللى خاتىر بېرىپ سوردى ھال،
دېدى: قىزغە قىلمە دىلىڭنى مەلال.
ئەگەرچە مۇڭا سەن بولۇپسەن فەرىب،
قۇتۇلماس بەلاغە بولۇرسەن قەرىب.
بۇ ئىشلارغە سەبىر-شىكىبا كېرەك،
ئىلاج ئەتكەلى ياخشى دانا كېرەك.
باشىڭغە نە كەلدى بەيان ئەيلەگىل،
ماڭا سەرگۇزەشتىن ئەيان ئەيلەگىل.
نە ئىش بولدى — ئۆتتى، دېدىم مەن ئاڭا،
دېدى: مۇنچە قىلماق نەھاجەت ساڭا.
دېدىم: ئاڭلا، ئەيتاي كى تەقرىرنى،
چۇ كاغەزدە كۆردۇم بۇ تەسۋىرنى.
ئوشۇل كۈندە بولدۇم ئانىڭ ئاشىقى،
تاپالمان بۇ سۇرەت كەبى لايىقى.
شەھەر، قەرىيەلەرنى دەۋاننى كېزىپ،
دەۋان يوقكى بەلكى جەھاننى كېزىپ.
باشىمغە تۈشۈپدۇر بۇ ئەۋۋارەلىك،
يۈرەك باغرىم ئولدى بەسى يارەلىك.
قەلەندەر سۇفەت بىسەرۇپا يۈرۈپ،
دەمى راھەتى يوق، جەفالار كۆرۈپ.
فىراقىدا يۈردۇم جەھاندىن كېچىپ،
جەھاننى دېمەي، بەلكى جاندىن كېچىپ.
نەچە يىللار ئۆتتى مۇسافىر ئىدىم،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇرغە مۇجاۋىر ئىدىم.
بەھەمدۇللاھ، كۈلدى مۇرادىم گۈلى،
جەمالىنى كۆردى كۆڭۈل بۇلبۇلى.
كى شەھرىمنى سورساڭ① ئەگەر ئەي ئاتا،
تۇغۇلغان يېرىمدۇر بىلادى خىتا.
خىتاي شەھرى شاھى بالاسى ئىدىم،
بالا يوق، كۆزىنىڭ زىياسى ئىدىم.
كۆرۈپ سۇرەتىنى چۇ قىرتاسدا،
قىرىپ جاننى ئىشقى ئىتىڭ داسدا.
ئۇرۇپ بەرھەم ئانداغ سەرىر ئافەرىن،
لىباسىمغە سۈرتۈپ فەنا ئەخگەرىن.
يوق ئېردى تۇرارغە مېنىڭ تاقەتىم،
بەھەمدۇللاھ، بولدى رەۋا ھاجەتىم.
نە قىلساڭ ماڭا يوقتۇرۇر ئىختىيار،
ۋەلى دېمە تۇتغىل شىكىبۇ قەرار.

① قىرلىيازمىدا «كۆرسەڭ» دەپ يېزىلغان.

ئېشىتتى سۆزۈمنى بابا چەكتى ئاھ،
دېدى: رازىمۇرمەن بەھۇكمى ئەللاھ.
كەل ئەي ساقى، بولدۇم يولۇڭدا گەدا،
مەنى زارغە ئەيلە ساغەر ئەتا.
ئانى نۇش ئەيلەپ بولاي پادىشاھ،
نېدىن قىلدى ھاسىل مۇرادىم ئەللاھ.

قىزنىڭ ئاتاسى ئۆتكەن ۋاقىئەلەرنى شەھزادەگە بىر ـ بىر بەيان قىلىپ، ئانىڭدىن مانىئ قىلغانى ۋە پىرنىڭ سۆزىن شەھزادە قەبۇل تۇتماي، ئانى قولغە كەلتۈرمەككە جىددۇجەھد ئەيلەگەنى:

تەرەھھۇم قىلىپ پىر شەھزادەگە،
تەكەللۇمغە تۇردى بۇ ئازادەگە.
يەقىن كەل قاشىمە ئۇيالمە يىگىت،
قىزىمدىن سۆز ئەيتاي ئانى سەن ئىشىت.
ستەمگەر فەلەك سەد قىلىپدۇر يولىن،
ئۇزاتماس كىشى ھېچ ھەۋەسنىڭ قولىن.
ئەگەرچە بۇ قىز ماھ رۇخسار ئېرۇر،
چاقارغە ئۇلۇسنى قارا مار ئېرۇر.
بەسى شىر مەردى چېكىپ رەنجنى،
ئالالماس قولىغە مەگەر گەنجنى①.
كى ئەسلىمنى سورساڭ سەن، ئەي ئوغۇل،
تىڭگەنمەس فەسانە، دېسەم نەچچە يول.
ئۆزۈم بۇ شەھەرنىڭ كەلان زادەسى،
ۋە لېكىن ئىچىپ مەن جەفا بادەسى.
كى ئابايۇ ئەجدادىمىز جەمئىسى،
شەھەرنىڭ ئېدىلەر ياروغ شەمئىسى.
نەكۆنكى رەسدە بولۇپدۇر قىزىم،
شەرافەت يېرىدىن تېپىپدۇر ئىزىم.
جەفايۇ ئەلەملەر يېتىپ رۇزۇ شەب،
تاپىپدۇرمەن ئەمدى گەدالىغ لەقەب.
جەمالى قەمەردەك ھۇۋەيدا بولۇپ،
ئاڭا چوڭ ـ كىچىك بارچە شەيدا بولۇپ.
يايىلدى جەھانغە بۇ ئەفسانەئى،
بولۇر ئېردى كۆرسەچۇ پەرۋانەئى.
ئەمىر كىم ئۇلۇسنىڭ ئېرۇر فايىقى،
ئىشتكەچ قىزىمنىڭ بولۇپ ئاشىقى.
ئالىپ باردى سۇلتان تۇتۇپ ئەرجۇمەند،
جەمالىغە ئانداغ بولۇپ مۇستەمەند.
ماڭا خاتۇنۇمغە قىلىپ پەرۋەرىش،
ئۆتتۈپ ئىككى يازۇ يەنە ئىككى قىش.
بار ئېردى بىر ئوغلى بەغايەت دەلىر،
ئانىڭ زۇلفىغە ئول بولۇبدۇر ئەسىر.
ئوغۇل ھەم سەباھەت ئارا سەرۋقەد،
دېمەي سەرۋ قەدكىم مەگەر ماھ خەد.
ئاتاسى تۇتۇپ ئانى جاندىن ئەزىز،
بىلىپ ھەم سۆزىنى شەكەردىن لەزىز.
ئاناسى دەر ئېردى: كۆزۈم گەۋھەرى،
كۆڭۈل شاھى ئىچرە باشىم ئەفسەرى.
بەناگاھ كۆرۈپدۇر جەمالىنى ئول،
قىلىپ ئىشق ئوتى ۋۇجۇدىنى كۆل.
ئوغۇل ھالىدىن شەھ تاپىپدۇر خەبەر،
ئاڭا ئەقد قىلغاي ساچىپ سىيم — زەر.
ھەمۇل توي ئىشىدىن ماڭا قىلدى سۆز:
تىڭگەتسەك ئىشىنى بۇ ھەپىندە تۆكۈز.
دېدىم: پادىشاھا مۇبارەك ئېرۇر،
ماڭا لۇتفى تەڭرى تەبارەك ئېرۇر.
نە كەچسە كۆڭۈلدە ئانى قىلغاسەن،
قىلۇر ـ قىلماشىڭنى ئۆزۈڭ بىلگەسەن.
قىلىپ توي ئىشىنى كى ئاراستە،
ئۇلۇغ بەزمەلەرنى قىلىپ خاستە.
كىچىك ـ چوڭ خەلايىق فەراھەم ئولۇپ،
سىغىشماي ئۇلۇسلار چىنان زەم ئولۇپ.
يەمىنۇ يەسارغە قىلىپ غۇلغۇلە،
مەزامىرۇ تەنبۇر سالىپ ۋەلۋەلە.

① قولىيازمىدا «رەنجنى» دەپ يېزىلغان.

بىرى رەقس قىلىسە، بىرى مەي ئىچەر،
نىسار ئەيلەبان بارچە جاندىن كېچەر.
بىرى ئاتسە ئوقيا، بىرى ئات چاپىپ،
كىچىكلەر چالىشماق بىلە ئويناشىپ.
بولۇپ ئەل غۇبارى شەھەر ئىچرە چاك،
ئەقالىمدا بولدى ئۇلۇغلارغە داك.
تەمام بولدى ئاخىر زىيافەت ئىشى،
تۆگەندى نىكاھ شەھادەت ئىشى.
يىگىت قول ئۇزاتمىش قىزدىمغە دەلىل،
كى تا ھاسىل ئولغاي ئاڭا كام دىل.
يىگىت بولمىش ئاندا بۇ ئىشلاركى تەك،
قەبۇل ئەتمەيىن قىز تۆزۈپدۇركى جەك.
قىلىپ ئۆي ئىچىدە ئىكەۋلەن جەدەل،
كى سەۋتۇ سەدانى ئىشتىمىشدۇر ئەل.
كىرەي دېسە ئۆيگە قوبۇغ بەند ئېمىش،
ئىشتكەن ئۇلۇسلار «نە ۋاقىئە؟» دېمىش،
قوپۇپ ئورنىدىن ئەل كېلىپ جۇست دەست،
چىداماي ئىشىكنى قىلىپدۇر شىكەست.
كى قىزنىڭ ئاغىز ـ بۇرنىدا بار كۆپۈك،
يىگىتكە قاراسە ياتىپدۇر ئۆلۈك.
ياتىپ قىز يىلاندەك بارار تولغانىپ،
قىزىل قانغە تۆپراق ئارا چولغانىپ.
چۇ داۋەر ئىشتتى بۇ ئەقۋالنى،
تۆكۈپ كۆزلەرىدىن دۇرى ئالنى.
يىقىلدى ئوغۇلنىڭ تەنىنى كۆرۈپ،
قىلىپ نالە ـ ئەفغان كۆزىنى سۆرۈپ.
ساۋۇردى ئوغۇلنى قەزانىڭ يېلى،
دېدى: «ئۆلتۈرۈڭلار بۇ قىزنى ھېلى!»
ھەمۇل سائەت ئولدى بۇ ئالەم دىگەر،
سۆرەن قاتتىغدىن يازىلغان جىگەر.
كى شەھنىڭ دىلىغە تۈشۈپ ۋەھشەتى،
ئۆيىگە يانارغە قىلىپ سۈرئەتى.
دېدى: قىزغە ھېچكىم قىلىچ ئۇرماسۇن،
ئاتاسى بالاسى بىلە تۇرماسۇن.
كۆرۈنگەچ بۇ شەھنىڭ كۆزىگە يامان،
شەھەردىن مېنى قوغلادى شۇلزەمان.

ئۇلۇس ئىچرە تاپتى بۇ ئىش ئىشتىھار،
قايۇ يەرگە بارسام كۆرەر خارۇزار.
ئاتاسى تۇتۇپ ئوغلىنىڭ ماتەمىن،
رەئىسۇ شەرىف ھەم تۇتار ئېردى كىن.
كى ماتەم ئىشىدىن فەراغ ئولدىلار،
ئەزا كارىدىن ھەم يىراغ ئولدىلار.
بولۇپ جەمئ خادىم، مۇلازىملارى،
ۋەزىر، سىپاھۇ نەۋادىملارى.
ئوغۇل بارەسىدىن بولۇپ كىينەكەش،
مېنى يوق قىلۇرغە قىلىپدۇر كېڭەش.
دېمىش شەھ: يوق ئەتمەيكى ئىخراج ئېتىڭ،
بۇلاپ پۇل، مالىن داغى كاج ئېتىڭ.
كىچىك ـ چوڭ خەلايىق تالانغە كېلىپ،
ئۇرار ئېردى سىللى پۇلۇمنى ئالىپ.
ھەۋادىن ئوشۇلدەم ياغىپ ئانچە تاش،
تەقازا قىلۇر ئېردى يارماقغە باش.
كۆرەر ئېردىلەر ئەل بۇ يەڭلىغ بەلا،
بولۇپ سەنگ باران ئارا مۇبتەلا.
كېلۇر ئېردى ئانداغ سەدايى بەلەند،
بولۇپ سائىقەدەك نەدايى بەلەند:
«خەبەردار بولغىل سەن ئەي پادىشاھ!
بۇ قىز بارەسىدىن كۆڭۈلدۇر تەباھ!
يەنە سەن بۇ ئىشنى كۆرەرسەن رەۋا،
كېيىن دەردىڭگە ھېچ تاپىلماس دەۋا.
قىلۇرمىزكى ئانداغ سېنىڭ بىرلە جەڭ،
بولۇر قوللارىڭ شەل، فۇتۇڭ يانە لەڭ.
كېتىپ ھۇش باشىڭدىن بولۇرسەن سارالڭ،
يۈرۈپ كوچەلەردە قىلۇرسەن پارالڭ.»
كى سۇلتان ئېشتتى بۇ ئاۋازنى،
قاچىپ كەلدى ئۆيگە، دېمەي رازنى.
پەدىد ئولدى ئول كۈن باشىغە كەسەل،
يېتىپ شاھلىقىنىڭ ئىشىغە خەلەل.
شەھەرنىڭ ئەزىزۇ مۇئەززەملەرى.
ھەكىمۇ مۇھەندىس مۇكەررەملەرى،
دېمىش شەھغە بىر ـ بىر بۇ يەڭلىغ كەلام:
«سېغىل ئۆزرە قۇرئان ئوقۇسە مۇدام.

پەرى ئافەتىدىن ئەمان بولغامىز،
مەگەر بارچەمىز ناتەۋان بولغامىز.
كى قۇرئان شەرافاتىدىن بىلىيەقىن،
نە تاڭ قاچسە دەۋ، شەياتىن لەئىن.»
ئۇلۇغلار بۇ سۆزنى دېدى شاھغە،
بۇ سۆز خۇش كۆرۈندى شەھىنشاھغە.
تۇتۇپ نەچە مۇددەت سىغىل ئۇزرە جاي،
كى قۇرئان ئوقۇرلار، ئۆتۈپ نەچە ئاي.
مەئەلقىسسە ئەيتاي سۆزۈم ئازغىنە،
بۇ ۋاقىئەنى سوردۇم قىزدىمدىن يەنە:
«ئەيا دىلپىسەندىم، كۆزۈم رەۋشەنى،
ساڭا بولدى نې ئىش؟ بەيان قىل ئانى.»
دېدى قىز: «نە قىلغۇڭ بۇ ئىشنى سوراپ؟
كېتەرمىڭ جان ئولسە تەنىڭدىن قوراپ.»
نەچە دەفئە سوردۇم قىزدىمدىن سۇئال،
جەۋابىن دېدى، ئانچە ئەيلەپ خىيال:
«تۇتاشتى تەنىمغە قەزانىڭ ئوتى،
قەزا دېمەيىن، بەل بەلانىڭ ئوتى.
خۇدا قىلغان ئىشغە تاپىلماس دەۋا،
مۇقەددەرغە تەدبىر ئەمەستۇر رەۋا.
مېنى قىلدى تەزۋىج مەلىك زادەغە،
قىلىپ قەسد سۇندى قولىن بادەگە.
قولىغە ھەنۇز ئالمايىن جامنى،
كىرىپ بىر جەمائە يارىپ تامنى.
قويۇپ ھوجرە ئىچرە ئەجايىپ سەرىر،
زىھى خۇشنە مايۇ زىھى دىلپەزىر.
بۇ تەخت ئۇزرە خۇشرو كىشى بەرقەرار،
ئانىڭ نۇرى ئۆينى قىلىپ سۇبھىۋار.
تۇرۇپ ئارقەدە ھەم سەبھ سۇرەتى،
بۇلار ئىچرە ھەم بار قەبىھ سۇرەتى.
گەب ئۇرسە ئاغىزدىن چىقادۇر ئوتى،
فۇتىدۇر مىسالى غەنىمىنىڭ فۇتى.
كى ئەقلىمغە يەتتى فەرامۇشلۇق،
فەرامۇش ئەمەس ئانچە بىھۇشلۇق.
نە ئىش ئۆتتى ئاندىن ئانى بىلمەدىم،
نە سۇ ئىچتىم ئاندىن نە تۇئمە يېدىم.»

كى تەقدىر قىلدى قىزدىم بۇ سۇخەن،
ئۆزدىن تاشلادى يەرگە نازۇك بەدەن.
بۇ ئىش بائىسىدىن كېتىپ دۆلەتىم،
ئۇلۇسلار ئىچىدىن ئۇلۇغ شەۋكەتىم.
قانى قۇل، دىدەكلەر، قانى ئول ھەشەم؟
ئىگىشتۇردى ئاخىر باسىپ كۆھى غەم.
نە كەيمەككە جامە، نە يۇتماقغە نان،
نە مىنمەككە مەركەب، نە بولغاي مەكان.
نە دوست قالدى مەندە، نە تۇغقانلاردىم،
نە مەھرەم، كۆزۈمدىن ئاقار قانلاردىم.
كۈنۈم دەربەدەرلىك، تۈنۈم ئاھۇ ۋاي،
ئىككەۋلەن تۇتۇپمىز بۇ تام ئىچرە جاي.
بۇ يەرگە يەتتى كى ئەھۋالىمىز،
سورارغە كىشى يوق، بۇ تەڭ ھالىمىز.
تۆلۈڭ ئەتمەيىن ھېچ سەئادەت كۈنى،
تاپالماسمەن ئىستەپ فەراغەت كۈنى.
ياۋۇشتى فەلاكەت ماڭا سەر بەسەر،
دېدىم: «كۈن ئۆتەرگە قىلاي بىر ھۇنەر.»
ئالىپ بىر كوزانى تاشۇپ كۈندە سۇ،
ساتارمەن جەفادا شەفەق بولدى رو.
مۇنىڭ بىرلە ھەركۈن كېچەر روزگار،
بۇ ھالەتكە يەتتى ئىشىم خار-زار.
يۈرۈرمەن ئۇلۇغلار قاشىدىن قاچىپ،
فەقىرلارنى، كۆرسەم ئېتەكنى ئاچىپ.
نە كىم كۆرسە ناگاھ شەرافەت ئېلى،
يېتەر دەپ يۈزۈمگە ساۋۇغلۇق يېلى.
بەناگاھ ئەگەر كۆرسە دىلخەستەلەر،
ساڭا ئوخشە غەمكىن يولى بەستەلەر.
ئەگەر مەۋج ئۇرسەچۇ بەھرى كەرەم،
ئىشتىسە ئۈنۈمنى بېرۈرلەر دەرەم.
ئالىپ نانۋادىن بۇ پۇلغە توقاچ،
ئانى يەرمىز ھەركۈن شىكەم بولسە ئاچ.
يامان كۆرسە داۋەر، خۇدا رەھم ئېتىپ،
كېلۇر نان ماڭا يۇ قىزدىمغە يېتىپ.
ئەگەر يەتسە مېھنەت، ئېرۇر جان تىرىك،
ئېرۇر مىسلى ھەلۋا، ئاش ئولسە يىرىك.

خۇدا ھەرنە بەرسە قەنائەت قىلىپ،
ياتىپمىز ئىككەۋلەن ئىبادەت قىلىپ.
يوق ئىبردى كىيەرگە دەردە چەفان،
تاپالماي شەھەردە ياقارغە ئوتان.
خۇدايىم يەتۈردى سىنى ئەي فەتا،
قىلىپ ئىبردىڭ ئول كۈن زەھەبنى ئەتا.

ئانىڭ بىرلە پۈتتى ھەمە كارىمىز،
زەبۇنلۇقدا بولدۇڭ مەدەدكارىمىز.
كەل ئەي ساقى، بولغىل ماڭا راھبەر،
كى ئول جامغە جاننى ئەيلەي گىرەۋ.
قىلاي شەۋقى بىرلە نىگارىمغە سۆز،
ئەگەرچە ئىشىتمەس، تەكەللۇمنى تۈز.

پىر قىزىنى شەھزادەگە تاپشۇرۇپ ئۆزى دەھردىن فەنا بولغانى، شەھزادە ئول قىزنى مۇبارەك بىلە چىن شەھرىگە ئالىپ يۈرگەنى

چۇ شەھزادە پىرغە تەكەللۇم تۈزۈپ،
تەكەللۇمغە ئول پىر تەرەھھۇم تۈزۈپ.
دېدى: قىلماغايمەن قىزىمنى دەرىغ،
ۋەلى كۆزلەرىڭدىن ئاقىزغان ئەرىغ.
بولۇر سەرۋ يەڭلىغ نىھالىڭ خەزان،
بولۇر گۈلئۇزارىڭ بەئەينى سامان.
قىلۇر ئاقىبەت جاننى بۇ قىز خەراب،
نىھادىڭنى ئەيلەر تەمۇغدەك كەباب.
مۇنىڭدىن باشىڭغە يېتەر كۆپ بەلا،
بولۇرسەن بەلا دامىغە مۇبتەلا.
ساڭا تەڭرى قىلسۇن كەرەم ياخشىلىق،
يىراق بولغانىڭدۇر ساڭا ياخشىلىق.
جەۋابىنى ئانداغ دېدىم پىرغە،
دەم ئۇرغان كەبى گۇربەلەر شىرغە:
كىشىكىم تاپار ئابى ھەيۋان سۇيى،
دېمەي ئابى ھەيۋان، مەگەر جان سۇيى.
مۇناڭ بائىسىدىن ئىچىم دەشنەلىك،
سۇ بولسە مۇيەسسەر زەمان تەشنەلىك.
قاچان نۇش ئەتمەي قويارمەن ئانى،
نە كىم تەشنە قىلسە بۇ دىلبەر مېنى.
دېدى پىر: ھالا ئۆيۈڭ سارى كەت،
جەھان ئاقلىغىدا رەباتىڭغە يەت.
يەنە تاڭلا كەلسەڭ، جەۋابىن دەيىن،
قىزىم قىلسە مەقبۇل، خىتابىن دەيىن.
قوپۇپ ئەزم قىلدۇق رەباتى سارى،
رەبات ئىبردى ئەندەك بۇ يەردىن نارى.

كىرىپ ھوجرەسىغە بولۇپ بىقەرار،
تاڭ ئاتقۇنچە يىغلار ئىدى زار-زار.
دەر ئىبردىكى: قىلسام ساڭا ھىيلەئى،
ھەۋول ھىيلە بولسە ماڭا سىيلەئى.
دەر ئىبردى مۇبارەك: بولۇڭ سىز يىراق،
مۇڭا سىز يەقىن كەلمەگەن ياخشىراق.
مەلىك سادىق ئالسە بۇ ئىشدىن خەبەر،
ئانىڭ كارى بىزگە ئىرۇر كۆپ خەتەر.
ئەگەر سالسە بىزگە غەزەبىنىڭ ئوتىن،
پەرى خەيلى بىرلە تەئەببۇنىڭ ئوتىن.
قىلۇر ئىككىمىزنى ئوتۇندەك گۇداز،
زىيادە قىلۇر كىم، دېدىم — بەلكى ئاز.
يەنە ئاڭلاسە ھەم ئەمىرى شەھەر،
غەزەب بىرلە بىزنى قىلۇر مىسلى يەر.
يوق ئەتسە بۇ دىلبەر جىگەر پارەسىن،
يۈرەككە ئۇرسە ئىتتىك خارەسىن.
قاچان بەرگۇسىدۇر بۇ قىزغە ئەمان،
مۇنىڭ بارەسىدىن نە تاڭ تۆكسە قان.
قىلۇر سىنەمىزنى قىلىچ بىرلە چاك،
ئانىڭ زەخمى بىرلە بولۇرمىز ھەلاك.
ئەمىرنىڭ ئىشىدۇر سىتەمكارلىق،
پەرىنىڭ فېئالى جەفاكارلىق.
قىلۇرسەن قاچارغە بەسى جۇستجۇ،
تاپار قايدا بارساق بۇ ئىككى ئەدۇ.
تاڭ ئاتتىيۇ قىلدى قۇياش ھەم تۇلۇئ،
چەھار سۇ تەرەفكە قىلىپمىز رۇجۇئ.

مۇبارەك بىلە پىر دېدى ئانچە پەند،
دىلىم ئەيلەمەي سۆزلەرىنى پىسەند.
چۇ دىلبەرغە ئالدىم غىزايۇ تەئام،
بۇزۇغ ئۆي سارىغە ئۇرۇپ يانە گام.
كۆرۇپ يىغلادىم ئول سەنەمنىڭ يۈزىن،
دېدىم يانە پىرغە مۇرادىم سۆزىن.
دېدى: ئەي يىگىت بۇ خىيالىڭ يامان،
كېتەر جىسمىڭ ئىچرە تۈمەن بولسە جان.
نە كىم ئەي مۇسافىر تۈزۈكنى يېدىم،
قۇلاغىڭغە ئالغىل بۇ سۆزنى دېدىم.
قاباغىمنى ئېتىپ ئەيتسام جەۋاب،
مۇناسىب ئەمەستۇر ساڭا ئەي شەباب.
نەكىم ئىشق ئوتىدا دىل ئەفرۇز سەن،
مۇرادىڭنى تاپماي غەم ئەندۇز سەن.
سەھەرلەردە يىغلاپ ئەگەر ئۇرساڭ ئاھ،
نەتاڭ بولسە هالىم بۇ كۈندىن تەباھ.
دېدىمكى: تەنىمدە تۈمەن جان ئېرۇر،
ئانىڭ ھەققىدە بارچە قۇربان ئېرۇر.
پەرىۋەش يولىدا تۆكەي ئانچە قان،
ئانىڭسىز نە لازىم بەدەن ئىچرە جان.
سەن ئەي پىر دەيرسەن، بەھانە قىلاي،
كى مەن ھەم ئۆزۈڭگە فەسانە قىلاي.
ئەگەر ئۆلتۈرۈرسەن رىزا مەن ئاڭا،
دېمە ھەرگىز ئانداغ سۆزۈكنى ماڭا.
مەئەلقىسسە تۇردۇم قاشىدا بىر ئاي،
دېدىمكى يەنە بىر چەغانە قۇراي.
بۇ تەدبىر ئانداغ ئاڭا دام ئولۇپ،
ئىشىم گەر تۈگەنسە سەرەنجام ئولۇپ.
قاشىغە كىرىپ مىڭ تەمەللۇق قىلىپ،
جەۋاھىر باشىدىن تەسەددۇق قىلىپ.
تۇرۇپ خىزمەتىدە قارا قۇل كەبى،
ئۇچام ئۈزرە كەيدىم ئىگىن جۇل كەبى.
نەچە بارە قىلسام ئاڭا خاستكار،
بېرۇرگە قىزدىن قىلمادى ئىختىيار.
بۇ سۆزلەرنى ئەيدىم ئاڭا ئاقىبەت:
يېتىشسە قەزايى ساڭا ئاقىبەت.

نە كىم دەھر فانى ئېرۇر بىۋەفا،
ۋەفا ئىزدەگەنگە قىلۇر كۆپ جەفا.
قارىپسىز زەئىفدۇركى ئەھۋالىڭىز،
يېتىپدۇر بۇ يەرگە كۈھەن سالىڭىز.
ئەگەر تەگسە ناگەھ سەمۇمى ئەجەل،
كېتەر باشىڭىزدىن بۇ تۇل ئەمەل.
قىزىڭ قالسە تەنها ئالۇر بىر كىشى،
قاچان راست كەلگەي جەھانىڭ ئىشى.
ئۆزە تۇردۇم ئانداغ قىلىپ ئىلتىجا،
خۇدا ھەققى كەلتۈر سۆزۈمنى بەجا.
ئەگەر يەتسە تەشۋىش پەرىۋەش ئۈچۈن،
رىزامەن نە كەلسە بۇ دىلكەش ئۈچۈن.
دېدى پىر: بۇ سۆزنى قىزىمغە دەيىن،
سۆزۈمنى دېگۈنچە تۇرۇڭ سىز كېيىن.
ئانىڭ بىرلە ئەمدى قىلاي مەشۋەرەت،
ئۆزى ھەم بۇ ئىشدا نەدەر مەسلەھەت.
ئېشىتتىمكى پىردىن كى ئول مۇژدەنى،
تىرىلدۈردى ئەيسا كۈھەن مۇردەنى.
چۇغەم ئېردى تاغدىن ئەغىر مەندەكى،
كۆتەرىلدى باشىدىن بۇ غەم ئەندەكى.
چۇ پىرنىڭ سۆزىنى قەبۇل ئەيلەدىم،
ھەمۇلدەم ئۆزۈمنى خۇمۇل ئەيلەدىم.
چىقىپ پىر قاشىدىن غۇلامنى ئالىپ،
ئۇيۇماي تاڭ ئاتتى باشىمنى سالىپ.
يەنە كەلدىم ئەرتە چېكىپ بابنى،
خىيالىم كۆرەي دەپ بۇ مەھتابنى.
چىقىپ بابا ئەيدى: «كېلىڭ ئەي يىگىت.
بەيان ئەيلەگەن سۆزلەرىمنى ئىشىت.
بۈگۈن كېچە ئانداغ خىيال ئەيلەدىم،
قىزىم بىرلە قىيلۇ مەقال ئەيلەدىم.
مەئەلقىسسە يەتتى بۇ يەرگە كېڭەش،
پەزىر ئەتتى ئۆزنى ساڭا ماھۋەش.
قارىپدۇرمەن ئەمدى بولۇپ خەستەئى،
ئەجەل دامىغە قول-فۇتۇم بەستەئى.
بولۇپ يار تەڭرى تەبارەك ساڭا،
ئىشىڭنىڭ ۋۇقۇئى مۇبارەك ساڭا.

سۆزۈم ئۇلكى مەندىن يىراق ئـولماغىل،
بىرەي قىزنى تەلخى مەزاق ئۇلماغىل.
تىرىكلىكدە هالىمدىن ئالغىل خەبەر،
قاچان ئەيلەسەمەن جەهاندىن سەفەر.
هەمـە ئىشلاردىنى سەرەنجام ئەت،
سۆزۈمنى قەبۇل قىل، كەمالىڭـغە يەت.»
نەسىهەتلەرىنى پەرىز ئەيلەدىم،
چۈ بەردى قىزىن، دەستگىر ئەيلەدىم.
بىلۇپ غۇنچە خەندان، تۇرۇپ يەتتە كۈن،
قىلىپ خىزمەتىنى نە كۈندۈز، نە تۈن.
بۇ ئەيياملاردا كەسەل بولدى ئۇل،
فەنادىن بەقا سارىغە تۇتتى يول.
ئۆلۈم جابدۇقىنى يەتۈردۈم رەۋان،
قىلىپ مۇردە تەننى يەر ئىچرە نىهان.
ئەزىمەت ئىشىنى قىلىپ ئىختىيار،
ياپىپ ئۇل سەنەمنىڭ يۈزىگە خىمار.
بۇ مەۋزىدە تاپتۇق تۇرارغە سەراي،
بەش ـ ئالتە كۈن ئىچرە تۇتۇپ ئاندا جاي.
ياتار ئېردى ئۆيدە هەمول گۇلئۇزار،
قاشىدىن قوپارغە دەمى يوق قەرار.
بۇ نەۋئ سۆزنى ئەيتۇر مۇبارەك ماڭا:
يىراق بول بۇ قىزدىن نەسهەت ساڭا.
دەر ئېردىم: دىلبەر لەبىنى شوراي،
كى پەرۋانە يەڭلىغ ئۆزۈمنى ئۇراي.
قىلۇر ئېردى بۇ قۇل سەياسەت ماڭا:
بۇ فاسىد خىيالىڭ بەلادۇر ساڭا.
بۇ ئىشلاردىن ئېردىم پەرىشان بەسى،
ياۋۇغلۇق ئىشىم هەم گۇرىزان بەسى.
يوق ئېردى ماڭا لەمهەئى تاقەتى،
بۇ قۇل بولدى ئانچە ماڭا ئافەتى.
خىيالىمدا كەچىە بىلايىن ياۋۇق،
غۇلام ئەيتۇر ئېردى تەكەللۇم ساۋۇق:
سەن ئەي بەچچە ئوڭمۇ ۋە ياكىم ساراڭ،
شەقىقە كىشىدەك ئۇرارسەن پاراڭ.
بىلەلمەسمە نادان ۋەيا سەن كىچىك،
ۋە ياكىم باشىڭدا مىڭەدۇر فۇچىك.
مۇنىڭ بارەسىدىن جەفا كۆرگەمىز،
نەهايەتدىن ئارتۇق خەفا كۆرگەمىز.
ئۇشۇلدەم دېدىمكى بۇ يەڭلىغ كەلام:
بەلا مەڭنى سۆزنى قىلۇرسەن غۇلام.
نە مېهنەتدە كەلدى بۇ دۇررى مۇراد،
بولۇپ مەن بۇ مەهۋەش تاپىلغانچە شاد.
دېدىكىم مۇبارەك مەنى سادەغە،
جەهاندىن سەۋا بولغان ئازادەغە:
ئەگەر بولماساڭ سەن مۇنىڭدىن يىراق،
كېيىن نەفئ بەرمەس چېكەرسەن فىراق.
كى سادىق سۆزىدىن تەۋەههۇم قىلىڭ،
دەپ ئېردى، تاپىلسە قاشىمغە كېلىڭ.
ئەمانەتكە سۇنمە خىيانەت قولىن،
تۇتۇڭ راست ئانچە دىيانەت يولىن.
ئۇنۇتتۇڭ سۆزىنى خەبەردار بول،
سەلامەت ئالىپ بار، نەمەكخار بول.
غۇلامغە قىلىپ مەن بۇ يەڭلىغ خىتاب:
ماڭا قىلماغىل سەن بۇ هەيندە ئىتاب.
سۆزۈڭ راست، ئەمما قىلىپ ئىشـق زور،
بولۇپدۇر ئاڭا مەن قاراماق زەرۇر.
ئەگەر سالسە تەڭرىم ساڭا ئىشقنى،
ماڭا ئوخشە سەن هەم يازىپ مەشقنى.
ئوقۇر ئېردىڭ ئانى سەبايۇ مەسا،
قىلۇر ئېردىڭ ئانداغ ئاڭا ئىلتىجا.
ئەگەر تەگسە كىمگە تەئەششۇق ئوتى،
ئالاۋ ئىچرە كىرسە كۆيەرمۇ فۇتى؟
كىشى ئىشق ئوتىغە قوۋانغان زەمان،
ئەگەر گۇربە بولسا بولۇر ئارسلان.
ماڭا كار قىلماس نەسهەتلەرىڭ،
ماڭا ئەرزىمەس بۇ ئەزىمەتلەرىڭ.
يەنە دېدى بۇ قۇل: پەرىلەر يامان،
تاپالماسسەن هەرگىز قاچىپ هەم ئەمان.
بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ مەنى خاكسار،
تۆكۈپ ياش كۆزۈمدىن چۈن ئەبرى بەهار.

کی ئەفسۇس ئەيلەپ دەر ئېردىم: دەرىغ!
فىغان ھەسرەتا-دەپ يەر ئېردىم دەرىغ.
کی نالەمدىن ئۇلدی يۈرەكلەر كەباب،
کی جانىم چىقارغە قىلۇر ئىزتىراب.
بېرۇر ئېردی تەسكىن مۇبارەك ماڭا،
گەھی يىغلابان دەپ: نە بولدی ساڭا؟
دېمە جانغە راھەت، بىل ئافەت مۇنی،
کی سادىقغە يەتكۈر سەلامەت مۇنی.
ئىشتىتىم بۇ سۆزنی تەئەممۇل بىلە،
بولۇپمەن شىكىب تەھەممۇل بىلە.
بۇرۇنقی سۇفەت قىلمايىن ماجەرا،
ئۆزۈمنی ئالىپ بىر كەنارە ئارا.
تۇتۇپ گوشە ئانداغ ياتىپ جۇغدۋار،
تاڭ ئاتقۇنچە يىغلاپ بولۇپ بىقەرار.
ئۆتۈپ ۋەسل ئۇمىدی بىلە ئۈشبۇ تۈن،
جەھان رەۋشەن ئولدی تولۇغ ئەتتی كۈن.
فىراقىدا بولسام نەچە تەگدىل،
قىيا باقماس ئېری ماڭا سەگدىل.
ئۈرۈپ شوئلە ئانداغ ھەرارەت ئوتی،
ساۋۇردی كۆلۈمنی شەرارەت ئوتی.
تەسەللی بېرىپ دەر ئېدی بۇ غۇلام:
ئەگەر چىنغە يەتسەڭ بولۇر ئىش تەمام.
کی ئەسبابی تويىنىڭ ئىشىدۇر شەدىد،
ئالىپ كەلمەكىگە يولىدۇر بەئىد.
قاچان چىنغە يەتسەڭ سەبايۇ مەسا،
ئەگەر كۆرسە ئوردا ئىچىمنی نىسا.
ئەگەر جۇش ئۇرسە مۇۋەددەت مەيی،
بەسی زەۋق بىرلە مۇھەببەت مەيی.
بولۇر ئاندا شايەدكی مايىل ساڭا،
كېلۈر قولغە، يوق ھېچ ھايىل ساڭا.
يەنە قۇلغە دېدىم بۇ يەكلىغ جەۋاب:
بۇ ئەرزىمنی ئاڭلا، ئىشىم ئىزتىراب.
قىلىپ ئېتىمىد سەن بۇ كەچ دەھرىغە،
کی دەرسەن يېتىشسەڭ بەجىن شەھرىغە.
ساڭا بارچە سىررىم شۇۋەيدا ئېرۇر،
بۇ قىزغە دىلىم زار-شەيدا ئېرۇر.

ئەگەر چۆلدە بولسە ۋىسالی بەھەم،
ئەگەر كەتسە شەھلىغ ئانىڭدىن نەغەم.
قاچان چىنغە يەتسەڭ بولۇر شورۇشەر،
مەلىك سادىق ئاندىن تاپار ھەم خەبەر.
ئالىپ قىزنی ھەرگىز ماڭا بەرمەگەي،
نە بەرگەي ماڭا ھەم ساڭا بەرمەگەي.
يەنە قىلدی نۇكتە مۇبارەك ماڭا:
ئەگەر بەرمەسە ئول سەنەمنی ساڭا،
بۇ يەردە ئانىڭ ئىلاجىن قىلاي،
ئاتايۇ ئانادەك باشىڭنی سىلاي.
قۇلاق سالكی ئاڭلا بۇ تەقرىرنی،
ئاڭا مەن، قىلۇرمەن بۇ تەدبىرنی.
ئاتاڭ باردی بىر يىل مەلىك قاشىغە،
ئانی كىردی باشلاپ يېمەك ئاشىغە.
ئۆزی كىردی، قويدی مېنی تاشقاری،
پەرىلەر قاشىمغە كېلىپ ياش-قاری.
ھۇجۇم ئەيلەدىلەر ئاراغە ئالىپ،
باشىم ئۆزرە باران كەبی تاش سالىپ.
بۇۋاقىئنی قىلدىم ئاتاڭغە بەيان،
دېدی: «تۇرمە مۇندا، بارىپ تۇر ئۇيان.»
قاچىپ تۇردۇم ئاندىن بۇلۇڭغە بارىپ،
يەنە كەلمەدىلەر ئولار ئاختارىپ.
قۇتۇلدۇم پەرىلەر شىكايەتىدىن،
شىكايەت ئەمەسكی خىيانەتىدىن.
يانىپ كەلدۈك ئەمما قىلىپ ئەلۋىدائ،
ماڭىپ يولنی يىلدام قىلىپ ئىنقىتائ.
يەنە ئەزم قىلدۇق ئىسكىنچی يىلی،
مۇلاقات بولدی مەلىكنىڭ ئېلی.
دېدىم: پەرىلەر ماڭا تاش ئاتار،
ئانىڭ شورىشىدىن يەنە باش قاتار.
دېدی: بۇ مەكاندۇر پەرىغە ئۇۋا،
بېرىپ ياغنی، ئەيدی: تەنىڭغە سۇۋا.
بۇيی يەتسە جىنغە تەنەففۇر ئېتەر،
يەقىن كەلمەي ئۇق ھەر تەرەفكە كېتەر.
کی بادىم بۇ ياغنی تەنىمغە سۈرۈپ،
قاچار ئېردی جىنلار يىراقدىن كۆرۈپ.

داغى مەندە باردۇر ئۇشۇل ياغدىن،
ئانى ساقلامىشمەن بۇرۇن چاغدىن.
بۇ ئازمۇدە بىرلە قىلۇرمەن قىياس،
بۇ قىز قىلسە ياغدىن تەنىگە مىساس.
ئەگەر ئىشقدا ئول مەلىك ئەشكرىز،
گۇمان يوق مۇنىگدىن قىلۇر ئول گۇرىز.
بۇ تەدبىر بىرلە غەرامەت قىلىپ،
پەرىلەرغە قاتتىق ئەداۋەت قىلىپ.
ۋە لېكىن يوق ئېردى ئاڭا ھىچ ئىلاج،
ئانىڭ ۋەھمى بىرلە جەھان ئېردى داج.
تۇتۇپ يۈك ئىچىدە بۇ قىزنى نىھان،
بىلۇر ئېردىم ئانداغ تەنىم ئىچرە جان.
غۇلام قويماس ئېردى نەزەر قىلغالى،
ئۇچ ئاي بولدى بىزگە سەفەر قىلغالى.
يوق ئېردىكى لەھزە سۇرۇرۇ نەشات،
بەناگەھ كۆرۈندى كۆزۈمگە رەبات.
كېلۇر ئېردى ئاندىن بەغايەت سۈرەن،
بۇ ئاۋاز ئانداغ مىسالى بوران.
مۇبارەك دېدىكىم: بۇلار جىن ئېرۇر،
كى سادىق تەرەفدىن نىشانە ئېرۇر.
يېتىپ كەلدى جىنلار ئالىپ ھەديەلەر،
كۆڭۈلگە مۇۋافىق نەچە فىديەلەر.
كى ئەھۋال سوردىكى رەنجىدىن،
يەنە تەفتىش ئەتتى ھەمول گەنجىدىن.
قىلىپ ئېردى جىنلار بەسى تەھنىيەت،
دەر ئېردى: بۇ يەردە ئەمەس ئەمنىيەت.
قولۇڭغە كېلىپدۇركى دۇررى مۇراد،
قىلالى مەلىك سارىغە ئىجتىھاد،
نېدىنكىم ئېرۇر ئول بەسى ئىنتىزار،
بۇ يەردە نەلازىم تۇرارغە قەرار.
مۇبارەك دېدىكىم: تەۋەققۇف كېرەك،
پەرىۋەشغە سىزدىن تەلەتتۇف كېرەك.
يۈرۈرگە قىلۇرلەر ئەگەر ئىزدىھام،
بۇ رەئناغە يوقتۇر كېيەرگە ھۇتام.
ئالىپ كەلسەڭىزلەر بۇ يەرگە مەتائ،
ئەگەر كەيسە دىلبەر تاپار ئىنتىفائ.
پەرىلەر بۇ سۆزنى ئىشىتكەن زەمان،
مەكانىغە بولدى قويۇندەك رەۋان.
ماڭا لۇتف بىرلە ئاياقچى مۇدام،
سەبۇھى كەرەم قىل تاپاي مەن مەقام.
ئانىڭ كەيفى بىرلە پەرى سەيد ئېتەي،
مەدەد قىلسە تەڭرى ئانى قەيد ئېتەي.

پەرىۋەش مەلىك سادىق جىننىڭ خەبەرىنى ئاڭلاپ، شەھزادە تەرەفىگە باقىپ دەرىشت تەكەللۇملار قىلىپ ئىگرىيە ۋە زارى قىلغانى ۋە مۇبارەك ئاڭا شىرىن سۆز بىرلە تەسكىن خاتىر بەرگەنى

خىرەد بەردى مۇنداغ ھېكايەتغە دەرج،
كى بازار مەئنى ئارا قىلدى خەرج.
مۇبارەك چۇ ئانداغ دەپ ئېردى ئەرز،
ئەگەر سۈرسە ياغنى بولۇر قىز مەرەز.
چۇ مەھۋەش ئىشىتتى بۇ گۇفتارنى،
كى ئاغاز قىلدى يەنە زارنى.
دېدى: ئەي مۇبارەك گۇناھىم نېدۇر؟
بۇ ئىشنى قىلۇرسەن پەناھىم نېدۇر؟
مېنى جىنغە ئاخىر قىلىپ سىز ئەسىر،
ماڭا بارەۇ ئاندىن قاچارغە گۇزىر؟
بۇ يەڭلىغ بولۇرمۇ رەفاقەت ئىشى؟
كى مۇنداغ جەفانى قىلۇرمۇ كىشى؟
پەرىلەرنى كۆرگەن ئېدىم مەن بۇرۇن،
يۈرۈر ئېدىم ئاندىن تاپالماي ئورۇن.
دەرىغاكى بولسە ماڭا خەنجەرى،
كى ئۇرسام يوق ئولسە بۇ جان پەيكەرى.
قىلۇرسىزكى مۇنداغ سىتەمكارلىق،
رەۋادۇرمۇ ئاشىققە غەددارلىق.

كېچىپ كەلسە ئىنسان ئۆزى شەھرىدىن،
ئۇيات يوقمۇ، قورقۇڭ خۇدا قەھرىدىن.
كى قىزنىڭ سۆزىنى ئىشىتتى غۇلام،
تەسەللى خاتىر بېرىپ زىرۇبام:
قەدەرگە بويۇن سۇن، كېرەكمەس فىغان،
مۇقەددەرگە رازى ئەمەسلىك يامان.
تەۋەھھۇمدىن ئەتمە تولا ئىزتىرار،
بۇ رەۋغەننى سۇرسەڭ پەرىلەر قاچار.
ئالىپ قىز قولىغە، بۇ ياغنى كۆرۈپ،
ھەمە ئۇزۇۋلارغە ئالاسىز سۇرۇپ.
مۇنىڭ بىرلە لېكىن سۇكۇت ئەتمەدى،
يەنە ھەم بۇ غەمنىڭ يۈكى كەتمەدى.
ئوشۇل تۈن بۇ ھامۇندا ئەيلەپ ۋەتەن،
ياغىپ باشىمىزغە چۇ بەرقى مىھەن.
ھۇجۇم ئەتتى كەلدىمۇكى لەشكەرى،
يىراق ئولدى قىزدىن ھەزىن ئەسكەرى.
ئۇلار بولدى ئۇيقۇ بىلە ئىشتىغال،
ۋەلى مەندە ئېردى خىيالى ۋىسال،
قاشىغە كىرۈرگە قىلىپ ئىزتىراب،
كى ئاھىستە قىزنىڭ يۈزىنى سىلاپ.
تەنىمنى خەزاندىن بەتەر تەبرەتىپ،
بەسى ۋەھم بىرلە ئانى ئويغاتىپ.
دېدىم: كەي چىرايلىق ئېلىمنىڭ شەھى،
كۆڭۈل زۇلمەتىنىڭ يارۇتغان مەھى.
فىراقىڭ ئوتىدا بۇ جانىم كۆيەر،
رىزامەن تۆكەرسەن خۇنۇمنى ئەگەر.
بەھەم بولماسا گەر ۋىسالىڭ سېنىڭ،
نەسۇددۇر جەھاندا ھەياتىم مېنىڭ.
بەتەھقىق ساڭا ئاشىقى زارمەن.
قۇيۇندەك سەراسىمە دەۋۋارمەن.
بۇ تۈندە قۇلۇڭغە نەزەر ئەتمەسەڭ،
تەرەھھۇم قىلىپ دادىمە يەتمەسەڭ.
كى زور ئەتسە ئىشقىم ئوتى شىددەتى،
نەتاڭكىم ياپۇشسە ساڭا ھىرقەتى.
سېنى ھەم مېنى بىئەبا كۆيدۈرۈپ،
قارا كۈللەرنى شەمال ساۋۇرۇپ.

كى تۇتغاي فەلەكنىڭ يۈزىنى غۇبار،
ۋۇھۇشۇ تۇيۇر يىغلاغاي زار-زار.
ئەگەر داد قىلسام قىيامەت كۈنى،
جەۋابىڭ نە بولغاي نەدامەت كۈنى.
بۇ يەڭلىغ تەرانە چېكىپ مەن زىياد،
پەرىشانلىغىم ئەيلەدىم قىزغە ياد.
چۇ ئاھىم ئوتى تۇرفە ئۇردى شەرەر،
پەرىۋەش نىھالىغە قىلدى ئەسەر.
دېدى: ئاشىق ئولساڭ ماڭا مۇنچە زار،
كى جىن شەھرى ئىچرە ساڭا نېمە بار؟
دېدىمكى: مۇڭا ئىككى بائىس ئېرۇر،
باشىم ئۇزرە مۇنداغ ھەۋادىس ئېرۇر.
بىرىسى بۇ دۇركىم قەزاۋۇ قەدەر،
بىرى شاھ سادىقغە يەتسە خەبەر.
قايۇ يەردە بولساق كۆرۈرمىز بەلا،
بولۇرمىز ئانىڭ ئىلكىگە مۇبتەلا.
ئىشىتتى سۆزۈمنى، دېدى: ئەي جەۋان،
ئۇنايمەن سۆزۈڭگە، ۋەلى تۇت نىھان.
سېنى دەپ كۆرۈپمەن بۇ يەڭلىغ جەفا،
جەفا ئورنىغە كىم كېرەكدۇر ۋەفا.
زەماندىن ساڭا ھەم يېتىپدۇر سىتەم،
نەتاڭ قىلسە تەڭرى تەئالا كەرەم.
كى جان رىشتەسىغە تىزىپ دۇر سۆزىن،
بولۇپ شاد-خۇررەم بىر ئۆپتۈم يۈزىن.
دېدىم: ئەي نىگارا، نەفەس تەندە بار،
فىدايىڭغە ئەيلەي سۈچۈك جان نىسار.
كى مەئشۇق قىلغاچ سۆزۈمنى پەرز،
بەسا سەيھە ئۇردۇم مىسالى نەفىر.
بۇ ھالەتدە كىردى قولاغىمغە ئۈن،
دېدىم: نە بەلادۇر كېلىپدۇر بۇ تۈن؟
ۋەفاسىز جەھاننىڭ ئىشى بولدى ئەۋج،
قاراسام پەرىلەر تۇرار فەۋج-فەۋج.
بىرىنىڭ قولىدا مەتائۇ ھەرىر،
بىرىنىڭ قولىدا مۇرەسسەئ سەرىر.
مەتائلارنى بىرگە قىلىپ ئىلتىفات،
دېدى: قىزنى مىندۇر سەرىر ئۇزرەپات.

بېرىپ بىزگە يانە بەلەند پايە تەخت،
بارىسى ياسالغان ئېرۇر سەڭگى تەخت.
كۆتەردى پەرىلەر كېلىپ شۇلزەمان،
كى سادىق قاشىغە مىسالى بوران.
ئالىپ باردى بىزنى تۇتۇپ ئەرجۇمەند،
كېلىپ ئالدىمىزغە، قىلىپ كۆپ پەسەند.
پەرىلەر بىرىدىن بىرى ئالدىراپ،
ئالىپ كەلمەكىگە قىلىپ ئىزتىراب.
دىماغىمغە يەتكەچ بۇ ياغىنىڭ بۇيى،
قاچىپ نارى ئاندىن، بۇزۇلدى خۇيى.
دىماغىدىن ئۆرلەپ غەزەبىنىڭ ئوتى،
كى تىترەپ خەزاندەك قولىيۇ فۇتى،
مۇبارەككە ئەيدى بۇ يەڭلىغ خىتاب،
قىلىپسەن ئۆزۈڭگە قوتۇلماس ئەزاب.
كى سەندىن ئەمەسمۇ بۇ ئەييارلىق،
تۇزۇم يەپ قىلىپسەنكى غەددارلىق.
سالىپ قول ھەمولدەم كى ئىزاردىنى،
ئاڭا كۆرسەتىپ فۇت ئارا بارىنى.
نەزەر قىلدى سادىق ئۇشۇل سائەتى،
مۇبارەكنىڭ ئولمىش ئەدەم ئالەتى.
دېدىكىم: نەۋەجھى كېسىپسەن ئانى؟
ۋەيا قىلدىمۇ جىن بۇ يەڭلىغ سېنى؟
مۇبارەك دېدىكىم: ئەلەلئېئتىماد،
بۇيۇردۇڭ ئىشىڭغە قىلىپ ئېئتىقاد.
كېسىپ ئالەتىمنى ئەدەم ئەيلەدىم،
كى سوگرە بۇ ئىشقە قەدەم ئەيلەدىم.
ساقايدىكى مەرھەم بىلە ئول جەرىھ،
سۆزۈم كىزب ئەرمەس بەتەھقىق سەرىھ.
مۇبارەكنى قويدى باقىپ مەن تەرەف،
غەزەب بىرلە قىلغاي مېنى ئول تەلەف:
ئېرۇر بۇ خىيانەت سېنىڭ ئەي ئوغۇل!
نېدىن ئەيلەگەيسەن دىلىمنى مەلۇل؟
بولۇپ زەھر قاتىل كەبى خەشمناك،
ياپۇشتىكى قىلغاي مېنى ئول ھەلەك.
كۆڭۈلدە كەچۇردۇم بۇ تەدبىرنى:
«قولۇمغە ئالاي تېز شەمشىرنى.»

تىلىم جارى بولدى خۇدا ئىسمىغە،
كى شەمشىرى سالدىم ئانىڭ جىسمىغە.
قىلىچ تەگدى ئولدەم، يىقىلدىكى ئول،
بارىپ تەپتىم ئانى يەنە ئىككى يول.
بۇ سائەت ئانىڭدىن ئۈزۈلدى نەپەس،
دېدىم: ئۇچتى روھى، كى قالدى قەفەس.
دېدىم: يانە قاتتىغ ئاڭا زەخم ئۇراي،
قوتۇلسام پەرىدىن بۇ يەردە تۇراي.
ئەگەر قىلماسام بۇ ئەدۇۋنى ھەلاك،
مېنى ئۆلتۈرۈر يا قىلۇر زەخمناك.
بۇ ھالەتدە كۆردۈم مۇغايىر ئانى،
بولۇپ توپ مەسەللىك بۇ جىننىڭ تەنى.
يىراق ئولدى كۆزدىن ھەۋاغە ئۇچۇپ،
يانىپ تۇشتى ئاندىن بېلىمنى قۇچۇپ
غەزەب بىرلە ئۇردى ماڭا پۇشت پا،
دېدىم: ئەمدى بولدۇم بۇ جاندىن رەھا.
يېقىلدىمكى ئانداغ ھۇشۇمدىن كېتىپ،
ئۆلۈكلەرغە ئوخشە دەمىم ھەم پېتىپ.
دىماغىمغە يەتتى يەنە بادى سەھۋ،
بولۇپ سائەتىدە ئانىڭ دەردى مەھۋ.
ئالىپ ئەندەكى ھەم ئۆزۈمدىن خەبەر،
كى قىلسام بۇ ياتقان يېرىمگە نەزەر.
ئەجايىب ـ غەرايىب بەيابان ئېرۇر،
بارى سەڭگىخارە مۇغىلان ئېرۇر.
بۇ قىلغان ئىشىمدىن پۇشايمان قىلىپ،
قىلىپ نەۋەھە چاك گىرىبان قىلىپ.
تۇرار ئېردىم ئانداغ نەدامەت بىلە،
كۆزۈم كۆرمەگەن ھېچ ئەلامەت بىلە.
بارۇرغە مەكان يوق، يول ئولدى يىراق،
چۇ فەرھاد، مەجنۇن دېدىم ئەلفىراق.
يېمەككە غىزا يوق، نە ئىچمەككە سۇ،
دېدىم: ۋاي، قايداغ بەلادۇركى بۇ؟
نەتۈن ئۇيقۇ بولغاي، نە كۈندۈر مەقام،
يۈزۈم بولدى مېھنەت تۇغىدىن رەغام.
يۈرۈر ئېردىم ئانداغ مەراھىل كېزىپ،
دەۋانۇ بەيابان ساھىل كېزىپ.

کىم ئۇچرار بۇ سەھرا ئاراسۇبھشام،
سورار ئېردىم ئول جىن ئۆيىنى دەۋام.
فىراقىدا بولدۇم مىسالى سامان،
تىرىكلىكنى بىلدىم ئۆلۈمدىن يامان.
يوق ئېردىكى تاقەت بۇ ئەندۇھغە،
بەناگاھ يەتتىم ئېگىز كۇھغە.
دېدىمكى: بۇ يەردىن ئۆزۈمنى ئۇراي،
كى فەرسۇدە جاننى ئاڭا تاپشۇراي.
بۇ سىرنى ئىچىمدە قىلىپ ئىختىساس.
بولايدەپ بۇ ھىجران ئوتىدىن خەلاس.
چىقىپ يۈز مەشەققەت بىلە راغ ئۈزە،
كۆرۈندىكى ئابىد ھەمول تاغ ئۈزە.
ياتىپ ئېركەن ئاندا ئىبادەت قىلىپ،
پەيەمبەر سۆزىگە ئىتائەت قىلىپ.
دېدىمكى: بارايىن ئانىڭ قاشىغە،
سورايىن نە كەلمىش ئانىڭ باشىغە.
يەقىن كەلدىم ئانداغ تۇتۇپ ئېھتىرام،
ئەدەب بىرلە قىلدىم بۇ پىرغە سەلام.
يېتىپ ئېردى ئانچە باشىمغە ئەلەم،
كۆرۈپ بولدى غەملەر باشىمدىن ئەدەم.
بۇ تاغدا بار ئېردىكى دەرۋىشلەر،
فەلەك زۇلمى بىرلە دىلى رىشلەر.
بولۇپ مەرد ئابىد ماڭا رەھنەمۇن،
دېدى: مۇنچە بولمە مۇڭا سەرنىگۇن.
نەتاك لۇتف ئەتسە ساڭا زۇلجەلال،
يەتۈرسە ئېلىككە مۇرادۇ ۋىسال.
قۇلاغىڭغە ئالغىل سۆزۈمنى شەفىق،
كى دەرۋىشلەرغە بارىپ بول رەفىق.
ئۇلار سۇھبەتىغە مۇشەررەف بولۇپ،
سوراپ سەرگۈزەشتە مۇئەررىف بولۇپ.
قوپۇڭلار رەۋاقىدىن كىرىپ راھغە،
بولۇڭلار مۇلاقى بارىپ شاھغە.
بۇ ئابىد سۆزى بىرلە بولدۇم رەۋان،
بۇ دەرۋىشلەرنى تاپىپ شۇلزەمان.
بۇلار بىرلە باردۇق ئەمىر قاشىغە،
شېرىك ئەتتى تەڭرىم ئانىڭ ئاشىغە.
كۆرۈپ ھال سوردىكى ئول نىكبەخت،
كىم ئول مىر ئېردىكى ئازادە بەخت.
قىلىپ بىنەۋالار بۇ شەھغە دۇئا،
كى دەرگاھى ھەقغە قىلىپ ئىلتىجا.
دېدى: ئامىن، ئول ھەم قىلىپ زارلىق،
غەرىبلەرغە قىلدى مەدەدكارلىق.
كەل ئەي ساقى تۇتغىل زىيائىيغە جام،
ئىرەم باغىغە ئەيلەسۇن ئىزدىھام.
ئېرۇر ئول ئىرەم باغىنىڭ بۇلبۇلى،
نە تاڭكىم ئاچىلسە ۋىسالى گۇلى.

پادىشاھ ئازادە بەخت فەرزەند بارەسىدىن دەرۋىشلەرغە ئەھۋالىن ئەرز قىلغانى ۋە ئول دەرۋىشلەر دەرگاھى ھەقغە تەۋەججۇھ بىلە ئىلتىجا قىلىپ دۇئاغە قول كۆتەرگەنى ۋە دۇئا ئىجابەتكە مەقرۇن بۇلۇپ، فات فۇرسەت ھەرەمەلەردىن بىرى ئوغۇل فەرزەند تەۋەللۇد قىلغانى ۋە ئول تىفلىنى جىنلار گۇلىستانى ئىرەمگە ئالىپ كېتىپ، نەچچە مۇددەتتىن كېيىن پادىشاھ ھەم ئۆزى ئول يەرگە بارغانى

فەساھەت ئېلىنىڭ سۇخەندانلارى،
چۇ دەريايى ئۇممان دۇرەفشانلارى.
ساچىپ دۇرلارىنى زەمان دۇرجىغە،
زەمان دۇرجى يوقكىم جەھان دۇرجىغە.
بار ئېردىكى شاھى بەسى مۇھتەرەم،
ئەدالەتدە يەكتا، سەخا ئىچرە ھەم.
ئۇلۇغ ئېردى ئانداغ ئانىڭ دەۋلەتى،
جەھاننى پۇر ئالغان ئېدى شەۋكەتى.
كى خاردىن ئارتۇق جەۋاھىرلارى،
ۋەرەقلەردىن ئەفزۇن فۇلۇس زەرلەرى.

ساناپ بىلمەس ئېردى ئانىڭ لەشكەرىنى،
ئانىڭدەك كى بىلمەس فەلەك ئەختەرىنى.
نەدىسە جەھاندا مۇھەييا ئېدى،
ھەمە كارى-بارى مۇتەررا ئېدى.
يوق ئېردىكى فەرزەند شەھىنشاھغە،
بولۇپ لەفزى ۋارىس دەمى ئاھغە.
بۇ دەرۋىشلەرغە قىلىپ ئىلتىجا،
دېدى: مەتلۇبىمغە قىلىڭلار دۇئا.
كۆتەردى قولىنى تەۋەججۇھ قىلىپ،
كى شاھى زەمان مۇددەئاسىن بىلىپ.
تىلەكىن خۇداۋەند قىلماي تەلەف،
رەۋان تەگدى سەھمى دۇئا بىلھەدەف.
بۇلار بىرلە سۇلتان تۇتۇپ ئۇلفەتى،
دىل ئاسالىق ئەيلەپ نەچە مۇددەتى.
بەنا گاھ يېتىپ كەلدى خاجە سەراي،
بۇدۇركىم ساڭا خۇشخەبەر ئەي ھۇماي.
شەھا، تەخت-بەختىڭگە پايەندەدۇر،
جەنابىڭغە ئەئدا سەرئەفكەندە دۇر.
تەلەب بىرلە قىلدىڭ خۇداغە خۇزۇئ،
بەھەمدۇللاھ، قىلدى قۇياشىڭ تۇلۇئ.
بۇ سۆزنى ئىشىتتىكى ئازادە بەخت،
نە ئازادە بەخت، بەلكى ئامادە بەخت.
كېتىپ ئۆزدىن ئانداغكى بىھۇش ئولۇپ،
ئۆلۈكلەر كەبى ياتتى مەدھۇش ئولۇپ.
ئۆتۈپ سائەتى كەلدى ھۇشىغە باز،
ۋەزىرغە باقىپ دېدى بۇ نەۋئ راز:
ھەرەم خانەدىن ھېچ قايى ھامىلە —
ئەمەس ئېردى، تۇغمىش قايۇ ئامىلە.
تەۋازۇئ بىلە دېدى خاجە سەراي:
فەلانى ھەرەمگە ئېرۇر نەچچە ئاي.
غەزەب بىرلە بولدى ئىشىكدىن يىراق،
چېكەر ئېردى ھەرتۈن سەدايى فىراق.
كۆرۈنمەي ياتار ئېردى بىر گوشەدە،
خەبەردار ئېدىم مەن ئاڭا توشەدە.
ئۆزى ھامىلە چىقتى، بولدى خۇمۇل،
كى ھەق فەزل ئەيلەپ تۇغۇپدۇر ئوغۇل.

بەسى شاد-خۇررەم بولۇپ پادىشاھ،
قىلىپ شۇكر ھەققە بولۇپ ئىنتىباھ.
ھەرەمخانە بارماق سارى قويدى گام،
كى باردى سەبادەك قىلىپ ئىزدىھام.
كىرىپ ھوجرىغە كۆردى فەرزەندىنى،
قولىغە ئالىپ جانغە پەيۋەندىنى.
سەرۇپا بېرىپ ئول خاجە مۇزدىغە،
ئالىپ چىقتى غۇربەت ئېلى نەزدىغە.
دېدى: شۇكرىلىللاھ، ئەي ئابلار،
ئاچىلدى ماڭا بەستە ئەبۋابلار.
قىلىپ ئېردىڭىزلەر ئوشۇل كۈن دۇئا،
تەمام ئولدى ئەكنۇن ھەمە مۇددەئا.
بەھەمدۇللاھ، تاپتىمكى ئەزسەر ھەيات،
قويۇڭلار كىرىپ نۇرى دىدەمغە ئات.
كېڭەش قىلدى ئانداغ بۇ دەرۋىشلەر،
قويۇپ بەختىيار ئاتىنى دىلرىشلەر.
سۆيۈندىكى سۇلتان خاسۇ ئەۋام،
كىچىك-چوڭ خەلايىق يىغىلدى تەمام.
بولۇپ شاد-خۇررەم قىلىپ تەھنىيەت،
دېدىكىم: خۇدا ئەيلەسۇن ئەمنىيەت.
كى تەفۋىز ئېتىپ تىفلىنى دايەغە،
ئالىپ چىقتى فىلھال بەلەند پايەغە.
غەرىبلەرغە قىلدىكى نەزرى نىياز،
غەنىلەردەك ئولدى بەسى سەرفەراز.
رەئىييەتدىن ئۈچ يىل خىراج ئالمادى،
كى تاجىردىن ئىششار باج ئالمادى.
كى مەھبۇس ئېردى نەچە جۇرمكار،
خەلاس ئەتتى فەرمان قىلىپ شەھرىيار.
ئۇلۇغلارنى چىرلاپ زىيافەت قىلىپ،
كىچىكلەرگە ئانداغ زىيافەت قىلىپ.
بەسى شاد-خۇررەم ئېدى ئول كۈنى،
ئوشۇلدەمدە يەتتىكى نەۋھە ئۈنى.
شەھىنشاھ ئاڭلاپ بۇ ئاۋازنى،
بولۇپ لەرزە، تاشلاپ ھەمە رازنى.
تۇرار ئېردى ئانداغ تەۋەھھۇم بىلە،
ئىشى قالماي ئەسلە تەنەئئۇم بىلە.

هەرەمخانەسىدىن كىلىپ بىر كىشى،
نەدىملىقدا ئىيردى ئانىڭ ۋەرزىشى.
بولۇپدۇر ئۇزارى سامانداك سەرىغ،
قۇلاق سال سۆزۈمگە، شەھا ۋادەرىغ.
ۋەلەدنى قىلىپ ياخشى دىباچە پىچ،
مۇنەققەش مەتاۋ بىرلە زىباچە پىچ.
ئاناسى قۇچاقىغە ئالغان زەمان،
سىيەھ ئەبر كەلدى ھەۋادىن رەۋان.
ئوشۇل سائەت ئولدى جەھان تىيرەلىك،
يىتىشتىكى ئەقلىم ئارا خىيرەلىك.
ئانايۇ بالاغە ئىھاتە قىلىپ،
تۇتتۇنداك ئىكەۋنى ئاراغە ئالىپ.
جەۋانىبنى تۇتتى سىياھى شەدىد،
بولۇپ سائەتىدە يەنە ناپەدىد.
ئانا بىھۇش ئولدى، ۋەلەد يوقتۇرۇر،
دەرىغا، نەتەيىن سەنەد يوقتۇرۇر.
بۇ ئەندۇھ سۆزنى ئىيشىتتىكى شاھ،
كىچىك ـ چوڭ مۇلازىم بىلە ئۇردى ئاھ.
بۇ دەرۋىشلەر ھەم پەرىشان بولۇپ،
تەزەررۇئ قىلىپ بەلكى گىريان بولۇپ.
بۇلار ھەم بىرسى بولۇپ دادگەر،
دىدى: يائىلاھا، مۇرادىنى بەر.
مۇلازىمۇ خادىم قىلىپ ئىلتىجا،
تاپارغە ۋەلەدنى قىلىپ ئىرتىجا.
يىغى زارى بىرلە بولۇپ سەرنىگۇن،
بۇ يەكلىغ ئۆتتۈپ مۇددەتى ئىككى كۈن.
قىلىپ بەچچەنى ئەقد گەھۋارەدە،
ياساغان ئانى دۇررى شەھۋارەدە.
بەناگەھ ھەۋادىن نۇزۇل ئەيلەدى،
ئاتاغە بالانى ۋۇسۇل ئەيلەدى.
كۆرۈپ بەچچەنى شاھ بىغەم بولۇپ،
چۇگۇل غۇنچەدەك شاد ـ خۇررەم بولۇپ.
قىلىپ سەدقەلەرنى، دەپ ھەمدۇ سەنا،
«بىرىپدۇركى تەڭرىم بالامنى يەنا.»
ۋە لىكىن بىلەلمەي بۇ ئەسرارنى،
نە ئىقبال ئىكەننى، نە ئىدبارنى.

ۋەزىرىغە فەرمان قىلىپ پادىشاھ،
دىيدىكىم: قىلىڭ بىر ئۇلۇغ تەكيەگاھ.
كى ئامادە ئەيلەپ كەمۇ بىيىشلەر،
مەقام ئەيلەسۇن ئاندا دەرۋىشلەر.
مۇئەممەر تۇگەتتى ئۆي ئەسبابىنى،
جىدارۇفىراش ئىلە ئەبۋابىنى.
غەرىبلەر بۇ مەسكەنگە بولدى رەۋان،
مەجالىس تۈزۈپ تۇتتى ئاندا مەكان.
كى سۇلتان كىلىپ جايىدىن ھەر كۈنى،
ئىيرۇرشادلىق خاھ مۇزتەر كۈنى.
بۇ دەرۋىشلەر بىرلە سۆھبەت تۇتۇپ،
دىلجۇجان بىرلە مۇھەببەت تۇتۇپ.
بۇ يەڭلىغ زەماننى گۇزەر ئەيلەدى،
مۇكەددەر ۋۇجۇدىن بەھەر ئەيلەدى.
مەئەلقىسسە، شەھزادەدىن ۋاقىئ ئول،
ھەر ئايدا ئىكى كۈن ياتار بۇ ئوغۇل.
كىلۇر ئىيردى يانە قەۋائىد بىلەن،
مەتائۇ لىباسۇ مۇسائىد بىلەن.
نەزەر سالسە كۆزلەر بىلۇر خىيرە ناك،
تەسەۋۋۇر قىلۇرغە كۆڭۈل تىيرە ناك.
بۇ مۇئتاد بىرلە ئۆتتۈپ يەتتە يىل،
ۋەلى بىلمەس ئىيردى نە ئىيرمىش دەلىل.
غەرىبلەر بىلە شەھ قىلىپ مەشۋەرەت،
ھەر ئايدا بۇ ۋاقىئە بولۇر بىر كەرەت.
قىلالى مۇكا ئىمدى تەدبىرىنى،
نەتاڭ ئاڭلاساق بىز چۇتەقرىرنى.
دىدى: مۇنشىلارغە پۈتتۈك ئەرزە داشت،
كى بولسۇن رەقەمنىڭ سۆزى خۇش گۇزاشت.
دەبىرلەر بۇ يەڭلىغ سۈرۈپدۇر رەقەم،
بۇ شەھ ئەيلەمىشدۇر ۋۇجۇدىن ئەدەم.
«ئەلا ئەي شەھەنشاھ ئالى نىشان،
يىتەر ئىلتىفاتىڭ ماڭا ھەر زەمان.
ساڭا ھەق بىرىپدۇركى مەخدۇملۇق،
ۋەلى خىزمەتىڭ بىرگە مەھرۇملۇق.
نە ئىشقە بويۇرساڭ قىلاي ئىنقىياد،
كى ئەرزىم بۇدۇر شاھ ئالى نىژاد.»

قىلىپ ياخشى تەھرىر ئىلە ئېھتىمام،
تۈگەشتىكى نامە، دېدى ۋەسسەلام.
ئاسىپ نامەنى تىغلىنىڭ بوينىغە،
سالىپ ھەم بۇ خەتنى يەنە قوينىغە.
ئەمىرۇ شەرىفۇ رەئىسۇ ۋەزىر،
بۇ ئىش ۋاقىئىغە ئېدى مۇنتەزىر.
بۇ فەرزەند غايىب بولۇپ بىر كۈنى،
يېتىپ كەلدى ناگەھ بۇ خەت شۇل كۈنى.
بارىپ ئېردى شەھ بىنەۋا خەيلىغە،
كى تۈشتى رەقەم شاھنىڭ زەيلىغە.
ئالىپ شۇل زەمان خەتكە قىلدى نەزەر،
كى مەزمۇنىدىن ئالدى مۇنداغ خەبەر.
ئىبەرگەن بۇشەھ بۇرناقى نامەنى،
چېكىپ ئارقەسىغە يەنە خامەنى.
يازىپدۇر بۇ يەڭلىغ: «شەھا، نىكبەخت،
سۆزۈمدىن ۋۇقۇف ئەيلە ئازادە بەخت.
ئەگەر بۇيرۇساڭ خىزمەتىڭغە مېنى،
ئۆزۈمنى قىلاي بەندە، خاجە سېنى.
بۇ فەرزەندىڭىز بىزگە فەرزەند ئېرۇر،
دىلىم ھەم ئانىڭ بىرلە خۇرسەند ئېرۇر.
بولۇپدۇركى مۇنداغ كۆڭۈل خاھىشى،
سېنى يەتكۈرۈرگە ئىبەردىم كىشى.
كى قىلماي تەرەددۇد كېلىڭ تېز تۈند،
ئەگەر بولسە ھەمرەھ نەچە نەۋئ جۇند.
ئېرۇر خاتىرىم سىز ئۈچۈن ئىنتىزار،
كېلىڭ مۇندا، ئامادەدۇر بارچە كار.»
بۇ مەزكۇر سۇخەن ئېردى نامە سۆزى،
نە نامە سۆزى، بەلكى خامە سۆزى.
كى بىز نامەغە تۇرغان ئېردۈك قاراپ،
ھەۋا ساردىن تۈشتى نەچچە شەباب.
تۇتۇپ جەيبىمىزدىن بۇلار بارچەسى،
كۆتەردى ھەۋا سارى سۆدرەپ بەسى.
كى بىزگە يېتىشكەچ بۇ ئاغۇشلۇق،
كېتىپ ئەقلىمىز، يەتتى مەدھۇشلۇق.
كېلىپ ئەقلىمىزغە چۇ تاپتۇق خەبەر،
كى قىلدۇق جەۋانىبلارىغە نەزەر.

تۇرۇپمىز ئەجەب خۇش ھەۋا جايدە،
كى فىردەۋسدەك باسەفا جايدە.
زېھى قەسرى ئالى، زېھى سەرفەراز،
كىشى كۆردەگەي، تاپسە ئۆمر دەراز.
قايان سەير ئەتسە رىياھىن ئېرۇر،
كى دىۋانەلەر خانەئى چىن ئېرۇر.
ھەدائىقلارىدا ئېرۇر مېيۋە پۇر،
كى ھەر مېۋەسى لەئل ئېرۇر ياكى دۇر.
چېكىپ باغلار ئىچرە بۇلبۇل سەدا،
يەنە قۇمرىلار مۇندا ئەيلەپ نىدا.
قونۇپ شاخىغە بەلكى گۇ-گۇ دەبان،
دېمەي گۇ-گۇ ئانداغكى ھۇ-ھۇ دەبان.
ئاقار سۇلارى ئابىھەيۋان ئېرۇر،
دېمەي ئابىھەيۋان، كى رىزۋان ئېرۇر.
تۈگەنمەس خىرەد ئانچە تەئرىف ئېتىپ،
ئېرۇر گۇڭگۇلال ئانى تەۋسىف ئېتىپ.
مەئەلقىسسە، كەلتۈردى شەھبال تەخت،
دېدى: ئولتۇرۇڭ شاھى ئازادە بەخت:
تەلەتتۇف بىلە پۇرسىش ئەھۋال ئېتىپ،
يەنە بىنەۋالارغە ئەقۋال ئېتىپ.
بۇ ھالەتدە بىلدۈك غەرىبلەر بىلە،
پەرى جايى ئېركەن ئەجەبلەر بىلە.
دېدىكىم جەۋابىغە ئازادە بەخت:
كى ئەي شاھى شەھباز فەرخۇندە بەخت.
كى ئۆتكەن زەماندىن ھېكايەت قىلاي،
غەرىبلەرنىڭ ھالىن رىۋايەت قىلاي.
بولۇپ ئۆمر ئارا بەچچەغە ئارزۇ،
بۇ غەم كۈلفەتى بىرلە سارغاردى رۇ.
خىيال ئەتتى تۈندە كۆڭۈل ئەختەرى،
تەۋەججۇھىغە باردىم گورىستان سارى.
كى ئاندىن ئۆتۈپ، لەھزە ئەيلەپ گۇزەر،
بەناگەھ چەھار تاقىغە قىلدىم نەزەر.
ھەزىنۇ شىكەستە ئېدىم ئول تۈنى،
قۇلاغىمغە يەتتى غەرىبلەر ئۈنى.
كىرىپ مەجلىسى ئىچرە ۋاخۇر ئولۇپ،
ئۇلارنىڭ مەقامى ماڭا تەۋر ئولۇپ.

يەتۈرگەچ خۇداۋەند ھەمرازنى،
بەيان ئەيلەدىم دىلدەكى رازنى.
باشىمدا ئېرۇر شاھلىق ئەفسەرى،
ۋە لېكىن نىھالىمدا يوق ئەسمەرى.
كى ئولدەم مۇرادىمغە قىلدى دۇئا،
ئىجابەتكە مەقرۇن بولۇپ ئىلتىجا.
چۇ بەھرى قەدەر ئەتتى ئانداغ ئۇرۇج،
سەدەف بەتنىدىن قىلدى گەۋھەر خۇرۇج.
باشىمغە قىلىپ تاجى ئىززۇ شەرەف،
دېدىمكى مەكانىمدا بولغاي خەلەف.
ئەگەرچە بەسى زار مەھجۇر ئېدىم،
كۆرۈپ ھەر كۈنى ئانچە مەسرۇر ئېدىم.
خۇدادىن يېتىپ ئانچە خەيرىيەتى،
بۇ دەرۋىشلەر ئېردى تەربىيەتى.
ئىشتتى بۇ سۆزلەرنى شەھبال شاھ،
بۇ دەرۋىشلەرغە بېرىپ بارگاھ.
ئەدەددىن فۇزۇن قىلدى ئىنئاملار،
مۇرادىغە يەتتى بۇ ناكاملار.
غەرايىب پەرىلەرغە مەقبۇل ئولۇپ،
كى ئەيشۇ نەشات ئىلە مەشغۇل ئولۇپ.
بۇ شەھبال سۈردى ھېكايەتكە تىل،
ئۆتۈپ ئۇمر فەرزەندسىز نەچچە يىل.
ئەلىفدەك قەدىمنى ئېگىپ كۇھى غەم،
كى ئاقغان ياشىم بولدى گوياكى يەم.
دېدىم: ئەي خۇداۋەندى كەۋنۇ مەكان،
بولۇپ قۇدرەتىڭدىن جەمىئى جەھان.
بۇ مىسكىن دۇئاسىنى ئەيلەپ قەبۇل،
ئەتا ئەيلەسەڭ قىز ۋە يا بىر ئوغۇل.
بۇ قىلغان دۇئايىم ئىجابەت بولۇپ،
ماڭا پۇرى دۇختەر كەرامەت بولۇپ.
تۇغۇلسە پەرى يا بەشەردىن ۋەلەد،
دېدىمكى قىزىمنى قىلاي نامزەد.
ئىبەردىم پەرى خەيلىنى ھەر تەرەف،
تاپىلىڭ بىر ئوغۇلنى، دېمەڭ مەرتۇھەف.
پەرىلەر رەۋان بولدى سەرسەر كەبى،
كېزىپ دەھرىنى مېھرى خاۋەر كەبى.

كى بىر كۈندە كەزمىش جەھاننى تەمام،
پەرىلەر بۇ يەڭلىغ قىلىپ ئېھتىمام.
تۇغۇلمىش بۇ كۈنلەردە فەرزەندىڭىز،
كى بىر سائەت ئىچرە جىگەر بەندىڭىز.
كۆتەرمىش ھەۋا سارى تاپىغان زەمان،
يەتۈردى بۇ يەرگە پەسەرنى رەۋان.
خۇداۋەند سالدى ئانىڭ مېھرىنى،
كى ئىچكۈنچە كەتمەس ئۆۋلۇم زەھرىنى.
پەرىلەرغە بەردىم ئېمىزمەككە سۈت،
دېدىم: تاكى بولغاي بۇ ئوغلانغە قۇت.
بۇ بائىسدىن ئانى ھەر ئايدا تەلەب،
قىلۇرمەن، ئانى پەرۋەرىشغە سەبەب.
بۇ فەرزەندىڭىز بىزگە دامادۇر،
كۆڭۈل شاھى ئانىڭ بىلە شاددۇر.
كى ئازادە بەخت ئاڭلاپ ئەفسانەسىن،
قوپۇپ سۆيدىلەر شاھ كاشانەسىن.
قىلىپ يەتتە كۈن ئىچرە ئەيشۇ نەشات،
نەۋازىشغە ئانچە قىلىپ ئىنبىسات.
مەجالىس يېتىشتى تۈگەر چاغىغە،
ئالىپ كەلدى ئاندىن ئىرەم باغىغە.
بۇ مەئۋانى ئەيلەپ بۇلار بەزمگاھ،
بەسى شادۇ خۇررەم ئېدى ئىككى شاھ.
تەفەككۇر بىلە شاھ قىلدى قىياس،
كى دەرۋىش مۇرادىن قىلىپ ئىلتىماس.
چۇمەئلۇم ئېتىپ شاھى شەھبازغە،
ئاغىز ئاچتى ئولدەم نىھان رازىغە.
بۇلار غايىبى قاف ئارا بەند ئېرۇر،
ئەتا قىلساڭىز ئانچە خۇرسەند ئېرۇر.
چۇ شەھباز ئاڭلاپ بۇ شەھ سۆزىنى،
قەبۇل ئەيلەدى ھەم ئۆپۈپ يۈزىنى.
يىغىلسۇن، دېدى شاھ، پەرىزادلار،
يېتىپ كەلدىلەر بارچە مۇنقادلار.
كى فەرمان قىلىپ شاھ سادىقغە ھەم:
يەتۈرگىل پەرۋەشنى، بولمە دىژەم.
قوشۇپ بىر يەساۋۇلنى سۇرئەت بىلە،
بارىپ ھەيدەگىل ئانچە جۇرئەت بىلە.

چۇ سادىق بولۇبان بەسى پىچتاب،
يەتۈردىكى قىزنى قىلىپ ئىزتىراب.
كى ئۇمان پەرىلەرغە سەردار ئېدى،
ۋەلى شەھبازغە نىگۇنسار ئېدى.
يەنە بىر شەھرى ئادەمىزاد ئارا،
كى نىيمروز شەھرىدە تاپمىش نەۋا.
ئانىڭ ئوغلى ياشلىقدا بىمار ئولۇپ،
كى ئۇمان قىزىغە گىرىفتار ئولۇپ.
كى تەسخىر ئىلە قەيد قىلغان ئېدى،
دۇئا دامىدا سەيد قىلغان ئىدى.
كى ئىفرىت دېۋەنىڭ قىزى ئول زەمان،
ئاڭا قەسد ئېتىپ يۈرگەن ئېردى نىهان.
چۇ ئۇمانىنىڭ ئوغلى ئاڭا جۇفت ئولۇپ،
يۈرۈر ئېردى قەسدىدە هەم گۇفت ئولۇپ.
زەمانىكى غافىل تاپىپ ماهنى،
كى شەهزادەئى مەرد ئاگاهنى.
فۇسۇن بىرلە قىزنى سالىپ ئۇيقۇغە،
كى شەهزادەنى تاشلادى قايغۇغە.
كى شەهزادە هەم دەم سالىپ ئىسمىنى،
بەقەردەك قىلىپ سېهرگەر جىسمىنى.
كۆرۈپ ئېردى ئانى شەهى فارسا،
بىلىپ ئېردى ئىل سەرگۇزەشتىن رەسا.
كى بۇ تۆرت دەرۋىش بىرى ئېردى ئول،
چۇ مەئلۇم ئېتىپ شاه قىلدى قەبۇل.
بۇ دەرۋىشغە هەم شەرتىن ئىزهار ئېتىپ،
كى شەه ئالدىدا فاش ئەسرار ئېتىپ.
بۇ بىچارە ئالەمدە تاپسە مۇراد،
بولۇپ ۋەسل يارى بىلە بولسە شاد.
فەقىر هەم مۇرادىمغە يەتكۈمدۈرۈر،
يوق ئېرسە نەدامەتدە كەتكۈمدۈرۈر.
مېنىڭ بەسرە شەهرىدەدۈر مەقسەدىم،
كۆڭۈل مۇددىئاسىنى سىزگە دېدىم.
هەمە ماهۇۋەلۋاقىئە بولدى پاش،
كى مەفهۇم ئېتىپ شاه ساهىب فەراش.
پەرىلەرغە قىلدى چىنان يارلىق:
تاپىڭ مەقسەدىن قىلماڭ ئەييارلىق.

كى هازىر قىلىڭ بارچەسىن دەرمەهەل،
يۈرۈڭ تېز، فەرمانىنى تۇتماڭ سەهل.
بۇلارنى تاپىڭلار پەرىزاددىن،
ئانى كەلتۈرۈڭ ئادەمىزاددىن.
پەرىلەركى قوزغالدى پەرۋاز ئېتىپ،
كى مەقسەدنى تاپماقغە ئاغاز ئېتىپ.
كېلىپ نەچچەسى ئادەمىزادغە،
كى ئۇمان قىزى بىرلە شەهزادەغە.
يەنە بەسرەگە كەلدى چەندان پەرى،
كى ئىنسان نەزەرىدە پىنهان پەرى.
بۇيۇرغاننى ئىلتىپ چۇ باغى ئىرەم،
كى ئۇمان قىزى بىرلە شەهزادە هەم.
ئىرەمدە تولۇئ ئەيلەدى ماهى بەسر،
شەهى فارسغە ئېردى مەهبۇبى ئەسر.
يەنە نىيمروز شاهىنىڭ دۇختەرى،
كى بەهزادنىڭ ئېردى ئول دىلبەرى.
يەنە جىنغە بولغان گىرىفتارلار،
ئۈزۈلگەن جەهان ئەهلىدىن يارلار.
بارىن قىلدى هازىرچۇ سۇرئەت بىلە،
جەهان ئاقتارىپ تاپتى دىققەت بىلە.
هەرەمگە نىسالارنى داخىل قىلىپ،
چۇ ئول ۋەقتكىم بەزمى كامىل قىلىپ.
مۇهەييا قىلىپ ئاندا ئەسبابى توي،
بۇ هالەتدە بولدى يەنە گۇفتىگۇي.
تەجەسسۇس بىلە ئەيلەدى سەر هېساب،
تەرەددۇد قىلىپ شاهى ئالىجەناب.
كى شام ئەهلى قىزى يوق ئېمىش،
كېزىپ كۇهى قافدىن تاپىڭلار، دېمىش.
چۇ مەئلۇم قىلىپ شاهغە ئەهرەمەن،
مۇسەلسەل قولىدا ئېرۈر ئۇشبۇ تەن.
كى ئول جادۇبىرلە قىلىپ ناپەدىد،
يامان سېهرگەردۈر ئاچىلماس كىلىد.
دېدى شاه: بارسۇن هەمە ساهىران،
تۇتۇپ دەرمەهەل ئانى كەلسۇن بۇيان.
يۈرۈپ نەچە ساهىر، نەچە ئەهرەمەن،
مۇسەلسەلنى ئەيلەپ بۇلار بىۋەتەن.

مەلىكە بىلە تاپتى بەھزادنى،
ھەمول ماھۋەش سەرۋ ئازادنى.
خەزايىن ـ دەفايىنلاردىن سەيد ئېتىپ،
فۇسۇن رىشتە تابى بىلە قەيد ئېتىپ.
تۇتۇپ كەلتۇرۇپ ئانى شەھ قاشىغە،
ئوقۇبەت قىلىپ جۇرم پاداشىغە.
خەلاس ئەتتى مەھبۇبنى ئېلكىدىن،
چىقاردى ئانى جادۇنىڭ سىلكىدىن.
بۇلار بارچەسىن قىلدى ھازىر تەمام،
قىلىپ بەزم شاھانەئى جەشن ئام.
مۇھەييا قىلىپ سۆز ئەنجامىنى،
ئىرەمگە يەغىپ خاس ئىلە ئامنى.
كى رەقسۇ سەمائۇ نەفىرۇ فىغان،
كى مەسرۇر ئولۇپ بارچە خۇردۇ كەلان.
چۇ فەرمان قىلىپ شاھى جىن، شاھى ئىنس،
بولۇپ بۇ ئىكى شاھ بىر ـ بىرىگە جىنس.
تاپىپ ياخشى سائەتنى بۇ شەھرىيار،
كى ئەقد ئەيلەمەكنى قىلىپ ئىختىيار.
قىلىپ ئەقد ئەۋۋەل كى شەھزادەنى،
قىران ئەيلەدى ئاكا مەھزادەنى.
شەھى شامنىڭ قىزىدىن ئەيلەپ سىلاھ،
چۇ ئەۋۋەلقى دەرۋىشكە قىلدى نىكاھ.
ئىككىنچى غەرىبنى قىلىپ ئاندا نەقد،
فەرەڭ شاھنىڭ دۇختەرىن قىلدى ئەقد.
ئۈچۈنچىنىڭ ئەيلەپ بەلەند قەسرىنى،
ئاكا ئەقد ئېتىپ دىلبەر بەسرىنى.
يەنە ئۆلكى مەھبۇبى ساھىب جەمال،
ئانىڭ بىرلە تۆرتۇنچى تاپتى ۋىسال.
چۇ ئۇمان قىزىدىن ھالىغە كەلتۇرۇپ،
كى شەھزادەنى ئالىغە كەلتۇرۇپ.
پەرىزادغە قىلدى ئادەمنى جۇفت،
كى ھەككاكدەك قىلدى گەۋھەرنى سۇفت.
يەنە دىلرەبايى بەلەند ئەختەرى،
شەھى نىمروزنىڭ ئېدى دۇختەرى.
كى بەھزاد خانىنىڭ نىگارى ئېدى،
ئانى كەلتۇرۇپ ئاكا بەخش ئەيلەدى.
ئەجىننە شەھرىنىڭ قىزىدىن ئول زەمان،
مەلىك سادىق ئەمرىدە ئەتتى ئەيان.
بۇلار بارچەسى تاپتى بەزمى ۋىسال،
قىلىپ مىھنەتىن ئاندا ئىشرەت زەۋال.
كىرىپ خىلۋەتى خاسغە ھەر بىرى،
كى ئىشرەت قىلىپ ئادەمىيۇ پەرى.
غەزالىنى ئەيلەپ غەزەنفەر شىكار،
قىلىپ نافەسىن سۇفت ئېتىپ مۇشكبار.
مۇرادىغە يەتتى بۇ بىچارەلەر،
كى ھىجران قىلىچىدا سەد پارەلەر.
ئىرەمدە تۇرۇپ نەچچە كۈن شادمان،
ئىجازەت بېرىپ شاھى ئالى نىشان.
چۇ فەرمان قىلىپ ئادەمىزادغە،
قويۇڭ يەتكۇرۇپ جايى ئابادغە.
بۇلارنى قىلىپ لۇتف ئىلە سەرفەراز،
كەرەم بەخش ئېتىپ مال ئىلە بىنىياز.
ھەشەم بىرلە كەلتۇردى فەرمان تۇتۇپ،
پەرىزادلار ھۇكمى سۇلتان تۇتۇپ.
فەراغەت بىلە ياندى ئازادە بەخت،
مەقامى بولۇپ شاھنىڭ ئەۋجى تەخت.
غەرىبلەرنى يەتكۇردى ئۆز جايىغە،
ئولاندۇردى ئەۋلادۇ مەئۋايىغە.

مەۋئىزە

مۇرادىن تاپىپ بارچە ئازادەلەر،
كى ئازادەلەر، بەلكى شەھزادەلەر.
جەھان كارۇ بارىدا يوق ئېتىدال،
بە دەۋلەت مۇناز (ئە) بە مىھنەت مەنال.
زەمانى بىرەۋگە بېرىپ شادلىق،
ئانىڭ ئەقىبىدىن غەمگە مۇنقادلىق.
قايۇ بىرنىڭ ئىقبالىن ئەتتى بەلەند،
قىلىپ ئاقىبەت ئانى خارۇ نەژەند.

بىرەۋنى قىلىپ ئىشق ئارا زەئىفىران،
بىرەۋنى قىلىپ ۋەسل ئىلە كامران.
بىرىنى يىغلاتىپ، بىرنى خۇررەم قىلىپ،
بىرىنى سۇفل، بىرنى مۇكەررەم قىلىپ.
چۇ نەيرەڭ ئىلە چەرخ ئېرۇر جىلۋەساز،
خىرەدمەند ئېتەر شىۋەسىن ئىمتىياز.
نە پەرۋا زەمانىنىڭ لەگەد كوبىدىن،
خەبىيمۇ جەھان كارى مەرھۇبىدىن.
فەرىفتە قىلۇر ئەلنى غەممازى دەھر،
كى زىمنىدا يوقتۇر داغى ھېچ بەھر.
ئەدەم ساھىلىغە چىكەر ئاقىبەت،
بۇ دەۋران ئىشى بەندەگە ئارىيەت.
جەفا شارىئىدۇر بۇ دەۋران گۈلى،
مىھەن زارىئىدۇر ئانىڭ سۇنبۇلى.

مەجازى مۇھەببەتدە تۈرلۈك جەفا،
ھەقىقەت ھەرىمىدە چەندان ۋەفا.
مەجازى ـ ھەقىقەت كى شارەك ئېرۇر،
كىشى پاكدۇر ئول مۇبارەك ئېرۇر.
ئايا ساقىيا جامى تەھقىق تۇت!
جەفا شىۋەسىن بىر زەمانى ئۇنۇت.
كەرەم جامىدىن ئانى ئاشام ئېتەي،
كى ھەر سۇبھىنى ۋەسلى ئەييام ئېتەي.
بولۇپمەن جەھان ئەھلىدىن ناتەۋان،
كى لۇتفۇڭ بىلە ئەيلەگىل كامران.
ماڭا جام تۇت، داغى سىيراب قىل،
مۇھىبلار گۈرۈھىغە ئەھباب قىل.
غەرىبلەر كەلامى چۇ بولدى تەمام،
بولۇپ خەتم ئامىن بىلە ۋەسسەلام.

(تۈگىدى)

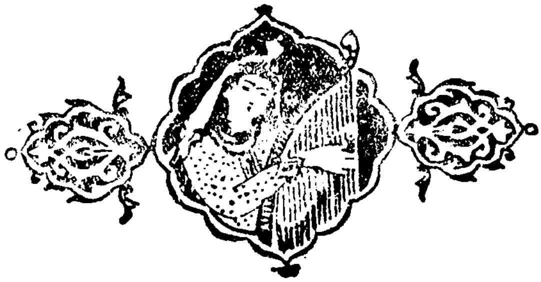

جاھان كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

مۇھەممەد خارەزمى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئەنئەنىۋى ژانىرى بولغان شېئىرىيەت كۆپلىگەن نادىر ئۈلگىلىرى بىلەن ئۇزاق ئەسىرلەردىن بۇيان مەدەنىيەتىمىزنى ئۈزلۈكسىز بېيىتىپ كەلدى.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ داستانى «قۇتادغۇ بىلىك» بىلەن ئەھمەد يۈكنەكىنىڭ دىداكتىك داستانى «ھىبەتۇلھەقايىق» ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ دەۋر بۆلگۈچ نامايەندىلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئىككى داستان گەرچە، قەشقەر ۋە بالاساغۇندا بىنا بولۇپ، كېيىنچە بۇخارا ۋە خوتەن شەھەرلىرىنىمۇ يىرىك مەدەنىيەت مەركەزلىرى قاتارىغا كىرگۈزگەن، ئەينى دەۋردىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سىياسىي ۋە مەدەنىي ھاياتىدا پۈتۈن بىر تارىخىي دەۋرنى ھاسىل قىلغان قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ مەنىۋى قامۇسى ھېسابلانسىمۇ، لېكىن ئۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر — قارلۇق شېئىرىيىتىنىڭ ھەممە ئۇتۇقلىرى يالغۇز بۇ ئىككى داستان بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ.

ئۇيغۇر — قارلۇق ئەدەبىياتى قاراخانىلار دەۋرى مەدەنىيىتىدىن 15—16 - ئەسىرلەردىكى «چاغاتاي» دەۋرى مەدەنىيىتىگىچە، يۈسۈپ خاس ھاجىب ۋە ئەھمەد يۈكنەكىدىن لۇتفى ۋە نەۋائىلارغىچە بولغان ئارىلىقتا ھەرگىز ئۈزۈلۈپ قالمىدى. ئەكسىچە بۇ ئەدەبىيات ئۇيغۇر سەركەردىلىرى، ئەمىرلىرى ۋە ئالىملىرىنىڭ چىڭگىزخان سۇلالىسى دەۋرىدە تۇتقان ئالاھىدە ئورنى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ نوپۇزى تۈپەيلى تېخىمۇ راۋاجلاندى. ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە تىل - يېزىقى چىڭگىزخان ئەۋلادلىرىنى تۈركلەشتۈرگەن مۇھىم ئامىللاردىن بىرى بولدى. ئۇيغۇر — قارلۇق تىلىنىڭ بۇ خىل رولى پۈتۈن ئالتۇن ئوردا دەۋرى جەريانىدىمۇ ئىزچىل داۋام قىلىپ كەلگەنىدى.

13—14 - ئەسىرلەرگە مەنسۇپ بولغان، ئالتۇن ئوردا خانلىقى دەۋرىدە يارىتىلغان ئۇيغۇر — قارلۇق ئەدەبىياتى قاراخانىلار دەۋرى مەدەنىيىتىنى چاغاتاي دەۋرى ۋە كېيىنكى سەئىدىيە دەۋرى مەدەنىيىتىگە تۇتاشتۇرىدىغان مۇھىم ھالقا بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۇنىڭسىز قەدىمكى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا مىللەتلىرىنىڭ كېيىنكى دەۋرلەردىكى مەدەنىيەت تارىخلىرىنىڭ شەكىللىنىش جەريانىغا ئاساس سالغان «ئىسىنكىئانلىق» رولىنى ئىزاھلاش مۇمكىن ئەمەس. قاراخانىلار دەۋرىنىڭ ئاخىرى ۋە ئالتۇن ئوردا دەۋرىدە ئۇيغۇر تىل يېزىقى ئوتتۇرا ئاسىيا، جۈملىدىن يەتتە سۇ ۋادىسىدىلا ئەمەس، بەلكى مەرۋى، غەزنە، بەلخ، ھىرات ۋە يەزد شەھەرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شىمالىي خۇراسان رايونىدىمۇ ئۈستۈنلۈك ئالغانىدى. بۇ رايونلاردىكى قەدىمكى سوغدى قەبىلىلىرى ئۆزلىرىنى توققۇز چاۋۇپ ئۇيغۇرلىرى دەپ ئاتايتتى.

ئەپسۇسكى، ئالتۇن ئوردا خانلىقى دەۋرىگە ئائىت بولغان، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ھەم ئەرەب يېزىقى بىلەن يېزىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى نەمۇنىلىرى بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر تېخى يېتەرلىك تەتقىق قىلىنغىنى يوق. بۇ ھال ئەدەبىياتىمىز تارىخىدا «ھىبەتول ھەقايىق» دىن لۇتفى، سەككاكى، ئاتايى ۋە نەۋائى ئەسەرلىرىگىچە بولغان ئۈچ ئەسىرلىك ئارىلىقنى ئېچىلمىغان بوزغا ئايلاندۇرۇپ قويىدى. مەن نۆۋەتتىكى ئىلمىي تەتقىقات پائالىيەتلىرىدە بۇ بىر دەۋرگە جىددىي دىققەت قىلىنىشى كېرەك، دەپ ھېسابلايمەن. ئەخمەت يەسەۋىنىڭ (1166 - يىلى ۋاپات بولغان) «دىۋان ھېكمەت» ناملىق نەزمىي ئەسىرى، رەبغۇزىنىڭ (14 - ئەسىر) «قىسسەسۇل ئەنبىيا» ناملىق نەزم-نەسرى ئەسىرى بۇلاردىن تاشقىرى، 13 — ۋە 14 - ئەسىرلەردە يېزىلغان («سىراجىل قۇلۇب» (قەلب چىرىقى)، «راھەتۇلقۇلۇب» (قەلب راھىتى)، «مەسالى كىتابى»، «بەختىيار نامە»، «تەئەششۇق نامە» (ئاشىقلىق كىتابى)، «قەمبەر ئوغلى» قاتارلىق ئەسەرلەر ئەنە شۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر — قارلۇق ئەدەبىياتىنىڭ مۇھىم نەمۇنىلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ دەۋر شېئىرىيىتىنىڭ ئەڭ گۈزەل نەمۇنىسى خارەزمىينىڭ لىرىك داستانى «مۇھەببەتنامە» سىر دەريا ساھىلىدا ھىجرىيىنىڭ 754 - يىلى (مىلادى 1353 - يىلى) يېزىلغان. بۇ ھەقتە شائىر مۇنداق دەپ ئۇچۇر بېرىدۇ:

«بۇ دەفتەر كىم بولۇپتۇر مىسر قەندى،
يەتە يۈز ئىللى تۆرت ئىچرە تۈگەندى.»
«مۇھەببەتنامە سۆزىن مۇندا ئەيتتىم،
قامۇغىن سىر ياقاسىندا بىتتىم.»

«مۇھەببەتنامە» ئاقساق تۆمۈر 17 ياشتىن ئەمدى ھالقىغان چاغدا يېزىلغان. بۇ چاغدا، خارەزمگە خۇجەندىنىڭ «لەتافەتنامە» سىلا تونۇشلۇق ئىدى. ئاتاقلىق پارس شائىرى تەبىئەت، گۈزەللىك، مۇھەببەت ۋە ئىنسان قىسمىتى ھەققىدىكى مەزمۇندار شېئىرىيىتى بىلەن داڭ چىقارغان ھاپىز شىرازى (1320 — 1389) تېخى ئۆزىنىڭ «دىۋان ھافىز» (1368 - يىلى) توپلىمىنى قۇراشتۇرمىغانىدى.

بۇ داستان بىر مۇقەددىمە ۋە ئون پارچە مۇھەببەتنامىدىن تەشكىل تاپقان. شائىر داستانىنى «ئارسلانخان ئۇرۇقى» مۇھەممەت خۇجابېككە تارتۇق قىلغان. شائىر مۇھەممەت خۇجابېكنى «شاھىنشاھ جانى خان» دەپمۇ ئاتىغان. مۇھەممەت خۇجاجانبېك موسكۋا كىنەزى ئىۋان ۋىلكى II بىلەن زاماندىش جانبېك بولۇپ، ئالتۇن ئوردا خانلىرىنىڭ كېيىنكى ۋارىسى ئىدى.

«مۇھەببەتنامە» 14 - ئەسىر ئۇيغۇر — قارلۇق شېئىرىيىتىنىڭ نادىر ئۈلگىسى بولۇپ، ئۇنى شېئىرى مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئىنسانى ھېسسىياتىنىڭ يارقىنلىقى، شېئىرى ۋەزنى بىلەن ئۇسلۇبىنىڭ نازۇك، لىرىك ۋە ئاھاڭدارلىقى، شېئىرى تىلىنىڭ يېقىملىق ۋە راۋانلىقى جەھەتتە ھاپىز شىرازىغا تەققاس قىلىش مۇمكىن.

«مۇھەببەتنامە» ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى تۇنجى مۇھەببەت تېمىسىدىكى داستان بولۇپ، بۇ داستاننىڭ تەسەۋۋۇپچىلىقنىڭ پۈتكۈل ئىران ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەنىۋى ھاياتىنى ئۆز تەسىرىگە ئالغان شارائىتتا يېزىلىشى بىر ئىجادىي قەيسەرلىك ئىدى. بىز «دىۋان ھېكمەت» دىن سوفىزىم تەشەببۇسلىرىنى، «قىسسەسۇل ئەنبىيا» دىن پەيغەمبەرلەر تارىخىنى، «سىراجىل قولۇب»دىن «ئەزرائىل»، «مۇنكىر - نەكىر»، «بەيتۇل - مەھمۇر» قاتارلىق دىنىي مەسىلىلەر ئۈستىدىكى سوئال - جاۋابلارنى، «راھەتۇل قۇلۇب»دىن چىن مەلىكىسى ۋە غەرب شاھزادىسى، شۇنىڭدەك لوقمان ھېكىم توغرىسىدىكى تارىخىي» رىۋايەتلەرنى كۆرسەك، «مۇھەببەتنامە»دىن جانلىق ئىنساننىڭ ھەقىقىي ھېس - تۇيغۇلىرىنىڭ شېئىرىي ئىپادىسىنى كۆرىمىز. روشەنكى، بۇ ئەنئەنە «تۈركى تىللار دىۋانى»دىكى مۇھەببەت لىرىكىلىرىنىڭ داۋامى، لۇتفىي، سەككاكى، ئاتائى ۋە نەۋائىلارنىڭ مۇھەببەت لىرىكىلىرىنىڭ پېشىۋاسى ئىدى.

«مۇھەببەتنامە»نىڭ تىلى شۈبھىسىزكى، ئۇنىڭ تارىخىي قىممىتىنى ياراتقان مۇھىم ئامىلىنىڭ بىرىدۇر. «مۇھەببەتنامە» ساپ ئۇيغۇر تىلى بىلەن يېزىلغان. چەت ئەل ئالىملىرىدىن ئاكادېمىك ۋ. رادلوۋ، ۋ. ۋ. بارتولىد، ئا. ن. سامايلوۋىچ، چ. زېۋ، ت. گاندجېي، ئا. م. شېرباك، گېرارى كلا ئوسۇن، ي. ئېكمان، ئي. ن. نەجىب، ئوسمان سىرتىقارا قاتارلىقلار بۇ نۇقتىنى ئىزچىل مۇئەييەنلەشتۈرگەن. شېرباك «مۇھەببەتنامە»نى ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى شېئىرىي تىلىنىڭ داۋامى دېسە، سامايلوۋىچ ئۇنى ئالتۇن ئوردا ئەدەبىي تىلىدىكى ئىككى گۇرۇپپىنىڭ «ئۇيغۇرىزىم» گۇرۇپپىسىغا تەۋە، دەپ ئىزاھلايدۇ. ئۇ، يەنە لۇتفى، نەۋائى، بابۇر ۋە باشقىلارنىڭ شېئىرلىرىنىمۇ «ئۇيغۇرىزىم» ئاساسىدا يېزىلغان دەپ تەكىتلەيدۇ. بىز «مۇھەببەتنامە»نى ئوقۇغىنىمىزدا، ئۇنىڭ تىلىنىڭ تولىمۇ راۋان ۋە چۈشىنىشلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز. بۇ ئالامەت «مۇھەببەتنامە» ۋە «قىسسەسۇل ئەنبىيا» قاتارلىق ئەسەرلەر ئۈچۈنمۇ خاراكتېرلىكتۇر.

«مۇھەببەتنامە» 314 بېيىتتىن تەشكىل تاپقان. بېيىتلار مەسنەۋى شەكلىدە بېرىلگەن، داستاندا يەنە غەزەل ھەم ساقىنامە شەكلىدىكى نەزمىلەرمۇ قوللىنىلغان.

«مۇھەببەتنامە»نىڭ تۇنجى نۇسخىسىنى 1924 - يىلى بارتولىد ئېلان قىلغانىدى. بۇ داستان — ئۇيغۇر زىيالىيسى مەنسۇر باقشى تەرىپىدىن ھىجرى 835 - يىلى رەجەپ ۋە شەبان (1432 - يىلى مارت - ئاپرېل) ئايلىرىدا كۆچۈرۈلگەن كونا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى نۇسخىسى ئىدى. بۇ نۇسخىنىڭ تولۇقسىز تېكىستى بىرىتانىيە مۇزېيىدا 8193 — or نومۇرلۇق ئىندېكستا ساقلانغان. بارتولىد ئۆزىنىڭ داستان توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلىرىنى «پەنلەر ئاكادېمىيىسى دوكلاتلىرى» ناملىق ژۇرنالنىڭ 1924 - يىلى ئاپرېل - ئىيۇن سانىدا بېسىلىپ چىققان «بىرىتانىيە مۇزېيىدىكى يېڭى ئۇيغۇر باسما تېكىستى» ناملىق ماقالىسىدە ئوتتۇرىغا قويىدى.

«مۇھەببەتنامە»نىڭ ئىككىنچى نۇسخىسىنى 1957 - يىلى گېرارى كىلائۇسون بىرىتانىيە مۇزېيىدا 7914 - . Ad نومۇرلۇق ئىندېكستا ساقلانغان ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسى بويىچە ئېلان قىلدى. شۇ يىلى «مۇھەببەتنامە»نىڭ كونا ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يەنە بىر نۇسخىسى رومادىن تېپىلىپ قالدى. بۇ نۇسخىسىنى يانوس ئېكمان ئىزاھات ماقالىسى ۋە سۆزلۈك بىلەن بىللە ئېلان قىلدى.

ئا. م. شېرباك 1959 - يىلى «مۇھەببەتنامە»نىڭ بارتولىد ۋە گېرارى كلائۇسون تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان ئىككى نۇسخىسى ئاساسىدا ئۆزىنىڭ «ئوغۇزنامە ۋە مۇھەببەتنامە» ناملىق كىتابىنى ئېلان قىلدى. شېرباك ئۆز كىتابىدا ئۇيغۇر، قارلۇق ئەدەبىياتىنىڭ ئەنئەنىۋى تارىخى ۋە ئۇنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتىدىكى ئالاھىدە ئورنىنى يېتەرلىك دەرىجىدە كۆرسىتىپ بەردى. «مۇھەببەتنامە»نىڭ بىر - بىرىنى تولۇقلىغان بىر پۈتۈن ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1961 - يىلى ئى. ن. نەجىپ بۇ تېكىستلارغا ئىزاھلار، سۆزلۈكلەر ھەم يەر ئىسىملىرى كۆرسەتكۈچلىرىنى قوشۇپ، داستاننىڭ ئەرەب يېزىقىدىكى ئۇيغۇرچە نۇسخىسىنى ئىشلەپ چىقتى.

يېقىندا، يەنە تۈركىيە ئىستانبۇل مىللەت كۈتۈپخانىسىدىن «مۇھەببەتنامە» نىڭ 4 - ۋە 5 - نۇسخىلىرى تېپىلىپ ئېلان قىلىندى. بۇلار ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈرۈلگەن نۇسخىلار بولۇپ، ئۇلار گەرچە بەت - سەھىپىلەر بويىچە تولۇقسىز نۇسخىلار بولسىمۇ، ئەمما بۇ نۇسخىلاردىكى نۇرغۇن بېيىتلار ئىلگىرىكى 3 نۇسخىنىڭ كەم جايلىرىنى تولۇقلاشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى.

مەن بۇ قېتىم ئىلگىرىكى ئۈچ نۇسخىنى دوكتور فۇئاد كوفرۇلۇ مۇھەررىرلىكىدە نەشر قىلىنغان «تۈركىيات مەجمۇئەسى»نىڭ 1972 - يىللىق سانىنىڭ 185 — 199 - بەتلىرىدە ئېلان قىلىنغان كېيىنكى نۇسخىلارغا سېلىشتۇرۇپ، داستاندىكى قىسىملارنىڭ قۇرۇلمىسىنى تەرتىپلەپ، ئۇنىڭ ھازىرغىچە خېلى مۇكەممەلرەك بولغان تېكىستىنى ئىشلەپ چىقتىم. مەن بۇ ئەمگىكىمنى ئەدەبىياتىمىز تارىخى تەتقىقاتى ئۈچۈن ئاز - تولا مەنپەئەتلىك بىر ئىش بولار، دەپ ئويلايمەن.

ئۇلۇق تەڭرىنىڭ ئاتىن ياد قىلدىم،
مۇھەببەتنامەنى بۇنياد قىلدىم.
ئىكى يەكتۇ گۇھەر ئالەمگە بەرگەن،
مۇھەببەت گەنجىنى ئادەمگە بەرگەن.
فەلەكنىڭ دەفتەرىدىن تۈننى يۇيغان،
جەھان بۇنيادىنى سۇ ئۈزرە قويغان.
يەتى قات زەرنىگار ئەيۋانى دالا،
ياراتتى ئالتى كۈندە ھەقتەئالا.

ھەۋا ئۈزرە بىرۇر شۇئلەقارغا قۇنى،
تولۇن ئايدەك قىلۇر بىر قەترە سۇنى.
قارا تۇپراقدىن سۈمبۇل ياراتتى،
تىكەنلەر ئاراسىندا گۇل ياراتتى.
قاتىق تاشتىن قىلۇر گەۋھەرنى پەيدا،
قۇرۇق نەيدىن قىلۇر شەككەرنى پەيدا.
يەر ئۈزرە قۇدرەتى دەريا ياراتتى،
سەدەپتىن لۇئلۇئى لەلە ياراتتى.

ئاری گۆلنی ئەرنىنىڭ ئاشی قىلدی،
سەبا يەلىن چەمەن فەرراشی قىلدی.
بولۇتلار قىلدەگ گوكرەپ يۇرۇرلەر،
قايۇ يەرگە بۇيۇرسا سۇ ئۇرۇرلەر.
بەرۇر يارىم سىڭەق ئەلگىنە ساتۇر،
كىم ئول نەەرۇدنىڭ مەغزىن ئوشاتۇر.
قىلۇر يەلنی سۇلەيمانىنىڭ بۇراقی،
كىم ئول يەلدۇر يەشىنىنىڭ تۇمتەراقی.
بەرۇر قوي قۇتمەگە مۇساغە سۇئبان،
قىلۇر يۇسۇفنی مىسر ئەلىندە سۇلتان.
قىلۇر ئەييوبنی مىهنەت بىلە يار،
تەقی ئوت ئىچرە ئازەر ئوغلىن ئاسرار.
قوياشنی قىلدی ئىيسا فەرقىنە تاج،
مۇھەممەد مۇستەفاغە بەردی مىئراج.
مۇھەببەد ئەنبىياغە شاھ بولدی،
مۇھەممەددىن ھەبىبۇللاھ بولدی.
مۇھەممەددىن مۇھەببەت بولدی پەيدا،
مەنی مۇنداق مۇھەببەت قىلدی شەيدا.
ئىلاھا قىل نەزەر خارەزمى نەزما،
مۇھەببەتنی كۆڭۆلدىن سەن ئەكسىما.

× ×

تۇن ئاخشامكىم كۆرۇندی بەيرەم ئايی،
مۇھەممەد خاجە بەگ دەۋلەت ھۇمايی.
بۇيۇردی ئۆرگە شادىرۋان ئورۇلدی،
قەدەھ كەلتۈردىلەر مەجلىس قۇرۇلدی.

غەزەل

ھۇسەينی پەردەسی ئۇزرە تۇزۇپ ساز،
مۇغەننی بۇ غەزەلنی قىلدی ئاغاز.
چە مەھرۇيی تۇئەي سەرۋی سەرەفراز،
كی مەمانەد بەرۇيەد گۆل دەھەنباز.
بەيادی قامەتەت مىبۇسەمەش پەي،
نىخالىدا كی مەبىنەم سەرەفرار
بەدان مانەد تۇرادۇر دەربەنا گۇش،
كی گەردەد زۇھرە با خۇرشىد ھەمراز.
تولۇنئاي تەئبىيە سۇ ئۇزرە قىلدی،
ئاي ئىچرە غۇنچەئی خەندان ياراتتی.
جەمالىڭنی جەھانغە جىلۋە قىلدی،
مەنی ئول سۇرەتە ھەيران ياراتتی.
ئەشتىمىش بولغاسەن يۇسۇف جەمالىن،
سەنی كۆرك ئىچرە سات چەندان ياراتتی.
كەرىم تەڭری كەمالىن قىلدی ئىزھار،
سەن ئاينی بۇيلەچی نۇقسان ياراتتی.
زىھی قادىركىم ئول بىر قەترە سۇدىن،
مۇھەببەت گەۋھەرىنگە قان ياراتتی.
ئەزەلدە قىلدی خارەزمىنی مۇھتاج،
تەقی مەنزۇرىنی سۇلتان ياراتتی.

بىرىنچی نامە

كىتابات باشلادىم ئەنجامە يەتكەي،
مۇھەببەتنامە مىسرۇ شامە يەتكەي.
بىسات ئۇزرە سەلايی ئامە قىلدىم،
مۇھەببەتنامەنی ئون نامە قىلدىم.
قىلايىن ئىككی يايىن بارەسی ھۇم،
كىم ئەتلەس تون ياراشۇر بولسە مەئلۇم.
بۇرۇن ئەلقىسسە بەگ مەدھىن ئايايىن،
ئۇشاندىن سۇڭرە نامە باشلاغايىن.

مۇھەممەد خاجە بەگ سىفاتی

ئايا ئارسلان يۇرەكلىك خان ئۇرۇقی،
كىچىك ياشتىن ئۇلۇقلارنىڭ ئۇلۇقی.
مۇھەممەد خاجە بەگ ئالەم قۇۋانجی،
سەئادەت مەئدەنی ئىقبال گەنجی.
ئۆزە جانىنىز تەن ئەردی مۇلك سەنىنىز،
شەھەنشاھ جانىبىك مۇلكىن يىگەنىنىز.
سۇلەيمان سەلتەنەتلىك پادشاھسەن،
مەسىھ ئەنفاسلىق يۇسۇف لىقاسەن.

زەبانىڭ تەقۋى ياتلار دىنگە بېرۇر،
فەرىدۇن گەنجىنى مىسكىنگە بېرۇر.
ئېسەر تاك يەلىدەك يەلكەندە ئاتىڭ،
قۇياش يەڭلىغ جەھاننى تۇتتى زاتىڭ.
ئەگەر مىڭ يىل تىرىلسە ھاتەمى تەي،
سېنىڭ ئاتىڭ ئىشتكەچ يەرلەر ئۆپكەي.
ئېرۇر دەۋلەتكە دىدارىڭ تەفائول،
بولۇپتۇر تەلئەتىڭگە مۇشتەرى قۇل.
ئۇلۇس تۇتتۇڭ قامۇت ئەقلىڭ كۈچىندىن،
چەرختە قان تامار قامچىڭ ئۇچىندىن.
ساڭا جۇدۇ سەخاۋەت بولدى پېشە،
شىجائەتتۇر سېنىڭ ئىشىڭ ھېمىشە.
گەھى ھاتەم ئويانۇر بەزم ئىچىندە،
گەھى رۇستەم يۇبانۇر رەزم ئىچىندە.
قاچانكىم ئىككى سەف تۇرسە بەجەۋلان،
سېنىڭ چاكەرلەرىڭ گۆكرەر چۇ ئارسلان.
كىرۇرلەر رەزمە تويغا كىرگۇ يەڭلىغ،
ئاچىقمىش بۆرى قويغا كىرگۇ يەڭلىغ.
قىلىچىڭ **بىرلە** سەفلەرنى بۇزارسەن،
ئەگەر مەھدى دېسەم سېنى، ئېرۇرسەن.
ئەگەر مەدھىڭنى يىتسە كۆك دەبىرى،
بىتىلمەس يۈز يىل ئىچرە مىڭدە بىرى.
نېچەكىم بولسالار كۆك ئۈزرە جاۋىد،
ئۇتارىد بىتكەچى بەربەتچى ناخىد.
قوياشتەگ دەۋلەتىڭ پايەندە بولسۇن،
تابىندە يەتتە ئىقلىم بەندە بولسۇن.
كەرەمدىن ھەر زەمان قىلغىل ئەتالەر،
ئەيتسۇن بەندە خارەزمى دۇئالەر.
سەنادىن ئۆزگە نەۋئ ئەتلەس توقۇيىن،
قىش ئوردادا بەھارىيات ئوقۇيىن.
كىم ئۇچماقتۇر سېنىڭ بەزمىڭ بىناسى،
ھەمىشە ياز ئېرۇر جەننەت ھەۋاسى.

غەزەل

قەدەھ چەۋرۇلدى ئاش بوستان ئىچىندە،
خۇش ئىچكىل رەھنى رەيھان ئىچىندە.
چەمەن فەرراشى يەنى تاك نەسىمى،
گۈلەفشانلىق قىلۇر بوستان ئىچىندە.
ئاچىلدى ياز كەچتى ئول كىم ئېردى،
چەمەن يۇسۇفلەرى زىندان ئىچىندە.
چېچەك ياپراقلارى يەرگە تۈشۈپتۇر،
ئەنىڭدەككىم ئەقىقلەر كان ئىچىندە.
كەل ئەي ئۇچماق گۈلى چىمكەنگە چىققىل،
بۈگۈن ئولتۇرماغىل ئەيۋان ئىچىندە.
ئىشىتكىل ئەي بېگىم بەندەڭ سۆزىنى،
نەچەكىم بولماساق بىر سان ئىچىندە.
مۇھەممەد خاجە بەگ ئول كىم ئەلىدەك،
ئوكۇش جەۋلان قىلۇر مەيدان ئىچىندە.
ئوقى ناگاھ ئەگەر سەندانغە تەگسە،
باشاقى تىكلىنۇر سەندان ئىچىندە.
ئايا ساھىبقىرانى كىم ئۈزەرلەر،
قىلىچىڭدىن ئەدۇلەر قان ئىچىندە.
ئوكۇش يىللار ياراتقان باقى تۇتسۇن،
ھەياتىڭنى بېگىم دەۋران ئىچىندە.
نىشان بەرمەس كىم ئېرسە مىسلىڭىزنى،
ئىراقۇ رۇمۇ ھەم كەنئان ئىچىندە.
خارەزمىنىڭ كېتىپ ئەقلى باشىندىن،
تۇرۇر تىك سۇرەتى يوق جان ئىچىندە.

× ×

يىگىت سەن بادە ئىچ كۆڭلۈك ياساغىل،
بۇ كۈندىن سوك يۈز يىگىرمى ياشاغىل.
نىشاتۇ ئەيشۇ نۇشا ـ نۇش قىلغىل،
خىرەدنى مەي **بىلە** مەدھۇش قىلغىل.
كىم ئەسرۇ بىۋەفا ئېرۇر زەمانە،
جەھان قالماس كىشىگە جاۋىدانە.
ئۇلۇسقا رەھىم ئېتىپ غەمخور بولغىل،
ھەمىشە شادۇ بەر خۇردار بولغىل.
جەھاننى ئەدگۈ ئاتىڭ تۇتتى مۇتلەق،
يامان كۆزدىن يىراق تۇتسۇن سېنى ھەق.
مۇھەببەت بىرلە جانىندىن بۇ مىسكىن،

دۇئا قىلدى ئىجابەت بولسۇن ئامىن.
مۇھەممەد خاجەبىك مەدھىن تۈگەتتىم،
مۇھەببەتنامەنى بۇنياد ئەتتىم.

ئىككىنچى نامە

ئايا كۆرك ئىچرە ئالەم پادىشاھى،
جەھان تۇتتى سىنىڭ ھۇسنۇڭ سىپاھى.
پەرى رۇخسارلارنىڭ كۆرككە بايى،
يۈزۈڭ نەۋرۇزۇ قاشىڭ بەيرەم ئايى.
كۆڭۈل شىرىن سۆزۈڭگە بولدى فەرھاد،
كۆزۈڭ كەشمىر جادۇسىغە ئۇستاد.
قارا مەڭ ئال ياڭاقىڭغا ياراشۇر،
باشىم دايىم ئاياقىڭغا ياراشۇر.
بويۇڭ سەرۋى سەنەۋ بەردەك بىلىك قىل،
ۋەفا قىلغان كىشىلەرگە ۋەفا قىل.
ئەقىقدەك ئىرنىگە جان بولدى سۇ سۇز،
قەمەردەك چىھرىڭە باقسا قەمەر كۆز.
ئۇرار نەرگىسلەرىڭ ناۋەكنى جانغا،
كۆلەر چىھرىڭ چىچەكدەك ئەرغۇۋانغا.
مۇھەببەت نارى جاندىن كەتمەدى ھىچ،
قولۇم سىيىم ئالماڭىزغا يەتمەدى ھىچ.
سارايدىن باردى چىن ـ ماچىنغا چاۋۇڭ،
قىيا باقساڭ بولۇر ئارسلانلار ئاۋۇڭ.
جەمالىڭ يەتتى ئالەمغە سىپاھلار،
قاتىڭدا يەر ئۆپەرلەر جۈملە شاھلار.
تەبەسسۇم قىلساڭىز شەككەر ئۇيالۇر،
تىشىڭ ئىنجۇسىدىن گەۋھەر ئۇيالۇر.
فەلەك ئىشقىڭ يولىندا بىسەرۇ پاي،
ئىسىرغاڭ دانەسى زۇھرا يۈزۈڭ ئاي.
لەتافەت مۈلكىنە سۇلتانسەن ئەي جان،
قامۇق باشتىن ئاياقىغا جانسەن ئەي جان.
قاتىق كۈلسەڭ مەگەر، ئاغزىڭ بىلۈرگەي،
پەرى كۆرسە سىنى مەندەگ تىلۈرگەي.
ساچىڭ بىر تارىنە مىڭ ھۇر يەتمەس،
يۈزۈڭنىڭ نۇرىنە ھىچ نۇر يەتمەس.

ئەگەر بەرسە سۈيۈرغاب ھەقتەئالا،
كىرەكمەس سەنسىزدىن فىردەۋس ئەئلا.
كۆڭۈلنىڭ قانى قايناپ بارچە تاشقاي،
كۆزۈمنىڭ ياشىدىن كەۋسەر بۇلاشقاي.
كىشىنىڭ سەن سىزدىن نە جانى بولسۇن،
ئانىڭدەك ئۇمرىنىڭ نە سانى بولسۇن.
شەكەر ئىرنىڭ نە باتى خىزرە ئوخشار،
ئاياقىڭنى كىم ئۆپسە مەنگۇ ياشار.
جەمالىڭدەك كىشىنىڭ يوق جەمالى،
دەرىغا، بولماسا ئىردى زەۋالى.
قىيامەت كۆركلۇسەن ھۇسنۇڭغە نە سۆز،
يىراق بولسۇن جەمالىڭدىن ياۋۇز كۆز.
بۈگۈن يوق دۇنيادا سەندەك نىگارا،
قولۇڭ بىچارە خارەزمىنى ئاسرا.
كەل ئەي ساقى كىتۈرگىل بادەئى ناب،
كۈلە ئوينايۇ ئىچسۇنلەر بۇ ئەسھاب.
كىم ئۇش يىلتەك كىچەر ئەييامى فانى،
ئەجەلدىن ھىچكىشىنىڭ يوق ئامانى.
سەبۇردىن ياخشى يوقتۇر پىشە قىلسام،
بۇ يولدا يوق سەبۇر ئەندىشە قىلسام.

ئۈچىنچى نامە

سەلامىم گۈلگە ئىلت ئەي تاڭ نەسىمى،
كىم ئىرۇر ئاي قۇلى ئەختەر نەدىمى.
سەلامى كىم كۆڭۈل جانانە ئايسا،
يارۇر كۆزلەر سەۋادىنى بىتسا.
سەلامىمنى تىگۈر ئول دىلىستانە،
رەھىمسىز بىۋەفا جانۇ جەھانە.
سەلامىمنى تىگۈر ئول خۇشلىقاغە،
قومۇق باشتىن ئاياق ئابى بەقاغە.
ئايتقىل ئاي بۇيۇڭ تۈبى بۇ تاقى،
قولۇڭنىڭ ھەددىن ئاشتى ئىشتىياقى.
ئايتقىل ئەي ۋىسالىڭ ئۇمر باغى،
ئىشىكىڭ تۇپراغى كەۋسەر بۇلاغى.
ئايىتقىل ئەي سۆزى يالغان جەفاكار،

قاراقلارى قاراقچى ئۆزى ئەييار.
ئايىت ئەي مېھرى ئاز ھۇسنى فەراۋان،
نەدۇر ئول تار ئاغىزدا مۇنچە يالغان.
ئايىت مەندىن كىم ئول مىسكىن ئۇرۇر ئاھ،
قاچان ئىڭگەي گەدانىڭ ئەيۋىنە شاھ.
قاچان قىلغاي كۆزۈمنى ياقۇت ئول ئاي،
ئېرۇر يۈزى قۇياشتەگ ئالەم ئاراي.
قاچان لەئلىڭ قەدەھلەر نۇش قىلغاي،
كەرەشمەڭ بەندەنى مەدھۇش قىلغاي.
ئايا فەرخۇندە تالىئ بەختىيارى،
كىم ئول ھەزرەتتە بىركۈن تاپسا بارى.
يۈزۈڭدە بىلگۈرۇر دەۋلەت نىشانى،
ئۇرامىڭ تۇپراقى بەخت ئاشيانى.
جەھان تۇتتى جەمالىڭ داد بەرگىل،
بۇ مىسكىننى بىرەر ھەم ياد قىلغىل.
سېنىڭدەك پادىشاھنىڭ مەرھەباسى،
مېنىڭدەك مىڭ گەدانىڭ خۇن بەھاسى.
كۆچۈم يەتكۈنچە كۆپ قىلدىم ۋەفالار،
ۋەفالىق قۇلنى ئاسرار پادىشاھلار.
ماڭا سەنسىز ئۆلۈمدۇر بۇ ھەياتىم،
سېنىڭ ھىجرىڭ ئىلە يۇغرۇلدى زاتىم.
كۆڭۈلگە ئۆزگەنىڭ مېھرىدىن ياۋۇتمان،
يىراقلىق بىرلە مەن سىزنى ئۇنۇتمان.
ئېرۇرمەن ۋەسلىڭە دايىم تەلەبكار،
نېچە تۈنكىم ئۇزۇن بولسا تاڭى بار.
تاپىلغاي مەقسۇدۇم تابغۇڭدا بارى،
سەئادەت قىلسا خارەزمغە يارى.
ئاغىر ئۇيقۇچى بەختىم نېچە ياتقاي،
ۋىسالىڭ مەشرىقىدىن ھەم تاڭ ئاتقاي.
كەل ئەي ساقى كېتۈرگىل جامى جەمنى،
كىشىنىڭ كۆڭلىدىن كەتۈر بۇ غەمنى.
كىم ئاشتى كۆككە ئاھۇم ئېھتىراقى،
كۆيۈردى كۆڭلۈمى دىلبەر فىراقى.
سەبۇردىن ياخشى يوقتۇر پېشە قىلسام،
بۇ يولدا يوق سەبۇر ئەندىشە قىلسام.

تۆرتىنچى نامە

ئايا خۇرشىددەگ ئالەم چىراغى،
مۇنەۋۋەر چېھرەڭىز فىردەۋس باغى.
قامۇق كۆركلۈكلەر ئۆزرە پادىشاھ سەن،
مەسىھ ئەنفاسلىك يۇسۇف لىقاسەن.
ئاچىلسا لەئلىڭىز شەككەر ساچىلۇر،
كۆرۈپ گۈل غۇنچەنىڭ ئاغزى ئاچىلۇر.
بويۇڭدەك سەرۋى يوق بوستان ئىچىندە،
يۈزۈڭ نۇرىدا ئاي نۇقسان ئىچىندە.
جەھان بولدى جەمالىڭدىن مۇنەۋۋەر،
زېھى ھۇسنۇ جەمال ئەللاھۇئەكبەر.
قىلۇر زۇلفۇڭ قامۇق ئالەمنى شەيدا،
بولۇر جادۇ كۆزۈڭدىن فىتنە پەيدا.
ئېرۇر مىڭ جان بىر ئەشكالىڭ پىداسى
كۆزۈمنىڭ مەردۇمى ھالىڭ گەداسى.
سېنى كۆرگەن ئۆزىندىن يات بولۇر،
روھۇڭنى كۆرسە مىڭ شاھ مات بولۇر.
ئىكى زۇلفۇڭ كۆڭۈللەرنىڭ فەناھى،
ئېشىكىڭ تۇپراقى جان سەجدەگاھى.
رەقىبىڭدۇر تىكەنسىز تازا گۈلسىز،
چېچەك بوستان ئارا بولماس تىكەنسىز.
شەكەردىن تاتلى سۆزلى دىلرەبا سەن،
دەرىغا كىم چېچەكتەك بىۋەفاسەن.
سېنىڭ يادىڭ قىلۇرمەن كۆپ غەزەلدە،
كىم ئەردىم ھۇسنۇڭە ئاشىق ئەزەلدە.
ماڭا ھەددىن ئاشۇرما بۇ جەفانى،
كۆزۈڭدىن سالما بۇ مىسكىن گەدانى.
ئىشىتكىل بىر غەزەل يار ئىشلارىدىن،
مۇھەممەد خاجە بېك ئايىمشلارىدىن.

غەزەل

جەھاندا سەن كەبى جانان يوق، ئەي جان،
سېنىڭ دەردىڭغە ھېچ دەرمان يوق، ئەي جان.
سېنىڭدەك يەرگە ئاي سۇندى ئىلىك كىم،

يېراقتىن باقماغا ئىمكان يوق، ئەي جان.
بۆگۈن مىڭ جان بىلە كىمكى كۆڭۈلنى،
ساڭا بەرمەس تەنىندە جان يوق، ئەي جان.
يەتى ئىقلىم ئىچىندە كۆركىكە ھالى،
سېنىڭدەك بىرتەقى سۇلتان يوق، ئەي جان.
ئۇنۇتتۇڭ بۇ مۇھەممەد خاجەنى ئاھ،
بىرىڭدەكلەرگە ئاندا سان يوق. ئەي جان.
بىرىڭ مەزھەبتە ئاشىقلارنى سىزلەر،
ئەگەر ئۆلتەرسەڭىز تاۋان يوق، ئەي جان.
سېنى جانىمدىن ئارتۇقراق سىۋەرمەن،
بۇ سۆزدە ھەق بىلۇر يالغان يوق، ئەي جان.
سېنىڭ ئىشقىڭدا سايرايۇر خارەزمى،
ئانىڭدەك بۇلبۇلى بوستان يوق، ئەي جان.

× ×

قەنى گۇل چېھرە ساقى مەي كېتۈرگىل،
مېنى ھەيران مۇقامىنغە يەتۈرگىل.
ھەبىبىم نەقشىدە مەئنى بولايىن،
تەسەۋۋۇردە ئۆزۈمدىن قۇرتۇلايىن.
ئېرۇر بىچارە خارەزمى مۇرادى،
جەھاندە دىلبەرىنىڭ ئېئتىقادى.
سەبۇردىن ياخشى يوقتۇر پېشە قىلسام،
بۇ يولدا يوق سەبۇر ئەندىشە قىلسام.

بەشىنچى نامە

ئايا گۇلچېھرەلەر مالىك رەقابى،
قامۇق ئالەم سېنىڭ غەمزەڭ خەرابى.
لەتافەت مۈلكىنىڭ ساھىبقىرانى،
مۇۋافىق سۈرەتىڭ بىرلە مەئانى.
خىرەدنى ئازدۇرۇر غەمزەڭ خۇمارى،
ياڭاقلارىڭ خەلىلۇللاھ نارى.
سېنىڭ ھۇسنۈڭ قامۇق ئالەمدە مەشھۇر،
يۈزۈڭدىن كىزلەنىپتۇر خۇلد ئارا ھۇر.
كۆڭۈلگە جاندىن ئارتۇقراق كېرەكسەن،
پەرىيۇ ھۇردىن ھەم كۆركلۈرەكسەن.
پەرىشتە كۆرسە بولغاي سىزگە مايىل،
سىزىڭدەك كىمدە بار شەكلۇ شىمايىل.
يارار جان دېسەلەر ياقۇتۇڭىزغا،
تەڭ ئەتمەڭ زوھرانى ھارۇتۇڭىزغا.
مەن ئەسرۇ بىنەۋاسىز مۇھتەشەمسىز،
لەتىفۇ نازۇكۇ زىبا سەنەمسىز.
قىلۇر ئۆز جانىغە قەسد ئۆزى فايىق،
گەدايى كىم بولۇر سۇلتانى ئاشىق.
مېنىڭ دەردىمغە دەرمان ۋەسل ئېرۇر بەس،
ۋەلى ھەرگىز ئۇلاشماس گەۋھەرە خەس.
سەبادەك بىلمەس ئاخىر ئۆز چاقىنى،
باسار ھەردەم ئىشىكىڭ تۇپراقىنى.
كۆيەر كۆڭلۈم سەبانىڭ ئۆز ئىشىدىن،
نېچۈككىم كۆيسە خىرمانلار يەشىندىن.
كۆلەر ئاي ھۇسنىغە گۇلدەك ئەگىڭىز،
قارادۇر لەلە كۆڭلىدەك مەگىڭىز.
ماڭا ئۇچماق ئېرۇر ۋەسلىڭ ھوزۇرى،
يۈزۈڭدە شۇئلە ئۇرۇر تەڭرى نۇرى.
ئۇرامۇڭ ئىتلارىنىڭ ئىتتىھادى،
كۆڭۈللەر مەقسۇدى جانلار مۇرادى.
چېچەكتەك يۈزىڭە بەندە قەمەرھەم،
خەلايىق سۆيگەنىن خالىق سۆيەر ھەم.
سېنىڭ ئىشقىڭ كەمەندى بىزنى تارتار،
جەمالىڭ رەۋنەقى ئالەمنى ئۆرتەر.
ئۇشۇل كۈنكىم سېنى خالىق ياراتتى،
سېنى دىلبەر، مېنى ئاشىق ياراتتى.
ماڭا تاپقۇندا ھەرگىز بولمادى سان،
كىشى ئول سەلتەنەتنى بىلمەس ئاسان.
ئانىڭكىم سىدقى بولسا سىزگە زاھىر،
ئانى سىزتەكلەر ئاسرار بولۇر ئاخىر.
نېچەكىم بەرسە چېھرەڭ كۆزلەرى نۇر،
چېچەكتەك بولماغىل ھۇسنۈڭغە مەغرۇر.
خارەزمى ئىشقىڭ ئوتىغە ياقىلدى،
ۋەلى ھەم يەر يۈزىدە ئاتى قالدى.
كەل ئەي ئاي يۈزلى ساقى تۆت بىرەركۇش،

بىرەركۈش بىرلە قىلغىل بىزنى مەدھۇش.
قىلالى ئەيشۇ ـ ئىشرەت پىشەلەردىن،
قۇتۇلسۇن كۆڭلىمىز ئەندىشەلەردىن.
سەبۇردىن ياخشى يوقتۇر پىشە قىلسام،
بۇ يولدا يوق سەبۇر ئەندىشە قىلسام.

ئالتىنچى نامە

ئايا قەددى سەنەۋبەر چىھرەسى ئاي،
قۇياش يەڭلىغ جامالىڭ ئالەم ئاراي.
خەتىڭ تۇتىسى لەئل ئۈزرە قونۇپ بار،
بىرىپتۇر بىستەگە قەندۇ ـ شەكەر بار.
سىنىڭ چىھرەڭدە ئاي فىردەۋس سەرۋى،
ئەگىن قان بىرلە يۇرچىمكەن تەدەرۋى.
تۇرۇپتۇر كۆزدە قەددىڭىز خىيالى،
ئانىڭدەككىم سۇ ئۈزرە تال نىھالى.
يۈزۈڭ نۇرى قۇياشنىڭ نۇرىن ئۆرتەر،
سەقاقىڭ شىۋەسى ئالەمنى ئۆرتەر.
ئوتۇرساڭ ئولتۇرۇر فىتنە كىتەر غەم،
ئەگەر قوپساڭ قىيامەتلەر قوپار ھەم.
سۇمەندەك ئارەزىڭ گۇلدۇر تىكەنسىز،
ماڭا دەۋزەخ ئىرۇر ئۇچماق سەنسىز.
يۈزىڭىزدە كۆرۈنۈر كۆزگۈدەك يۈز،
بويىڭىزغە لەتافەت تونىدۇر تۈز.
تىشىڭ لەئلىڭ گۇھەر جان دۇرجى ئىچرە،
يۈزۈڭ قاشىڭ قۇياش ئاي بۇرجى ئىچرە.
نە بىلسۇن قەدرىڭىزنى تەگمە نادان،
گۇھەر قەدرىنى ئامى بىلمەس ئەي جان.
كۆزۈمدىن ھەر زەمان يولدەك فەراۋان،
ۋىسالىڭ ئارزۇسىدا كۆپ ئاقار قان.
كۆڭۈللەر ئاھىدىن ئەيمەنغىل ئەي ماھ،
كىم ئايىنە تۈنەر كۆپ قىلسەلەر ئاھ.
جەھان تولدى سىنىڭ زۇلفۇڭ قاراسى،
كۆيۈردى كۆڭلۈمى چىھرەڭ جۇلاسى.
بويۇن سۇندۇم بۇ يولدا مىڭ بەلاغە،
كۆڭۈل پەرۋانە بولدى ئول جۇلاغە.

بىلۇرسىز كىم ئىرۇر ئەييام فانى،
نەلۇك ھەددىن ئاشۇرۇرسىز جەفانى.
جەھانداسەلتەنەتلەر قۇل بىلە خۇش،
چەمەننىڭ گۇللەرى بۇلبۇل بىلە خۇش.
قاچانكىم شادسەن غەمگىنە رەھم ئەت،
ئەگەر سۇلتان ئىسەڭ مىسكىنە رەھم ئەت.
بولۇر جانا زىيادات دىدە نۇرى،
قاچان كىم تاپسا مەن دىلبەر ھۇزۇرى.
يۈرۈرمەن يەردە ئىزنى كۆرمەك ئۈچۈن،
سىۋەرمەن كۆزنى سىزنى كۆرمەك ئۈچۈن.
سىنىڭ زۇلفۇڭ كەمەندى بىزنى تارتار،
جەمالىڭ رەۋنەقى ئالەمنى ئۆرتەر.
قۇلۇڭ نە قىلسۇن ئۆز ئەھدىنى تەقسىر،
كۆڭۈل بىر، قىبلە بىر، جانانە ھەم بىر.
مۇھەببەتتىن تۈغار مىڭ تۈرلۈ ئەسرار،
كۆڭۈل ئەسرارىنى جان بىرلە ئاسرار.
چېچەكسەن بەندە سايرار بولبۇلۇڭدۇر،
جانى بارىنچە خارەزمى قۇلۇڭدۇر.
كەل ئەي ساقى كىيتورگىل لالە گۇن مەي،
كىم ئول مەي قىلدى كۆپنى ھاتەمى تەي.
سىراھى تولسە كۆپ ئاغزىن ئاچالىڭ،
بۈگۈن مەيخانەدە يارماق ساچالىڭ.
سەبۇردىن ياخشى يوقتۇر پىشە قىلسام،
بۇ يولدا يوق سەبۇر ئەندىشە قىلسام.

يەتتىنچى نامە

ئايا زىبا سەنەم جان ساڭا مايىل،
تەئالەللاھ زىھنى شەكلى شىمايىل.
شەكەر ئىرنىڭ قاچان سۆز قىلسا ئاغاز،
قىلۇر جان تۇتىسى ئول دەمدە پەرۋاز.
شەكەرۇ لەئلىڭىز يا قەند يا جان،
ئۇيالۇر لەئلىڭىزدىن ئابىھەيۋان.
قاچان كىم بولسا تار ئاغزىڭ شەكەر بار،
سەباگۇل غۇنچەنىڭ ئاغزىنى يىرتار.
قارا قاشىڭدا يۈزمىڭ پىتنەلەر بار،

AltunOq

كۆزۈڭ ئاھۇسى ئارسلانلارنى ئاۋلار.
ساڭا پەيۋەستە ئەي كانى مەلاھەت،
كۆزۈڭ قاشىڭ بىلە ئوق يايى ھاجەت.
سۆزۈڭ شېرىن ئۆزۈڭ خۇسرەۋدىن ئەفزۇن،
بولۇر لەيلى سېنىڭ ھۇسنۇڭغە مەجنۇن.
بىلىڭ بىلمەك ئىچىندە جەۋھەرى سەن،
ۋەلى ھۇسن ئىچرە جەۋھەردىن ئارى سەن.
قۇياش ھەركۈن يۈز ئۇرۇر ئول قاپۇقىغە،
جەمالىڭ سالدى يۇسۇفنى قۇدۇققە.
قارا كىرپىكىڭە قۇندۇز تەڭەلمەس،
قاراقىڭ شىۋەسىن ھېچ كىمسە بىلمەس.
دۇداغىڭدىن كۆڭۈل جان ھاسىل ئەتمەس،
ئاياقىڭ تۇپراغىن ئۆپسەم نى يەتمەس.
تىلەر مەنكىم يۈزۈڭگە سەجدە قىلسام،
ۋىسالىڭ نېمەتىنىڭ شۇكرىن ئايسام.
سېنىڭ ئىشقىڭدە باغرىمدىن ئاقار قان،
جەمالىڭنىڭ تاماشاسىن تىلەر جان.
جەمالىڭدىن خىرەد شەيدا بولۇپتۇر،
ئىچىم ئىچرە قاموق سەۋدا تولۇپتۇر.
قاچان ئۆلسەم ساڭا قەدرىم بىلۈرگەي،
بۇ يولغا تۈشسە ئەفلاتۇن تېلۈرگەي.
كەرەشمە بىرلە ئاشىق ئۆلتۈرۈرسىز،
سىز ئۆلتۈرگەن ئاشىق ئۆلگەيمۇ ھەرگىز.
قىلىپتۇر خەلقنى شەيدا كەرەشمەڭ،
قىيامەتلەر قىلۇر پەيدا كەرەشمەڭ.
نەچۈك ئىشقىڭنى جانىمدىن يۇيايىن،
كۆڭۈل سىزدىن ئالىپ كىمگە بېرەيىن.
بەھەمدۇللاھ سېنىڭ ھۇسنىڭ چاقىندا،
يېرىمىز بار ئاياقىڭ تۇپراقىندا.
تىرىك بولۇڭ شەھا دەۋران بارىنچە،
قۇلۇڭىزمەن تەنىمدە جان بارىنچە.
ئۇمۇر كەچتى قاموق سەۋدا ئىچىندە،
نېچە ئۆزگەي كىشى دەريا ئىچىندە.
كۆڭۈل ئىككى جەھاننى كۆزگە ئىلمەس،
سېنىڭ ئىشقىڭ بۇ ئۇمرۇم ھاسىلى بەس.
جەھاندىن ئاشۇ مىڭ يىل قالدى خالىق،
سېنىڭ ھۇسنۇڭگە خارەزمىنى ئاشىق.
كەل ئەي ساقى نەزەردىن سالماغىل كەل،
كېتۈر ئول مەيگە بولغاي بىزگە سەيقەل.
ئېرۇر بىچارە خارەزمى مىرادى،
ئىكى ئالەمدە دىلبەر ئىلتىپادى.
سەبۇردىن ياخشى يوقتۇر پىشە قىلسام،
بۇ يولدا يوق سەبۇر ئەندىشە قىلسام.

سەككىزىنچى نامە

ئايا ئاھۇ نەزەرلەر شەھرىيارى،
لەتافەت مۈلكىنىڭ چابۇك سۇۋارى.
لەتىفۇ تەنسىقۇ زىبا سەنەمسىز،
زەرافەت ئالەمى ئىچرە ئالەمسىز.
قىلىچ ئۇرساڭ قولۇڭمەن جاۋىدانە،
ئەگەر ئوق ئاتسىڭىز باغرىم نىشانە.
قاموق ئۇمرۇم سېنىڭ نازىڭ فىداسى،
مېنىڭ كۆڭلۈم قۇشى بازىڭ فىداسى.
جانىم بارىچە سىزدىن يۈز چەۋۇرمەن،
ئىشىكىڭ تۇپراغىدىن باش كۆتۈرمەن.
نېچە كىم ئىلمەسەڭىز كۆزگە بىزنى،
كۆڭۈل جان ئىچرە ئاسرار مېھرىڭىزنى.
غەنىمەتتۇر بۇ ھۇسن نەۋ قانى بىزگە،
مۇباھدۇر بۇ كۆڭۈللەر كانى سىزگە.
جەمالىڭ مەدھىدىن ئافاق تولدى،
كۆڭۈل ئالماق ساڭا ـ دە، خەتمە بولدى.
ئاچىق سۆزى قىرىم شەھدىغە ئوخشار،
جەمال ئەييامى گۈل ئەھدىغە ئوخشار.
سېنى كۆرسە كېچەر تەرسا سەنەمدىن،
جەھانغە كەلمەدى سىزدەك ئەدەمدىن.
قاچان زۇلفۇڭ نەسىمى رۇمە ئېسكەي،
كىم ئول يا قاشلارىڭ زۇننار كەسكەي.
ياراتتى مىسلى ئاي زىبا سېنى ھەق،
كىم ئول چېھرەڭ بىرۇر ئالەمگە رەۋنەق.
ماڭا ئىشقىڭ يولىدا قان كۆرۈنۈر،
يۈزۈڭ ئايىنە سەندە جان كۆرۈنۈر.

مېنى قىلدى فەلەكـدەگ بىسەرۇ پاي،
تەقى مىلك يىلدا سەندەگ تۇغماغاي ئاي.
جەھاننىڭ فىتـنەسى ئۇسرۇك كۆزۈڭدە،
ئېرۇر ئىيسا دەمى شىرىن سۆزۈڭدە.
ھۇسىن خۇد پاكدامەندلىقـدىن ئارتار،
كىشىنىڭ پاكلارغە كۆڭلى تارتار.
ئەگەر كۆرسە يۈزۈڭـنى لالە سۇلغاي،
سېنىڭدەك گۇل مەگەر ئۇچماقدا بولغاي.
ئاياغىڭ ئۆپمەگىن قول قىلدى ئادەت،
سولەيمان تاپماغاي مۇنداق سەئادەت.
ۋىسالىڭنىڭ بۇكۇن شۇكرىن قىلۇرمەن،
خىيالىڭ كۆزدە ئۇچقانىن بىلۇرمەن.
قۇياش ئەكسى يۈزۈڭدىن راھ ئىچىندە،
سېنىڭدەك يوق چىچەك ئۇچماق ئىچىندە.
قۇلۇڭ كۆپتۇر ۋەلى مەن ئىنجۇ قۇلمەن،
ۋىسالىڭ قەدرىنى بىلمەس دىگۇلمەن.
كۆڭۈل سەنسىز تىلەمەس تەندە جاننى،
كۆرەر يۈزۈڭدە خارەزمى جەھاننى.
كەل ئەي ساقى كېتۇر پەيمانە بىزگە،
ئىنايەتلەر قىلۇر جانانە بىزگە.
ئىچەلى بادەنى جانان يۈزىگە،
خىزىر سۇيىن ساچالى جان يۈزىگە.
سەبۇردىن ياخشى يوقتۇر پىشە قىلسام،
بۇ يولدا يوق سەبۇر ئەندىشە قىلسام.

تۇقۇزىنچى نامە

ئايا نامېھرىبان ئەھدى ۋەفاسىز،
جەھان يەلدەك ئۇمۇر گۇلدەك بەقاسىز.
قامۇق ياقوت ئېرنلىق سۆزى دۇرلەر،
ۋەفاسىزلىقنى سۆزدىن ئۆگرەنۇرلەر.
ئۇمۇر مېھنەت بىلە پايانە كەلدى،
كۆڭۈل جەۋرۈڭ ئىلىندىن جانە كەلدى.
مېنى ئۆلتۈردى ئىشقىڭ بەرمەدىڭ داد،
بارۇرمەن ئاستانەڭدىن خەيرباد.
كۆزۈم كۆردى جەمالىڭ شىۋەسىنى،
كۆڭۈل تاپمادى باغىڭ مېۋەسىنى.
ئېرۇر جان مەقسۇدى ئېرنىڭ نەباتى،
جەمالىڭنىڭ بولۇر ئاخىر زەكاتى.
ساڭا تا بولدۇم ئەي جان ئاشنامەن،
جەفاڭ ئىلكىندە ئەسرۇ مۇپتەلامەن.
سالايىن ئۆزىمى ئۆزگە دىيارە،
كۆڭۈلنى باغلايىن مەن ئۆزگە يارە.
تىلەم گۇلچېھرە نەرگىس كۆزلەرى بار،
شەكەر دوداقلۇ شىرىن سۆزلەرى بار.
ۋەلىك كۆڭلۈم قۇتۇلماس دامىڭىزدىن،
قامۇق شەككەر تامار دۇشنامىڭىزدىن.
باغىشلاساڭ قامۇق سۇلتان سەن ئاخىر،
كۆزۈمگە نۇر تەنىمگە جان سەن ئاخىر.
دەۋۇر سىزنىڭ دۇرۇر دەۋران بارىنچە،
قۇلۇڭىزمەن تەنىمدە جان بارىنچە.
بىلۇرمەن كىم سېنىڭدەك تاپمەن ئەي جان،
بويۇن سۇندۇم جەفاڭغە قۇلمەن ئەي جان.
كىشى قايدا ئۆلەرىن بىلسە بولماس،
ھەقىقەت ياردىن ئايرىلسا بولماس.
خىرەد بىرلە جەھان ئەفسانەسى مەن،
ۋەلىك زەنجىرىڭىز دىۋانەسى مەن.
ئۆلۈمدۇر بىزگە جانانسىز تىرىلمەك،
مەھالدۇر بۇ تەنە جانسىز تىرىلمەك.
كۆڭۈل مېھرى نەزەر يولىندىن ئار ـ تار،
نىگارىن جەۋرىنى جان بىرلە تار ـ تار.
ھۇسىننى تا ھۇۋەيدا قىلدى خالىق،
ھۇسىن بىرلە ۋەفا بولماس مۇۋافىق.
جەفادىن ئىگرەمەس بۇ يولدا ئۇششاق،
ۋەفادىن جەۋرىڭىز مىڭ قەتلە خۇشراق.
ئايۇرمەن يۈزىنچە كىم كەلسە مېھنەت،
جەفاسىزدىن تەقى بىزدىن مۇھەببەت.
ئوغان يۇسۇف جەمالىن سىزگە بەردى،
مۇھەببەت كىمياسىن بىزگە بەردى.
بۇ خارەزمى مۇھەببەتنامەسىنى،
ئەتارۇد كۆردى سالدى خامەسىنى.
كەل ئەي ساقى قىلالى خۇش سەبۇھى،

كىم ئۇشبۇدەم ئېرۇر جانىنىڭ فۇتۇھى.
ئىچەلى بادەكىم گۇللەر سولۇنسار،
تەنىمىز ئاقىبەت تۇپراق بولۇنسار.
بۇ يەرگە يەتتى سۆز تەغيىر بولدى،
بۇرۇن ئون دېدىمۇ ئون بىر بولدى.
سەبۇردىن ياخشى يوقتۇر پېشە قىلسام،
بۇ يولدا يوق سەبۇر ئەندىشە قىلسام.

ئونىنچى نامە

ئىلاھا يەكتۇ قىلغىل جانىمىزنى،
ھەلالدىن ساقلاغىل ئىمانىمىزنى.
تىكەندىن قۇدرەتىڭ پەيدا قىلۇر گۇل،
خەتا كۆپ قىلدى مەن قۇلدىن كەچۈرگىل.
سەئادەتنى ھۇنەرغە يار قىلغىل،
ھۇنەردىن بىزنى بەرخۇردار قىلغىل.
سۆزۈم فىكرىنى كۆرگۈز شاھغە شېرىن،
شاھى كىم قىلدى خۇسرەۋلەرنى مىسكىن.
مۇھەممەد خاجەبېك جەمشىدى سانى،
جەھاننىڭ ئارزۇسىدۇر خەلق شانى.
ئايا فەرخۇندە تالىئ تەلئەتى كۈن،
سېنى تەگرى مۇرادىڭغا يەتۈرسۇن.
ئايايىن ئەمدى بىر قىتئە ئىشىتكىل،
نېچۈكمەنكىم بىر ئەھۋالىمنى بىلگىل.

قىتئە

تەمەئ دامىندا قالۇر قۇش ئەمەسمەن،
تىلىم ئەيۋان ئۇزە ئۇچقان ھۇمامەن.
قىلىچتەك تىل بىلە تۇتتۇم جەھانى،
قەنائەت مۇلكى ئىچرە پادىشاھمەن.
خەرابات ئىلە مەسجىددە يېرىم بار،
كىم ئۇش ھەم رىندە مەن ھەم پارسامەن.
نېچە ھەممەتلى سۇلتان بولسا بولسۇن،
ئايت مەن مال ئۈچۈن مەدھۇ سەنامەن.
قىيامەتكە تەگى كەلسۇن ئاتىڭ دەپ،
سېنىڭ تاپقۇڭدا بولدۇم ئاشنامەن.

خاتىمە

مۇھەببەتنامە سۆزىن مۇندا ئەيتتىم،
قامۇغىن سىر ياقاسىندا بىتتىم.
نەزەر بىرلە ئوقۇيسەن ئەي مۇقەللەف،
مۇھەببەتنامەنى قىلساڭ مۇششەررەف.
ئوقۇبان فاتىھە ھۇر قىبلە يانى،
سۆيۈنسۇن مۇندا خارەزمى رەۋانى.
بۇ دەپتەركىم بولۇپتۇر مىسرى قەندى،
يەنە يۈز يىل تۆرت ئىچرە تۈگەندى.
تۈگەتمەكلىككە ھەق قىلدى ئىنايەت،
ئىشىتكىل ئەمدى ھەم بىر خوش ھېكايەت.
مۇنى كىم ئىشق بىرلە بىر ئوقىغاي،
ھەققەت ئالەمنى مۇندا بىلگەي.
ئوقۇغاي بۇ كىتابنى ھەمدە بىتكەي،
تىلەرمەنكىم دۇئادا ياد قىلغاي.

فەرد

نىيازىم بۇ تۇرۇر سەندىن نىگارا،
ئونۇتما بەندەنى بەھرى خۇدارا.

قۇتلۇق بولسۇن، تارىخ سەكىز يۈز ئوتتۇز بەشتە، ساچقان يىل رەجەب ئاينىڭ ئالتەسىندە يەزىد. شەھرىندە مىر جەلالىددىن بۇيۇرغى ئۈچۈن، بۇ فەقىر مەنسۇر باقشى بىتتى.

مەشرەپ — ئۇلۇغ ئىنسانپەرۋەر شائىر

«تىپىپ مەشرەپ يولىن، تەرك ئەيلە زاھىدلىق يولىن گۇمنام،
ئەمەسمەن ماھى تەلئەت، مەي ئىچىپ مەستانە مەشرەپمەن.»

1

بۈگۈندىن 3 ئەسىر ئىلگىرى ئۇيغۇر—چاغاتاي ئەدەبىياتى مۇنبىرىدە ئاجايىپ تالانت ئىگىسى، يالقۇنلۇق ئىسيانكار، ئىنسانپەرۋەر، ئەركىن پىكىرلىك لىرىك شائىر ۋە مۇتەپەككۇر بابارەھىم مەشرەپ ئۆزىنىڭ يېقىملىق شېئىرلىرى ۋە جەڭگىۋار پائالىيىتى بىلەن تونۇلغانىدى.

بابارەھىم مەشرەپ موغۇلىستان خانلىرىدىن سۇلتان يۇنۇس-خان، سۇلتان مەھمۇت-خان، سۇلتان سەئىدخان ئۇزاق بىر زامان ھۆكۈمدارلىق قىلىپ ئۆتكەن پەرغانە ۋادىسىدىكى نەمەنگان شەھىرىنىڭ ئەندىجان يېزىسىدا بوزچى ئائىلىسىدە ھىجرىيىنىڭ 1050 - يىلى، مىلادىنىڭ 1640 - يىلى دۇنياغا كەلگەن. (مەشرەپنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتىنى بەزى مەنبەلەردە 1657 - يىلى دەپ تىلغا ئالغان.) ئۇنىڭ دادىسى موللاۋەلى، ئانىسى سەلىمەخان بولۇپ، دادىسى ساۋاتلىق كىشى ئىدى. مەشرەپ باشلانغۇچ تەربىيىنى نەمەنگان، مەدرىسىلىرىدىن بىرىدە ئالغان. كېيىن دادىسى ئۇنى ئۆزى مۇخلىس بولغان ئۇيغۇر روھانىيلىرىدىن موللا بازارئاخۇن (ھاجى ئۇبەيدۇللا) تەربىيىسىگە تاپشۇرغان. بۇ چاغلاردا بابارەھىم مەشرەپ پارس — تاجىك ۋە ئەرەب تىللىرىنى ئۆگىنىۋالغان ۋە شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشۇشقا باشلىغانىدى.

«ئەۋۋەل قەدەم پىرى مۇغاندا ئىشق ئەست،
دۇۋۋۇم سەرۇپا بەرەھنەگاندا ئىشق ئەست.
رىندانى بۇخارا بەنگىيانى كەشمىر،
شاھ مەشرەبى تۈرك ئەندىجاندا ئىشق ئەست.»

مەشرەپنىڭ ئەركىن پىكىرلىك مۇھاكىمىلىرى موللا بازارئاخۇننىڭ گۇمانىنى ئاشۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى روھانىيلىقنىڭ قويۇق مۇھىتىدا تەربىيىلەش ئۈچۈن قەشقەردىكى ئەڭ چوڭ ئىشان ھىدايىتۇللا ئافاق خوجىغا شاگىرتلىققا ئەۋەتكەن. بۇ چاغدا ئۇ دادىسىدىن يېتىم قالغانىدى. ياش مەشرەپ قەشقەرگە كەلگەندە سەئىدىيە سۇلتانلىقى ئاخىرقى

مەزگىلگە قەدەم قويغانىدى. بۇ چاغدا سەئىدىيە خانلىقى جۇڭغار خانلىرىنىڭ تەھلىكىسىگە دۇچ كەلگەن، ئىچكى ھاكىمىيەت تالىشىش پىتنىلىرىگە چۆككەن ۋە ئافاق خوجا باشچىلىقىدىكى ئاقتاغلىق خوجا-ئىشانلارنىڭ قالايمىقان چىقىرىش ۋەزىيىتىگە يۈزلەنگەنىدى.

مەشرەپ ئافاق خوجا ھۇزۇرىغا كېلىپ، دەسلەپكى 7 يىل ئىچىدە يىلقا باققانلىقى مەلۇم. شۇندىن كېيىن ئېغىر ئەمگەكتە پۇچۇلغان مەشرەپكە ئىشانلىق تەسىرى ئۆتكۈزۈلمەكچى ئىدى. مەشرەپ ئافاق خوجا تالىپلىرى ئىچىدە يەنە بىر قېتىم ئۆزىنىڭ ئەركىن پىكىرلىك، ھەرىپەتپەرۋەر شائىرلىقى بىلەن ئاشكارىلاندى. 17 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىغا كەلگەندە، مەشرەپنىڭ ئوتلۇق، لىرىك ھەم ھەجۋى شېئىرلىرى جامائەتچىلىك ئارىسىدا تەسىر كۆرسىتىشكە باشلىغانىدى. بۇنىڭدىن چۆچۈگەن ئافاق خوجا ئۇنىڭ ئۆز كېنىزەكلىرى ئارىسىدىكى بىر قىزغا مېھرى چۈشكەنلىكى باھانىسى بىلەن ئەركىن پىكىر شائىرنى ئۆمۈرلۈك بەختسىزلىككە بەنت قىلىپ، ئۆز دەرگاھىدىن سەرسانلىق-سەرگەردانلىق دەشتىگە تاشلىدى. شۇنداق قىلىپ مەشرەپ سەئىدىيە خانلىقى ھالاك بولۇشتىن 6 يىل ئىلگىرى يەنى 1672 - يىلى سەرسانلىق-سەرگەردانلىق يولىغا چۈشتى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ ئانىسىمۇ ئالەمدىن ئۆتۈپ، ماكانسىز قالغانىدى. ئافاق خوجا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاخىرقى سۇلتانلىرىدىن ئىسمايىل خان تەرىپىدىن قەشقەردىن ھەيدەپ چىقىرىلغاندىن كېيىن، تىبەتتىكى دالاي 5 - نىڭ قوللىشى، غالدان قۇنتەيجىنىڭ بىۋاسىتە قوشۇن ئەۋەتىشى بىلەن 1678 - يىلى سەئىدىيە خانلىقىنى مۇنقەرىز قىلىپ، خانلىق تەختىگە چىقتى. ئۇزاق ئۆتمەي، 1685 - يىلى ئالەمدىن ئۆتتى.

مەشرەپ 1672 - يىلىدىن ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى كۈنىگىچە 39 يىل سەرگەردانلىقتا ياشىدى. بۇ ئارىدا ئۇ تەڭرى تاغلىرىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىنى، ماۋەرائۇننەھر، خۇراسان ئۆلكىلىرىنى، ئوتتۇرا-يېقىن شەرق دىيارىنى كېزىپ، كۆپلىگەن شەھەر-يېزىلاردا يۈردى. ئۇ:

«نە غۇربەتلەرنى چەكتىم، چەرخى بىبۇنياد دەستىڭدىن،
تەمام ماتەمدە ئۆتتۈم، بولمادىم دىل شاد دەستىڭدىن.»

دەپ زارلىنىدۇ ۋە:

«مەشرەبا ئۆمرۈڭ خوتەن دەشتىدە ئۆتتى قان يۇتۇپ،
پوستۇنۇمنى چىنى كاكولۇڭ بىلە چالماق ئىدىم.»
«كېلىپمەن بىر قەلەندەر ئەنجۇمەن ئاراغا سىغماپمەن،
يېتىپ دەستىمگە دەۋلەت مۇلكەتى داراغا سىغماپمەن.»

دەپ ئۆزىنىڭ سەرگەردانلىق ھاياتىنى ئىزھار قىلىدۇ.

مەشرەپ سەرگەردانلىق ئۆمرىدە كۆپ ھادىسىلەرنى كۆرىدۇ، پۈتۈن ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدىكى چىنلىق، ياخشىلىق، گۈزەللىكنىڭ بىردەكلىكىنى؛ ساختىلىق، قەبىھلىك، خۇنۈكلۈكنىڭ بىردەكلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىدۇ. ئۇنىڭ قاراشلىرى مىللەت ۋە ئېتىقاد توساقلىرىدىن ھالقىغان ۋە جاھالەتلىك ئەينى زامان رېئاللىقىنىڭ تېرەن ماھىيەتلىرىنى تونۇپ بىلىشكە يېقىنلاشقانىدى. ئۇ:

«خوجا، سەيىد، بەگ-ۋ-خان سەردارىلەر بەدكارئىسە،
زۇلم تىغىن تىيز ئىتەردە ھەر بىرى نامدار ئىسە،
كاسە لەب كەززاب شەيخلەر بۇ ۋەتەندە بار ئىسە،
كۇفر ئىلگە مەشرەبىدەك رەھنەما پەيدا بولۇر!»

دەپ، قەيەردە زۇلۇم بولسا، شۇ يەردە قارشىلىق بولىدىغانلىقىنى، شۇ يەردە زۇلۇمغا قارشى خەلق رەھبەرلىرى مەيدانغا كېلىدىغانلىقىنى تىلغا ئالغان.

مەشرەپ ھىجرىيىنىڭ 1123 - يىلى، مىلادىنىڭ 1711 - يىلى فېئودالىلار ۋە روھانىيلارنىڭ پىتنىسى بىلەن ئەشتارخانىلار سۇلالىسىغا مەنسۇپ قۇندۇز شەھىرى ھۆكۈمرانى مەھمۇد قاتاغانى تەرىپىدىن قۇندۇز شەھرىدە دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن. بۇ ھەقتە «مەجمۇئەئى ئەبۇ تالىب خوجافەخمى» دە: «مەشرەپ دەرسالى 1123 دەر قۇندۇز ۋە فەتدائى ئۇلەما ۋە ھۆكمى مەھمۇدبىيك قاتاغان شەھىدكەردە شۇدە» (مەشرەپ 1123 - يىلىدا قۇندۇزدا ئۆلىما پەتىۋاسى ۋە مەھمۇدبىيك قاتاغان ھۆكمى بىلەن شەھىد قىلىندى) دەپ يېزىلغان.

«چۇن قولۇم بىرلە ئاياغىم باغلاماق ھاجەت ئەمەس،
مەن ئۆلۈمگە رازىدۇرمەن، بۇ ئۆمۈر تاقەت ئەمەس.
مۇنچە شىددەت بىرلە باشىم كەسكەلى زور ئەيلەمە،
بىلكى، ئادەم قانى تۆكمەك ساڭا ھەم تائەت ئەمەس.

....

چۇن مۇبارەك بولسۇن ئەي، مەشرەپ قىزىل قانىڭ سېنىڭ،
ساڭا خوب ئىش بولدى بۇ جان بەرگىنىڭ ئاپەت ئەمەس.»

مانا بۇ ئۇنىڭ ئۆلۈم دەھشىتىگە قىلغان مەردانە خىتابى ئىدى!

2

مەشرەپنىڭ مەنىۋى تەرجىمھالى ئۇنىڭ ئۆز ئۆمرى بىلەن چەكلەنمەيدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇ، ئۆز دەۋرىنىڭ ئۇلۇغۋار مۇتەپەككۇرى ۋە ئىسيانكار سەنئەتچىسى سۈپىتىدە ئەينى زامان تىپىك تارىخىي مۇھىتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن قەھرىمانى ئىدى.

مەشرەپ ياشىغان يىللاردا پۈتۈن ئىسلامىيەت شەرقىدە ئاخىرقى فېئودالىلىق مۇناسىۋەتلەر جىددىي بوھرانغا دۇچار بولغانىدى. ئەگەر 14 — 15 - ئەسىرلەردە، باشقىچە ئېيتقاندا، تۆمۈرىلەر، بابۇر ۋە سۇلتان سەئىدخان دەۋرلىرىدە ئوتتۇرا ئاسىيادا «ئاخىرقى مەدەنىيەت ئويغىنىشى» كۆرۈلگەن، ئۇلۇغبېك، ئەلىشىر نەۋائىينى نامايەند قىلغان بىر قاتار ئىلىم ۋە سەنئەت تۆھپىكارلىرى مەيدانغا كەلگەن بولسا، 16 - ئەسىردىن باشلاپ فېئودالىلىق ھاكىم مۇتلەقلىق، دىنىي روھانىيەتچىلىك ۋە ئىجتىمائىي جاھالەت قارا بولۇتتەك

ھەممە يەرنى قاپلاشقا باشلىدى. ئىلىم ئۇچاقلىرى ۋەيران قىلىنىپ، ئىلىم - سەنئەت نامايەندىلىرى تەقىپ قىلىنىشقا باشلىدى. سوفىزىم پۈتكۈل ئوتتۇرا- يېقىن شەرق ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئىدېئولوگىيىسىدە كۈچلۈك ئاڭ ئىقىمىغا ئايلاندى. سىنىپىي كۆرەش بارغانسېرى ئۆتكۈرلىشىشكە باشلىدى. نەتىجىدە، مەشھۇر شەيخ بايەزىد بەستامى، مەشھۇر ئەزەربەيجان شائىرى ئىمادىدىن نەسىمى، بابارەھىم مەشرەپ، مۇھەممەت سىدىق زەلىلىگە ئوخشىغان ئۇلۇغ ئىنسانپەرۋەر، ئىسيانكار تارىخىي شەخسلەر تەسەۋۋۇپچىلىق يولى بىلەن ئاشكارە مەيدانغا چىقتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەرىپەتپەرۋەر ئىدىيىلىرىنى سوفىزىم پەلسەپىۋى قارىشى ئاساسىدا ئىزھار قىلىشتى. بايەزىد بەستامى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلدى. ئىمادىدىن نەسىمى تىرىك ھالدا تېرىسى سويۇلۇپ ئۆلتۈرۈلدى. مەشرەپمۇ ئۆز شېئىرىدا زىكىر قىلىنغاندەك پاجىئەگە دۇچار بولدى. ئۇ:

«مەنسۇرى ھەللاجىدەك ئىچىپ شەرابى ئەنتەھۇر،
چەرخ ئۇرۇپ يىغلاپ تۇرۇرمەن ئۇشبۇدەم دار ئالدىدا.»

دەپ يازغانىدى. زەلىلى بولسا:

«كەل ئەي مەنسۇر بولۇپ ساقى سىرىمنى ئاشكار ئەيلەي،
ئىچىپ كۆر لالە يەڭلىغ خۇنى ھەسرەتتىن ئاياغىم بار.»

دەپ يازغىنىدەك «خۇنى ھەسرەت» دېڭىزىدا غەرق بولدى.

مەشرەپ ئەينى زامان جاھالەت مۇھىتىغا قارشى كۆكرەك كېرىپ چىقتى. ئۇ:

«ھەقىقەت كوچاسىدا رەھنەمائى ئىنتىزارىڭمەن،
تەمامى ئەھلى غەفلەتلەرگە پەيغەمبەر بولاي دەيمەن!»

دەپ يازغانىدى.

مەشرەپ ئۇيغۇر ۋە شەرق كلاسسىكلىرىنىڭ ئۆلمەس ئەسەرلىرىنى ھەممىدىن ئىلگىرى ئىدىيىۋى ئېھتىياجلار تەقەززاسى بىلەن ئۆگەندى. ئۇلاردىن ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ يۈكسەك غايىلىرى ۋە تۇيغۇلىرىنى ئۆزلەشتۈردى. بىز مەشرەپ ئىدىيىلىرىنىڭ يىراق مەنبەلىرىگە نەزەر سالغىنىمىزدا 9— 12 - ئەسىر ۋە 14 — 15 - ئەسىر شەرق مەدەنىيەت ئويغىنىشى (رىنېسانس) تەسىرىنىڭ نەقەدەر ئىزچىللىقىنى كۆرىمىز. ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا ئۇلۇغ ئۇيغۇر شائىرلىرىدىن ئەبەيدۇللا لۇتپى، ئەلىشىر نەۋائى، سەئىدى شېئىرلىرى شەرق كلاسسىكلىرىدىن سەئدى، ھافىز شىرازى، مۇھەممەت فۇزۇلى ئىمادىدىن نەسىمى، بەدرىدىن ھىلالى شېئىرلىرىنىڭ تەسىرى چوڭقۇر ئىپادىلەنگەن. بۇ يەردە پەقەت لۇتپى، نەۋائى ۋە سەئىدىدىن مىسال كەلتۈرۈش بىلەن چەكلىنىمىز.

مەشرەپنىڭ لۇتپىغا قىلغان تەرمىنلىرىدىن:

«سەن، سەن سېۋەرىم، خاھى ئىنان، خاھى ئىنانمە.
قاندۇر جىگەرىم، خاھى ئىنان، خاھى ئىنانمە.
غەم شامى پىراقىڭدا كەباب ئەتتى فەلەكنى،
ئاھى سەھەرىم، خاھى ئىنان، ئىنانمە.»

دېگەن شېئىرىنىڭ 1 - 2 - 4 - مىسراسى لۇتپىغا تەئەللۇق بولۇپ، 3 - مىسرا بويىچە يېڭىلانغان. لۇتپىدا بۇ مىسرا:

«ھېجران كېچەسى چەرخى فەلەككە يېتەر ئەي ماھ» دەپ يېزىلغاندى. مەشرەپنىڭ «كەلمىدى» رادىفى بىلەن يېزىلغان:

«ۋەدە قىلدى بىر كىلەي دەپ، كۆزگە ئۇيقۇ كەلمەدى،
تەلمۈرۈپ چۆلدە قالدىم شوخى بەدخۇ كەلمەدى.» غەزەلى نەۋائىنىڭ:

«كېچە كەلگۈمدۇر دېبان ئۇل سەرۋى گۈلرۇ كەلمەدى،
كۆزلەرىمگە كېچە تاڭ ئاتقۇنچە ئۇيقۇ كەلمەدى».

دېگەن غەزەلىگە يانداشقان. مەشرەپنىڭ:

«قايسى پەرىنىڭ سەن كەبى دىلبەرى گۈلئۇزارى بار؟
قايسى چەمەننىڭ گۈل ئۇزە تىمىرى مىژگانچە خارى بار؟»

دېگەن غەزەلى سۇلتان سەئىدنىڭ:

«قايسى گۈلشەننىڭ يۈزۈڭدەك بىر گۈلى رەئناسى بار؟
قايسى گۈلنىڭ بىر مېنىڭدەك بۇلبۇلى شەيداسى بار.»

دېگەن غەزەلىگە ياندىشقان. مۇنداق ياندىشىش زەلەلى شېئىرلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ.

مەشرەپ ئەينى زامان ئىجتىمائىي مۇھىتى تەقەززاسى، ئۆزگىچە بولغان ئىنسانپەرۋەر گۇمانىستىك ئىلغار ئىدىيىلەر تەسىرى ۋە شەخسەن ئۆزىنىڭ پاجىئەلىك ھاياتى ئاساسىدا ئۆزىگە خاس يۆنىلىش تۇتقان.

3

مەشرەپ شېئىرىيىتىنىڭ ئاساسىي تېمىسى مەۋھۇمات ئالەمى بولماستىن، ئەكس ھالدا رېئال ھايات ۋە ئىنسانىنىڭ ئۇنىڭدىكى قىسمەت - تەقدىرى، غايىۋى ئىنتىلىشلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭ مۇتەئەسسىپ سوفى - زاھىدلار، سۇلتان - ھاكىملار، سوتخور - زالىملارنى پاش قىلىشى، مەسخىرە قىلىشى، خەلقنى، خەلقنىڭ پاك ھېس - تۇيغۇلىرىنى كۈيلەپ، ئۇنىڭ قايغۇ - ھەسرەتلىرىگە ئورتاقلىشىشى مۇشۇ توپ كىشىلىك قارىشىدىن تۇغۇلغانىدى. بۇ — ئۇنىڭ مۇھەببىتىنى يالقۇنلىتىپ، نەپرىتىنى ئۆتكۈرلەشتۈردى. ئۇ:

«ئانقەدەر دەريا بولۇپمەن ئاسمانغە سىغمادىم،
تاقى ئەرشۇ كۇرسىيۇ لەۋھۇ جەھانغە سىغمادىم.

كىمگە سايەم تۈشسە بىر تۈرى يەقىن بولدى ئۈھەم،
دەفتەرى رۇھى قۇددۇستۇرمەن زەبانغە سىغمادىم.
دەۋزەخى سەقەر مەنەم، جەننەت ئىلە كەۋسەر مەنەم،
بىر ئۆزۈمدۇرمەن بۇ كۈن ھەفت سەماغە سىغمادىم.
بار ئىدىم نۇھ ۋاقتىدا غەرق ئەتمەدى تۇفانى ھەم،
ھەمرەھى مۇسا بولۇپ تۇرى سىناغە سىغمادىم.
ئەللىك يىل ئىپسا بىلەن يۈردۈم ئۆلۈكنى تىرگۈزۈپ،
بائىسى بىر نۇقتىدىن، مەشرەپ زەمانغە سىغمادىم.»

دەپ يازىدۇ. بۇ ئۇنىڭ ئادەمگە— ئىنسانىيەتكە ۋەكالەتەن ئېيتقان ئالەمشۇمۇل تارىخي تەنىسى ئىدى. مەشرەپنىڭ بۇ ئىدىيىسى ئىمادىدىدىن نەسىمىنىڭ:

«گەرچى مۇھىتى ئەزەمەم، ئاتىم ئادەمدۇر، ئادەم،
تۇرئىلە كەۋنۇ مەكان مەنەم، مەن بۇ مەكانغە سىغمەدىم.»

دېگەن مىسرالىرى بىلەن ئاھاڭداش بولغان.

مەشرەپ ئۆز ئىدىيىلىرىنىڭ خەلققە قارىتىلغانلىقى ھەققىدە توختۇلۇپ:

«بۇ مەشرەپ سۆزىنى دۇردانەئى قىممەت باھا دەرلەر،
جەمئى خەلق ئارا سۆز بابىدا ساھىب سۇخەن كەلدى.»

«مەشرەبىڭ ھەربىر سۆزىدۇر گەۋھەرى قىممەت بەھا،
ئەيتما بۇ سۆزلەرنى ھەر ناكەسكە نادانلىق بىلەن.»

دەپ يازىدۇ. ئۇنىڭ زاھىد-سوفىلارنى مەسخىرە قىلىشىمۇ خەلقنى، خەلقنىڭ نوپۇزىنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن بولغان. ئۇ:

«زاھىد ماڭا بىر شىشەئى مەي، ساڭا نەمازىڭ،
مىڭ تەقۋانى بىر شىشەئى مەيگە ساتا قالدىم.»

«سەن، ئەي زاھىد، نەسىھەتنى بۇگۈن مېھراب ئارا قىلغىل،
جەھاندە كۆرمەدى ھەرگىز كىشى سەندەك رىيالىقنى!»

دەپ يازىدۇ، ھەتتا ئۇ تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنداق دېگەنىدى:

«ئاھى دىلىمگە، زاھىدا، مەسچىدۇ مۇنبەرنىڭ كۆيەر،
قاچمىساڭ ئەندى، زاھىدا، تەسبىھو دەفتەرنىڭ كۆيەر.»

مەشرەپ لىرىك شائىر سۈپىتىدە ئىنساننىڭ پاك مۇھەببەت تۇيغۇلىرىنى كۈيلىدى. بۇ ئۇنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك قاراشلىرىنىڭ مۇھىم بىر ئىپادىسى. ئۇنىڭ:

«بىر باقىشىڭغە جۇملەئى جانانە تەسەددۇق،
شەھلا كۆزۈڭگە ئاقىلۇ دىۋانە تەسەددۇق.»

ياكى:

«مەنى دىۋانە مەشرەپكە مۇھەببەتتىن بەيان ئەيلەڭ،
نەمازۇ رۇزەدىن فارىغ بولۇپ يىگانە مەشرەپمەن.»
«مەلەكسەن يابەشەر، ياھۇرۇ غۇلمانسەن، بىلىپ بولماس،
بۇ ھۇسنۇ، بۇ نەزاكەت بىرلە سەندىن ئايرىلىپ بولماس.»

دېگەن مىسرالىرى ھەقىقىي، ئىنسانىي، پاك گۈزەللىك ۋە مۇھەببەتكە قارىتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ھەجۋى شېئىرلىرى بىلەن روشەن سېلىشتۇرما بولغان.

مەشرەپ:

«گۇناھىم غەيرىدىن ئېرمەس، كۆزۈمدىن، ئىختىيارىمدىن،
مېنى بۇ ئوتقا سالغان ئىختىيارىم ھەم نىگارىمدۇر.»

دېيىش ئارقىلىق، كونكرېت، ئىنسانىيكۆز بىلەن كونكرېت ئىنسانىي گۈزەللىكنى سېزىش ۋە ئۇنىڭغا ئىختىيار ھېس قىلىش مەسىلىسىنى — ئۆزىنىڭ گۈزەللىك ۋە مۇھەببەت قاراش-لىرىنىڭ ئاساسىي سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويىدۇ. مەشرەپنىڭ مۇنداق مۇھەببەت لىرىكىلىرى شا-ئىرنىڭ پۈتكۈل دۇنيا قارىشى ئېتىبارى بىلەن قىممەتلىك، شۇنىڭدەك ئۇنىڭ شەخسىي ئىشقى پاجىئەلىرى ئېتىبارى بىلەن ئېچىنىشلىق بولغان. ئۇنىڭ ئىشقى لىرىكىلىرى تەركى دۇنياچىلىققا زىت ھالدا رېئال دۇنياغا مۇھەببەت باغلاش، رېئال دۇنيادا ئىنساننىڭ رېئال بەختى-سائادىتىنى بەرپا قىلىش يولىدىكى نۇرغۇنلىغان ئىلغار ئىدىيەلەرگە ئىلھام بېغىشلىدى. ۋەھالەنكى، تەسەۋۋۇپ — تەركى دۇنياچىلىق — تەقۋاگەرلىك قاراشلىرى ئاسا-رىتىدە ئەبۇبەكرى شىبلى نامىلىق بىر روھانىي «كۆزۈم گۈزەللىككە چۈشۈپ، روھىمنى گۇ-ناھكار قىلمىسۇن» دەپ كۆزىگە تۇز قۇيۇپ، قەستەن كور بولۇۋالغاندى.

4

مەشرەپ مىسرالىرى شېئىردىي پىكىردە خەلقپەرۋەرلىكنىڭ، ماھارەتتە بەدىئىي بالا-غەتنىڭ ئۈلگىسى بولدى. ئۇ ئارۇزنىڭ ھەزەج، رەجەز، رەمەل، خەفىف، مۇزارىئ، مۇن-

AltunOq

سسەر... قاتارلىق كۆپلىگەن شەكىللەردە شېئىرلار يازدى. ئەمما ئۇنىڭ شېئىردىي پىكرى ۋە ماھارىتىنى شېئىرىيەتنىڭ ھەممە ۋەزىنلىرىدە، زامانىۋى شېئىر شەكىللىرىدە ئۇلگە قىلىش مۇمكىن.

مەشرەپنىڭ پاجىئەلىك ھاياتىدىن بىرگە قالغان ئاجايىپ گۈزەل شېئىردىي بايلىقى بىزگە ئۇلۇغۋار ئىدىيە ۋە قىزغىن ھېسسىيات ئاساسىدىلا كىشى قەلبىنى مەھلىيا قىلىۋالغان بەدىئىي ئەسەر يارىتىش مۇمكىنلىكىنى تەستىقلاپ بەردى.

مەشرەپ مىراسلىرىنى ئۆگىنىش ئۇنىڭ ئىنسانىي پەزىلىتىنى، غايىۋى ئالاھىدىلىكى، شېئىردىي كامالىتى ۋە تىل جەھەتتىكى سەنئىتىنى ئۆگىنىشنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ كۆپ قىرلىق تەتقىقات تېمىسى.

مەشرەپ ئېغىزدىن ئېغىزغا ئۆتۈپ، خەلق قەلبىدە غايەت زور مۇھەببەت، ھۆرمەت تۇيغۇسىنى قوزغىغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى مۇقام تېكىستلىرىگە قوبۇل قىلىنغان. ئۇنىڭ سەرگەردان، ئەمما ئىسيانكار ھاياتى خەلق تەرىپىدىن غۇرۇر-ئىپتىخار ھېكايىتى سۈپىتىدە ئېيتىلىپ كەلگەن. شۇنداق بولغانلىقى تۈپەيلى، ئەكسىيەتچىلەر مەشرەپنىڭ نۇرانە ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۈرۈشكە، ھەتتا ئۇنى مۇتەئەسسىپ شەكىلدە ئىزاھلاشقا كۆچەپ ئۇرۇنغان. ئۇنىڭ دىۋانىغا ئاز قىسىم غەيرىي ئەسەرلەر كىرگۈزۈلۈپ كۆچۈرۈلگەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەشرەپ تەخەللۇسى بىلەن ئىجاد قىلغان باشقا مۇئەللىپلەر بابارەھىم مەشرەپ نامىغا قارىتىلغان. بۇ جەھەتتە غاپۇر غۇلام 1959-يىل 12-ئىيۇلدىكى «قىزىل ئۆزبېكىستان» گېزىتىدە «ئىككى مەشرەپ» ناملىق ماقالە ئېلان قىلىپ، «مەبدەئى نۇر» (نۇر مەنبەئى) ناملىق روھانىيەتچىل ئەسەرنىڭ بابارەھىم مەشرەپكە ئالاقىسىز ھالدا 19-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ياشىغان «مەشرەپ سانى» ھافىز روزىباي مەشرەپنىڭ ئەسىرى ئىكەنلىكىنى يورۇتتى. «كىمىيا» ناملىق ئەسەرمۇ مەشرەپ ئىدېئولوگىيىسى سىستېمىسىغا يات بولۇپ، ئۇنىڭ ھەقىقىي ئاپتورى ئېنىقلانغىنى يوق.

مەشرەپ ئەسەرلىرى ئۇيغۇر، ئۆزبېك ۋە باشقا خەلقلەر ئارىسىدا كۆپ تارقالغان، ئۇنىڭ ۋارىيانتلىرىمۇ نۇرغۇن. ئۇلارنى سېلىشتۇرۇپ تولۇقلاش، غەيرىي ئاپتورلار ئەسەرلىرىدىن ئاجرىتىپ چىقىش، مەشرەپنىڭ بىرقەدەر مۇكەممەل دىۋانىنى ئىشلەش، مەشرەپ ھەققىدىكى خەلق رىۋايەتلىرى ئارقىلىق ئۇنىڭ ئىسيانكار-ئىنسانپەرۋەر ئوبرازىنى يېڭى ئەۋلادلارغا تونۇشتۇرۇش، مەشرەپ توغرىسىدا ئىلمىي مۇلاھىزىلەر ئېلىپ بېرىش — مەشرەپشۇناسلىرىمىز ئالدىدىكى مول مەزمۇندار ۋەزىپە. مەشرەپ ۋە مەشرەپكە ئوخشىغان مۇتەپەككۇر قەلەمكەشلەرنىڭ ئەينى زاماندىكى ئىلغار پەلسەپىۋى قاراشلىرىنى ۋە ئۇنىڭ ئەينى زاماندىكى ئىپادىلىنىش شەكىل ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىنچىكىلىك بىلەن روشەنلەشتۈرۈش، ئۇنى تەسەۋۋۇپنىڭ پاسسىپ پىكىر ئېقىمى بىلەن بىر تاياقتا ھەيدىمەسلىك كېرەك. ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدە تارىخىي چەكلىمىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئىنكار قىلىنماسلىقى ۋە بۇ تارىخىي چەكلىمىلەر ئارقىلىق مەشرەپنىڭ ئىلغار پىكىرلىرى ئىنكار قىلىنماسلىقى لازىم.

ئەبۇلھەسەن رۇداكى

مەشھۇر كىلاسسىكلار

تاجىك ئەدەبىياتىنىڭ كلاسسىك شائىرى ۋە مۇتەپەككۇرى، ئۇستاز ئەبۇلھەسەن رۇداكى 884 - يىلى تاجىكىستان سسر پەنجىكەنت رايونى كۈلال يېزا سوۋېتىغا قاراشلىق پەنجىرودتا تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئاتا كەسپى دېھقانچىلىق ئىدى. ئۇ ياش ۋاقتىدىلا ئۆز زامانىسىنىڭ ئىلىم - ھۈنەرلىرىنى ئۆگىنىشكە قىزىققان. تەزكىرىلەردە، شۇنىڭدەك بەزى ئىلمىي ماقالىلەردە رۇداكى ھەققىدە ھەرخىل مەلۇماتلار بېرىلگەن. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، رۇداكىي 8 يېشىدىلا شېئىر ئېيتىشقا باشلىغان. بۇ توغرىدا 13 - ئەسىر ئەدەبىياتشۇناسى بۇخارالىق مۇھەممەد ئەۋفى مۇنداق يازغان: «رۇداكى شۇنداق تالانتلىق ۋە پاراسەتلىك ئىدىكى، 8 يېشىدىلا شېئىر ئېيتىشقا باشلىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئۇنىڭغا تەھسىن ۋە ئاپىرىن ئوقۇغان.»

رۇداكى قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا ئىلىملىك بولۇپ يېتىشتى. ئۇ ئەرەب تىلى، يېڭى تاجىك ئەدەبىي تىلى (دەرى تىلى) ۋە شۇ دەۋردىكى ئەدەبىيات، پەلسەپە، تارىخ، ئەخلاق پەنلىرىنى ناھايىتى ياخشى ئۆگەندى. رۇداكى تاجىك سەنئىتىنىڭ تۇنجى نامايەندىلىرىدىن بىرى ئىدى. ئۇ، شۇ زاماننىڭ مەشھۇر، تالانتلىق مۇزىكا ئۇستىسى ئەبۇل ئەبباس بەختىياردىن مۇزىكا ئىلمىنى ئۆگەنگەنىدى. رۇداكى چاڭ، بەربەت، رود، ئۇد قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلىرىنى زور ماھارەت بىلەن چالاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ زامانداشلىرىدىن بىرى:

رۇداكى چاڭ بەرگىرىپتۇ نەۋەخت،
بادە ئەندازكى ئۇ سۇرۇد ئەندەخت.

(سازنى قولىغا ئېلىپ ناخشا باشلىغان رۇداكى شەرىپىگە مەي قەدەھىنى تولدۇر) دەپ يازغان.

رۇداكىنىڭ مۇزىكا ۋە پوئېزىيىدىكى شۆھرىتىنى ئاڭلىغان شاھ ناسىر II ئىبنى ئەخمەت سەمانىي ئۇنى ئۆزىنىڭ سارىيىغا چاقىرغۇزۇپ ئەكەلدى.

رۇداكى ساراي شائىرى بولدى. ئۇ ساراي بەزمىلىرىگە قاتنىشاتتى ۋە ئۆزىنىڭ غەزەل، رۇبائىي ۋە قەسىدىلىرى بىلەن بەزمىنى جانلاندۇراتتى. سارايدىكى ئەيش - ئىشرەتلەر ۋە ئىنئام - ئېھسانلار رۇداكىنىڭ ئىلىم - مەرىپەتكە بولغان قىزغىنلىقىنى سۇۋۇتالمىدى، ئەكسىچە، ئۇنىڭ كۆڭلى ئارام تاپتى:

بى فىنود تەنەم دەر دىرەمۇ ئەبۇ زەمىن،
دىل بەر خىرەدۇ ئىلمۇ بەدانىش بىغنود.

(جەسىدىم پۇل، يەر - سۇدىن ئارام ئالسا، كۆڭلۈم ئەقىل، ئىلىم ۋە بىلىمدىن ئارام ئالدۇ.)

رۇداكى ياشىنىپ قالغان چاغلىرىدا سارايدىن قوغلاندى. ئۇ بۇخارادىن ئۆز ۋەتىنى رۇداكقا قايتتى ۋە ناھايىتى ئېغىر شارائىتتا ياشىدى، ئاتىسىدىن قالغان باغچىدا ھايات كەچۈردى.

رۇداكى ئۆزىنىڭ مۇسىبەتلىك كۈنلىرىنى تەسۋىرلەپ مۇنداق دەيدۇ:

بەساكى مەست دەرئىن خانە بۇدەمۇ شادان،
چۇنانكى چاخى مەن ئەفزۇن بۇد ئەز ئەمىرۇ مۇلۇك.
كۇنۇن ھەمانەمۇ خانە ھەمانۇ شەھر ھەمان،
مەرامە گۇيكى ئەزچى شۇدەست شادى سوگ①.

(مەن بۇ ئۆيدە شىركەيىپ ھەم شاد ئىدىم. مېنىڭ مەئىشىتىم ھەتتا ئەمىر-پادىشاھلاردىنمۇ ئارتۇق ئىدى. ئەمدىلىكتە، مەن ئىلگىرىكىدەك ئۆيمۇ، شەھەرمۇ شۇ پېتىچە، ئۆزگەرگىنى يوق. لېكىن شادلىقنىڭ ئورنىنى ماتەم ئىگىلىگەن.)

رۇداكى 70 يېشىدا، تەخمىنەن 954-يىللاردا ۋاپات بولدى. ئۇلۇغ شائىرنىڭ ۋاپاتى ئۇنى سۆيگەن ۋە ھۆرمەت قىلغان ئىلىم-مەرىپەت ئىگىلىرىنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر ئىز قالدۇردى. كۆپ شائىرلار ئۇنىڭ ۋاپاتى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرسىيەلەر يازدى. ئەنە شۇنداق مەرسىيەلەرنىڭ بىرىدە:

رۇداكى رەفتو ماند ھېكمەتى ئۇي،
گۇل بىرىزەد نەرىزەد ئەزۋەي بۇي.

(گۇل بەرگلىرى تۆكۈلگەندىمۇ ئۇنىڭ ھىدلىرى تۆكۈلمەيدۇ، رۇداكى ئارىمىزدىن كەتكەن بولسىمۇ ئۇنىڭ ھېكمەتلىرى يوقالمايدۇ) دېيىلگەن. بۇ مەرسىيەلەر شۇ دەۋردىكى كىشىلەرنىڭ شائىرغا بولغان مۇھەببەت ۋە ھۆرمىتىنى ئىپادىلەيدۇ.

رۇداكى كلاسسىك پوئېزىيەنىڭ ھەممە ژانىرىدا — قەسىدە، غەزەل، رۇبائى، قىتئە، مەسنەۋى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بەدىئىي شەكىللەردە ئەسەر يازدى. 10 ئەسىردە ياشىغان شائىرلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا ئۇ ناھايىتى كۆپ ئەسەرلەرنى يازغان. شائىر رەشىد سەمەرقەندىي (11-ئەسىر) رۇداكىغا يۈكسەك باھا بېرىپ مۇنداق دېگەن:

گەرسەرى يابەد بەئالەم كەس بەنېكو شائىرى،
رۇداكى رابەر سەرى ئان شائىران يابەد سەرى.
شېئىرى ئۇرا مەن شۇ مۇردەم سىزدەھ رەھ سەد ھەزار،
ھەم فۇزۇن ئايەد ئەگەر چۇنانكى بايەد بىشمەرى.

(ئەگەر دۇنيادا ئەڭ ياخشى شائىرلار تېپىلسا، رۇداكىنى ئاشۇ شائىرلارنىڭ سەردارى قىلىپ قويۇشقا ئەرزىيدۇ. ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى مەن سانىدىم. يۈزمىڭ مىسرادىن ئون ئۈچ قېتىم ۋە يەنە بىر قېتىم ساناپ چىقساڭ، ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولۇشى مۇمكىن.)

بۈيۈك شائىرنىڭ نۇرغۇن ئەسەرلىرى ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ۋەقەلەر سەۋەبىدىن يوقۇلۇپ كېتىپ، بىزگىچە پەقەت ئازغىنا (مىڭ بېيىتتىن كۆپرەك) قىسمى يېتىپ كەلگەن. رۇداكىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن شېئىرلىرىدىن مەلۇمكى، ئۇ كىچىك ھەجىملىك لىرىك

① سوك — ماتەم.

ئەسەرلەردىن تاشقىرى، مەسنەۋى شەكىلدىكى يىرىك ئەسەرلەرنىمۇ يازغان. ئەنە شۇلاردىن بىرى «كەلىلە ۋە دىمنە»دۇر. رەشىد سەمەرقەندىي رۇداكىنىڭ يەتتە قەسىدىسى بارلىقى ھەققىدە رىۋايەت قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئەڭ مەشھۇرى «كەلىلە ۋە دىمنە»دۇر. شائىر رۇداكى تاجىك ئەدەبىياتى تارىخىدا مانا شۇنداق گۈزەل ئەسەرنى بىرىنچى قېتىم نەسىردىن نەزمىگە ئايلاندۇرغان ۋە ئۆز زامانىسىنىڭ جەزىبىلىك ئەسىرى ھالىغا كەلتۈرگەن ئۇستازدۇر.

بۇ نەسىرنى نەزمىگە ئايلاندۇرۇشنىڭ ئاساسىي سەۋەبى مۇنداق بولغان: ۋەزىر ئەبۇل فەۋزىل بەلئامىينىڭ تەشەببۇسى بىلەن تەرجىمان ئەبۇل مەئالى مەزكۇر نەسىرنى ئەرەب تىلىدىن تاجىك تىلىغا تەرجىمە قىلىپ، ئۇنى رۇداكىغا ئوقۇپ بەرگەن ۋە رۇداكى ئۇنى نەزمىگە ئايلاندۇرغان. ئەپسۇسكى، رۇداكىنىڭ بۇ ئەسىرى بىزنىڭ زامانىمىزغىچە يېتىپ كېلەلمىگەن. تەزكىرىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇ ئەسەردىن پەقەت ئىككى مىسرالا قالغان، خالاس.

ھەركى نامۇخت ئەز گۇزەشتى رۇزگار،
ھىچ نامۇزەد زى ھىچ ئامۇزگار.

(تۇرمۇش ھادىسىلىرىدىن ياخشى ساۋاق ئال، چۈنكى بۇنداق ساۋاقنى ھېچقانداق مەكتەپ ساڭا ئۆگىتەلمەيدۇ.)

رۇداكىنىڭ پىكرىچە، تۇرمۇشنىڭ ئۆزى چوڭ مەكتەپتۇر.

رۇداكى 10 ـ ئەسىر تاجىك نەزمىسىنى ناھايىتى يۇقىرى بالداققا كۆتۈرۈپ، شۇنداق قەسىدىلەرنى ياراتتىكى، بۇنداق پوئېتىك ماھارەتنى نە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى شائىرلار، نە ئۇنىڭ زاماندashلىرى ياراتالمىغان. رۇداكىنىڭ قەسىدىلىرى مەزمۇنىنىڭ بايلىقى ۋە بەدىئىي يۈكسەكلىكى بىلەن شائىرنىڭ زور تالانتىنى نامايان قىلىدۇ.

رۇداكىنىڭ ئاساسلىق قەسىدىلىرىدىن بىرى «شىكايەت ئەزپىرى» (قېرىلىقتىن شىكايەت) دۇر. بۇ قەسىدە شائىرنىڭ ياشانغان چاغلىرىدا، سامانىلارنىڭ ئۆزئارا ئىچكى ئۇرۇشلىرى ئەۋج ئالغان پەيتتە يېزىلغان. بۇ قەسىدىنىڭ ئەھمىيەتلىك تەرىپى شۇ يەردىكى، ئۇ پومېشچىكلارنى، مۇتەئەسسىپ روھانىيلارنى ۋە ئىسلام ۋەكىللىرىنىڭ رېئاكسىئون تەبىقىلىرىنى پاش قىلغان. رۇداكى شۇ ۋاقىتتا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرگە ئىشارە قىلىپ:

تۇ، رۇداكىرا، ئەي مۇغ، كۇنۇن ھەمىبىنى،
بەدان زەمانە نەدىدى، كى زىن خەسسان بۇد...

(ئەي مۇغ، سەن ئەندى رۇداكىنى ناكەسلەر، پەسكەشلەر دەۋرىدە مانا شۇنداق كۆرىسەن.)

يەنە:

كۇنۇن زەمانە دىگەر گەشتۇ مەن دىگەر گەشتەم،
ئەسە بىياركى ۋەقتى ئەساۋۇ ئەنبان بۇد.

(ئەندى زامانە ئۆزگەردىيۇ، مەنمۇ ئۆزگەردىم. ھاسا كەلتۈركى، ئەندى ھاسا ۋە گەدالىق خالتىسىنى كۆتۈرۈش ۋاقتى كەلدى) دەپ يازغان.

«قېرىلىقتىن شىكايەت» قەسىدىسى بىزنىڭ زامانىمىزغىچە تولۇق يېتىپ كەلمىگەن

بولىشىمۇ، سامانىلار خاندانلىقىنىڭ خارابلاشقانلىقىنى ۋە ئۆز ھاياتىنىڭ خازان بولغانلىقىنى ناھايىتى ياخشى تەسۋىرلىگەن. شائىر ئۆزىنىڭ دۇنيا قاراشلىرىنى، فېئودال خاندانلىق ۋە شۇ شارائىت بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىنى ھەممە ئەسەرلىرىدە ئەكس ئەتتۈرگەن.

رۇداكى ئۆز ئەسەرلىرىدە ناھايىتى چوڭ پەلسەپىۋى، ئەخلاقىي، تەربىيىۋى ۋە ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ئەكس ئەتتۈردى. ئۇ ئىنسانلارنى ئىلىم-مەرىپەتكە، دادىللىققا، غەلىبىگە، مۇھەببەت ۋە ۋاپادارلىققا چاقىردى. ئىنسانپەرۋەرلىك ۋە ئىلىم-مەرىپەتنى كۈيلىدى. ئۇ ئىنسانغا ياخشىلىق قىلىش، بولۇپمۇ ئاجىزلارغا ياردەم بېرىش — مەرتلىك ۋە گۈزەل خىسلەتتۇر، دەيدۇ:

گەر بەرسەرى نەفسى خود ئەمىرى-مەردى،
بەر كۆرۈ كەر ئەر نۇقتە نەگىرى-مەردى.
مەردى نەبۇۋەد فىتادەرا پەي، زەدەن،
گەر دەستى فىتادەي بىگىرى-مەردى.

(سېنىڭ مەرتلىكىڭ — ئۆز نەپسىڭدىن كېچەلىشىڭ، كەمبەغەل، يېتىم-يېسىرلاردىن ھارام پۇل ئالماسلىقىڭ بىلەن ئۆلچىنىدۇ. بېشىغا كۈن چۈشكەن، مادارى قۇرۇغان كىشىنى ئاياغ ئاستى قىلىش مەرتلىك ھېسابلانمايدۇ، بەلكى، سېنىڭ مەرتلىكىڭ چارىسىز قالغان، ئازاب-ئوقۇبەتلەرگە گىرىپتار بولغان كىشىنى قۇتۇلدۇرۇشۇڭ بىلەن ئۆلچىنىدۇ.)

چەھارچىز مەرا زادە ئەزغەم بىخىرەد،
تەنى دۇرۇستۇ خۇيى نىكۇ نامى نىكۇ خىرەد.
ھەران كى ئېزىدەش ئىن ھەر چەھار روزى كەرد،
سەزەدكى شاد زىيەد جاۋىدانۇ غەم نەخۇرەد.

(ئىنسانىڭ ئەبەدىي شاد-خۇرام ياشىشى، غەمۇ-كۈلپەتلەردىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن شائىر تۆت نەرسىنى — ساغلام بولۇشنى، ياخشى خۇلقلۇق بولۇشنى، ياخشى نامغا ئېرىشىشنى ۋە ئەقىللىق بولۇشنى — زۆرۈر دەپ ھېسابلايدۇ.)

رۇداكى تەبىئەت، جەمئىيەت ۋە دۇنيانىڭ ماھىيىتى توغرىسىدىمۇ قىتئەلەرنى يازغان. بۇلاردا شائىرنىڭ پەلسەپىۋى پىكىرلىرى ئىپادىلەنگەن. ئۇ شەرقنىڭ ئوتتۇرا ئەسىردىكى رەسمىي ئەقىدىلىرى، يەنى، ماھىيەت ۋە تەرەققىيات توغرىسىدىكى قاراشلىقلارغا نىسبەتەن قەتئىي پىكىرلەرنى بايان قىلالىغان. بۇ كۆزقاراشلار تەدرىجىي تەرەققىيات پەلسەپىسىگە يېقىنلىشىدۇ:

جەھان ھەمىشە چۇننەست ئەستۇگىرد-گىردان ئەست،
ھەمىشە تابۇد ئايىنەش گىرد گىردان بۇد.
ھەمان كى دەرمان بۇد، بەجايىي دەرد شەۋەد،
بە باز دەرد، ھەمان كەز نەخۇست دەرمەن بۇد.
كۇھەن كۇنەد بەزەمانى ھەمان كۇجا نەۋ بۇد،
ۋە نەۋ كۇنەد بەزەمانى ھەمان كى ھۇلقان① بۇد.

① ھۇلقان — كونا.

AltunOq

بەساشىكەستە بىيابان، كى باغى خۇررەم بۇد،
بەباغى خۇررەم گەشت، ئان گۇجا بىيابان بۇد.

بۇ مىسرالاردىن كۆرۈنۈشكە بولىدۇكى، ئۇستاز رۇداكىي پەقەت ئەدەبىيات - سەنئەت بىلەنلا شۇغۇللىنىپ قالماستىن، بەلكى ماددىلارنىڭ دائىم ھەرىكەت قىلىدىغانلىقىنى، تەرەققىي قىلىدىغانلىقىنى ۋە بىر شەكىلدىن باشقا بىر شەكىلگە ئۆزگىرىدىغانلىقىنىمۇ چۈشىنىپ يەتكەن. بۇ پىكىر شائىرنىڭ ماتېرىيالىزمدىنمۇ خەۋەردار ئىكەنلىكىنىڭ دەلىلىدۇر.

رۇداكىي شاد - خۇراملىقنىڭ ئاجايىپ كۈيچىسى. ئۇنىڭچە، خۇشاللىقنىڭ ئۈچ ئامىلى بار: ناخشا، مۇزىكا ۋە مۇھەببەت. رۇداكىي ئۈچ ئامىلنى ئۆز ئەسەرلىرىدە ھەۋەس بىلەن كۈيلىگەن.

رۇداكىي پوئېزىيىسى شەرق كلاسسىك ئەدەبىياتىغا خاس بولغان ئەڭ گۈزەل ئامىللارنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۈرگەن. رۇداكىينىڭ بەدىئىي سەنئەت ماھارىتى كۆپىنچە سىمۋول ۋە مۇبالىغىلەردە كۆرۈلىدۇ. ئۇ سىمۋول بىلەن مۇبالىغىنى بەدىئىي زۆرۈرىيەت سۈپىتىدە ئىشلەتكەن. ئۇلار، نەرسىلەرنىڭ تەبىئىي خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا شارائىتى بىلەن ئالاقىدار بولۇپ، ئوقۇغۇچىغا ياخشى تەسىر ۋە ئېنىق تەسەۋۋۇر بېغىشلايدۇ.

بىخەندەد لالە بەر سەھرا،
بە سانى چېھرەيى لەيلا.
بىگىر يەد ئەبر بەر گەردۇن،
بە سانى دىدەئىي مەجنۇن.
زى ئابى جۇي ھەرسائەت،
ھەمى بويىي گۇلاب ئايەد.
دەر ئو شۇ شتەست پىندارى،
نىگارى مەن رۇھى گۇلگۇن.

(دالادا لالە كۈلۈپ باقىدۇ، ئارقىدىن لەيلى چېھرىسىدىمۇ كۈلكە تۇغۇلىدۇ. كۆكتىكى بۇلۇت بولسا يىغلايدۇ، كېيىن مەجنۇن كۆزىدىن ياش تۆكىدۇ. يەنە ئېرىق سۈيىدىن ھەر سائەت گۇلابنىڭ ھىدى كېلىدۇ، چۈنكى مېنىڭ نىگارىم ئاشۇ سۇدا ئۆزىنىڭ گۈزەل يۈزىنى يۇغان بولسا كېرەك.)

مانا بۇ مىسرالاردا شائىر سىمۋولنى ناھايىتى ئورۇنلۇق ئىشلەتكەن. مەسىلەن، «لالىنىڭ كۈلۈشى»، «بۇلۇتنىڭ يىغلىشى»نى سىمۋول سۈپىتىدە كەلتۈرۈپ، لالىنىڭ ئېچىلىشىنى لەيلىنىڭ گۈزەل چىرايىغا ۋە بۇلۇتتىن ياغقان يامغۇرنى مەجنۇننىڭ كۆز ياشلىرىغا ئوخشاتقان. شائىر ئوقۇغۇچىلارنىڭ دىققىتىنى بىرەر مەسىلىگە جەلپ قىلىش ئۈچۈن ئۆز شېئىرلىرىدا مۇبالىغىنىمۇ ئورۇنلۇق ئىشلەتكەن:

ئىن غەمكى ماراست، كۇھى كاپەست نەغەم،
ئىن دىلكى تۇئاست، سەنگى خاراست، نەدىل.

(بۇ غەمكى ماڭا بار، بۇ غەم ئەمەس، بەلكى «كاپ» تاغىدۇر، بۇ يۈرەككى ساڭا بار، بۇ يۈرەك ئەمەس، بەلكى قۇرام تاشتۇر.)

شائىر ئۆزىنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى چوڭ، ئېغىر غېمىنى تاغقا قىياس قىلىپ، دەھ-

بۇبىنىڭ يۇرىكىنى قۇرام تاشقا ئوخشىتىدۇ ۋە مۇشۇ ئارقىلىق يارنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى رەھىمسىزلىكىنى ئىپادىلەيدۇ.

رۇداكى شېئىرلىرىدا تەكرار ۋە ئارتۇقچە سۆزلەر ئۇچرىمايدۇ. ئۇلار ئېنىق ئۆلچەمگە ۋە ئۆزئارا مەنتىقى باغلىنىشقا ئىگە.

ئومۇمەن، رۇداكى پوئېزىيىسى بەدىئىي ۋە غايىۋى جەھەتتىن ھازىرغا قەدەر ئۆز ئەھمىيىتىنى يوقاتماي كەلمەكتە. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ ئىجادىيىتى كۆپ جەھەتتىن ئەھمىيەتلىكتۇر.

رۇداكى ئىجادىيىتىنى 9 — 10 - ئەسىر مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسى دەپ ئاتاش مۇمكىن.

ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ئۇزاق تارىخىي يىللاردا پەقەت تاجىك ئەدەبىياتىغا تەسىر قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ راۋاجلىنىش ۋە تەرەققىيات يولىنىمۇ يورۇتۇپ كەلدى.

رۇداكى ئۇلۇغ شائىرلا ئەمەس، بەلكى تاجىك كىلاسسىك پوئېزىيىسى ۋە ئەدەبىي تىلىنىڭ دەسلەپكى ئاساسچىسىدۇر.

رۇداكى تالانتلىق كومپوزىتور، ئۇلۇغ دانىشمەن، بۈيۈك مۇتەپەككۇر، نەزەرىيىچى ئالىم ۋە تەگداشسىز ئىنسانپەرۋەر بولۇش بىلەن بىللە، تاجىك كىلاسسىك پوئېزىيىسىنىڭ پېشىۋاسى، تاجىك خەلقىنىڭ پەخرى ۋە غورۇرىدۇر.

م. شەرىفزادە

(«شەرق يۇلتۇزى»نىڭ 1957 - يىل 10 - سانىدىن)

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: روزى مۇھەممەت جۇمە

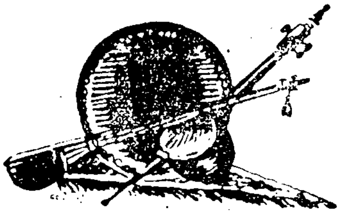

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى نامايەندىلەر

قاسىم ئارشۇۋ

(1)

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ئۈستىدىكى تەتقىقات قانات يېيىۋاتقان بولسىمۇ، ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدىكى كۆزگە كۆرۈنگەن نامايەندىلەر ۋە ئۇلارنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرى ھەققىدىكى تەتقىقات تېخى چوڭقۇرلاشقىنى يوق. بىز بۇ كىچىك ماقالىمىزدە ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىنىڭ ئومۇمىي جەريانىنى يورۇتۇپ بېرەلمىسەكمۇ، لېكىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى بەزى مۇھىم نەمۇنىلىك ئەسەرلەر ۋە ئۇلارنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرى ئۈستىدە ئۆز كۆزقارىشىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتۈشكە تىرىشىمىز.

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تۈرلۈك تارىخىي جەريانلارنىڭ ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلىرىدا ئۆزىگە خاس ئالاھىدە بىر مىللىي شەكىل بىلەن بېيىپ ۋە راۋاجلىنىپ باردى. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە كلاسسىك ئەدەبىياتتىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. بۇلار بىر-بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولۇپ كەلگەن، يەنى يازما ئەدەبىيات ئېغىز ئەدەبىياتى زېمىنىدا بارلىققا كەلگەن ۋە ئۆز نۆۋىتىدە ئېغىز ئەدەبىياتىغا تەسىر كۆرسەتكەن ھەمدە مەلۇم تەرەققىيات باسقۇچلىرىدا ئۆزئارا بىر-بىرىگە ئۆتۈشۈپ كەلگەن. مەسىلەن، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئاساسىدا مەيدانغا كەلگەن كلاسسىك داستانلار ۋە باشقا كلاسسىك ئەسەرلەرنىڭ خەلق ئېغىزىدا كۆچۈشى قاتارلىقلار. «ئوغۇزنامە» داستانى مانا شۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنىڭ نەمۇنىسىدۇر.

1. «ئوغۇزنامە» داستانى

«ئوغۇزنامە» ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە كەڭ تارقالغان، ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە قەھرىمانلىق ھەققىدىكى ئېپىك داستان. ئۇ قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ كەلگەن. ئۇنىڭ ھازىرقى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن نۇسخىسى 13-ئەسىردە تۇرپاندا كۆچۈرۈلگەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى نۇسخىسى بولۇپ، بۇ كىتاب قولدىن قولغا ئۆتۈپ، ھازىر پارىژدا ساقلانماقتا. بۇ داستان 14-ئەسىردە ئۆتكەن ئىران تارىخچىسى رەشىدىدىن تەرىپىدىن قەدىمكى نۇسخىغا ئاساسەن ئىسلام تۈسى كىرگۈزۈلۈپ ئىشلەپ چىقىلغان. 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئۆتكەن تۈركولوگ ئالىم رادلوۋ تەرىپىدىن سۆرەتكە ئېلىنغان ۋە ئۆزىنىڭ «قۇتادغۇبىلىككە كىرىش سۆز» ناملىق ئەسىرىگە كىرگۈزۈلۈپ نەشر قىلدۇرۇلغان. كېيىن «ئوغۇزنامە»نىڭ بىر قاتار يېڭى نۇسخىلىرى مەيدانغا

كېلىشكە باشلىدى. يېقىنقى يىللاردا بۇ ئەسەرنىڭ يېڭى تەرجىمىلىرىمۇ مەيدانغا چىقتى. 1959 - يىلى شېرباك «ئوغۇزنامە»نىڭ سلاۋيانچە ترانسكرىپسىيىسىنى ۋە رۇسچە تەرجىمىسىنى ئېلان قىلدى. 1912 - يىلى ئىستانبولدا توغان تەرىپىدىن تەييارلانغان تۈركچە نۇسخىسى چىققاندى.

«ئوغۇزنامە» دۇنياغا مەلۇم بولغاندىن باشلاپ، دۇنيا تۈركشۇناسلىق ساھەسىدە ناھايىتى زور قىزىقىش پەيدا قىلغان، نۇرغۇن ئالىملار بۇ ھەقتە كۆپلىگەن تەتقىقات ماتېرىياللىرىنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ تەتقىقاتلار كۆپىنچە تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن ئېلىپ بېرىلدى. تارىخىي ئەسەرلەرنى تەتقىق قىلىشتا تىل ئامىلى ئىنتايىن مۇھىم، شۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە، ئۇنى يەنە تارىخىي نۇقتىدىن تەتقىق قىلىش، ئومۇمىيۈزلۈك تەتقىق قىلىش، بەدىئىي سەنئىتىنى بىرلەشتۈرۈپ تەتقىق قىلىش تېخىمۇ مۇھىم، ئەلۋەتتە.

«ئوغۇزنامە» داستانىدا، ئوغۇز قاغاننىڭ دۇنياغا كېلىشى، خەلقنىڭ ئۈستىدىكى بالايىئاپەتلەرنى يوقىتىشى ۋە ئۇنىڭ ئۆيلىنىشى، ھەربىي يۈرۈشلىرى قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنىدۇ. داستان روشەن مىللىي ئالاھىدىلىككە ۋە كۈچلۈك دەۋر روھىغا ئىگە. ئۇنىڭدا قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشى ئوبرازلىق ۋە جانلىق ئەكس ئەتكەن. بۇ قەھرىمانلىق داستانى «ئوغۇزنامە» ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدىلا مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىللە، پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىيات تارىخىدىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

لېكىن داستاننىڭ قاچان پەيدا بولغانلىقى توغرىسىدا دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئالىملارنىڭ كۆزقاراشلىرى ئوخشاش ئەمەس. بەزىلەر، بۇ داستان مىلادىدىن ئىلگىرىكى 3 - ئەسىردىن مىلادىنىڭ باشلىرىغا قەدەر بولغان ھونلارنىڭ كۈچەيگەن ۋاقتىدا پەيدا بولغان، داستاندىكى ئاساسىي قەھرىمان شەخس «ئوغۇز قاغان» ھون تەڭرىقۇتى باتۇر شۇ دەيدۇ؛ يەنە بەزىلەر، مىلادى 6 — 7 - ئەسىرلەردىكى تۈركلەرنىڭ كۈچەيگەن ۋاقتىدا پەيدا بولغان، «ئوغۇز قاغان» مەشھۇر ئىستېمىي شۇ دەيدۇ؛ بەزىلەر بولسا، ئوغۇز قاغاننى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينگە تاقايدۇ. لېكىن كۆپلىگەن ئالىملار ئۇنىڭ ھون تەڭرىقۇتى باتۇر ئىكەنلىكىگە قوشۇلىدۇ ۋە قۇۋۋەتلەيدۇ. چۈنكى، ئوغۇز قاغاننىڭ ئۆز ئاتىسى ۋە تاغىلىرى بىلەن قىلغان كۈرەشلىرى باتۇر تەڭرىقۇتنىڭ ئۆز ئاتىسى، ئۆگەي ئانىسى ۋە ئۆگەي ئىنىسىنى ئۆلتۈرۈپ تەڭرىقۇت بولۇشىغا ئوخشايدۇ («خەننامە. ھونلار تەزكىرىسى» گە قاراڭ). تۈرك مەنبەلىرىدە تەڭرىقۇت باتۇرنىڭ م. ب. 177 - يىلى ئىدىل (ھازىرقى ۋولگا) بويىغا قەدەر يۈرۈش قىلىپ، م. ب. 176 - يىلى قايتقاندىن كېيىن ئۆزىنى «ئۇيغۇر قاغانى» دەپ ئاتىغانلىقى بىلىنىدۇ.

ئادەتتە قەھرىمانلىق داستانلىرى شۇ مىللەتنىڭ تارىخىدا ئۆتكەن زور ۋەقەلەر، مۇھىم شەخسلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. داستان مانا شۇ تارىخىي ۋەقەلەر، تارىخىي شەخسلەر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنى ئۆزىگە ماتېرىيال قىلىپ ۋە ئۇنىڭغا ئاممىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى قوشۇپ، ئۇزۇن يىللار پىششىقلىنىش ۋە قايتا ئىشلىنىش داۋامىدا ئاستا - ئاستا يېتىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن قەھرىمانلىق داستانىدا بىرقەدەر ئېنىق تارىخىي ۋەقەلىكلەرنىڭ ئىزناسى بولىدۇ ۋە ئۇ، يەر ئاستىدىن چىققان ھەممە قەدىمكى خارابىلەردىن تېپىلغان يادىكارلىقلار ۋە ھۆججەت - ماتېرىياللار بىلەن ئىسپاتلىنىدۇ.

بىرىنچە، «ئوغۇزنامە» ئۇيغۇرلارنىڭ شەكىللىنىش دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن بولسا كېرەك. چۈنكى داستاندا ئىپتىدائىي جەمئىيەت يىمىرىلىپ قۇللۇق جەمئىيەتكە ئۆتۈشتىن ئىبارەت تارىخىي دەۋردىكى ئۇيغۇرلار ئەجدادىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتى گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

زەكى ۋەلىد توغان «ئوغۇز داستانى» 85-بەت 53-ئىزاھتا: «ئۇيغۇرلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى ھېكايىلەرنىڭ ئەڭ قەدىمكىسىدىن بۇ ھېكايىنىڭ بولغانلىقىغا قانائەت قىلىمەن، يەنى، ئۇيغۇرلار شەرقىي تۈركىستاندىن① موڭغۇلىيىگە بېرىشتىن بۇرۇن زەرەپشان ۋادىسى بىلەن تالاس ۋادىسى ئارىلىقىدا ياشىغانىدى. پېتولېمىينىڭ مىلادى 2-ئەسىرگە ئائىت خاتىرىلىرىدە ئۇيغۇرلارنى ئۇيغۇردىس (Vyxardes) دەپ ئاتىغانلىقى ئۇيغۇرلارنىڭ شۇ دەۋرلەردە تەڭرى تاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا قىسىملىرىدا ياشىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئوغۇزنىڭ ئۆز ئاتىسى ۋە تاغىلىرى بىلەن قىلغان ئۇرۇشلىرىدا ياردەم قىلغان ئۇيغۇرلار ئېھتىمال سەمەرقەند، بۇخارا ۋە تالاس رايونىدىكى ئۇيغۇرلار بولسا كېرەك. ئەبۇلغازى، كلاۋسون ۋە دوئېرفەرلەرنىڭ ئەسەرلىرىدە بۇ سۆزلەر بار» دەيدۇ. مانا بۇ بىزنىڭ داستان ئۇيغۇرلارنىڭ شەكىللىنىش ۋاقتىدا كېلىپ چىققان بولۇشى كېرەك، دېگەن كۆزقارىشىمىزنى ئەستەقلايدۇ.

«ئوغۇز» سۆزىگە كەلسەك، ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي خەلقلەردە كالا، قوي تۇغقاندىن كېيىنكى بىرىنچى سۈت — ئوغۇز سۈتى دېيىلىدۇ. بۇنىدىن تاشقىرى، «ئوغۇز» قەدىمكى تۈرك قەۋملىرىنىڭ بىرىنىڭ نامى بولۇپ، خەنزۇ تارىخلىرىدىن «سۈينامە»دە، مىلادى 6-ئەسىرلەرنىڭ ئاخىرلىرىدا «قۇمۇلنىڭ غەربى، قارا شەھەرنىڭ شىمالى، ئاق تاغ (تەڭرى تاغلىرى— نەقىل كەلتۈرگۈچىدىن)دىن تاكى رىمنىڭ شەرقىگە قەدەر ئوغۇزلار جايلاشقان» دېيىلگەن. مىلادى 8-ئەسىردىكى «تونيۇقۇق مەڭگۈ تېشى»، «كۆل تېكىن مەڭگۈ تېشى»، تۈرك «بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى»دا «ئوغۇز»، توققۇز «ئوغۇز» سۆزلىرى كۆپ ئۇچرايدۇ. جۇڭگو مەنبەلىرىدە بۇ نام ئورنىغا «ئۇيغۇر»، «توققۇز ئۇيغۇر» سۆزلىرى قوللىنىلغان. تومسىن «ئوغۇزلار» توققۇز ئۇرۇغدىن تەشكىل تاپقانلىقى ئۈچۈن «توققۇز ئوغۇز» دەپ ئاتالغان، شۇنىڭ ئۈچۈن «ئوغۇز» ئۇيغۇر دېگەن سۆز، «توققۇز ئوغۇز» بولسا، توققۇز ئۇيغۇر دېگەن سۆز دەيدۇ. ئىبىن ئاشىر تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ غەربىي ئوغۇزلارنى توققۇز ئوغۇزلاردىن كېلىپ چىققان دەيدۇ. چىن جۇڭيەن ئەپەندى ئۆزىنىڭ «تۈرك تارىخى تومى» ناملىق ئەسىرى، خەنزۇچە، 858 — 868-بەتلىرىدە: «شەرقىي (غەربىي ئەمەس) تۈركلەر تارىخىدا ئۇيغۇرلار بىلەن ئوغۇزلارنى پەرقلەندۈرۈش ھاجەتسىز، پەرقلەندۈرگىلى بولمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن يۇقىرىدىكى ئۈچ مەڭگۈ تاشتىكى ‹ئوغۇز› سۆزى خەنزۇچە ‹ئۇخۇ› 乌护)دەپ تەرجىمە قىلىنغان. بۇ ئۇيغۇرلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ» دەيدۇ.

يۇقىرىدىكى تارىخ ماتېرىياللىرىدىن شۇ نەرسە مەلۇم بولىدۇكى، ئەسلىدە ئوغۇزلار بىلەن ئۇيغۇرلار بىر پۈتۈن گەۋدە، مەيلى ئۇيغۇرلار ئوغۇزلارنىڭ بىر تارمىقى ياكى ئوغۇزلار ئۇيغۇرلارنىڭ بىر تارمىقى بولسۇن، بۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىنتايىن يېقىن ئىچكى مۇناسىۋەت بار.

① ھازىرقى شىنجاڭ كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

بەزى ئالىملار ئوغۇزلار ياغۇز ئۇيغۇرلارنىڭلا ئەجدادى بولۇپ قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىللە، قازاق، ئۆزبېك ۋە تۈركمەنلەرنىڭمۇ ئەجدادىدۇر، دەيدۇ. لېكىن تارىخ ماتېرىياللىرىدىن شۇ نەرسە چۈشىنىشلىككى، توققۇز ئوغۇزلار بىر قەبىلە گۇرۇھى، ئۇلار تىل جەھەتتە ئۆزئارا ئىنتايىن يېقىن بولۇپ، باشقا تۈرك قەبىلىلىرى (مەسىلەن، قىپچاق) تىلىدىن پەرق قىلىدۇ. ھازىرقى جەنۇبىي ئالتاي قەۋملىرىدە (قازاقلار بۇنىڭ ئىچىدە) «ئوغۇز» دېگەن نام يوق. بۇ تەبىئىي ئەھۋال. چۈنكى، ئوغۇزلار غەربكە كۆچۈپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ مىللىي تەركىبىدىمۇ ئوغۇز تەركىبى يوق. بۇ ھال يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك تىل ماتېرىياللىرىدىن قارىغىنىمىزدا ناھايىتى چۈشىنىشلىك. جەنۇبىي ئالتايلىقلار (جۈملىدىن قازاقلار) نىڭ تىل ۋە شىۋىلىرى تۈرك تىلى سىستېمىسىدىكى قىپچاق تىلى گۇرۇپپىسىغا كىرىدۇ، ئوغۇز تىلىغا تامامەن ئوخشاشمايدۇ. ھازىر ئوغۇز تىلىغا كىرىدىغان تىللار: تۈركىيە تىلى، ئەزەربەيجان تىلى ۋە تۈركمەنلەر تىلىدۇر. «ئۇرخۇن - يەنسەي يادىكارلىقى» دېكى تىل (بۇرۇن چارۋىچى ئاق سۆڭەكلەر قوللىنىدىغان تىل) تۈرك تىل سىستېمىسى ئوغۇز تىل گۇرۇپپىسىغا كىرىدۇ. بۇ تىل تەلەپپۇز ۋە گىراماتىكا قائىدىسى جەھەتتە ھېلىمۇ تۈركمەن، ئەزەربەيجان ۋە تۈركىيە تىللىرىدا ساقلانماقتا. لېكىن قىپچاق تىلى بىلەن ئوغۇز تىلى لۇغەت تەركىبى جەھەتتە بىرەۇنچە ئورتاقلىقلارغا ئىگە. بۇ ھال بۇ ئىككى تىلنىڭ قېرىنداش تىل ئىكەنلىكىنى، قىپچاقلار بىلەن ئوغۇزلارنىڭ تۈرك خانلىقى دەۋرىدە ئورتاق تارىخ ۋە مەدەنىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

جەنۇبىي ئالتايلىقلار ئارىسىدا «قىپچاق» دېگەن بۇ نام ئەڭ ئومۇمىي، بۇ شۇنى ئىسپاتلايدۇكى، جەنۇبىي ئالتايلىقلارنىڭ (قازاقلار بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى مىللەت تەركىبى قىپچاق. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، جەنۇبىي ئالتايلىقلار موڭغۇللارغا قويۇق ئارىلاشقان قىپچاقلاردىن كېلىپ چىققان. ھازىرقى قازاق قەبىلىلىرى ئىچىدىكى كىرەي، نايمان، مېركىتلەر ئەسلى موڭغۇل①. ئالتايدا تۈركلەرمۇ بار. بۇنى جەنۇبىي ئالتايلىقلارنىڭ تىلى ئىسپاتلايدۇ. ھازىرقى جەنۇبىي ئالتايلىقلار تۈرك تىلى سىستېمىسى قىپچاق تىل گۇرۇپپىسىغا كىرىدۇ. تىل جەنۇبىي ئالتايلىقلارنىڭ مىللىي كېلىپ چىقىشىنى ھەل قىلىشتىكى مۇھىم ئامىل ۋە دەلىلدۇر.

جەنۇبىي ئالتايلىقلاردا ھېلىمۇ قىپچاق ئۇرۇغى بار، بەلكى بۇ سانى ئەڭ كۆپ ئۇرۇغدۇر. دېمەك، مانا بۇ ھازىرقى جەنۇبىي ئالتايلىقلارنىڭ (قازاقلار بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى ۋە ئوتتۇرا ئەسىردىكى قىپچاقلار بىلەن كېلىپ چىقىش جەھەتتە بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ②.

بەزى ئالىملار قازاقلارنىڭ كېلىپ چىقىشىنى خەن دەۋرىدىكى ئۇسۇڭ، كانگا (康居)، ئالان ۋە ھەتتا ساكلارغا باغلايدۇ. لېكىن قازاق قېرىنداشلىرىمىز 1448 - يىلى سىر دەريا ۋادىسىنىڭ شىمالىغا كۆچۈپ كەلگەن چاغلاردا بۇ قەۋملەر ئاللىقاچان باشقىلارغا

① «موڭغۇللىيە ئومۇمىي تارىخى» 1958 - يىل، خەنزۇچە، بېيجىڭ نەشرى. 81— 84 -بەتلەر.

② ل. پۇتاپوۋ: «جەنۇبىي ئالتايلىقلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا قىسقىچە بايان» (سوۋېت. «مىللەتشۇناسلىق» ژۇرنىلى، 1952 - يىل، 3 - سان.)

سىڭىپ تۆگىگەن، بەزىلىرى باشقا تەرەپلەرگە كۆچۈپ كەتكەن. مەسىلەن، هازىرقى كاۋكازدىكى ئوسسېتلار قەدىمكى ئالانلار شۇلار. خەن تارىخىدىكى ئۇسۇنلار هازىرقى قازاقلارنىڭ «ئۇيسۇن» قەبىلىسى بولۇشى ناتايىن، بۇنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئۆگىنىپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ. چۈنكى، ئۇسۇنلار ئاللىقاچان هونلار، تۈركلەر، كېيىن ئۇيغۇرلارغا سىڭىپ تۆگىگەن. مىلادى 4 ـ ئەسىردىن كېيىن تارىخ مەنبەلىرىدە ئۇسۇن تىلغا ئېلىنمايدۇ. بەزىلەر سۇڭ تارىخىدا، پامىرنىڭ غەربىي ئېتەكلىرىدە ئۇسۇن دەپ بىر خەلق بار، دېيىلگەن دېيىشىدۇ. بۇنىڭدىن قارىغاندا، ئۆز ۋاقتىدا ئاز بىر قىسىم ئۇسۇنلار شۇ تەرەپكە كۆچۈپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن، لېكىن ئۇلارنىڭ شىمالىغا — ئالتايغا كۆچكەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات يوق. دېمەك، قازاقلار يۇقىرىقى قەۋملەر بىلەن بىۋاسىتە ئۇچراشقان ئەمەس. بەزى ئالىملار قازاقلارنىڭ ئۇلۇغ يۈز، ئورتا يۈز، كىچىك يۈز دەپ بۆلۈنۈشلىرىنى چوڭ ياۋچى، كىچىك ياۋچى دېگەن سۆزلەر بىلەن چۈشەندۈرىدۇ. بىزنىڭچە، بۇ سۆزلەر قازاقىستاندا بېسىلغان قازاق تارىخىدا ئېيتىلغاندەك، ئۇلۇغ ئوردا، كىچىك ئوردا دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرسە كېرەك.

8 ـ ئەسىردىكى قەدىمىي تارىخ ماتېرىياللىرىدىن (توخارچە) قارىغاندا، تۈركمەنلەر بىلەن ئۇيغۇرلار «ئوغۇز» دېگەن ئورتاق نامغا، هەمدە جۇڭگو تارىخى «سۈينامە» دىن قارىغاندا، ئۇلار قۇدرەتلىك غەربىي تۈرك خانلىقى هارپىسىدىكى «تېلى» (تۇرا) دېگەن ئورتاق نامغا ئىگە بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئورتاق قەھرىمانلىق داستانى — «ئوغۇزنامە» داستانىغىمۇ ئىگە ئىكەنلىكىگە، شۇنىڭ ئۈچۈن ئوغۇزلار تۈركمەنلەرنىڭمۇ ئەجدادى بولۇپ، «ئوغۇزنامە» داستانى بولسا، تۈركمەنلەر بىلەن ئۇيغۇرلارغا ئورتاق ئىكەنلىكىگە تامامەن ئىشىنىشكە بولىدۇ①.

2

قاراخانىلار قوللانغان بەزى سىياسەتلەر ئوتتۇرا ئاسىيا ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىدى. قاراخانىلار دەۋرى — ئىسلام ـ تۈرك مەدەنىيىتىنىڭ پارلاق نۇر چاچقان دەۋرى بولۇپ، قەشقەر شۇ چاغدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مەدەنىيەت مەركىزى ئىدى. بۇ يەرگە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن، ئىران ئېگىزلىكىدىن نۇرغۇن ئالىملار ۋە ھەر خىل بىلىم ئالغۇچىلار كېلىپ توپلانغانىدى. ھۆكۈمرانلار ئىچىدە مۇساغا ئوخشاش مەرىپەت ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن تەشەببۇس قىلغۇچى خانلارمۇ بولغانىدى.

قاراخانىلار دۆلىتى ئەدەبىيات تارىخىدا يېڭى بىر دەۋر — ئىسلام ـ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى دەۋرىنى ئاچتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ دەۋر ئەدەبىياتى «قاراخانىلار ئەدەبىياتى» ياكى «خاقانىيە ئەدەبىياتى» دەپ ئاتالدى.

① بىرنىششام: «تۈركمەنلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى بىر قانچە ماتېرىيال» (سوۋېت «مىللەتشۇناسلىق» ژۇرنىلى 1951 يىل ـ نەشرى، 4 ـ سان.)

ئىسلام دىنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلاھدىن ئاۋۋالقى بۇددا ۋە باشقا دىنلارنىڭ تەسىرى بولغان ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتىنىڭ داۋاملىق تەرەققىي قىلىشىغا توسقۇن بولغان ۋە ئۇنى چەكلىگەن ھەتتا مەلۇم دەرىجىدە ۋەيرانچىلىققا ئۇچراتقان بولسىمۇ، لېكىن، بۇ قەدىمىي مەدەنىيەتنىڭ ئەنئەنىلىرىنى پۈتۈنلەي يېمىرىۋېتەلمىدى، ئۇنداق قىلىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. خېلى يۈكسەك تەرەققىيات پەللىسىگە ئېرىشكەن قەدىمىي ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئىسلام دىنىنىڭ رامكىسى بىلەن ئىسلاھ قىلىنىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىسلام مەدەنىيىتى بىلەن بولغان ئالاقىسىنىڭ زىچلىشىشى سەۋەبىدىن، ئەرەب-پارس ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىگىمۇ مەلۇم دەرىجىدە ئۇچرىدى. شۇنداق قىلىپ، بۇ بىر يېڭى تارىخىي دەۋردە ئۇيغۇرلارنىڭ يېڭىچە بىر مەدەنىيىتى — «ئۇيغۇر-ئىسلام مەدەنىيىتى» بارلىققا كەلدى. قەشقەر چوڭ مەدەنىيەت مەركىزىگە ئايلاندى. پەلسەپە، لوگىكا، ئاسترونومىيە، ماتېماتىكا، تىبابەتچىلىك ساھەسىدە ئۇلۇغ نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى. مەشھۇر ئالىملار يېتىشىپ چىقتى. تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، 9 — 11-ئەسىرلەردە ئىسلام دۇنياسىدا ئەرەب يېزىقىدا ئەسەر يازغان مەشھۇر ئالىملار مانا شۇ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە قەشقەردىن چىققان. يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، مۇسۇلمان ئالىملار ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ قەشقەرگە توپلانغان ۋە شۇ يەردە ئىلىم تەھسىل قىلغان. شۇ ۋاقىتتىكى ئەمەلىي ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئەينى زاماندا ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى كۆپ جەھەتلەردە ياۋروپادىن ئېشىپ كەتكەن.

بۇ دەۋردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بۈيۈك ۋەكىللىرى مۇھەممەد ئەبۇ ناسىر فارابىي (870— 950)، مەھمۇد قەشقەرى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەھمەت يۈگنەكى قاتارلىقلار ئىدى.

11-ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ قاراخانىلارنىڭ غەربىي ۋە شەرقىي قىسىملىرى تەڭلا گۈللەندى. ئەبۇلفەتتاھ ئەبدۇغەفۇر قەشقەر تارىخىنى مانا شۇ دەۋردە يازغان (ئەپسۇسكى، بۇ كىتاب بىزگىچە يېتىپ كېلەلمىدى)، دېمەك، بۇ دەۋردە ئۇيغۇر پەن-مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىدا زور بىر يۈكسىلىش بارلىققا كېلىپ، ئەدەبىياتنىڭ ئالاھىدە بىر «قەشقەرىيە دەۋرى»نى تەشكىل قىلدى ۋە يېڭى دەۋردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى بارلىققا كەلتۈردى.

لېكىن بۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى قەدىمكى ئورخۇن يادىكارلىقلىرىنىڭ ئەدەبىي تىلىدىن ئانچە پەرقلەنمەيتتى. ئەرەب-پارس تىللىرىنىڭ تەسىرىگە تېخى دېيەرلىك ئۇچرىمىغان ساپ ۋە نەپىس بىر تۈركىي تىل ئىدى. بۇ تىلنى شۇ دەۋردە ئۆتكەن ئۇيغۇر ئەدىبى ئەھمەت يۈكنەكى «قەشقەر تىلى» دەپ ئاتىغان①.

بۇ نۇقتىنى 11-ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يېزىلغان ئەڭ بالدۇرقى ئىككى يىرىك ئەسەر — ئىسلام تۈرك ئەسىرى — مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىلەن

① ئەھمەت يۈكنەكى «ھەببەتۇل ھەقايىق» نىڭ ئاخىرىدا:

«تەمامى ئەرۇر قەشقەرى تىل بىلە،

ئەيتمىش ئەدىب رىققەتى دىل بىلە. دەپ يازىدۇ.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىمۇ ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. بۇنىڭ ئالدىنقىسى (گەرچە كېيىنكىسىدىن بىرنەچچە يىل كېيىن بولسىمۇ) ناھايىتى قەدىمىي ماتېرىياللار خاتىرىسى بولۇپ، ئۇ ناھايىتى زور دەرىجىدە، تەلتۆكۈس ھالدا ئىسلامدىن بۇرۇنقى تۈرك ئەنئەنىسىنى ساقلاپ قالغان؛ كېيىنكىسى (گەرچە تۈرك ئەنئەنىسى تەسىرى يەنىلا ساقلانغان بولسىمۇ) يېڭى ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە پارس ئەدەبىياتى تەسىرىدە ئاز - تولا ئۆزگىرىشكە ئۇچرىغانىدى.

1 . مۇھەممەد ئەبۇناسىر فارابى

ئۇيغۇر ئالىمى مۇھەممەد ئەبۇناسىر فارابى ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، پەيلاسوپ ۋە شائىر ئىدى. ئۇ ناھايىتى كۆپ تىللارنى بىلگەن ۋە ئارستوتىل پەلسەپىسىنى ئىزاھلىغان، شۇنداقلا پەلسەپە جەھەتتىن يېڭى ئېقىم ياراتقان. فارابى ئەدەبىياتقا ئائىت ئەسەرلەر يېزىپ، ئەدەبىي ھاياتتىمۇ مۇھىم رول ئوينىغان. فارابىنىڭ پەلسەپىۋى قاراشلىرى ۋە ئىلمىي ئەسەرلىرى شۇ دەۋردىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەسىر كۆرسەتكەن. تاجىك ئالىمى ئىبن سىنا فارابىنى ئۇستاز تۇتقانىدى①.

فارابى ئاتاقلىق سەنئەتكار، كومپوزىتور ۋە ئۆز دەۋرىنىڭ شائىرى ئىدى. تارىخشۇناسلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇ پەلسەپىۋى سوئاللارغا كۆپىنچە شېئىر ئارقىلىق جاۋاب قايتۇرغان. فارابى مۇزىكا نەزەرىيىسىنى تەتقىق قىلىپلا قالماستىن، بەلكى مۇزىكا ساھەسىدە ئۇيغۇر سازلىرىدىن قالۇن② قاتارلىق بىرقانچە ئۇيغۇر مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى ئىجاد قىلغان.

فارابى فاراب شەھىرىدىن بولغاچقا فارابى دەپ ئاتالغان. فاراب شەھىرى بۇرۇن قەشقەر خانلىقىغا، كېيىن قاراخانىلارغا قارىغان. قاراخانىلار يەتتە سۇ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ شەرقىي قىسمىدىكى توققۇز چاۋۇپ (خەن سۇلالىسى تارىخىدىكى كانگىيا 康居) ئۇيغۇرلىرى ئاساسىدا بۇ رايونلارنىڭ تېخىمۇ ئۇيغۇرلىشىشى جەريانىنى تېزلەتكەن③ 13 - ئەسىردە ئۆتكەن ئىبن خەللىكان «ۋەفىياتۇل ئەيان ۋە ئەنبەرۇز زەمان» ناملىق ئەسىرىدە، سەئىد مۇھەممەد باقىر «رەۋزەتۇل جىنان» ناملىق ئەسىرىدە ئەھمەد ئەيسا «ئەلمەشۇر مىن كەلامىل ئەھىببە»④ ناملىق ئەسىرىدە بىردەك فاراب شەھىرى

① ئىبن سىنا ئۆزىنىڭ ئارستوتىل پەلسەپىسىنى تەتقىق قىلغانىدا، فارابىنىڭ «ئارستوتىل مېتافىزىكىسىغا ئىزاھات» دېگەن كىتابىدىن پايدىلانغان ۋە ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەنلىكىنى ئېيتقان.

① سامىي ھافىز (مىسىرلىق): «ئەرەب مۇزىكا تارىخى»، خەنزۇچە نەشرى.

③ 842 - يىلى يېزىلغان «لىئونراۋ توپلىمى» دا ئىسمى ئاتالغان بىر قانچە ئوتتۇرا ئاسىيا چاۋۇپلىرى ئۇيغۇر دەپ ئېنىق كۆرسىتىلگەنلىكى، تاشكەنتلىك شى جىرزەي ئۇستىدىكى شىكايەت نامىدا ئۇنىڭ «توققۇز چاۋۇپ ئۇيغۇر» لىرى دەپ يېزىلغانلىقى، شىمەن ۋە لوياڭدىن تېپىلغان قىۋرە خاتىرىدىكى توققۇز چاۋۇپ ئۇيغۇرلىرى نەسەبى بۇنىڭ دەلىلىدۇر.

② مۇلكى چىن كاشغەر — قەدىمكى زاماندا ھازىرقى شىنجاڭنىمۇ چىن دەپ نامى بولغان. (شىنجاڭ داشۆ «ئىلمىي تەتقىقاتقا دائىر پايدىلىنىش ماتېرىياللىرى» 81 - يىل 4 - سان، «چىن»، «ماچىن» ئاتالغۇلىرى توغرىسىدا)غا قاراڭ.

نىڭ «مۇلكى چىن كاشغەر» گە تابە بالاساغۇنغا قارايدىغان قەلئە ئىكەنلىكىنى كۆرسەتـكەن (دوكتور ھۆسەيىن ئەلى مەھفۇز «ئەل فارابىى توغرىسىدا ئەرەب مەنبەلىرى» 119 — 210 — 333 - بەتلەر).

ئۆزبېكىستان فارابىشۇناس ئالىمى، پەلسەپە پەنلىرىنىڭ دوكتورى مۇزەپپەر مەھەممەدىن خەيرۇللايۇۋ ئۆزىنىڭ «فارابىى دەۋرى ۋە تەلىماتى» ناملىق كىتابىدا: «سىر دەريا بويىدىكى فاراب شەھىرىدە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان تۈرك قەبىلىلىرىدىن قارلۇق ۋە ئوغۇزلار ياشىغان»، «فاراب تۈركلىرى قارلۇق ۋە ئوغۇزلاردىن تەشكىل تاپقانىدى» دېگەن. مەھمۇد قەشقىرى: «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئۇيغۇرچە، 1 - توم، 365 - بەتتە، karaquk سۆزىگە بېرىلگەن ئىزاھاتتا: «بۇ فاراب شەھىرىنىڭ نامى بولۇپ، ئوغۇز شەھەرلىرىدىن بىرىدۇر» دەيدۇ. شۇ نەرسىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، تۇرانىي — تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە ئۇيغۇرلار — ئوغۇزلار ئەڭ قەدىمىي ئۇلتۇراقلاشقان خەلق بولۇپ، ئۇيغۇر دېگەن نام ئوغۇز (غۇز) قەبىلىلىرى ئىتتىپاقىنىڭ نامىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ قەبىلىلەر تەڭرى تاغلىرىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىدا، ئالتاينىڭ شەرقىي ۋە جەنۇبىدا، يەتتە سۇ ۋە پەرغانە رايونلىرىدا ياشىغان. ئۇيغۇرلار «توققۇز ئوغۇز» دەپمۇ ئاتالغان. فارابى مانا شۇ ئۇيغۇر قارلۇقلىرىدىن ئىدى.

ئاتاقلىق جۇڭگو ساياھەتچىسى جاڭ چيەن ۋە گېنېرال لىي گۇاڭلىينىڭ مىلادىدىن ئىلگىرى ئوتتۇرا ئاسىياغا ۋە يەتتە سۇغا قارىتا ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىگە ئائىت پاكىتـلار بىلەن ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنىنىڭ شەرققە قىلغان يۈرۈشىدە «خۇد خور»لار بىلەن بولغان ئۇرۇشى① توغرىسىدىكى يازما ماتېرىياللار شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى، ئىككى دەريانىڭ جەنۇبىي (ئامۇ — جەيخۇن دەريا ۋادىسى جەنۇبىي) بىر رايون سۈپىتىدە قەدىمكى سوغدىستان، باكتېرىيە ئىدى؛ ئىككى دەريانىڭ شىمالى (سىر — سەيخۇن دەريا ۋادىسىنىڭ شىمالى) ۋە يەتتە سۇ رايونى جەڭگىۋار تۈركىي خەلقلەر ياشىغان رايون ئىدى. ئىككى دەريانىڭ ئارىسى ئۆز ئىچىدىن پەرغانە (جۈملىدىن ئىسسىق كۆل) ۋە ئارال دېڭىزىنىڭ شەرقىي جەنۇبىي رايونلىرىغا بۆلۈنگەن. يەتتە سۇ، پەرغانە ۋە قەشقەر دائىرىسىدە تۈركىي خەلقلەرنىڭ قىپچاق تىل گۇرۇپپىسىدىكى قەبىلىلەر ياشىغانىدى②. ئاخمانىلار سۇلالىسىگە قەدەر بولغان ئىراننىڭ كياندىتلار شاھى كەيخىسراۋ بىلەن جەڭ قىلغان تۇران شاھى ئەفراسىياپ ھەققىدىكى رىۋايەتلەرمۇ بۇنى ئۇقتۇرۇپ بېرىدۇ. دېمەك، فاراب ئۇيغۇر — ئوغۇز، ئۇيغۇر قارلۇق شەھىرى ئىدى.

2. مەھمۇد قەشقەرى ۋە ئۇنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»

ئەرەب - پارس ئەدەبىياتىدا مەھمۇد قەشقەرى ھەققىدە ھېچقانداق مەلۇمات يوق. نېمىس ئالىمى مارتىن هارتمان: «ئەرەب - پارس ئالىملىرىنىڭ مەھمۇد ھەققىدە ھېچنەرسە

① مەھمۇد قەشقىرى: «دىۋان لۇغەت تۈرك»، 1 - توم، ئۇيغۇرلار قىسمى.

② «سوۋېت چوڭ قامۇسى»، «تۈركىي تىللار» قىسمى.

يازمىغانلىقىدىن ئەپسۇسلىنىمەن» دېگەنىدى. مەھمۇد ھەققىدە مەھمۇدنىڭ ئۆزىنىڭ «دىۋان» دېگەن ئەسىرىدىنلا بەزى مەلۇماتلارنى ئالغىلى بولىدۇ.

دىۋاننىڭ مۇقەددىمىسىدە ھەمدۇ - سانادىن كېيىن مۇھەممەدنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى يازغان. مەھمۇدنىڭ مۇچەل ھەققىدە يازغانلىرىدىن شۇنى بىلگىلى بولىدۇكى، بۇ كىتاب ھىجرى 464 - يىلى جامادىيەل ئەۋۋەل ئېيىدا يېزىلىپ، 4 يىلدىن كېيىن جامادىيەل ئاخىرىدا پۈتكەن.

مەھمۇد كىتابىنى مىلادى 1070 — 1074 - يىللىرى يېزىپ تۈگەتكەن. دىۋاندا «بارساغان» شەھىرى توغرىسىدىكى ئىزاھاتتا «بۇ شەھەر مەھمۇدنىڭ ئاتىسىنىڭ يۇرتىدۇر» دېيىلگەن. بۇ ھەقتە يەنە مۇنداق رىۋايەت بېرىلگەن: بىرى، بۇ شەھەرنى ئۇيغۇر بەگلىرى سالدۇرغاچقا ئۇنىڭ ئىسمىنى ئۇيغۇر بەگلىرى يىللىقچىسىنىڭ نامىغا قويغان، دېيىلگەن؛ يەنە بىرى، ئەفراسىياپ ئوغلىنىڭ ئىسمىغا قويۇلغان، دېيىلگەن ۋە ھەقىقەتەن ئۇنىڭ شۇنداق ئوغلى بارلىقى رىۋايەت قىلىنغان.

مەھمۇدنىڭ ئاتىسى بارساغانلىق. مەھمۇد ئوپال توغرىسىدا ئىزاھ بەرگەندە «قەشقەر يېنىدىكى بىزنىڭ يېزىمىز» دېگەن. يەنە «ئازاق بىزنىڭ يۇرتىمىز» دەيدۇ. دېمەك مەھمۇدنىڭ يۇرتى قەشقەر، ئۇ ئوپالدا تۇغۇلۇپ، ئازاقتا چوڭ بولغان. مەھمۇد ئۆزىنىڭ قەبىلە تەۋەلىكى توغرىسىدا «مەن ئەڭ ئاسىلىق قەبىلىدىن» دەيدۇ. قاراخانىلارنىڭ ئاساسىي قەبىلىسى بارتولد بىلەن ھارتماننىڭ پىكرىچە «قارلۇقلار»، لېكىن يەنە باشقا تۈركولوگلاردىن ئەھمەت زەكى ۋەلىدىنىڭ ئېيتىشىچە، «ياغما قەبىلىسى» دېيىلىدۇ. بىز مانا شۇ كېيىنكى پىكىرگە قوشۇلىمىز. چۈنكى، مەھمۇد خان جەمەتىدىن ئىدى. قاراخانى-لارنىڭ خانلىرى ياغمىلاردىن چىققانىدى؛ قارلۇقلار قاراخانىلار دەۋرىدە خانلىقنىڭ يۇقىرى رەھبەرلىك گۇرۇپپىسىدا يوق ئىدى. ئۇ قاراخانىلارغا تەۋە ئايرىم يابغۇلۇق بولۇپ تۇراتتى. «ھۇدۇدۇل ئالەم» نىڭ نامەلۇم ئاپتورىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، «قەشقەر-دىن تارتىپ پەرغانىغىچە ياغمىلار ياشىغان».

مەھمۇد قەشقەرى قارلۇقلار ھەققىدە ئازراق، ياغمىلار ھەققىدە كۆپرەك سۆزلەيدۇ. مەسىلەن، «مەن بۇ سۆزنى ياغمىلاردىن ئىشىتتىم» دەيدۇ. بۇنىڭدىن مەھمۇد ياغما قەبىلى-سىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ. ئۇ: «مەن ئۇلارنىڭ ئەڭ سۆزمەنلىرىدىن، پىكرىنى ئەڭ روشەن ئىپادىلەيدىغانلىرىدىنمەن» دەيدۇ. ياغما توققۇز ئۇيغۇرلارنىڭ بىرى① جۇڭگو تارىخىدا توققۇز ئۇيغۇرلار:

1) ياغلىقار (药罗葛)؛
2) قۇتىغۇر (胡咄葛)؛
3) تۇرلاۋىيۇر (咄罗勿)؛
4) بۇقاسىر (貊歌息讫)؛
5) ئاۋچاغ (阿勿嘀)؛
6) ھازار (葛萨)؛
7) خوغۇرسۇ (斛温素)؛
8) ياغما (药勿葛)؛

① ياغمىلار توققۇز ئوغۇزلارنىڭ بىرى، ئۇلارنىڭ خانى توققۇز ئوغۇز خانلىرى بىلەن بىر ئۇرۇغ («ھۇدۇدۇل ئالەم» 95 - بەت).

9) ئاياۋىر (奚耶勿) دەپ كۆرسىتىلگەن①

مەھمۇد ئۇيغۇرلارنى «ئەڭ ئەشەددىي كاپىرلار» دەپ قارىسىمۇ، لېكىن يەنە ئۇلارنى «ئەڭ ئۇستا مەرگەنلەر» دەپ يازىدۇ. بۇ خىل دىنىي جەھەتتىكى قارىسىمۇ قارشىلىق ۋە ئۇنىڭغا قوشۇلغان ئىنتايىن روشەن مەدھىيە تەلەپپۇزى قارىماققا بىر تۇرلۇك زىددىيەتلىك ھادىسە بولۇپ كۆرۈنسىمۇ، لېكىن ئاپتور دىۋاندا ئۇيغۇرلارنى يەنىلا كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئورۇنغا قويۇپ خېلى كەڭ سۆزلىگەن. كېيىنكى بىر مۇنچە ماددىلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي ۋە مەدەنىي تۇرمۇشى، ئۆرپ - ئادىتى، تارىخىي ئەنئەنىسى قاتارلىق جەھەتلەردە ئالاھىدە توختالغان. شۇ نەرسە دىققەتنى جەلپ قىلىدۇكى، دىۋاندا نۇرغۇن ئەپ- سانە ۋە رىۋايەتلەر سۆزلەنگەن، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھەتتا چۈشىنىپ بولمايدىغان دەرىجىدە سىرلىق، لېكىن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىي ئەنئەنىلىرى جەھەتتىكى بايانلاردىن ئاساسەن شىمالىي قۇدلۇقتىكى ئۇرخۇن - ئۇيغۇر خانلىقى تارىخىنىڭ ئىزلىرىنى تاپقىلى بولىدۇ. دىۋاندا بۇ ھەقتە ئاپتور ئىنتايىن چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن توختىلىدۇ. بۇنىڭغا دىققەت قىلغان ئادەم شۇنى چۈشىنىۋالىدۇكى، دىۋاندا ئاپتور ئوتتۇرىغا قويغان 20 تۈرك قەبىلىسى ئىچىدە «ئوغۇز»لار بىلەن «ئۇيغۇر»لار ئەڭ مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. مەسىلەن، ئۇ دىۋاننىڭ «ئۇيغۇر»لار ماددىسىدا② : «ئۇيغۇر بىر ئەلنىڭ ئىسمى. ئۇنىڭ 5 شەھىرى بار. بۇ شەھەرلەرنى زۇلقەرنەيىن تۈرك خاقانى بىلەن پۈتۈم تۈزگەندىن كېيىن سالدۇرغانىكەن.»

«ماڭا مۇھەممەد چاقىر تونقاخان ئوغلى نىزامەددىن ئىسرافىل توغان تېكىن ئۆز ئاتىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپ مۇنداق دېگەنىدى: «زۇلقەرنەيىن ئۇيغۇر ئېلىگە يېقىنلاشقاندا، تۈرك خاقانى ئۇنىڭغا قارشى 4000 ئادەم ئەۋەتكەن. ئۇلارنىڭ قالپاقلىرىنىڭ قاناتلىرى لاچىن قاناتلىرىغا ئوخشايدىكەن. ئوقنى ئالدىغا قانداق ئاتسا، كەينىگىمۇ شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن ئاتىدىكەن. زۇلقەرنەيىن بۇلارغا ھەيران قاپتۇ ۋە «اينان خزخرند (inan huz hurənd)، بۇلار باشقىلارغا مۇھتاج بولماي، ئۆز ئوزۇقنى ئۆزى تېپىپ يەيدىغانلار ئىكەن؛ بۇلارنىڭ قولىدىن ئوۋ قېچىپ قۇتۇلمايدۇ، قاچان خالىسا، شۇ چاغدا ئېتىپ يېيەلەيدىكەن» دەپتۇ. شۇندىن باشلاپ بۇ ئەل «خزخر» دەپ ئاتىلىپتۇ......» دەيدۇ.

مەزكۇر ئەلنىڭ شەھەرلىرى ئۈستىدە توختۇلۇپ، «بۇ ئەلدە بەش شەھەر بار، ئۇنىڭ خەلقى ئەڭ ئەشەددىي كاپىر، ئۇستا مەرگەنلەردۇر. بۇ شەھەرلەر: سلمى sülmi — سولمى، بۇنى زۇلقەرنەيىن سالدۇرغان؛ قوچو koqu — قوچو، جنبلق qanbalik — چانبالىق؛ بيش بلق bəx balik — بېشبالىق؛ ينكى بلق yangi balik — ياڭى بالىق» دەپ يازىدۇ.

بۇ خاتىرىلەردىكى شەھەر ناملىرىدىن قارىغاندا، بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان ئۇيغۇر دۆلىتى

① «كونا تاڭنامە» 195 - جىلد «ئۇيغۇرلار تەزكىرىسى».

② «دىۋان لۇغەت تۈرك»، ئۇيغۇرچە، 1 - توم، 151 - بەت.

چىقۇم «قوچۇ» نى كۆرسىتىدۇ. بۇ قىرچۇ بىلەن بېشبالىقنى مەركەز قىلغان ئۇيغۇر — ئىدىقۇت دۆلىتىدۇر. 10 ـ ئەسىردە ئۆتكەن جۇڭگو سۇڭ سۇلالىسى ئەلچىسى ۋاڭ يەندې قوچۇ دۆلىتىدە «ئۇيغۇرلار ئىنتايىن كۆپ» دېگەن.① قوچۇ ئۇيغۇرلىرى توغرىسىدا جۇڭگو ۋە چەت ئەل تارىخلىرىدا ناھايىتى كۆپ ۋە ئېنىق خاتىرىلەر بار. «ھۇدۇدۇل ئالەم»، «دوسان موڭغۇل تارىخى» قاتارلىق كىتابلاردا قالدۇرۇلغان بۇ ھەقتىكى خاتىرىلەر بىلەن جۇڭگو تارىخ كىتابلىرىدىكى خاتىرىلەر بۇنى ئىسپاتلايدۇ.

بەش شەھەرنىڭ ئورنىمۇ ئېنىق كۆرسىتىلگەن. «سۇلمى» شەھىرى گېڭ شىمىڭ ۋە جاڭ گۇاڭدا يولداشلارنىڭ ئېنىقلىشىدىن قارىغاندا، ھازىرقى قارا شەھەر بولسا كېرەك②؛ قوچۇ — قارا خوجىدۇر؛ چانبالىق — سانجىدۇر؛ يېڭى بالىق بولسا، «جۇڭگو تارىخ خەرىتىلىرى توپلىمى» دا ھازىرقى ماناس ناھىيىسى ئىچىگە كىرگۈزۈلگەن؛ بېشبالىق دېگەن نام 8 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمى، ئورخۇن دەريا ۋادىسى بويىدىكى «بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى» دا كۆرۈلىدۇ. تاشنىڭ «شەرق» (28 ـ) قۇرىدا «مەن (بىلگە قاغان ئۆزى — نەقىل كەلتۈرگۈچىدىن) 30 يېشىمدا، بېشبالىققا يۈرۈش قىلىپ، 6 قېتىم ئۇرۇشتۇم..... ئۇلارنىڭ ئەسكەرلىرىنى تامامەن يوق قىلدىم»③ دەيدۇ.

«بالىق» تۈركچە سۆز بولۇپ، شەھەر دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. دېمەك، بېشبالىق 5 شەھەر دېگەن سۆز. دىۋاندا مەخسۇس بىر ماددىدا «بالىق» سۆزىنى چۈشەندۈرۈپ، «بالىق» ئىسلام دىنىدىن ئىلگىرى تۈرك ۋە ئۇيغۇرلاردا شەھەر ۋە قەلئەلەرنى كۆرسىتەتتى، دېيىلگەن. بۇ يەردە ئاپتور ئىسلامدىن ئىلگىرىكى تۈرك ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ شەھەرنى «بالىق» دەپ ئاتىغانلىقىنى ئېنىق كۆرسەتكەن. بۇنى قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى ۋە شىمالىي قۇملۇقتىكى ئورخۇن — ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن بىۋاسىتە باغلاپ قارىساق، ئاپتور ئۇيغۇر خانلىقلىرىنىڭ تارىخىي ئەنئەنىلىرى بىلەن ناھايىتى تونۇش ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز.

دىۋاندىكى تىل ماتېرىياللىرىدىن قارىغاندا، ئۇيغۇرلار مەھمۇدنىڭ نەزىرىدە قانچىلىك مۇھىم ئورۇندا تۇرغانلىقىنى تېخىمۇ بىلىۋالالايمىز. قاراخانىلار تېررىتورىيىسىدە ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخ تەرەققىياتىغا كۆرسەتكەن تەسىرى ئىنتايىن چوڭ. دىۋانغا كىرگۈزۈلگەن سۆزلەر جۇڭگو مىڭ سۇلالىسى ۋاقتىدىكى «ئىدىقۇت سۆزلۈكى» دىكى سۆزلەر بىلەن ئۇيمۇ ئوخشاش. مەسىلەن، «دىۋان» ئۇيغۇرچە، 1 ـ توم، 43 ـ بەتتە، ئۋ — əw (ئۆي)؛ 426 ـ بەتتە، قر — kur (بەلباغ)؛ 539 ـ بەتتە، قاغون — kaɑun (قوغۇن)؛ 467 ـ بەتتە، بقير — bakir (مىس)؛ 469 ـ بەتتە، تور — tavar (تاۋار)، 80 ـ بەتتە، اكز — ɵguz، (دەريا)؛ 62 ـ بەتتە، اود — od (ۋاقىت) دېيىلگەن؛ جۇڭگو مىڭ سۇلالىسى ۋاقـ

① «سۇڭ سۇلالىسى تارىخى» 490 ـ جىلد، «قوچۇ».

② «تارىخ تەتقىقاتى» 1980 ـ يىل، 2 ـ سان، گېڭ شىمىڭ، جاڭ گۇاڭدا ماقالىسى: «سۇلمى شەھىرى توغرىسىدا تەتقىقات».

③ «مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتى» مىللەتلەر تىلى فاكۇلتېتى تۈزگەن «قەدىمكى تۈرك يازما ماتېرىياللىرىدىن تاللانمىلار»، 1 ـ قىسىم.

تىدىكى «ئىدىقۇت سۆزلۈكى» (14 - ئەسىر ئاخىرلىرىدا تۈزۈلگەن) 44 - بەتتە، əw (ئۆي)، 47 - بەتتە، kuur (بەلۋاغ)، 37 - بەتتە، kaqun (قوغۇن)، 48 - بەتتە، bakir (مىس)، 47 - بەتتە tawar (تاۋار)، 35 - بەتتە، ɵt (ۋاقىت)، 34 - بەتتە، ɵguz (دەريا) دېيىلگەن. دىۋاندىكى سۆزلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا، بولۇپمۇ قەشقەر، خوتەن، قۇمۇل ۋە لوپنۇر شىۋىلىرىدە ھېلىمۇ قوللىنىلماقتا، شۇنىڭدەك تۈركى تىلدا سۆزلىشىدىغان باشقا مىللەتلەر تىلىدىمۇ ساقلانماقتا. بىز تۆۋەندە يولداش نىغمەت مىڭجاننىڭ «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» 82 - يىل، 2 - سانىدىكى «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نىڭ «ھازىرقى زامان قازاق تىلى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى توغرىسىدا» ناملىق ماقالىسىدا بېرىلگەن دىۋاندىكى سۆزلەرنىڭ باشقا تۈركى تىلدا سۆزلىشىدىغان مىللەتلەر تىلى بىلەن سېلىشتۇرمىسىنى كەلتۈرۈپ ئۆتىمىز.

دىۋاندا	ئوقۇلۇشى	ئۇيغۇر	قازاق	قىرغىز	ئالتاي	ئۆزبېك	تاتار	تۈركمەن
تاغ	taoq	taoq	taw	too	tuw	taoq	taw	daaoq
قوي	koy	koy	koy	koy	koy hoy	koy	kuwy	koyin
بلدو	badta	qalta	balta	balta	baldi pali	balta	balta	palta
كشي	kixi	kixi	kisi	kixi	kiji kizi	kyxy	kixi	adam
اتك	ətük	ɵtük	ĕtik	ɵtik	edik	etik	iytik	ədik
اردك	ürdək	ɵrdək	üyrêk	ɵrdek	ɵdurək	ürdak	ürdək	ɵɵrrdek

ئەلۋەتتە، ھازىرقى تۈركى تىللار بىلەن مەھمۇد قەشقەرىنىڭ دىۋانى ئارىلىقىدا 900 يىلدىن ئوشۇق تارىخىي تەرەققىيات جەريانى بار. مۇشۇ بىر تارىخىي دەۋردە بۇ تىللار ئۆزىنىڭ بېشىدىن تۈرلۈك زامانلارنى، نۇرغۇنلىغان بىرىكىش ۋە ئايرىلىشلارنى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ سان - ساناقسىز باسقۇچلىرىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، بۈگۈنكى كۈنگە يېتىپ كەلگەن. شۇڭا بۇ تىلدىكى ھادىسىلەرنىڭ ھەممىسىمۇ دىۋاندىكى بىلەن ئوپمۇ ئوخشاش بولىۋەرمەيدۇ. بۇ، ئەلۋەتتە، تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەر ھادىسىسى. شۇنداق ئىكەن، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن تۈركى تىلدا سۆزلىشىدىغان 7 مىللەتنىڭ ھازىرقى تىلىنى دىۋاندىكى 6 سۆزگە سېلىشتۇرىدىغان بولساق، «دىۋان» تىلىغا ئەڭ يېقىن تىل ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ئىكەنلىكىنى بايقايمىز①.

لېكىن بەزى ئالىملىرىمىز قازاق خەلقىنىڭ 10 - ئەسىردىكى تىلى بىلەن 14 -

① نىغمەت مىڭجان: «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» نىڭ ھازىرقى زامان قازاق تىلى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى توغرىسىدا غا قاراڭ. «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» 82 - يىل، 2 - سانىغا بېسىلغان.

ئەسىردىكى سۆزنى سېلىشتۇرساق، مەھمۇد قەشقەرىنىڭ تىلى بىلەن 14 - ئەسىردىكى سۆزلەر تۇرماق، بۈگۈنكى سۆزلىرىمىزنىڭمۇ ھېچقانچە پەرقى يوق ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ، دەيدۇ ۋە تۆۋەندىكى مىسالنى كەلتۈرىدۇ.

مەھمۇد قەشقىرى بويىچە:

تۇغدى يارلىق يۇلدۇزى
تاغلار سۈيى ئاقىشتى
كۆكشىل بۇلۇتلار ئەرشىدى
سىغىر، بۇقا مۈگراشۇر
قانچە يەر بار بەلگۈسىز.

قازاق خەلق جىرلىرىنىڭ تىلى بويىچە:

تۇۋدى جارىق جۇلدىزى
تاۋلار سۇۋى ئاغىستى
كوكشىل بۇلۇتتار ئورلەدى
سيىر، بۇقا مۈگرەستى
قانشا جېر بار بەلگىسىز ①

يۇقىرىدىكى ئىككى تېكىستنى سېلىشتۇرساق، بۇنىڭدا پەقەت «كۆكشىل» دېگەن سۆزلا قازاقچىغا ئوخشاپ قالىدۇ، (ئۇيغۇرچىدا ھازىر كۆكشى دېيىلىدۇ) قالغان سۆزلىرى پۈتۈنلەي دېگۈدەك ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا ئوخشايدۇ. «ئەرشىدى» سۆزى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا «ئەرش» دېيىلىدۇ. «سىغىر» سۆزى ھازىرقى تۇرپاندا «سىگىر»، غۇلجىدا «سىيىر» دېيىلىدۇ. قالغان سۆزلىرى توغرىسىدا سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى بولمىسا كېرەك. ئۇنى ھازىرقى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلماستىنلا ئىشلىتىشكە بولىدۇ. دېمەك، «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئۇيغۇر (خاقانىيە) تىلى ئاساسىدا تۈزۈلگەندۇر.

مەھمۇد قەشقەرى قەشقەردە ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇ شۇ دەۋردىكى پەننى، دىنىي ئىلىمدا كامالەتكە يەتكەن. ئۇ پارس تىلى، ئەرەب تىلىنى مۇكەممەل بىلگەن. «دىۋان»نى ئەرەب تىلىدا ئىزاھلىغان. ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ كامالەتكە يەتكەن ئالىمىدۇر.

مەھمۇد قەشقەرى ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنى ئۆتكۈزگەن باغدات شەھىرى ئابباس خەلىپىلىكى سەلجۇق تۈرك سۇلتانلىقىنىڭ ھاكىمىيىتى تۇرغان چاغدا سەلجۇقلارنىڭ پايتەختى بولغان ۋە ئەرەبلەر بىلەن تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ئۆزئارا ئۇچرىشىشى ۋە تەسىر كۆرسىتىشى قاتارلىق جەھەتلەردە مۇھىم ئورۇن تۇتقان. شۇڭا تۈرك تىلى مەھمۇد قەشقەرى ئۆزى ئېيتقاندەك «ئەرەب تىلى بىلەن

① «بولانتاي دوسجان: «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى، 82 - يىل، 4 - ساندا «قازاق تىلىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە ئۇنىڭ بەدىئىي ئەدەبىياتتىكى رولى» دېگەن ماقالىگە قاراڭ.

Altunoq

بەيگىگە چۈشكەن» ۋە ئورنى كۆتۈرۈلگەن. شۇڭا ئەرەب تىلىدا سۆزلىشىدىغانلارنىڭ تۈرك تىلى ئۆگىنىشكە ئېھتىياجى چۈشكەن. تىل جەھەتتىن ئۆزئارا چۈشەنچە ھاسىل قىلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغان. مەھمۇد قەشقەرى شۇ زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن تۈركىي تىللارنىڭ بۇ زور قامۇسىنى يېزىپ چىققان.

مەھمۇد دىۋاندا، «مەن ئۇلارنىڭ شەھەر - يېزىلىرىنى كېزىپ تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ تىللىرىنى پۇختا ئۆگىنىپ، رەتلەپ چىقتىم» دەيدۇ. ئۇ ئىلىم تەھسىل قىلغاندىن كېيىن، يېزىمۇ يېزا، شەھەرمۇ شەھەر يۈرۈپ، تۈركىي قەبىلىلەرنىڭ تىلىنى ئېنىقلاپ چىققان. ئۇ، تۈرك، تۈركمەن، ئوغۇز، چىگىل قەبىلىلىرى ياشىغان جايلارنى — قەشقەردىن ۋولگا بويلىرىغىچە كېزىپ، ئاندىن باغداتقا بارغان.

مەھمۇد «ئۇيغۇر» دېگەن سۆزگە مۇنداق ئىزاھ بېرىدۇ: «تۈرك شەھەرلىرىنى سامانىلار قولىدىن ئالغان ۋە بىزنىڭ ئاتا - بوۋىمىز بولغان بەگنى بەھرى دەپ ئاتايدۇ». بۇنىڭدىن ھارۇن بۇغراخان، ئىلىكخانىلار مەھمۇدنىڭ بوۋىسى ئىكەنلىكى ئېنىقلىنىدۇ. دېمەك، مەھمۇد قەشقەرى خان جەمەتىدىندۇر. مەھمۇد: «كىتابنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن مۇھەممەد ئوغلى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللاغا ئارمۇغان قىلدىم» دەيدۇ.

«دىۋان» 11 - ئەسىر تۈركىي تىللىرىنىڭ تۇنجى لۇغىتىلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى بىزنى ھازىرقى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا ئائىت مول ماتېرىيال ۋە بىلىم بىلەن تەمىنلەيدىغان زور بىر ئېنسىكلوپېدىيە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ھازىرقى دۇنيادا ساقلانغان «دىۋان» نىڭ قولىيازمىسى ئۇنىڭ بىردىنبىر قولىيازمىسى بولۇپ، بۇ مەھمۇدنىڭ ئۆز يازمىسى ئەمەس. بۇ قولىيازمىنى سۈرىيىلىك مەھمۇد ئەبابەكرى دېگەن كىشى مەھمۇد قەشقەرىدىن 200 يىل كېيىن كۆچۈرۈپ قويغان. بۇ قولىيازمىنى 1 - دۇنيا ئۇرۇشى ۋاقتىدا، 1916 - يىلى ئىستانبۇلدا ئىلگىرىكى مالىيە مىنىستىرى ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بىر كىشى بۇرھان دېگەن كىتابپۇرۇشقا 36000 لىراغا سېتىپ بېرىشنى ئۆتۈنىدۇ. كىتابنى رىفئەت دېگەن كىشى سېتىۋېلىپ ئۆز كىتابخانىسىدا ساقلايدۇ. كېيىن سەدرى ئەزەم (تۈركىيىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى باش مىنىستىرى) كۆپ تازىم - سالاملار بىلەن رىفئەتنى كۆندۈرۈپ بۇ كىتابنى مەتبۇئاتتا باستۇرىدۇ. مۇھەممەد ئابابەكرى دېگەن كىشى كىتابنى كۆچۈرۈپ مەتبەئەگە تەييارلايدۇ. ھازىر كىتاب ئىستانبۇل دۆلەت كىتابخانىسىدا ساقلانماقتا.

«دىۋان» ئەرەبچە ئۆز ئەينى بويىچە كۆچۈرۈلۈپ نەشر قىلىنغاندىن كېيىن ياۋروپادا نۇرغۇن ئالىملار بۇ كىتابنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشتى. بېسىم ئاتالاي «دىۋان» نى ئەرەبچىدىن تۈركچىگە تەرجىمە قىلغان. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئەزەربەيجان پەنلەر ئاكادېمىيىسى خالىد سەيىد باشچىلىقىدا 30 - يىللاردا ئەزەربەيجان تىلىغا تەرجىمە قىلىشنى باشلىغان. ئۆزبېكىستاندا سالىھ مۇتەللىپوۋ «دىۋان» نى ئۆزبېكچىگە تەرجىمە قىلغان. ياپونىيىدە بولسا، خويافۇ ياپونچىغا تەرجىمە قىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا بۇ كىتاب ھەققىدە ئىنگلىزچە، نېمىسچە، فرانسۇزچە تەتقىقات ماتېرىياللىرى ئىشلەنگەن.

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «دىۋان لۇغەتىت تۈرك» ناملىق بۇ بۈيۈك ئەسىرى قاراخانىلار

دەۋرىدىن بىزگە قالدۇرۇلغان مەدەنىي مىراسى بولۇپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇ يەنە ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي خەلقلىرىنىڭ ئۇزاق تارىخىي ئۆتمۈشى توغرىسىدىكى زور بىر تارىخىي ھۆججەتتۇر.

3. يۈسۈپ خاس ھاجىپ ۋە ئۇنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرى

قاراخانىلار دەۋرىدىكى يەنە بىر چوڭ يىرىك ئەسەر يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق ئەسىرىدۇر. مۇئەللىپنىڭ ھاياتى توغرىسىدا يېتەرلىك مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز. ئەسەرنىڭ ئۆزىدىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا ئۇنىڭ مۇئەللىپى بالاساغۇنلۇق يۈسۈپ ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ.

بەدىئىي ئەدەبىياتىمىزنىڭ جانلىق نەمۇنىسى، ئۇيغۇر ئىدىئولوگىيە ۋە مەدەنىيەت-سەنئەت ھاياتىنىڭ ئەڭ كونا يادىكارلىقى «قۇتادغۇ بىلىك» بۈنىڭدىن ئازغىنە كەم 1000 يىللار ئىلگىرى يېزىلىپ، 19-ئەسىردىن باشلاپ ئىلىم دۇنياسىغا تونۇلغان بولسىمۇ، لېكىن، بىز تېخى يېقىندا! بۇ قىممەتلىك تارىخىي مىراسىمىز بىلەن تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇق.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ بالاساغۇندىن قەشقەرگە كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن، مەزكۇر ئەسەرنى يېزىپ تۈگىتىپ (1069 — 1070) قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ 2-خاقانى بۇغرا قاراخان ئەبۇ ئەلى ھەسەن بىننى سۇلايمانغا تەقدىم قىلغان①. تاۋغاچ سۇلايمان بۇغراخان ئۇنىڭ بۇ ئەمگىكىنى قەدىرلەپ ئۇنىڭغا «خاس ھاجىپ»لىق ئۇنۋانىنى بەرگەن. ئەسەرنىڭ بەزى بابلىرىدىكى ياشلىققا ئېچىنىپ، قېرىلىقتىن شىكايەت قىلغىنىغا قارىغاندا، ئاپتورنىڭ بۇ ئەسەرنى خېلى ياشىنىپ قالغان ۋاقتىدا يازغانلىقى بىلىنىدۇ.

يارۇق يازدىم ئېردىم تۈمەن تۈچە جەگلىگ،
خازانىمۇ تۈشۈتتۈم، قامۇغنى قۇرۇتتۇم.
قايىن تەگ بۇدۇم ئەردى ئوقتەگ كۈنى يۈز،
ياتەگ ئەگرى بولدى ئەگىلدىم تۈگەتتىم.

(قىينىدەك مۇستەھكەم ئىدىم، ئوقتەك تۈز ئىدىم،
يادەك ئەگرى بولۇپ، پۈكۈلدۈم ئېگىلىپ.)

بىزگىچە «قۇتادغۇ بىلىك»نىڭ ئۈچ نۇسخىسى يېتىپ كەلگەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە دۇنياغا دەسلەپ مەلۇم بولغىنى — ھىرات نۇسخىسى بولۇپ، ھىراتتا كۆچۈرۈلگەنلىكى

① «قۇتادغۇ بىلىك» پەرغانە نۇسخىسى. 17 - بەت.

ئۇچۇن «ھىرات نۇسخىسى» دەپ، ۋېنا كۇتۇپخانىسىدا ساقلانغانلىقى ئۇچۇن «ۋېنا نۇسخىسى» دەپ ئاتالغان. بۇ نۇسخا ئەرەب ھەرپى بىلەن كۆچۈرۈلگەن نۇسخىدىن ئۇيغۇر ھەرپى بىلەن كۆچۈرۈپ ئېلىنغان. كۆچۈرۈلۈش ۋاقتى «قۇتادغۇ بىلىك» يېزىلغان ۋاقتتىن 370 يىل كېيىن. بۇ نۇسخا باشتا توكات ۋىلايىتىگە، ئاندىن 1474 - يىلى ئىستانبۇلغا كىرگەن. ئاۋستىرىيىلىك شەرقشۇناس ھاممىر يۇرگىستال ۋېناغا ئېلىپ بېرىپ ۋېنا كىتابخانىسىغا تاپشۇرغان. ۋېنگىرىيە ئالىمى ئارمىن ۋامبېرى، رۇس ئالىمى رادلوۋ 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ ئۇنى پارچىلاپ تەرجىمە قىلىپ دۇنياغا ئېلان قىلغان.

ئىككىنچى نۇسخىسى پەرغانە نۇسخىسى بولۇپ، بۇ ئەڭ تولۇق ۋە ئەڭ ئىشەنچلىك نۇسخىدۇر. بۇ نۇسخىنى 1914 - يىلى زەكى ۋەلىدى نەمەنگاندىن تېپىپ، ئۇنىڭ ئۈستىدە بىرئاز ئىشلىگەن. شۇڭا بۇ نۇسخىنى «نەمەنگان نۇسخىسى» دەپمۇ ئاتايدۇ.

ئۈچىنچىسى مىسىر نۇسخىسى بولۇپ، 1896 - يىلى قاھىرىدىكى خىدىۋ (سۇلتانلىق) كۇتۇپخانىسىنىڭ شۇ چاغدىكى مۇدىرى مورتىز تەرىپىدىن كۇتۇپخانە كىتابلىرىنى رەتلەشتە قەغەز پارچىلىرى ئارىسىدىن تاپقان ۋە بۇنىڭ پارچىلىرىنى تېپىپ رەتلىگەن.

«قۇتادغۇ بىلىك» چوڭ ھەجىمدىكى (13000 مىسرادىن ئارتۇق) دىداكتىك داستان. لېكىن ئۇنىڭدا يەنە باشقا تەلىم - تەربىيىۋى ئېلېمېنتلار، ئالىي تىلەك - غايىلارمۇ بار. بۇنىڭدا ئاپتور، ئاساسەن، دۆلەتنى باشقۇرۇش يوللىرىنى ۋە ئۆزىنىڭ پەلسەپىۋى ھەم ئەخلاق قاراشلىرىنى ئۆزىگە خاس بىر بەدىئىي ئۇسۇلدا، يەنى سىمۋوللۇق ئوبرازلار ۋاسىتىسىدا، كۆركەم ئەدەبىي تىل بىلەن بايان قىلىدۇ. ئەسەردە تاللاپ ئېلىنغان ئوبرازلار: پادىشاھ كۈن تۇغدى — ئادالەت ۋە قانۇنغا، ۋەزىر ئايتولدى — بەخت - سائادەتكە، ۋەزىرنىڭ ئوغلى ئۆگدۈلمىش — ئەقىل - ئىدراككا، ۋەزىرنىڭ قېرىندىشى — ئوزغۇرمىش بولسا، قانائەتكە سىمۋول قىلىنىپ، ئەسەر باشتىن - ئاخىر مانا شۇ 4 شەخس ئوتتۇرىسىدىكى سوئال - جاۋاب ۋە مۇنازىرە بىلەن تەرەققىي قىلىدۇ. بىز مانا شۇ سوئال - جاۋاب ۋە مۇنازىرىلەردىن ئاپتورنىڭ دۇنيا قارىشى (پەلسەپە ۋە ئەخلاق قارىشى) ئۈستىدىلا چۈشەنچىگە ئىگە بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئەينى زاماندىكى قاراخانىلارنىڭ دۆلەت تۈزۈلۈشى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى توغرىسىدا قىممەتلىك ماتېرىيالغا ئېرىشەلەيمىز. ئەسەرنىڭ تارىخىي قىممىتى مانا شۇ يەردە.

«قۇتادغۇ بىلىك» ئۆز زامانىسىدا، دۆلەت باشقۇرۇشنىڭ ئوبدان قوللانمىسى سۈپىتىدە شۆھرەت قازانغان. ئۇنىڭ مۇنداق شۆھرەت قازىنىشى سەۋەبسىز ئەمەس. چۈنكى، بۇ ئەسەردە ئۆز زامانىسىغا نىسبەتەن ئەڭ ئىلغار دۆلەت باشقۇرۇش ئۇسۇلى ۋە ئەڭ ئىلغار ئىدىيىلەر ئالغا سۈرۈلگەن. يۈسۈپ خاس ھاجىپ ياخشى خىسلەت، ھايا - ئادالەتنى ئىنسان ئۈچۈن پايدىلىق؛ تەييارتاپلىق، يالغانچىلىق، خەسىسلىكنى ئىنسان ئۈچۈن زىيانلىق دەپ ھېسابلايدۇ. ئاپتور ئەنە شۇنى چىقىش نۇقتا قىلىپ، ئادالەت، بەخت - سائادەت، ئەقىل - ئىدراك ۋە قانائەتتىن ئىبارەت 4 سىمۋولنى دۆلەت باشقۇرۇشنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان خىسلىتى ئورنىغا قويىدۇ.

يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ دۆلەت توغرىسىدىكى قاراشلىرى يەنى، دۆلەتنى قانۇن بىلەن باشقۇرۇش، ئىلىم - مەرىپەت بىلەن ئىش يۈرگۈزۈش توغرىسىدىكى پىكىرلىرى ئۆز زامانە-

سىدىكى فېئودال دۆلەتچىلىكى شارائىتىدا زور تەرەققىيپەرۋەرلىك ئىدى. شۇڭا بۇ ئەسەرنىڭ شۇ دەۋردە ئوينىغان رولىنى سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ.

«قۇتادغۇ بىلىك»تە، جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى تەبىقىسىدىكى كىشىلىرى توغرىسىدىمۇ، يەنى شۇ دەۋردىكى سىنىپلار توغرىسىدىمۇ پىكىر يۈرگۈزۈلگەن ۋە ئۇلارغا باھا بېرىلگەن. بولۇپمۇ دېھقان ۋە چارۋىچىلاردىن ئىبارەت بۇ ئىككى قاتلامغا بېرىلگەن باھادىن ئاپتورنىڭ ئىلغار دۇنيا قارىشى بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ جەمئىيەتنىڭ ماددىي بايلىقىنى ياراتقۇچى ئەمگەكچى خەلقنىڭ رولىنى دەسلەپكى قەدەمدە چۈشىنىپ كېتەلىگەن ۋە توغرا باھالىيالىغان.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆز ئەسىرىدە ئۇلۇغ بىر مەرىپەتپەرۋەر سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئۇ جەمئىيەتنىڭ كېسەللىرىنى ئىلىم بىلەن داۋالىماق بولىدۇ. ئۇ، بىلىم — كىشى ئەقلىنىڭ مېۋىسى بولۇپ، ئىنسانلارنىڭ روھىي ئوزۇقى، كىشى تۇغۇلۇپلا بىلىملىك بولۇپ قالمايدۇ، بەلكى تىرىشىپ ئۆگىنىش ئارقىلىق بىلىمگە ئىگە بولىدۇ؛ بىلىم بولسا، ئىنسانىيەتنى يۈكسەلدۈرىدۇ؛ پىكىر ۋە ئىلىمنىڭ تەرجىمانى تىلدۇر؛ گۈزەل تىل بىلەن ئىنسانلار سائادەت تاپىدۇ، تىل بىلەن ئىنسانلارنىڭ قەدىر-قىممىتى ئاشىدۇ، تىل شۇنداقلا ئادەمنىڭ بېشىغىمۇ چىقىدۇ؛ «ئەقىل — ئىشىكتە ياتقان ئارسلان» دەيدۇ.

«قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى ۋە ئۇيغۇر تىلى تارىخىدا تۇتقان ئورنى غايەت زور. ئۇنىڭ تەسىرى پەقەت قەشقەر ئەتراپى ۋە قاراخانىلار دەۋرىدىلا ئەمەس، بەلكى ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەردىمۇ خېلى ئۇزۇنغىچە ساقلانغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار بار. «ھىبەتۇل ھەقايىق» ئاپتورىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» دىن ئىلھام ئالغانلىقى ئېنىق. ھەتتا بەزى بابلار ۋە مىسرالىرىمۇ ئوخشىشىپ كېتىدۇ. «قۇتادغۇ بىلىك» دىن 250 يىل كېيىن يېزىلغان «قىسسەسۇل ئەنبىيا» دىكى باھار تەسۋىرى «قۇتادغۇ بىلىك»دە بېرىلگەن باھا تەسۋىرىنىڭ تەسىرى ئاستىدا يېزىلغانلىقىنىمۇ ئەدەبىياتشۇناسلار ئىسپاتلاپ چىقتى. تېخىمۇ دىققەتنى قوزغايدىغىنى شۇكى، 1909-يىلى ئالتۇن ئوردىنىڭ مەركىزى — سارايچىق خارابىسىدىن «قۇتادغۇ بىلىك» دىن كۆچۈرۈلگەن بىر بېيىت تېپىلغان. سامايلوۋىچ بۇنى 13-ئەسىرنىڭ مەھسۇلى دەپ قاراپ، «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ شۇ دەۋرلەردە ئالتۇن ئوردىدىمۇ مەشھۇر بولغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن.

«قۇتادغۇ بىلىك»نىڭ تىلىغا كەلسەك، مالوۋ ئۇنى ئۇيغۇر مۇسۇلمان يادىكارلىقى دەپ كۆرسىتىدۇ①. دېمەك، ئەسەرنىڭ تىلىنى «ئۇيغۇر تىلى» دەپ ئىقرار قىلىدۇ. ئەسەرنىڭ نەسرى مۇقەددىمىسىدىكى «...ماچىن ئالىملىرى ۋە ھېكىملىرى قوموغ (پۈتۈن) ئىتتىپاق بولدىلار كىم، شەرق ۋىلايىتىدە تۈركىستان ئىللىرىندا بۇغراخان تىلىنچە بۇ كىتابتىن ياخشىراق ھەرگىز كىمەرسە تەسنىف قىلمادى...» دېيىلگەن.

بىزنىڭچە، بۇ مۇقەددىمىدە «بۇغراخان تىلىنچە» دېيىلگىنى توغرا. ئەسەر شۇ چاغدا قەشقەردە بۇغراخان تىلى دەپ ئاتالغان خاقانىيە تىلى بىلەن يېزىلغان. شۇ چاغلاردا قەشقەردە بۇغراخان دۆلىتىنى تەشكىل قىلغان ئاساسىي خەلق ئۇيغۇرلار ئىدى. «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ماددىي-مەدەنىيىتى، تۇرمۇشىغا دائىر مەلۇمات بەرگەندە:

① س. يې. مالوۋ: «تۈرك كونا يازما يادىكارلىقلىرى» 1951-يىلقى نەشرى.

«ئۇيغۇرلارنىڭ، بەزى تۈركىي خەلقلەرنىڭ شەھەردە ئولتۇراقلاشقانلىقى»، «ئۇيغۇر ۋە بەزى تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئۈسۈملۈك دورىلىرىنى ئىشلەتكەنلىكى» سۆزلىنىدۇ. بۇنىڭدا مەھمۇد قەشقەرى تۈركىي خەلقلەر دېگەندە، ئازچىلىقنى كۆرسىتىدىغان «بەزى» سۆزىنى قوشۇپ، ئۇيغۇر دېگەن سۆزدىن كېيىن تىلغا ئالىدۇ.

دېمەك، «بۇغراخان تىلىنچە» بۇ سۆزدە ئاساسەن ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

بۇندىن باشقا بۇ ئەسەر يېزىلىپ ھازىرغىچە 1000 يىلغا يېقىن ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، قەشقەردە «قۇتادغۇ بىلىك»تە قوللىنىلغان سۆزلەر ھېلىمۇ ئۇيغۇرلار ئاغزىدا يۈرمەكتە. مەسىلەن: ئۈز — ئۈز (چىرايلىق)، ئۆگۈز — ئەگىز (دەريا)، بۇتاق — پۇتاق (دەرەخ پۇتىقى، شېخى)، كېلىن — كىلىن، ئاغاچ — ياغاچ، يېلىك — يىلىك (يالىڭاچ)، ئەش — ئەش (بالا تۇغۇلغاندىكى بالىنىڭ ھەمراسى)، تۇرا — تۇرا (تۇر — قورغان)، يېمىش — يىمىش، تۇل — تۇل (تۇل خوتۇن)...

ئومۇمەن يۈسۈپ خاس ھاجىبنىڭ بۇ ئەسىرى قاراخانىلار دەۋرى ئەدەبىياتىنىڭ بۈيۈك نەمۇنىسى سۈپىتىدە ئەدەبىيات تارىخىدا چوڭ ئىززەت تۇتىدۇ.

4) ئەھمەت يۈكنەكى ۋە ئۇنىڭ «ھىبەتۇل ھەقايىق» (ھەقىقەتلەر بوسۇغىسى) داستانى

«ھىبەتۇل ھەقايىق» ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى يەنە بىر چوڭ دىداكتىك داستان بولۇپ، ئۇ، قاراخانىلار ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان مەشھۇر شائىر يۈكنەكى تەرىپىدىن يېزىلغان.

ئاپتورنىڭ ھاياتى توغرىسىدا كۆپ مەلۇماتقا ئىگە ئەمەسمىز. لېكىن كىتابىنىڭ ئۆزىدىن شائىرنىڭ ۋە ئاتىسىنىڭ، يۇرتىنىڭ نامىنى بىلىش مۇمكىن. ئاپتور ئەسەرنىڭ ئاخىرقى قىسمىدا ئۆزى توغرىسىدا مۇنداق ئىزاھات بېرىپ ئۆتىدۇ:

ئەدىب ئەخمەت ئېتىم ئەدىپ پەند سۆزۈم،
سۆزۈم بۇندا قالۇر، بارۇر بۇ ئۆزۈم.
....
ئەدىبنىڭ يېرى ئاتى يۈكنەك ئېرۇر،
سەفالىق ئەجەب يەر كۆڭۈللەر بىرور.
ئاتاسى ئاتى مەھمۇت يۈكنەكى،
ئەدىپ ئەخمەت ئوغلى، يول ئول ھېچ شەكى.

بىر يۈقىرىقى قۇرلاردىن — ئەسەرنىڭ ئىگىسى ئەھمەت ئىكەنلىكىنى، يۈكنەك دېگەن يەردە (پەرغانىدا) ياشىغانلىقىنى بىلىۋالىمىز.

نامەلۇم بىر كىشى تەرىپىدىن يېزىلغان كىتابىنىڭ 3 - بىر ئەسلەتمىدە مۇنداق دېيىلىدۇ:

تۇغا كۆرمەس ئىدى ئەدىبنىڭ كۆزى،
تۈزەتتى بۇ ئون تۆرت باب ئىچرە سۆزى.

بۇنىڭدىن داستاننىڭ 14 بابتىن ئىبارەت ئىكەنلىكى ۋە ئاپتورنىڭ كۆزى تۇغما قارىغۇ ئىكەنلىكى بىلىنىدۇ.

كىتابنىڭ ئەسلەتمىلەردە ئەسەرنىڭ قاچان يېزىلغانلىقى ھەققىدە مەلۇمات بېرىلمەيدۇ. داستاننىڭ ئۆزىدىمۇ ئۇنىڭ ھېچقانداق تارىخى كۆرسىتىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن داستاننىڭ تىلى ۋە ئۇسلۇبىغا قاراپ ئۇنىڭ قاچان يېزىلغانلىقىنى تەخمىن قىلىشقا بولىدۇ. ئەسەر تىلىنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك»كە يېقىن بولۇشى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇنىڭدا ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭمۇ بولغانلىقى — داستاننىڭ «قۇتادغۇ بىلىك»تىن كېيىنرەك ياكى پارس تىلىنىڭ تەسىرى كۈچلۈكرەك بولغان بىر دەۋردە يېزىلغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. لېكىن ئەدىب ئەھمەت «قۇتادغۇ بىلىك» داستانىغا قارىغاندا ئەرەب ۋە پارس سۆزلىرىنى خېلى كۆپ ئىشلەتكەن بولسىمۇ، بۇ سۆزلەر 15 - ئەسىردە يارىتىلغان ئەسەرلەرگە قارىغاندا ناھايىتى ئاز ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەك. ئەنە شۇنىڭ نەتىجىسىدە شائىر ناھايىتى كۆپ قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىپ ئىمالار دەپ ئاتىلىدىغان ئۇسۇلدىن يەنى تۈرك تىلىدىكى بەزى ئۈنلۈك ھەرپلەرنى ئوچۇق بوغۇملاردا ئۇزۇن ئۈنلۈك ھەرپلەر ئورنىدا پايدىلىنىش يولى بىلەنلا بۇ قىيىنچىلىقنى يېڭىپ چىقىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان. خۇددى شۇ ۋاقىتتا، داستاندا قىتائلار (غەربىي لياۋ) ۋە موڭغۇللار ھەققىدە ھېچقانداق گەپ بولمىغانلىقى سەۋەبىلىك بۇنى 12 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، قاراخانىلار ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە يېزىلغان دەپ پەرەز قىلىش مۇمكىن.

بىرگىنچە ئەسەرنىڭ 3 قولىيازما نۇسخىسى يېتىپ كەلگەن. ئۇلار ئىستانبۇلدا ساقلانماقتا. ئەسەر بىرنەچچە قېتىم چەت ئەلدە نەشر قىلىنغان.

«ھىبەتۇل ھەقايىق» ئۇيغۇر ئەدەبىياتى، تىلى ۋە تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا ھەمدە قەدىمكى زاماندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆگىنىشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەمىر ئارسلان خوجا قاراخان تەرىپىدىن بۇ ئەسەرگە يېزىلغان ئىلاۋىدە ئەسەرنىڭ قەشقەر تىلى (خاقانىيە تىلى)دا يېزىلغانلىقى ئېيتىلغان. شائىر ئۆزىمۇ داستاننىڭ قەشقەر تىلىدا يېزىلغانلىقىنى ئېيتقان①

ئەدىب ئەھمەت يۈكنەكى ئۆز ئەسىرىدە يۈسۈپ خاس ھاجىپ باشلاپ بەرگەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، «قۇتادغۇ بىلىك» ئىزىدىن مېڭىپ، تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە بۇ دىداكتىك داستانىنى ياراتتى.

شائىر داستانىنى ئەينى زاماندىكى بارلىق ئىسلام ئەدەبىياتىغا ئادەت بولغان رەسمىيەت بويىچە ئاۋۋال خۇدانى ماختاش بىلەن باشلايدۇ. ئاندىن ئۆزىنىڭ ئەخلاقىي، پەلسەپىۋى قاراشلىرىنى شېئىرىي يول بىلەن بايان قىلىشقا ئۆتىدۇ. ئاپتور بىلىمنى مەدھىيىلەپ، نادانلىقنى قارىلايدۇ. بىلىم ئارقىلىق سائادەتنىڭ يولى تېپىلىدۇ دەيدۇ:

① «ھىبەتۇل ھەقايىق» ئاخىرلىرىدا:
«تەمامى ئەرۇر قەشقەرى تىل بىلە،
ئەيتمىش ئەدىب رىققەتى دىل بىلە.»

«باھالىق دىنار ئول بىلىكلىك كىشى،
بۇ جاھىل بىلىكسىز باھاسىز بېشى.
....
سۆڭەككە يىلىك تىلك ئىرەنگە بىلىك،
ئىرەن كۆركى ئەقل ئول، سۆڭەكنىڭ يىلىك.
بىلىكسىز يىلىكسىز سۆڭەك تىك خالى،
يىلىكسىز سۆڭەككە سۇنالماس ئىلىك.»

شائىر تىل توغرىسىدا توختىلىپ، تىلنى ئەدەب ـ ئەخلاقنىڭ بېشى دەپ قارايدۇ. سۆزگە ئېھتىيات بولۇشنى، مەمەدانلىق قىلماسلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. مەسىلەن:

ئۆچۈكتۇرمە ئىرەن تىلىن، بىل، بۇ تىل،
باشاقتۇرسا، بۇتمەس، بۇتار ئوق بېشى.

شائىر ئەنە شۇ قۇرلاردىن كېيىن راستچىل بولۇشنى مەدھىيىلەشكە ئۆتىدۇ. بۇ بابنى سىر ساقلاش ۋە بۇ سىرنى ھەتتا ئەڭ يېقىن دوستىغىمۇ ئېيتماسلىقنى نەسىھەت قىلىش بىلەن تاماملايدۇ. شائىر سېخىيلىقنى ئوبدان خىسلەت دەپ قارايدۇ، بېخىللىقنى سۆكىدۇ. ئەھمەت يۈكنەكى تەشەببۇس قىلغان بۇ پەزىلەتلەر ئۆز دەۋرى ئۈچۈن زور ئىلغارلىق ئىدى.

«ھىبەتۇل ھەقايىق»نىڭ تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى ئۈچۈن چوڭ ئەھمىيىتى يەنە شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، ئۇيغۇر شائىرى ئۇلۇغ ئەلشىر نەۋائى بۇ ئەسەر بىلەن تونۇش ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «نەسايىمۇل مۇھەببەت» (مۇھەببەت شاماللىرى) دېگەن ئەسىرىدە ئەدىب ئەھمەتنى ئوتتۇرا ئاسىيا شەيخلىرى قاتارىدا ساناپ ئۆتىدۇ ۋە ئۇنىڭ قارىغۇلىقى توغرىسىدا سۆزلەيدۇ. بۇ نەرسە تېپىلغان قوليازمىلاردىن ئېنىق مەلۇم بولغان. نەۋائى سۇلتان ھۈسەيىننىڭ ئوغلى بەدىئۇززامانغا يازغان ئۆز خەتلىرىدىمۇ بۇ داستاندىن نەقىل كەلتۈرۈپ ئۆتىدۇ.

ئومۇمەن، قاراخانىلار دەۋرىدىكى ماۋەرا ئۇننەھىر پەن ـ مەدەنىيىتى تېخى تولۇق تەتقىق قىلىنىپ بولغىنى يوق. بۇ دەۋردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا (ماۋەرا ئۇننەھىر) پەن ـ مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتى ئىران (تاجىك) پەن ـ مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىنىلا ئۆز ئىچىگە ئېلىپ قالماستىن، بەلكى تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئالدى بىلەن قاراخانىلار دۆلىتىدە ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغان ئۇيغۇرلارنىڭ پەن ـ مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىياتىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ھەتتا شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، بۇ دەۋردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئىدى. ئىران تاجىك مىللەتلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا تۈركلەشكەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ بەزى مەدەنىيەت ئامىللىرى ئىسلام ـ تۈرك مەدەنىيىتىگە سىڭىپ كىرگەن. بۇ دەۋردىكى ھۈنەرۋەنچىلىك ۋە ئىمارەتچىلىكنىڭ زور دەرىجىدە راۋاجلانغانلىقى قاراخانىلار دەۋرىدە پەن ـ تېخنىكىنىڭ ئىلگىرىلىگەن قارىغاندا تەرەققىي قىلغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. «تۈركىي تىللار دىۋانى» بىلەن «قۇتادغۇ

بىلىك» قاتارلىق شائىلىق ئەسەرلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى بۇ دەۋردە تۈرك - ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ گۈللەپ ياشنىغانلىقىنى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان دەرىجىدە ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. بۇ دەۋردىكى ئىسلام - تۈرك مەدەنىيىتى تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان ھەرقايسى مىللەت خەلقلىرى، بولۇپمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ كېيىنكى رەڭگارەڭ مەدەنىيىتى ئۈچۈن پۇختا ئاساس سېلىپ بەردى. پاكىتلار شۇنى ئىسپاتلىدىكى، قاراخانىلار دەۋرى ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىدا ئىجتىمائىي ئىگىلىك ئومۇمىيۈزلۈك يۈكسەلگەن دەۋر بولۇپلا قالماستىن، بەلكى شۇنداقلا پەن - مەدەنىيەتمۇ زور دەرىجىدە راۋاجلانغان دەۋردۇر. ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىلدا سۆزلىشىدىغان مىللەتلەر ئەمگەكچى خەلقلىرى ۋە زىيالىيلىرى بۇ دەۋردە ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە دۇنيانىڭ تارىخىي تەرەققىياتىغا زور تۆھپىلەرنى قوشتى. بۇ كېيىنكى تارىخىي تەرەققىياتقا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتتى. مەسىلەن: چاغاتاي دەۋرىدىكى ئۇيغۇر شائىرلىرىدىن ئۇلۇغ ئەلىشىر نەۋائى① لۇتپى، يۈسۈپ سەككاكى قاتارلىقلار مانا شۇ دەۋردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ئاساسىدا دۇنياغا كەلدى.

① مىرزا ھەيدەر: «تارىخىي رەشىدى» (1533 — 1569) دە «ئەلىشىر نەۋائى ھىراتتا ئۇيغۇر باخشىسى (ئۇستازى) غىياسىددىن كىچىك تائىلىسىدە تۇغۇلغان» دېيىلگەن (ئىززەت سۇلتان، ئەسەرلەر، تاشكەنت، 1973 - يىل، «نەۋائىنىڭ قەلب دەپتەرلىرى» 28 - بەت).

ئىككى شائىرنىڭ ئەدەبىي مىراسىنى ئىزلەپ

توختاسىن جالالوۋ

تەقدىر ئوقىن نىشانى قەمبەرنىسا جەفاكەش
(قەمبەرنىسا)

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ھەسەن ھېلىم

«ئۆزبېك شائىرەلىرى» كىتابىغا ماتېرىيال توپلاش نىيىتىدە رېسپوبلىكىنىڭ تۈرلۈك شەھەرلىرىدە ياشىغۇچى فازىل مويىسپىدلىرىمىزگە ۋە ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىغا خەتلەر يازغىنىمىزنى «ئەشئارى نىسۋان» ھەققىدىكى ماقالىدە زىكرى قىلىپ ئۆتكەنىدۇق. ئەندى مانا شۇ ئۆزئارا يېزىشقان خەتلەردىن بىرى توغرىسىدا تەپسىلىرەك ھېكايە قىلىشقا ئېھتىياج تۇغۇلدى. چۈنكى بۇنداق تەپسىلىرەك توختالمىغاندا، ھۆرمەتلىك كىتابخاننى شائىرە قەمبەرنىسا ۋە سەمەربانۇ بىلەن تونۇشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس.

ۋەقە مانا مۇنداق بولغان:

«ئۆزبېك شائىرەلىرى» كىتابى پۈتۈپ قالغان پەيتتە خىزمەتدىشىم — ئۆزبېكىستان دۆلەت بەدىئىي ئەدەبىيات نەشرىياتىنىڭ رېداكتورى ئابدۇلئەھەد ئەزىزوۋدىن يېڭى خەۋەر ئاڭلىدىم. ئۇ كىشى:

— مېنىڭ ئابدۇلھەمىد رازاقوۋ ئىسىملىك بىر دوستۇم بار، ئۇ سەمەربانۇ ئىسىملىك بىر شائىرە توغرىسىدا ھېكايە قىلىپ يۈرەتتى. شائىرەنىڭ دىۋانى بارلىغىنى سۆزلەيتتى. ۋەھالەنكى شائىرەلەر ئىجادىيىتى ئۈستىدە شۇنچە مېھنەت قىلىپسىز، شۇ سەرۋەربانۇ توغرىسىدىمۇ بىر سۈرۈشتۈرۈپ كۆرسىڭىز ياخشى بولاتتى، — دېدى.

ئابدۇلھەمىد ئاكا نەمەنگان ئوبلاستىنىڭ ئۇچقورغان رايونىدىكى بىر مەكتەپتە باغۋەن بولۇپ ئىشلەيتتى. ئىلھام پەرىسى قىيا باققان چاغلاردا خۇررەم تەخەللۇسى بىلەن شېئىرمۇ يازىدىكەن. مەن بۇ خەۋەردىن ناھايىتى خۇشال بولۇپ، ئابدۇلھەمىد ئاكىغا دەرھال تۆۋەندىكى خەتنى يازدىم:

موللا ئابدۇلھەمىد ئاكا!

ناتونۇش مۇخلىسىڭىزنىڭ سالىمىنى قوبۇل قىلغايسىز. سىزنى ماڭا غايىبانە تونۇشتۇرغان كىشى مېنىڭ خىزمەتدىشىم، سىزنىڭ دوستىڭىز — شائىر ئەزىزى بولدى. شۇ كىشىنىڭ ئېيتىشىرىغا قارىغاندا، سىز شائىرە سەرۋەربانۇ ① نىڭ

① كېيىن مەلۇم بولۇشىچە بۇ شائىرەنىڭ نامى سەمەربانۇ ئىكەن.

ئىجادىيىتى ھەققىدە بەزى نەرسىلەرنى بىلەلمىگەنسىز، ھەتتا ئۇ كىشىنىڭ دىۋانى كىملەرنىڭ قولىدا ئىكەنلىكىدىن خەۋىرىڭىز بار ئىكەن. بۇ خەۋەر مېنى ناھايىتى قىزىقتۇردى. چۈنكى مەن ئۆزبېك شائىرەلىرى ھەققىدە بىر رىسالە يېزىۋاتىمەن. ھازىر ئىنقىلابتىن بۇرۇن ياشىغان 27 شائىرە ھەققىدە مەلۇمات توپلىدىم. ئەگەر جانابىڭىز بىر ھىممەت قىلىپ سەرۋەربانۇ ھەققىدە بەزى مەلۇماتلار ۋە شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر ئەۋەتسىڭىز، ھەم سىزنىڭ، ھەم سەرۋەربانۇنىڭ ئىسمى ئەدەبىيات تارىخى سەھىپىسىگە يېزىلىپ قالغان بولار ئىدى. مېنىڭ تەكشۈرۈشلىرىم شۇنى كۆرسەتتىكى، تارىخىمىزدا شائىرەلەر كۆپ بولسىمۇ، ئەكسىچە ئۇلارنىڭ شېئىرلىرى يوقىلىپ كەتكەن. بۇ ناھايىتىمۇ ئېچىنارلىق ئەھۋال، ئەلۋەتتە! سەرۋەربانۇ ئەسەرلىرىنى ئەنە شۇنداق پالاكەتتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن سىزگە ئوخشاش ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنىڭ تىرىشچانلىقلىرى لازىم.

مېنىڭ ئىلتىماسىمنى يەردە قويماسسىز دەپ ئۈمىد قىلىمەن.

مەڭگۈ ئېھتىرام بىلەن: ت. ج

1958 - يىل 10 - ئاينىڭ 30 - كۈنى. تاشكەنت.

بۇ خەت ئەزىزوۋقا ناھايىتى ياقتى. ئۇ كىشى ئۆزىمۇ شۇ مەزمۇندا بىر خەت يېزىپ دەرھال ئۇچقۇرغانغا ــ ئابدۇلھەمىد ئاكىغا ئەۋەتتى. مەن تاقەتسىزلىك بىلەن جاۋاب كۈتسەممۇ لېكىن جاۋاب خەت ھە دېگەندە كەلمەي تاقىتىم تاق بولدى. ئاخىرى ئىككى ئاي دېگەندە ئەزىزوۋنىڭ نامىغا بىر خەت كەلدى. بۇ خەتتە ئابدۇلھەمىد ئاكا خەتلەر ئۈچۈن مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، بۇ قۇرلارنىڭ ئاپتورىنى كۆزدە تۇتۇپ، تۆۋەندىكى سۆزلەرنى يېزىپتۇ: «موللا ئاكامغا سالام دەڭ. ئەتە ئەندىجانغا بارىمەن، ئۇ يەردىن دەستۇرخانچىغا چۈشىمەن، يېتەرلىك مەلۇمات ئالالمىسام ئوشقا بارىمەن».

مېنىڭ ئىلتىماسىمغا تەئەللۇق بولغان شۇ ئازغىنە مەلۇمات مېنى چەكسىز سۆيۈندۈرگەنلىكىنى كىتابخان ياخشى ھېس قىلسا كېرەك. دېمەك، ئابدۇلھەمىد ئاكا ھەرىكەتتە، ئۇ مېنىڭ ئىلتىماسىمنى ئورۇنلاش ئۈچۈن سەپەرگە ھازىرلانغان!

لېكىن ھېچقانداق جاۋاب يوق. ئارىدىن يەنە ئۈچ ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت ئۆتتى. ئاخىرى 1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئابدۇلئەھەد ئەزىزوۋنىڭ نامىغا ئامانۇللا ۋەلىخانوۋدىن چوڭ بىر پاكەت كەلدى. بۇ مەكتەپ دەپتىرىنىڭ بىر ۋارىقىغا يېزىلغان دۇئايى سالام ۋە ماشىنكىدا ئىككى كالونكا قىلىپ ئون بەتكە بېسىلغان «شائىرەنىڭ تەقدىرى» سەرلەۋھىلىك ئۇچېرىك تەرىزىدىكى بىر ماتېرىيال ئىكەن. خەتتە دۇئايى سالامدىن كېيىن بىرگە تەئەللۇق تۆۋەندىكى سۆزلەر بار:

«ئېيتقاندەك توختاسىن ئاكىنىڭ شائىرەلەر يۈزىسىدىن ئىمادىدىن ئاكامغا قىلغان تەلىپى مۇناسىۋىتى بىلەن قەمبەرنىسا دېگەن شائىرەنىڭ بىر مۇشائىرەسىنى تاپقاندىم. ھاشىمجان ئاكامنىڭ مەسلىھەتى بويىچە تارىخىي ئۇچېرىككە ئوخشاش بىرنەرسىگە ئايلاندۇردۇم ۋە ئۇنىڭدىن بىر نۇسخىنى توختاسىن جالالوۋ ئاكىغا بەرسە دەپ ئۆزلىرىگە ئەۋەتتىم.»

شۇ تەرىقىدە بىز شائىرە سەرۋەربانۇنى ئىزلەپ قەمبەرنىسانىڭ مۇشائىرەسىنى تاپتۇق.

ئامانۇللا كىم؟ دېيىشىڭىز، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئەزىزوۋنىڭ ئېيتىشىچە ئامانۇللا ۋەلىخانوۋ ئەندىجان پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ ماتېماتىكا ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، شائىر تەبىئەتلىك، ئەدەبىيات ھەۋەسكارى ئىكەن.

Altunoq

ئۇچېرىك — پاكىتلار ھېكايىسىدۇر. ئامانۇللانىڭ «شائىرەنىڭ تەقدىرى» ئۇچېرىكىدا پاكىتلار يېتىشمەيدۇ، بەزى ئېنىقسىزلىقلار ئۇچرايدۇ. شۇ سەۋەبتىن بىز ئۇچېرىكنى ئوقۇغاندا، بەزى مەسىلىلەرنى ھەل قىلالماي، ئامانۇللا ۋەلىخانوۋقا تۆۋەندىكى خەتنى يېزىپ ئەۋەتتۇق:

ھۆرمەتلىك ئامانۇللاخان!

مەرھەمەت قىلىپ ئەۋەتكەن خېتىڭىزنى ئالدىم. شائىرە قەمبەرنىسا ھەققىدىكى مەلۇماتلىرىڭىز ئۈچۈن چىن قەلبىمدىن تەشەككۇر ئېيتىمەن. ماتېرىيالنى كۆرۈپ چىقىپ مەندە بەزىبىر سوئاللار پەيدا بولدى. يەنى ئۇچېرىكنى ئوقۇپ تۆۋەندىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلالمىدىم:

1. قەمبەرنىسا بىلەن مۇشائىرە قىلغان شائىر ئاشىق ئوش قازىسىنىڭ ئەئلەمىمۇ ياكى باشقا شەخسمۇ؟
2. شائىر ئاشىقنىڭ باشقا غەزەللىرى سىزگە مەلۇممۇ - يوقمۇ؟
3. نېمىشقا سىز ئۆز ئۇچېرىكىڭىزدە شائىر ئاشىققا سەلبىي مۇناسىۋەتتە بولدىڭىز؟
4. قەمبەرنىسانىڭ ئۆيىگە مېھمان بولۇپ بارغان سەمەربانۇنىڭ شېئىرىيەتكە ئالاقىسى بارمۇ - يوقمۇ؟

سىز ئەۋەتكەن ئۇچېرىكتىكى ماتېرىياللار ئاساسىدا ئىلمىي ماقالە يېزىش ئۈچۈن يۇقىرىدىكى سوئاللارغا جاۋاب ئېلىش ناھايىتى زۆرۈر.

ئەگەر ئىلتىپات قىلىپ، بۇ سوئاللارغا تېزرەك جاۋاب يېزىپ ئەۋەتسىڭىز مېنى ناھايىتى مىننەتدار قىلغان بولاتتىڭىز.

سىزگە سالامەتلىك تىلەپ: ت. ج

1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 7 - كۈنى.

ئارىدىن ئۇن كۆنچە ۋاقىت ئۆتمەي، ئامانۇللا ۋەلىخانوۋدىن تۆۋەندىكى جاۋاب خەتنى ئالدىم:

ھۆرمەتلىك توختاسىن ئاكا!

ئىلتىپات يۈزىسىدىن ئەۋەتكەن خېتىڭىزنى ئالدىم ۋە مەزمۇنىدىن خەۋەر تېپىپ، زور دەرىجىدە خۇشال بولدۇم.

خېتىڭىزدە كۆرسىتىلگەن بەزى ئېنىقسىزلىقلارغا بىلگىنىمچە جاۋاب قايتۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىمەن.

1. قەمبەرنىسا بىلەن مۇشائىرە قىلغان شائىر ئاشىق ھەققىدە بىلگەنلەر ئۇنى ئوش قازىسىنىڭ ئەئلەمى دېيىشىدۇ.

2. شائىر ئاشىقنىڭ سىزنىڭ قولىڭىزدا بار پارچىلىرىدىن باشقا ئەسەرلىرى ھازىرچە مېنىڭ قولۇمدا يوق ۋە ئازغىنە ئىزلىنىشلەر ئىجابىي نەتىجە بەرمىدى. بەلكى بىرەر سەۋەب بىلەن يوقۇلۇپ كەتكەندۇر ياكى بىرەر جايدا كۆكرىكىنى نەمگە يېقىپ ياتقاندۇر.

3. ئاشىق توغرىسىدا بىز ئاڭلىغان مەلۇماتلارغا قارىلىدىغان بولسا، ئۇنىڭ سەلبىي شەخس ئىكەنلىكى ئېنىق تۇرىدۇ. ئۇنىڭ شائىرلىقى توغرىسىدا شۇنى ئويلايمەنكى، ئۇنداق شەخسلەرنىڭ بولۇشى تەبىئىي. ھەقىقەتەن ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا قارىغاندا خېلى «سۆيۈق» ئىكەنلىكى كېلىپ چىققىنىغا ئوخشايدۇ. (مەن بۇ يەردە قەمبەرنىسانىڭ يۈكسەك ۋە مەنتىقىلىق مىسرالىرىغا جاۋابىن ئورۇنسىز «ئوچۇق» سۆزلىگەنلىكىنى نەزەردە تۇتىمەن.)

4. ناھايىتى چىرايلىق ۋە بەكمۇ جەلپ قىلغۇچى سوئال. ئوشتا ياشىغان بىر مەرھۇمە سەمەربانۇ ئىسىملىك شائىرە ئۆتكەن بولۇپ، ئۆز زامانىسىنىڭ يىرىك ئەمما مەستەك شائىرلىرىدىن بولغان ھۇۋەيدا ئىشانىنىڭ نەۋرىلىرىدىن، سىراجى دېگەن خېلى ئىقتىدارلىق شائىرنىڭ قىزى ۋە ساقىب ئىسىملىك شائىرنىڭ سىڭلىسى ئىكەن. شائىرەنىڭ كۆپلىگەن شېئىرلىرى توپلىمىدىن ئىبارەت بولغان دىۋانى ستالىنئابادتا تۇرىدىغان ئەسلى ئوشلۇق ئىبراھىمجان دېگەن شەخستە دەپ ئاڭلىدۇق. ئەمما شائىرە قەمبەرنىسانىڭ ئىشىكىدە تۇرغان سەمەربانۇ شۇمۇ يا باشقىمۇ، بۇ ھەقتە بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش مۇمكىنكى، مەزكۇرەنىڭ چىمىيانغا مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى مەلۇم. (ھۇۋەيدانى چىمىيانى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) دېمەك، شۇ بولۇشىمۇ مۇمكىن. بىراق مەن بۇنى ئېيتىشتىن چەتنەپ ئۆتمەكچىمەن. چۈنكى، ئېنىق بىلمەيمەن.

خېتىمنىڭ ئاخىرىدا شۇنى ئېيتالايمەنكى، قەمبەرنىسانىڭ ئاشىقىنىڭ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلماسلىقىمۇ، ئەگەر شۇ دەۋر شارائىتى نۇقتىئىنەزەرىدىن قارالسا، ئاشىقنى ئەجايىپ قىلىپ كۆرسەتمەيدۇ. ئېھتىمال.

سالام ۋە ئېھتىرام بىلەن:

ئامانۇللا

1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى

گەرچە بۇ خەت بىلەن مەسىلە خېلىلا ئايدىڭلاشقان بولسىمۇ، باشقا ھەل قىلىنمىغان مەسىلىلەرمۇ يوق ئەمەس. يەنى ئامانۇللانىڭ «شائىرەنىڭ تەقدىرى» ئۈچىرىكىدە قەمبەرنىسا مۇقىمىنىڭ قىزىرىندىشى ۋە شاگىرتى دېيىلگەن. ئەگەر بۇ رىۋايەت راست بولسا، ئۇ ھالدا مۇقىمى بىلەن قەمبەرنىسانىڭ قېرىنداشلىق دەرىجىسىنى ئېنىقلاش زۆرۈر. بۇنىڭ ئۈچۈن قوقانغا بېرىپ، مۇقىمىنىڭ ئەۋلادلىرىنى بىلىدىغان پېشقەدەملەرگە مۇراجىئەت قىلىش كېرەك. ھۆۋەيدانىڭ نەۋرىسى، شائىر سىراجىنىڭ قىزى سەمەربانۇنىڭ دىۋانى بولسا، ستالىنئابادتا ئىبراھىمجان دېگەن يىگىتتە ئىمىش. ئەگەر مەن ستالىنئابادقا بېرىپ، ئىلتىماس قىلسام ئىبراھىمجان ئۇ قولىيازمىنى بېرەرمىكىن؟ ئېھتىمال بەرمەس. دېمەك ستالىنئابادقا بارغاندا قۇرۇق قايتماسلىقنىڭ چارىسىنى ئىزلەش كېرەك. مانا شۇ سوئال بېشىمنى قاتۇرۇپ تۇرغان چاغدا ئىمادىددىن قاسىموۋ داچىغا كېتىۋېتىپ، تاشكەنتتە — ئەزىزوۋنىڭكىدە بىر كېچە قونۇپ ئۆتتى. ئۇ كىشىنىڭ ئېيتىشىچە سەمەربانۇنىڭ ئۇكىسى ئامانخان مەخسۇم (ھازىر 85 ياشلاردا ئىمىش). ئابدۇلھەمىد ئاكىنىڭ: «ئىبراھىمجان دىۋانىنى سوراپ بارغان ئادەمگە بېرەرمىكىن؟» دېگەن سوئالىغا: «ئەگەر مەن خەت يېزىپ بەرسەم بېرىدۇ» — دەپتۇ. دېمەك ئامانخان مەخسۇم ھۇزۇرىدا بولۇپ، بۇ مويسىپىتنىڭ ھۆرمەت ۋە ئىشەنچىسىگە سازاۋەر بولۇش لازىم. شۇ چاغدىلا ئۇ كىشىدىن خەت ئېلىپ بارغۇچىغا دىۋانىنى بېرىلىك، دېگەن مەزمۇندا خەت ئېلىش مۇمكىن بولىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇشقا بېرىپ، سەمەربانۇنى بىلىدىغان مومايلار بىلەن سۆھبەتلىشىشمۇ شائىرەنىڭ شەخسىيىتى ھەققىدە قىممەتلىك مەلۇماتلارنى بېرىشى مۇمكىن. تەتقىقاتچىلارنىڭ دىققىتىگە سازاۋەر بولغان يەنە بىر تەرەپ ئامانۇللانىڭ: «مەن توختاسىن ئاكىنىڭ شائىرەلەر يۈزىسىدىن ئىمادىددىن ئاكامغا قىلغان تەلىپى مۇناسىۋىتى بىلەن قەمبەرنىسا دېگەن شائىرەنىڭ بىر مۇشائىرەسىنى تېپىۋالدىم» دېگەن جۈملىسىدۇر. ئامانۇللا مۇشائىرەنى قايسى مەنبەدىن، كىمدىن ئالدى؟ شۇ مەنبەلەردە شائىرەنىڭ باشقا ئەسەرلىرى يوقمىكىن. بۇ سوراقلارغا جاۋاب تېپىش ئۈچۈن ئەندىجانغا بېرىپ، ئامانۇللا بىلەن تەمكىن ھالدا سۆھبەتلىشىش زۆرۈر. مانا شۇ مۇلاھىزە بىلەن ئامانۇللا ۋەلىخانوۋقا تۆۋەندىكى خەتنى ئەۋەتتىم:

ھۆرمەتلىك يولداش ۋەلىخانوۋ!

شائىرە قەمبەرنىسا ۋە سەمەربانۇلارنىڭ شەخسىيىتىنى ئېنىقلاش يۈزىسىدىن ئەۋەتكەن سوئاللىرىمغا جاۋابەن يازغان خېتىڭىزنى ئالدىم. جاۋاب خېتىڭىزنى «ئۆزبېك شائىرەلىرى» ناملىق كىتابىمغا ئەينەن كىرگۈزىمەن.

يەنە بەزى نەرسىلەرنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ماي ئېيىدا قوقان، ئەندىجان ۋە ئۇشقا بارماقچىمەن. قايسى كۈنى بېرىشىم ھەققىدە سىزگە تېلېگرامما ئەۋەتىمەن.

كامالى ئېھتىرام بىلەن: ت. ج

1959 - يىل 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى

II

سەپەرگە چىقىش ئۈچۈن ئىدارىدىن رۇخسەت ئېلىش زۆرۈر. مەن بۇ نىيەتنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئۆزبېكىستان دۆلەت بەدىئىي ئەدەبىيات نەشرىياتىنىڭ رەھبەرلىرىگە مۇراجىئەت قىلدىم. ئۇلار مېنىڭ بۇ تەشەببۇسىمدىن غايەت مەمنۇن بولۇپ، رۇخسەت بېرىشتى.

مەن 1959-يىل 31-ماي كۈنى ئەندىجانغا بېرىپ، ئىمادىددىن قاسىموۋ، ئامانۇللا ۋەلىخانوۋ، ئابدۇلھەمىد ئابدۇرازاقوۋ ۋە ئۆز خىزمەتدىشىم ئا. ئەزىزوۋنى تاپتىم. (ئەزىزوۋ بۇ ۋاقىتتا بىر ئىش بىلەن ئەندىجانغا بارغانىدى). سۆھبەت ۋاقتىدا مەن دەرھال مەقسەتكە كۆچۈپ، ئامانۇللادىن قەمبەرنىسا توغرىسىدا سۈرۈشتۈرۈپلا كەتتىم. مەلۇم بولۇشىچە ئامانۇللا ئاشىق بىلەن قەمبەرنىسا ئوتتۇرىسىدىكى مۇشائىرە ۋە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ھېكايىنى ئاشىقنىڭ ئوغلىدىن ئاڭلاپ يېزىۋالغانىكەن. ئاشىق بىلەن قەمبەرنىسا ھەققىدە باشقا تەپسىلاتلاردىن خەۋىرى يوق ئىكەن.

مەن ئەندىجاندا پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي، ئەتىسىگىلا ئابدۇلھەمىد ئاكا ۋە ئەزىزوۋنىڭ ھەمراھلىقىدا ئوشقا ماڭدىم. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، مەن ئوشتا ھېچكىمنى تونۇمايتتىم. بۇ يولداشلارنىڭ بولسا، ئوشتا يارۇ-بۇرادەرلىرى كۆپ ئىدى. شۇ سەۋەبلىك مەن بۇلارنىڭ دوستلۇقىغا ۋە ۋاقتى كەلگەندە دالالەتلىرىگە مۇھتاج ئىدىم. ئوشتا ھەمراھلىرىم مېنى شەراپىددىن سەلاھى دېگەن كونا قەدىناسىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ بېرىشتى. شەراپىددىن ئاكا سودا سىستېمىسىدا ئىشلىسىمۇ شېئىرىيەتكە زوقمەن ئادەم ئىكەن. شەراپىددىن ئاكا كلاسسىكلىرىمىز ۋە سوۋېت شائىرلىرىنىڭ ئالاھىدە شېئىرلىرىنى بىر دەپتەرگە كۆچۈرۈپ، تەرمە بايان قىلىپ قويۇپتۇ. ئۇ كىشىنىڭ دەپتىرىنى ئوقۇۋېتىپ، تۇساتتىن ئۆزىمىز ئىزدەپ يۈرگەن، شائىر ئاشىقنىڭ شېئىرلىرىنى كۆرۈپ قالدۇق. بۇ دەپتەرگە ئاشىقنىڭ قازىلار ھەققىدىكى ھەجۋىسى ۋە باسمىچىلارغا قارشى يازغان ئۆتكۈر شېئىرلىرى كۆچۈرۈلگەن.

ئوشتا «سۇلايمان» ئاشىق نامى بىلەن مەشھۇر بولغان بۇ زات شەراپىددىن ئاكىنىڭ يېقىن دوستى ئىكەن. شەراپىددىن ئاكا دوستى سۇلايمان ئاشىق ھەققىدە بىزگە تۆۋەندىكى مەلۇماتلارنى بەردى: سۇلايمان مىرزا مەھمۇد ئوغلى «ئاشىق» 1860-يىلى ئوشتا كەمبەغەل ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ۋە 84 ياشقا كىرىپ، 1944-يىلى ئوشتا ۋاپات بولغان. ئۇنىڭ قەبرىسى ئوش شەھىرىنىڭ ئەلىم تۆپە دېگەن جايىدا ئىكەن. سۇلايمان ئاشىقتىن مۇكەممەل دىۋان قالغان. ئۇ دىۋان ھازىر ئوغلى ئىبراھىمجاننىڭ قولىدا. ئىبراھىمجان ئوش شەھىرىنىڭ جىگدىلىك كوچىسىدا ئىستىقامەت قىلىدۇ.

سۇلايمان ئاشىق خۇش پېئىل، چاقچاقچى شائىر ئىكەن. ئۇنىڭ قازىلار ھەققىدىكى ۋە «كەل» رادىپلىق ھەجۋىلىرى بۇ پىكىرنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ. شائىر ئاشىق ئۇزۇن يىللار داۋامىدا ئوش قازىخانىسىدا «ۋەكىل» (قانۇنشۇناس) بولۇپ ئىشلىگەن. نەتىجىدە، بۇ دائىرىدىكى ناھەقلىق، ئادالەتسىزلىكلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋە ئۇلاردىن يۈز ئۆرۈگەن، قازىلارنى مەسخىرە قىلىپ، ھەجۋىلەر يازغان. ئاقىبەتتە، ئوش قازىسى خوجاخان قازى شائىر ئاشىقنى 80 كۈن قاماققا ھۆكۈم قىلغان.

سۇلايمان ئاشىق دوستى شەراپىددىن ئاكىغا قەمبەرنىسا ۋە ئۇنىڭ بىلەن بولغان مۇشائىرە-

سى ھەققىدە تۆۋەندىكىلەرنى ھېكايە قىلغانىكەن:

ئىنقىلاب ھارپىسىدا سۇزاق رايونىدا① قازىلار قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. مەنمۇ ئوش قازىسى بىلەن بىللە شۇ قۇرۇلتايغا بارغانىدىم. سوت ئىشلىرى ھەققىدىكى مۇھاكىمىلەر تاماملىنىپ، ھەممە قازىلار مۇپتى ۋە ئەئلەمىلىرى بىلەن چىقىپ كېتىشتى. قازىخانىدا خوجاخان قازى، مەن ۋە باشقا ئوشلىق ھەمراھلىرىمىز قالدۇق. شۇ ۋاقىتتا بىر ئايال بىلەن بىر ئەر كىرىپ ئاجرىشىش خېتىنى تەلەپ قىلىشتى. ھەر ئىككى تەرەپ رازى بولغىنى ئۈچۈن قازى ئاجرىشىش خېتىنى يېزىشقا بۇيرۇدى. خەت يېزىلىپ، قول قويۇش ئۈچۈن پەرەنجىلىك ئايالغا بېرىلدى. ئايال ئاپئاق نازۇك قوللىرىنى ئۇزىتىپ قەلەم سورىدى. مەن قەلەمنى دۈۋەتكە تەككۈزۈپ ئايالغا بەردىم. ئايال ئاجرىشىش خېتىگە قول قويۇپ قازىغا ئۇزاتتى. قازى خەتكە قاراپ ھاڭ-تاڭ بولۇپ قالدى ۋە يۈزلىرىدە تەئەججۇپ ئالامىتى پەيدا بولۇپ ئاجرىشىش خېتىنى ماڭا ئۇزاتتى. مەنمۇ خەتكە قاراپ كۆزلىرىمگە ئىشەنمىدىم. ئايال ئەڭ ماھىر خەتتاتلىق قەلىمى بىلەن:

«تەقدىر ئوقىن نىشانى قەمبەرنىسا جەفاكەش» دەپ قول قويۇپتۇ. بۇ يەردە قالغان ھەممىمىز ھەيران قالدۇق. مەن ھۆرمەت بىلەن ئايالدىن:

— سىڭلىم، خەتنى كىمدىن ئۆگەنگەنىدىڭىز؟ — دەپ سورىدىم.

ئايال قىسقا جاۋاب قايتۇردى:

— قوقانلىق قېرىندىشىمىز شائىر مۇقىمىدىن.

ئەنە شۇ سوئال-جاۋابلاردىن كېيىن مەن ئۇنىڭغا قارىتىپ دەرھال باشقا بىر قەغەزگە

ئاشىقنى مۇددەئاسى قەمبەر پەرى نىسادۇر،
ئارەزلەرى قىزىلگۈل، كاكۇللەرى قارادۇر.

بېيىتنى يېزىپ:

— سىڭلىم، ئاجرىشىش خېتىگە خاتا قول قويۇپسىز. باشقا يېرىگە قول قويۇشىڭىز لازىم ئىدى، — دەپ بېيىت بىلەن ئاجرىشىش خېتىنى قەمبەرنىساغا ئۇزاتتىم. ئايال خەتنى چۈمبىتى ئىچىگە ئېلىپ ئوقۇدى-دە، يەنە قەلەم سورىدى: مەن قەلەم ئۇزاتتىم. ئايال شۇ زامانلا جاۋاب يېزىپ ماڭا ئۇزاتتى.

كاكۇلگە قول ئۇزاتمە، ئەي ئاشىقى بەلاكەش،
ئىشىق ئەھلىگە بۇ كاكۇل گوياكى ئەجدەھادۇر.

شەراپىددىن ئاكىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، مۇشائىرە شۇ يەردە ئۈزۈلۈپ قالىدۇ. قازىخانىدا باشقىلار ھۇزۇرىدا ئۇنى داۋاملاشتۇرۇش ئەپسىز تۇيۇلىدۇ. ئەمما كېيىنچە شائىر ئاشىق قەمبەرنىسانى ئىزلەپ تاپىدۇ ۋە قازىخانىدا باشلانغان مۇشائىرەنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مانا شۇ مۇشائىرەنىڭ تولۇق تېكىستى:

ئاشىق:

ئاشىقنىڭ مۇددەئاسى قەمبەرنىسا پەرىدۇر،
ئارەزلىرى قىزىلگۈل، كاكۇللەرى قارادۇر.

① سۇزاق — جالالئاباد شەھىرىگە يېقىن بىر رايون.

قەمبەرنسا:

كاكۇلگە قول ئۇزاتمە، ئەي ئاشىقى بەلاكەش،
ئىشىق ئەھلىگە بۇ كاكۇل گوياكى ئەجدەھادۇر.

ئاشىق:

زۇلفىڭ قارالىغىدىن كەسب ئەتتى لەيلى يەلدا،
زۇلفىڭ ھەۋاسى بىرلەن تەندىن بۇ جان بارادۇر.

قەمبەرنسا:

كاكۇللەرىم «ئەنەلھەق»① دارىنى رىشتەسىدۇر،
مەنسۇر ئاسىلسە ئانگە قەيدى ئارا ئەدادۇر.

ئاشىق:

جان بىرلە مال ھەددىيە، بولسۇن ساڭا نىگارا،
خاكى رەھىڭ كۆزۈمگە بەس بولسە تۇتىيادۇر.

قەمبەرنسا:

مال ئىلە جانىنى نېتكۇم ھاسىلسىز ئەرسە مەقسەد،
كەچتىم ئۇلەر بارىدىن، بۇ بارچە بىبەھادۇر.

ئاشىق:

ئاشىقىغە رەھم قىلغىل ئەي رەھمسىز جەفاجۇي،
قالمە ۋۇبالىمىزگە، ئىشقىڭ بىزدە بەلادۇر.

قەمبەرنسا:

ئەللامەئى زەمانغە ئەندىشە زىينەت ئېرمىش،
بېھۇدە ھەرزە ئەيىتماق بىل، تەۋرى نارەسادۇر.
ئاچىلسا غۇنچە كەلمىش ـ ساچىلماغى مۇقەررەر،
ئارتىق لەب ئاچماق ئەندى، قەمبەرنسا خەتادۇر.

بۇ مۇشائىرەنىڭ ئامانۇللا ۋەلىخانىۋ بىزگە ئەۋەتكەن تېكىستى بىلەن شەراپىدىن ئاكىنىڭ دەپتىرىدىكى تېكىستى بىر ـ بىرىدىن خېلى پەرق قىلىدۇ. مەسىلەن: يۇقىرىدا كۆرۈپ ئۆتكىنىمىز ئاشىقنىڭ:

سايەڭدىن ئىستىراھەت ئالماق ئۇمىد ئېتەرمەن،
پۇرقەت ئوتىدا جانا، جانىم كۆيۈپ بارادۇر.

---

① مەنسۇر ـ شەرق پەيلاسوپلىرىدىن بىرى. بۇ كىشى «ئەنەلھەق» يەنى «مەن خۇدا» دېگىنى ئۈچۈن دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەن

دېگەن بېيىتى شەراپىددىن ئاكىنىڭ دەپتىرىدە:

سايەڭدىن ئىستىراھەت ئالماق ئىلاجى بارمۇ؟
پۇرقەت ئوتىدا جانا، جانىم كۆيۈپ بارادۇر.

شەكلىدە يېزىلغان. بۇ بېيىتقا قەلەم تەككۈزۈلگىنى ۋە بىرمۇنچە تەھرىرلەنگەنلىگى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. بىراق قەمبەرنىسانىڭ ئۇنىڭغا جاۋابەن يازغان بېيىتىنىڭ چوڭقۇر مەزمۇنى تامامەن بۇزۇپ تەھرىرلەنگەن. بۇ جاۋاب بىر كۆچۈرگەن نۇسخىدا:

سايەمدىن ئىستىراھەت ئالماق ئۇمىد قىلما،
ئۇمىدى ئىستىراھەت ئاشىققە نارەۋادۇر.

بولسا، شەراپىددىن ئاكا نۇسخىسىدا:

سايەمدىن ئىستىراھەت ئالماق ئۇمىد قىلساڭ،
مال بىرلە جاننى سەرپ ئەت، سايەم ساڭا رەۋادۇر.

تەردىزدە يېزىلغان. شەراپىددىن ئاكىنىڭ دەپتىرىدە قەمبەرنىساغا قارىتىلغان يەنە مۇنۇ بېيىت بار:

ئىش قىلكى چىقما يولدىن، بول پەيرەۋى شەرىئەت،
تەقدىر بولسە ئىشرەت ـ دائىم ساڭا ـ ماڭادۇر.

بۇ بېيىت ئامانۇللانىڭ ماڭا ئەۋەتكەن نۇسخىسىدا يوق. ئويلىشىمچە مۇشائىرە قايتا تەھرىرلەنگەندە بۇ بېيىتنى باشقا بىر شەخس ئۆزى توقۇپ، شائىرەنىڭ غورۇرى، شەنى، نومۇسىنى قەستەن يەرگە ئۇرغان. ھەقىقەتەن ئاشىق مال ـ جېنىنى قۇربان قىلاي دەپ تۇرغاندا:

مال ئىلە جاننى نېتكۈم ھاسىلىسىز ئىرسە مەقسەد،
كەچتىم ئۇلەر بارىدىن بۇ پارچە بىبەھادۇر.

دېگەن. شائىرەنىڭ: «مال ئىلە جاننى سەرپ ئەت...» دېيىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس. بۇ ھېچقانداق مەنتىقىغە سىغمايدۇ.

بۇ مۇشائىرەنى دىققەت بىلەن ئوقۇغان ھەر بىر كىشى ئەقىل ـ پاراسەت ئىقتىدارىدا قەمبەرنىسا سۇلايمان ئاشىقتىن بىرنەچچە پەللە يۇقىرى تۇرغانلىقىنى دەرھال ھېس قىلىدۇ. قەمبەرنىسانىڭ بېيىتلىرىدە ئۆزبېك ئاياللىرىغا خاس غورۇر ۋە ھايا يالتىراپ تۇرىدۇ. مەن ئاشىق بىلەن قەمبەرنىسا شېئىرلىرىنى بىر ـ بىرىدىگە سېلىشتۇرۇپ تۇرمايمەن. بۇ توغرىدا ئامانۇللا ۋەلىخانوۋنىڭ خېتىدە بايان قىلىنغان پىكىرلەرگە تولۇق قوشۇلىمەن

شەراپىددىن ئاكىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، قەمبەرنىسا ئىرىدىن ئاجرىشىش خېتىنى ئېلىپ، قوقانغا كېتىدۇ. شائىر ئاشىق سوۋغا ـ سالاملارنى ئېلىپ، قەمبەرنىسانىڭ ئارقىسىدىن قوقانغا بارىدۇ. لېكىن شائىرە سىل كېسىلىگە گىرىپتار بولغانىكەن. ئارىدىن ئانچە ۋاقىت ئۆتمەي، قەمبەرنىسا ئەنە شۇ داۋاسىز كېسەل تۈپەيلى ۋاپات بولىدۇ.

قەمبەرنىسادىن يەنە قانداق ئەسەرلەرنىڭ قالغانلىقى ۋە مۇقىمى بىلەن قانداق قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتتە بارلىقى ھازىرچە مەلۇم ئەمەس. بۇ توغرىدا تەكشۈرۈش ئىشلىرى داۋاملاشماقتا. مەسىلىنىڭ بۇ تەرەپلىرىنى ئېنىقلاش قوقان زىيالىيلىرىنىڭ ھىممەت ۋە غەيرەتلىرىگە باغلىقتەك تۇرىدۇ.

III

سەپەرگە چىقىشتىن مەقسەت قەمبەرنىسا بىلەن ئاشىق ھەققىدە ماتېرىيال توپلاشتىن تاشقىرى ھۆۋەيدانىڭ نەۋرىسى شائىرە سەمەربانۇ دىۋانىنى تېپىش ئىمكەنلىكى كىتابخانىلارنىڭ خاتىرىسىدە بولسا كېرەك. ھۆۋەيدانىڭ ئوغلى سىراجى، نەۋرىسى ساقىبىلارنىڭ شائىر ئىكەنلىكى ئەدەبىيات تارىخچىلىرىغا مەلۇم. ئەمما ئۇنىڭ نەۋرىسى سىراجىنىڭ قىزى سەمەربانۇنىڭ شائىرە ئىكەنلىكى ھازىرغىچە نامەلۇم ئىدى. سەمەربانۇنىڭ دىۋىنىنى قاچان، كىمدىن ۋە قانداق ئاڭلىغىنىمىز مېنىڭ ئابدۇلھەمىد ئاكىغا يازغان خېتىمدە زىكىر قىلىنغىنى ئۈچۈن بۇ يەردە يەنە تەكرارلاش ھاجەتسىز. سەمەربانۇنىڭ ئۇكىسى ئامانخان مەخسۇمنى ئەندىجاننىڭ زەۋراق قىشلىقىدا دەپ ئاڭلىغانىدۇق. لېكىن ئەندىجانلىق خەيرىخاھلىرىمىز ئامانخان مەخسۇمنىڭ قاتتىق كېسەل بولۇپ، زەۋراقتىن ئوشقا كەتكەنلىكىنى خەۋەر قىلغانىدى. شەراپىددىن ئاكا بىزنىڭ بۇ سەپەردىكى مۇددىئايىمىزنىڭ نېمىلىكىنى بىلىپ، ئامانخان مەخسۇمنىڭ ئۆزىگە يان قوشنا ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. مەن ھەمراھلىرىم شەراپىددىن ئاكا ۋە شائىر مەھجۇر قاتارلىق بەش كىشى ئامانخان مەخسۇمنى كۆرگىلى كىردۇق. ئامانخان مەخسۇم 87 ياشتا ئىكەن. ئېغىر كېسەللىكتىن كېيىن، ھازىر بىر ئاز ئۆزىگە كەلگەن بولسىمۇ، تېخىچە ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرالمايدىغان، كەلگەن-كەتكەنلەرنى بەزىدە تونۇپ، بەزىدە ئەسلىيەلمەيدىغان ھالەتتە ئىكەن. كېسەل بوۋاي كۆزلىرىنى چوڭ-چوڭ ئېچىپ، بىزگە قارايتتى. لېكىن ھېچقايسىمىزنى تونۇيالماي تەئەججۇپ بىلەن تىكىلەتتى. شائىر مەھجۇر بىلەن شەراپىددىن ئاكا بوۋاينى مىزىرىسىدىن يۆلەپ تۇرۇپ ئۆزلىرىنى تونۇتۇشتى. بوۋاينىڭ چىرايى ئېچىلىپ، خۇش كەلدىڭلار دەپ بېشى بىلەن ئىشارەت قىلدى. مەھجۇر بىزنى كۆرسىتىپ، بۇ كىشىلەر تاشكەنتتىن سىزنى زىيارەت قىلغىلى كېلىشىپتۇ، دېدى. بوۋاي تامامەن ھەيرانلىقتا قېلىپ گاھى ماڭا، گاھى ھەمراھلىرىمغا باقاتتى. بوۋاينىڭ قۇلاقلىرى ئېغىر، پۇت-قوللىرى دەرمانسىز، بېلىدىن قۇۋۋەت، كۆزلىرىدىن نۇر كەتكەن. لېكىن يۈزلىرى شۇ قەدەر نۇرانە، شۇ قەدەر خۇش خۇي ئىدىكى، ئۇنىڭغا كىشى قاراپ تويمايتتى. مەن بۇ بوۋاينىڭ سۈرىتىنى ئېلىۋالمىغانلىغىمغا تېخىچە ئەپسۇسلىنىمەن.

شائىر مەھجۇر:

— بۇ بوۋاي ياشلىقىدىن تارتىپ ناھايىتى خۇش چاقچاق ئىدى. كىشىلەر ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىشنى ھەۋەس قىلاتتى. مەخسۇم ئەبۇ ئەلى ئىبنى سىنا ئەسەرلىرىنى ياخشى ئۆگەنگەن، تىبابەت بىلەن شۇغۇللانغان، كۆپلىگەن كېسەللەر ئۇنىڭ قولىدىن شىپالىق تاپقان، — دېدى.

مەن ئامانخان مەخسۇمغا قاراپ تۇرۇپ ئۆمەر ھەييامغا ئوخشاش خىياللارغا چۆمدۈم. كۆپلەرنىڭ دەردىگە داۋا تېپىپ ئۇلارغا ھايات بېغىشلىغان بۇ نۇرانە بوۋاي ھازىر ئۆزى «قېرىلىق» دەپ ئاتالغان داۋاسىز دەردكە گىرىپتار!... ناھايەتكى «قېرىلىق» دېگەن بۇ مۇدھىش كېسەلنىڭ داۋاسى بولمىسا!

بوۋايغا سوئاللار بېرىلسە، چۈشىنەتتى. لېكىن پىكىرلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ جاۋاب قايتۇرالمايتتى. شۇ چاغدا شەرابپەرەستلىكتىن ئاكا ئەمىرنىڭ يىگانە بىر غەزىلى ۋەزنىدە ئامانىخان مەخسۇم يازغان چاقچاق تەرىزىدىكى بېيىتنى ئەسلەتتى. بوۋاينىڭ يۈز ۋە كۆزلىرىگە نۇر يۈگۈرۈپ كۈلۈپ - كۈلۈپ تۆۋەندىكى بېيىتلەرنى ئوقۇدى:

ئەمىر:

قەدەھ بىشكەست ساقىي، مەن شىكەستەم شىشەئى دىلرا،
تۇھەم تۇرفى كۇلاھ بىشكەن، كى بىشكەن - بىشكەن ئەست ئىمشەب.

ئامانىخان مەخسۇم:

قاۋۇن پىشتى، ئەنارۇ ئالمە پىشتى، ناك ھەم پىشتى،
مەنەم پىشتىم، سەنەم پىشكىن، كى پىشكەن - پىشكەن ئەست ئىمشەب.

كېيىنكى بېيىت بوۋاينىڭ ياشلىق شوخلۇقلىرىنى ئەسلەتكۈچى ئۇنىڭ سۆھبەتخۇمار-لىقىنى كۆرسەتكۈچى بىر دەلىل، ئەلۋەتتە. شۇنىڭ ئۈچۈن كېسەل بوۋاي كۈلەتتى. بىزمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ خۇشاللىناتتۇق.

مۇنداق ئويلاپ قارىسام بوۋاي راستىنلا «پىششىپ» قاپتۇ. شۇ ئەلپازدا ئۇنىڭدىن سەمەربانۇنىڭ دىۋانى توغرىسىدا سوئال سوراش ئەپسىز تۇيۇلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئامانىخان مەخسۇمنىڭ ئوغلى سەلاھىددىنغا مۇراجىئەت قىلىپ سۈرۈشتۈرۈشكە باشلىدۇق. بىز ستالىنئاباتتا دەپ خەۋەر تاپقىنىمىز بويىچە ئىبراھىمجاننىڭ ئىسىم - فامىلىسى ۋە ئادرېسىنى سورىدۇق. مەلۇم بولۇشىچە ئىبراھىمجان ستالىنئاباتتا ئەمەس، سۇرخاندەريا ئوبلاستىغا قاراشلىق ئۇزۇن رايونىدا تۇرىدىكەن. بۇ ئائىلىدىن سەمەربانۇ ھەققىدە باشقا ھېچقانداق مەلۇمات ئالالماي، خوشلىشىپ چىقتۇق. دېمەك، مەن ستالىنئاباتقا ئەمەس، سۇرخاندەرياغا بېرىشىم لازىم. شۇ پەيتتە شائىر مەھجۇر يېڭى بىر پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ئۇ كىشى:

— ئۇستا ئامانىخان مەخسۇمدىن باشقا شائىر ساقىبنىڭ ئوغلى رازىددىن مەخسۇم ياشايدۇ، سەمەربانۇ ئۇنىڭ كىچىك ئاپىسى بولىدۇ. ئېھتىمال شۇ كىشىدىن بىرەر يېڭىلىق ئاڭلارمىز،— دەپ قالدى.

سۈرۈشتۈرۈپ رازىددىن مەخسۇمنى تاپتۇق. 50 ياشلار چامىسىدىكى بۇ كىشى كولخوز تراكتور رېمونت كارخانىسىدا سېلىسار بولۇپ ئىشلەيدىكەن. رازىددىن مەخسۇم دىۋانىنىڭ ستالىنئاباد ۋە سۇرخاندەريادا بولۇش ئېھتىمالىنى رەت قىلىپ، تۆۋەندىكىلەرنى ئېيتتى:

— سەمەر ئاچامنىڭ دىۋانلىرى بىزنىڭكىدە ئىدى. بۇندىن ئون يىل ئىلگىرى چوڭ ئاچام بەھرىنىسا چىميانغا ئېلىپ كەتكەنىدى. ئالتە يىل ئىلگىرى چوڭ ئاچىمىز ئالەمدىن

ئۆتتى. ئۇ كىشىدىن بىر قىز قالغان، ئىسمى مۇنىسخان. ئەنە شۇ جىيەنىم «مۇنىس» تەخەللۇسى بىلەن شېئىر يازىدۇ، مۇنىسخان ئۆزى شائىرە بولغىنى ئۈچۈن ئانىسىنىڭ قولىدىكى كىتابلار جۈملىدىن سەمەربانۇ ئاچامنىڭ دىۋانلىرى شۇنىڭ قولىدا بولۇشى مۇقەررەر. شۇڭلاشقا سىز ئاۋارە بولۇپ، ستالىنئاباد ۋە سۇرخاندەرياغا بارماي، ئۇدۇل چىمىيانغا بېرىپ، مۇقىمىددىن مەخسۇمنى تېپىڭ. ئۇ كىشى بىزنىڭ تۇغقىنىمىز بولىدۇ. شۇنىڭغا ئىلتىماس قىلىسىڭىز دىۋاننى سىزگە كۆرسىتىدۇ.

رازىددىن مەخسۇمنىڭ بۇ سۆزلىرى مېنى روھلاندۇردى. مەن ئۇ كىشىدىن موقىمىددىن مەخسۇم نامىغا بىر خەت يېزىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدىم. رازىددىن مەخسۇم مەمنۇنىيەت بىلەن تۆۋەندىكى خەتنى يېزىپ بەردى:

«مۇقىمىددىن ئاكام ۋە ھەمجەگەرلىرىمگە سالامدىن سوڭرە سۆز شۇلكى، بارغان مېھمانلارغا ياخشى خىزمەت قىلىپ، ئۆزىڭىزنىڭ شېئىرىڭىزنى كۆرسىتىڭ ۋە سەمەربانۇ ئاچامنىڭ كىتابى نەدىلىكىنى بىلگىنىڭىزچە كۆرسىتىپ بېرىڭ، دەپ ئۆتۈنىمىز:

رازىددىن.»

مەن خەتنى ئېلىپ چەكسىز سۆيۈندۈم. نەزەرىمدە چىمىيانغا بېرىشىم بىلەن (مەن سەككىز ئايدىن بۇيان سۈرۈشتۈرۈپ يۈرگەن) سەمەربانۇ دىۋانىنى ماڭا چىقىرىپ بېرىدىغاندەك تۇيۇلاتتى.

سەمەربانۇ ئۆز شېئىرلىرىنى ئاققا كۆچۈرۈپ، ئىككى نۇسخا دىۋان تۈزگەن، دىۋاندا «ئەلىف»دىن «يا» غىچە شېئىرلار بار. بۇنىڭدىن تاشقىرى قېرىنداشلىرى ئۆزلىرىگە ياققان شېئىرلىرىنى بىر دەپتەرگە كۆچۈرۈپ ئېلىشقان، دەپ ئاڭلىدۇق. شائىر مەھجۇر مانا شۇ دەپتەردىكى غەزەللەرنى ئوقۇغانىكەن. مەن مەھجۇردىن سىز ئوقۇغان شېئىرلارنىڭ بەدىئىي سەۋىيىسى قانداق ئىدى؟ دەپ سورىدىم. مەھجۇر دەپتەردىكى مەسنەۋىياتلار سوپىلارچە، غەزەللىرى بولسا، راۋان ۋە شوخ دەپ جاۋاب بەردى. ئاشۇ دەپتەر ھازىر ئەندىجان ئوبلاستىنىڭ ۋورۋوشىلوۋ رايونىغا قاراشلىق قىشلىقىدا تۇرغۇچى موللا باتۇردا دەپ ئاڭلىدۇق. شۇنداق قىلىپ ئوشتىن قايتىشتا ئابدۇلھەمىد ئابدۇرازاقوۋنى قاراسۇغا ئۇزىتىپ، ئەزىزوۋ ئىككىمىز ئەندىجانغا قايتتۇق. ئەتىسىگە ئابدۇلھەمىد ئاكا كېلىپ: «دەپتەر شۇلاردا. لېكىن بەرمەيۋاتىدۇ، مىدىرلىغان قوزۇققا ئوخشايدۇ. مىدىرلايدۇ يۇ، چىقمايۋاتىدۇ» دېدى.

شۇ ۋاقىتتا ئەندىجانغا يازغۇچىلار سايوزىنىڭ يوللانمىسى بىلەن شائىر ھەبىبىي بېرىپ قالدى. ئۇ كىشى ئەندىجان ۋە نەمەنگاندە بولۇشى لازىم ئىكەن. مەن ئۇ كىشىدىن يولىنى ئۆزگەرتىپ، ئابدۇلھەمىد ئاكا بىلەن ئوش ۋە قاراسۇغا چۈشۈپ، سەمەربانۇنىڭ دەپتىرىنى تېپىشتا ماڭا ياردەم بېرىشىنى سورىدىم. ھەبىبىي ماقۇل بولغاندىن كېيىن مەن چىمىيانغا يولغا چىقتىم. ئەندىجاندىن پەرغانىگە، پەرغانىدىن ۋادىل رايونىغا بېرىپ، ئاندىن چىمىيانغا ئۆتتۈم. چىمىياندا «لېنىنگراد» كولخوزىنىڭ ئېكسپېدىتورى① ھ. مەخسۇتوۋ مېنى مۇقىمىددىن مەخسۇمنىڭ ئۆيىگە باشلاپ باردى. مەن مۇقىمىددىن ئاكىغا قانداق ياخشى نىيەت بىلەن كەلگەنلىكىمنى تەپسىلىي ھېكايە قىلىپ، رازىددىن

① ئېكسپېدىتور — ئورگانلاردىكى خەت - چەك، گېزىت - ژۇرنال تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ خادىمى.

مەخسۇم يېزىپ بەرگەن خەتنى تاپشۇردۇم. ئەپسۇسكى قېرىنداشىنىڭ خېتىمۇ، مېنىڭ ئىلتىجالىرىممۇ پايدا بەرمىدى. مۇقىمىددىن مەخسۇم: «كىتاب بىزدە ئەمەس، ئەراۋاندىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭكىدە بولسا كېرەك» دەپ تۇرۇۋالدى.

بۇ كىتابنىڭ نەشىر قىلىنىشى سىزنىڭ ئەۋلادىڭىز ئۈچۈن شان-شەرەپ دېسەممۇ كار قىلمىدى. بۇ كىتاب نەشىر قىلىنغان تەقدىردە ماددىي جەھەتتىن مەنپەئەتدار بولۇشىنى ئۇقتۇردۇم. كار قىلمىدى. ئەسەر قالدۇرۇش — پەرزەنت قالدۇرۇشتۇر. بۇ ئەسەرنى يوشۇرۇپ، خەلقنى ئۇنىڭدىن بەھرىمەن قىلماسلىق — بىراۋنىڭ پەرزەنتىنى ئۆلتۈرگەنگە ئوخشاش جىنايەت دەپمۇ باقتىم، كار قىلمىدى. بولمىسا، رەپىقىڭىزنى چاقىرىڭ، بەلكى ئۇ كىشى بەزى غەزەللىرىنى ياد بىلىدىغاندۇر، مەن ئۇ كىشىدىن ئاڭلاپ يېزىۋالاي دېسەممۇ كۆنمىدى.

شۇ تەرىقىدە سەمەربانۇ دىۋانىنى ھالاكەتتىن ساقلايمەن، دەپ قىلغان تىرىشچانلىقلىرىم نەتىجىسىز ئاياقلىشىپ، تاشكەنتكە قايتتىم.

ئارىدىن 3 - 4 كۈن ئۆتمەي، رازىددىن سەلاھىددىنوۋ ئۆزبېكىستان دۆلەت بەدىئىي ئەدەبىيات نەشرىياتىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ كىشى مېنىڭ چىمياندىن ھېچنەرسە تاپالماي خاپا بولۇپ قايتقىنىمنى بىلىپ:

— مەن ئەتە ئوشقا قايتىمەن، يەرنىڭ تېگىدە بولسىمۇ سىزگە بىرنەرسە تېپىپ ئەۋەتىمەن، — دېدى.

رازىددىن ئاكا بىزنى ئالدىمىدى. ئارىدىن بىر ھەپتە ۋاقىت ئۆتە - ئۆتمەي، ئۇ كىشىدىن تۆۋەندىكى خەتنى ئالدۇق:

«سىزنىڭ ئالدىڭىزدىن كەلگىنىمدىن كېيىن، توغرى ئەراۋان بىلەن تۆپە قورغانىغا باردىم. ئاچام ھاجىنىسا سەلاھىددىن قىزىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، بىر ئاغار كونا كىتابلارنى بىر چەتتىن قاراپ، مۇنۇ شېئىرلارنى تېپىپ ئەۋەتتىم. قالغىنىغا نېمە دەي. ئەسسالام ئەلەيكوم: رازىددىن»

1959 - يىل 6 - ئاينىڭ 2 - كۈنى

سەمەربانۇ مەشھۇر شائىرىمىز ھۇۋەيدانىڭ نەۋرىسى، شائىر سىراجىنىڭ قىزى، شائىر ساقىبنىڭ سىڭلىسى بولۇپ، قېرىنداشلىرىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، 60 ياشقا كىرىپ، بۇنىڭدىن 65 يىل ئىلگىرى ئوشتا ۋاپات بولغان. دېمەك: سەمەربانۇ 1834 - يىلى دۇنياغا كېلىپ، 1894 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. شائىرەنىڭ جىيەنى رازىددىن سەلاھىددىنوۋنىڭ بىزگە يازغان خېتىدە، سەمەربانۇنىڭ تەرجىمھالىغا ئائىت بەزى دەلىللار بار. مانا ئۇ كىشى تۆۋەندىكىلەرنى يازىدۇ:

«سىراجىنىڭ تۆت قىزى بولۇپ ئەڭ چوڭى سەمەربانۇ بولغان. ئۇ دەسلەپ بىر داموللىغا نىكاھلىنىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭدىن ئاجرىشىپ كېتىپ، ھۇسەيىن ئاكا دېگەن بىر دېھقانغا چىقىشقان. ئۇنىڭ بىلەن 40 يىل تۇرمۇش كەچۈرۈپ، پەرزەنت كۆرمەستىن ئوشتا ۋاپات بولغان.»

ئامانخان مەخسۇم بۇنىڭدىن 7 - 8 ئاي ئىلگىرى ئابدۇلھەمىد ئابدۇرازاقوۋغا ئاچىسى سەمەربانۇ توغرىسىدا سۆز ئېچىپ:

— مەن تۆت يېشىمدىن تارتىپ شۇ ئاچامنىڭ تەربىيىسىدە ئۆستۈم. ئاچام زامانىسىنىڭ

ئەقىللىق ۋە پەزىلەتلىك ئايالىرىدىن ئىدى. شېئىرىيەتتە زىبۇننىسادىن كەم ئەمەس ئىدى، — دەپتۇ.

شائىرەلىك سەمەربانۇغا ئاتا - بوۋىسىدىن قالغان مىراس. ئۇنىڭ بوۋىسى ھۇۋەيدا ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخىدىكى ئۇلۇغ سىمالاردىن بىرى. ھۇۋەيدا مۇتەپەككۇر سۈپىتىدە ئىدېيالىزم بىلەن ماتېرىيالىزم ئوتتۇرىسىدا ئىككىلىنىپ يۈرگەن. ئۇ گاھى ساماۋى گۈزەللىكلەردىن زوقلىنىپ، گاھى يارنىڭ گۈزەللىكىگە مەپتۇن بولۇپ، ئۇ ھەقتە مەدھىيىلەر يازاتتى. ھۇۋەيدا شېئىرلىرىنىڭ ئۇسلۇبى يەڭگىل، راۋان ۋە رەڭدار. ئۇنىڭ بەزى شېئىرلىرى خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئۇسلۇبىغا يېقىندۇر. تۆۋەندىكىلەر ھۇۋەيدا شېئىرلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن نەمۇنىلەر:

ئەرزىمەنى ئەيدىم بادى سەباغە،
يەتكۈزسە ھالىم ئول دىلرەباغە.
قىلسە خۇدايىم كۆڭلىن مۇلايىم،
رەھم ئەيلەگەيمۇ مەن مۇپتەلاغە.

يەنە:

رەھم ئەيلىسەڭچۇ دىۋانەلەرغە،
ئىشقىڭدە بولغان ئەفسانەلەرغە.
....
....

ئەي، مەيپۇرۇشىم بىركاسە مەي بەر،
كەلدى ھۇۋەيدا مەيخانەلەرغە.

يەنە:

باقسام بۇ جەھاندە ھەمەدە دەردۇ ئەلەم بار،
ھەر ئادەمىنىڭ كۆڭلىدە بىر زەيلىدە غەم بار.
دۇنيادە ھۇۋەيدا نەفەسى ئۇرمەدى شادى،
ھەيھات ئانىڭ باغرىدە كۆپ خارى سىتەم بار.

ھۇۋەيدانىڭ ئوغلى سىراجىمۇ كۈچلۈك شائىر ئىدى. تۆۋەندىكى نەپىس بېيىت سىراجىنىڭدۇر:

سىراجى بېدىلۇ ھەيرانلىگىنى بىسەبەب بىلمەڭ،
مېنى بېدىلدىن ئالغان دىلنى ئول دىلدار ھەر سائەت.

ھۆۋەيدانىڭ نەۋرىسى، سىراجىنىڭ ئوغلى سەلاھىددىن ساقىب ئۆز دەۋرىنىڭ ياخشى شائىرلىرىدىندۇر. بۇ كىشىنىڭ دىۋانىنى ئوغلى رازىددىن سەلاھىددىنوۋ تاجىكىستان دۆلەت مۇزېيىغا تاپشۇرغان. «دىۋانى ھۆۋەيدا» ساقىبنىڭ تەشەببۇسى، سۆز بېشى بىلەن نەشىر قىلىنغان. ساقىب «كۆك چاي» رادىفلىق شېئىرىدا ئاچىسى سەمەربانۇنى ئەسلەپ مۇنداق دېدى:

بۇ چاي ئەشئارىنى ساقىب، بىلىڭ ئەۋۋەل تۈگەتىپدۇر.
دېيان بانۇ: «جەمئى ي مۇشكۈل ئىشلەرگە كوشا كۆك چاي».

سەمەربانۇ (بۇندىن كېيىن بانۇ تەخەللۇسى بىلەن ئاتايمىز) ئۆز شېئىرلىرىنى دىۋان ھالىتىگە كەلتۈرۈپ، ئىككى نۇسخا كۆچۈرگەنلىكىنى يۇقىرىدا قەيت قىلىپ ئۆتكەندۇق.

رازىددىن سەلاھىددىنوۋنىڭ ماڭا ئەۋەتكەن بانۇ شېئىرلىرى ناھايىتى كونىراپ كەتكەن بىر دىۋاننىڭ يەتتە ۋارىقىدىن يىرتىپ ئېلىنغان پارچە - پارچە قەغەزلەردىن ئىبارەت. شۇڭا بۇ پارچە قەغەزلەردىكى شېئىرلارنى باشتىن - ئاخىرغىچە ئوقۇش ئىنتايىن مۇشكۈل ئىش. چۈنكى شېئىرلارنىڭ يا بېشى، يا ئاخىرى يوق. بەزى پارچىلاردا مىسرالارنىڭ يېرىمىلا قالغان.

بانۇ دىۋانىنىڭ شۇ يىرتىق پارچىلىرىغا قاراپ، ئۇنىڭ تۈرلۈك غەزەللىرىدىن تۆۋەندىكى مىسرالارنى ئوقۇشقا مۇۋەپپەق بولدۇق:

ئىشق ئىشىن تۈگەتكەن ئەلنىڭ جۈملەئى كارى مۇباھ،
ئاھى سەردۇ، رۇيى زەردو نالەئى زارى مۇباھ.
ۋەسلى مەھتابىندە ئاشىق دائىما زارۇ ھەقىر،
شاھى ھۇسنىن ئالدىدە بولغۇسى ئەغيارى مۇباھ.
ئەرشى ساقىدە بۈتۈكلۈك بولسە ئاشىق گىريەسى،
يارىغە ئاشقىلەرىنى بولسە، سەرشارى مۇباھ.
بىر ئۆلۈپ مىڭ يول تىرىلگەي ئىشتىياقى ياردىن،
دەردى بىدەرمان ئولۇپ بانۇيى بىمارى مۇباھ.

يەنە:

زۇلەيخائى زەمانىدە تۇغۇلدى مىسرى① ئۇش ئىچرە،
ئاڭا ئول يۇسۇفى كەنئان كەبى قويدى بەھا ئول شوخ.
تەمامى باش ئەياغى خۇبدۇر ئۆزگە ياراشۇقدا،
بىلىپ بولماس ئانىڭ زىندانى ئىشق ئىچرە فەنا ئول شوخ.
كۆرۈپ چاھى زەنەخدانىن ھەمىشە بەندى زىندانمەن،
غۇبارى مەقدەمىن كۆزگە قىلۇردىم تۇتىيا ئول شوخ.

يەنە:

يۈزىڭنى ساغىنىپ دىلبەر ئەرەك تەن ئىچرە جان كېلدىم،
ئۇلەرغە چاغلادىم ئۆزنى بەھەمدۇللاھ ئامان كېلدىم.

---

① «مىسر» سۆزى بۇ ئورۇندا شەھەر مەنىسىدە ئىشلىتىلگەن. مىسر ئۇش شەھىرى.

يۈزىڭنى ئارزۇسىدە يىتىشگۈنچە چۈنان يىغلاب،
سىنى يادىڭنى ئەيلەپ كىچەۋۇ كۈندۈز نىهان كىلدىم.
نەچە كۈنلەر ئۆتۈپ كەتدى، لەبىڭنى خەندەسىن كۆرەەي،
قىزىلگۈل غۇنچەسىدەك تەھ ـ بەتەھ باغرىمدە قان كىلدىم.
يۈزىڭدەن ئۆرگىلەي دىلبەر ماڭا سەن بولماغىل زالىم،
جەمالىڭنى كۆرەي دەپ قاشىڭە ئۇشبو زەمان كىلدىم.

يەنە:

كىتدىڭ يارىم مىنى تىرىك ئۆلدىرىب،
چىرايىمنى زەئفىراندەك سولدىرىب،
يۈرەگىمنى غەمۇ قانگە تولدىرىب.

كەتتى يارىم كۆڭلۈم بىجا ئەيلەبان،
ھىجران داغىن باغرىمدا جا ئەيلەبان،
كۆز ياشىمنى ئاققان دەريا ئەيلەبان.

باتۇ 40 يىلدىن ئارتۇق بىر دەۋر ئىچىدە بەدىئىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. شۇڭا بۇ پارچىلارغا قاراپ باتۇ دىۋانىنىڭ قىممىتىنى ئېنىقلاش مۈشكۈل ئىش. شۇنىسىمۇ باركى، مىرزابىدىل: «مەن خەرىتىگە قاراپ دېڭىزنى كۆرىمەن» دىگەن. دىمەك، ھەر بىر زىرەك ئوقۇغۇچى بۇ پارچىلارغا زىھنىن قويۇپ، باتۇ كۈچلۈك شائىر ئەمەس، دىگەن پىكىرگە كىلىشى مۇمكىن. ھەقىقەتەن «مۇباھ»، «ئول شۇخ»، «كەلدىم» رادىفلىق شېئىرلار شائىرەنىڭ ئەقىل ۋە ئىستىداتىنى كۆرسىتىدىغان ياخشى دەلىللەردۇر.

«ئىككى شائىرەنىڭ ئەدەبىي مىراسىنى ئىزدەپ» توپلىغان مەلۇماتىمىز ۋە تاپقان نەمۇنىلىرىمىز ھازىرچە مانا شۇلار.

لىكىن بىز ئىزدەش ئىشلىرىنى توختاتقىنىمىز يوق، تەتقىقات داۋاملىشىدۇ.

ئوچېركتىكى ئاساسىي پېرسوناژلار توغرىسىدا قىسقىچە ئىزاھات

سىراجى — شائىر ھۇۋەيدانىڭ ئوغلى.
سەمەربانۇ — سىراجىنىڭ چوڭ قىزى.
ئامانخان مەخسۇم — سىراجىنىڭ ئوغلى، سەمەربانۇنىڭ ئۇكىسى.
ساقىب — سىراجىنىڭ ئوغلى، سەمەربانۇنىڭ ئاكىسى.
سەلاھىددىن — سىراجىنىڭ ئوغلى.
رازىددىن مەخسۇم — ساقىبنىڭ ئوغلى، سەمەربانۇ رازىددىننىڭ كىچىك ئاپىسى.
بەھرىنىسا — ساقىبنىڭ قىزى، رازىددىننىڭ چوڭ ئاپىسى.

(تاشكەنت بەدىئىي ئەدەبىيات نەشرىياتى تەرىپىدىن 1959 - يىلى نەشر قىلىنغان «ئۆزبېك شائىرەلىرى» ناملىق كىتابىدىن)

مەلىك مېھرى باشقا

(خەلق داستانى)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئىمىنجان ئەخمىدى

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن:

مەزكۇر داستان 1982 — 1983-يىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭدىن تېپىلىپ، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى كۆتۈپخانىسىنىڭ قەدىمكى ئەسەرلەر فوندىغا ئېلىنغان، تىزىملانغان نومۇرى — 002842.

قولىيازما داستاننىڭ مۇقاۋىسى يوق، ئۇزۇن يىللار داۋامىدا بۇ داستان قولدىن قولغا ئۆتۈپ ياخشى ساقلانمىغان. 1-بېتىگە ھەرخىل سەۋەب-ئېھتىياج، كېسەللىكلەر ئۈچۈن پۈتۈلىدىغان تۇمار ئايەتلىرى ۋە ئۇنىڭ خاسىيەتلىرى ئۇششاق، زىچ قىلىپ پۈتۈلگەن. ئۇ، پەقەت ئەنە شۇ ئايەتلەر توپلىمىنىڭ ئاخىرقى بېتىدىلا ئىكەن. داستان قولىيازمىنىڭ 2-بېتىدىن باشلانغان. داستاننىڭ 2-بېتى ۋە ئاخىرقى بېتى چاپلانغان يېرىدىن ئاجراپ، ئەتراپى خېلىلا يىرتىلغان. داستاننى قەلەمگە ئالغۇچى دىققەتسىزلىك بىلەن سىيا تەككۈزۈپ بەزى سۆزلەرنى سۇغاشتۇرۇۋەتكەن، قەلىمىدىكى ئارتۇق سىيانى قەغەزنىڭ چەتلىرىگە سۈرتكەن، ئىملاسى باشتىن-ئاخىر بىرخىل سۈپەتتە ئەمەس. ئەھۋالدىن قارىغاندا، بەزى بەتلەرنى باشقا كىشى يازغاندەك تۇرىدۇ، لېكىن بۇنداق بەتلەر بىرقانچىلا.

داستاننى ساقلىغۇچىلاردىن بىرىنىڭ 2-بەتنىڭ چېتىگە يېزىپ قويغان «تەۋارىخى بىر مىڭ ئۈچ يۈز ئەللىك ئىككى...» (ئاخىرى يىرتىلىپ كەتكەن) دېگەن سۆزلەرگە، 45-بەتنىڭ چېتىگە داستاننى كۆچۈرگۈچى تەرىپىدىن «موللا ئىسمايىل ئىبىن سەدىردىن تەۋارىخنىڭ يىگىرمە ئىككىسىدە تۇغۇلۇپ، يەنە تەۋارىخنىڭ ئاتمىش بەشىگىچىلىك ئۆمۈر كۆرۈپ، يېتىملىك بىلەن ھېچ ئىش، نە راھەت كۆرمەي...» (ئاخىرى ئۆچۈپ كەتكەن) دېگەن سۆزلەرنىڭ (موللا ئىسمايىل ئىبىن سەدىردىن كۆچۈرگۈچىنىڭ يېقىن دوستى، بۇرادىرى بولسا كېرەك) ھەمدە 46-بەتكە «ھېساب قىلىڭ خالايىقلەر ياشىم قىرىق بەشكە يەتكەندۇر، ئاجايىپ بىۋەفا دۇنيا مەڭا كەلتۈرۈپ پەلاكەتلەر...» دېگەن مىسرالارنىڭ چوڭقۇر قايغۇ ۋە ئېچىنىش ھېسسىياتى بىلەن يېزىپ قويۇلغىنىغا ئاساسلانغاندا، داستاننىڭ 19-ئەسىرنىڭ ئوتت-

تۇرلىرىدا قەلەمگە ئېلىنغانلىقى، ياكى كۆچۈرۈلگەنلىكى ئېنىق.

داستان ئۇيغۇر داستانچىلىقىغا خاس ئۇسلۇب بىلەن قەلەمگە ئېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ مەزمۇنىغا ئۆز دەۋرىدىكى ئىسلام دىنىي ئىدىئولوگىيىسى چوڭقۇر سىڭدۇرۇلگەن. بۇنى، تارىخىي ماتېرىيالىزم نۇقتىئىنەزەرى بويىچە توغرا چۈشىنىش كېرەك. ئەلۋەتتە.

داستاننى نەشرگە تەييارلاشتا، مەزكۇر داستاننىڭ ھازىرغىچە مەلۇم بولغان مۇشۇ بىردىنبىر قوليازما نۇسخىسى ئاساس قىلىندى. تەتقىقاتتا پايدىلىنىش يۈزىسىدىن مۇمكىن قەدەر ئەسەرنىڭ ئۆز تىلى (چاغاتاي تىلى) ئاساس قىلىندى، جۈملىدىن، چۈشىنىشلىك بولسۇن ئۈچۈن، ئەسلىسىدە سادىق بولغان ئاساستا، مەلۇم دەرىجىدە ئاممىباب خەلق تىلىغىمۇ يېقىنلاشتۇرۇلدى.

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ئەمما راۋىيان ئەخبار ۋە ناقىلان ئاسار، مەھدىسان فەسل داستان سۆز ئىشتمەك كېرەك:

شەھىرى قۇزۇۋىندا بىر پادىشاھ بار ئېردى، ئاتىنى پادىشاھ مەئمۇر دەر ئېردى. ئول پادىشاھغە ئۈچيۈز ئاتمىش ئالتە شەھەر تابىئ ئېردى. لەشكەرى بىھىساب، دۆنيايى ھەم ئەدەدسىز ئېردى، ئىززەت - فەراغەت بىرلە ئۆتىۈر ئېردى. ھېچ فەرزەندلەرى يوق ئېردى. كېچە ۋە كۈندۈز خۇدايى تەئالادىن فەرزەند تەلەب قىلۇر ئېردى. ئەللاھتەئالا تەلەبىنى ئىجابەت قىلدى، مەلىكەسى ھامىلەدار بولدى. شاھ مەئمۇر بىسىيار خۇرسەند بولۇپ فەرزەندى ھەققىدە فەقىر يېتىملەرغە خەيرى - ئېھسانلار قىلدى. ۋەقتىكى ھامىلەسى يېقىنلاشتى. بىر كۈنى پادىشاھ مەئمۇر فەرزەندىنىڭ فىكرىدە خىيال قىلىپ، قۇزۇۋىنىڭ ھۆكۈمالەرىنى جەمئ قىلىپ ئىلتىمالار نىسار ئەيلەپ ئەيدىكى: «ئەي ھۆكۈمالار، ئەھلىيەمىز مەلىكەھامىلە بولۇپدۇر، تەۋەللۇد قىلۇر ۋەقتى يېقىن يېتىبدۇر، قۇرئى سېلىپ كۆرۈڭلار. نېچۈك فەرزەند ۋۇجۇتغە كېلۇر؟ ئوغۇلمۇ يا قىزمۇ مەئلۇم قىلىڭلار!»

بىر مىڭ ئۈچيۈز دانا، ئاقىل، دانىشمەند ھۆكۈمالار ياخشى سائەتدە قۇرئى سالىپ، كىتابلارنى بىر - بىرلەرىگە زەرب قىلىپ، ئىتتىفاق بىرلە پادىشاھ مەئمۇرغە ئانداغ جەۋاب بەردىكىم: «ئەي پادىشاھىم، بىلگىل ۋە ئاگاھ بولغىلكىم ئۆمرۈڭ ئۇزۇن، دەۋلەتىڭ قۇزۇن بولسۇنكىم ئوغۇل فەرزەند ۋۇجۇدغە كېلۇر ئىكەن. تۇغۇلماق زەمان بۇ شەھەرگە كۈھقافدىن پەرىلەر كېلىپ شەھزادەنى كۈھقاف گۈلىستان ئەرەمگە ئالىپ كېتەر، بىزنى سىزنى ئىشتىياقىدا قويار، كۈھقافدىن ئون ئىككى ياشقە كىرمەگۈنچە كەلمەس. ئانداغ بىر نۇرانە خۇشرۇي ساھىبجەمال فەرزەند تەۋەللۇد قىلۇركىم ئانىڭ شەققەسىغە ئافتاب ۋە ماھتاب غەلىبە قىلۇر ئاغا ئاگاھ بولماق كېرەك.»

پادىشاھ بۇ سۆزنى ئىشىتىپ، غەمگە مۇبتەلا بولۇپ، فەرزەندىنىڭ فىراقىدا زار - زار يىغلاپ بۇ بەيتنى ئوقۇدى:

نەچۈكدىن غەرىبلىق ماڭا يېتەرمۇ؟
تەمام بولمايىن ئىشىم ئۆتەرمۇ؟
بۇ جانلار قىرنالىب مۇنداغ بۇلۇرمۇ؟
فەقىر قىلسە تەكرىم، شاھ قىلغۇنچە.

ئەۋۋەلىدە بىرلۇپدۇرمەن پادىشاھ،
ياخشىراقدۇر پادىشاھلىقدىن گەدا،

بۇزۇلۇر كۆڭلۇم جۇدا بولسە بەلا،
چىقىپ كېتەي يۇزۇمىزنى قارا قىلغۇنچە.

يىغلاپ يۈرسەم سەھرالەردە ئاھ ئۇرۇپ،
ئاھ دېسەم يۈرەكىم قانغە تولۇپ،
تىرىك يۈرگۈنچە بالام ئىلگەرى ئۆلۇپ،
رەقىبلەر سېنى مەندىن جۇدا قىلغۇنچە.

بۇ جۇدالىق ھىجرى ئوتى ياماندۇر،
ئايرىلمايىن يەنە ئۆلسەم ئارماندۇر،
تىرىك يۈرۈپ جۇدا بولسام ياماندۇر،
يۈرەك بىرلە باغرىم يارا قىلغۇنچە.

فەرزەند يۈزىن كۆرمەيىن قالدىم بەلاغە،
ئۆتەر بولدۇم دۇنيادا يەتمەي قاراغە،
شاھ مەئمۇر يىغلاغىل ئەمدى خۇداغە،
سېنى مەندىن ئايرىپ جۇدا قىلغۇنچە.

مەئمۇر شاھ ئەيدىكىم:

«ئەي ۋەزىر - ئۇمەرالارىم، بۇ ھۆكۈمالارنىڭ سۆزىگە ئەمەل قىلماساق كېيىن پۇشايمان قىلۇرمىز، فايدە بەرمەس. مۇنىڭ تەدبىرىنى قىلالى»— دەپ، جەمئىي ھۆكۈمالارنى يىغىپ تەدبىرىنى سورىدى. ھۆكۈمالار ئانداغ جەۋاب ئەيتتىكى: «بۇ شەھەرنىڭ تاشىدا بىر كەڭرۈ مەيدان راست قىلدۇرساق، ئىلمىي ھېكمەت بىرلە مەيدانغە بىر چەھارباغ بىنا قىلساق؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەرىردىن توققۇز قات پەردە تارتساق؛ تۆرت ئەترافغە ئەبرىشىم بىرلە تەناب تارتىپ ئىلمىي ھېكمەت بىرلە چەندان قۇببە قىلساق، ھەر قۇببەدە ئىككى بالاخانە قىلساق؛ ئانىڭ ھەر بىرىگە ئىككى ئۇلۇمانى مۇئەككەل قويساق؛ كۈندۈزى كەلامۇللاھنى دەئۋەت قىلسە كېچەلەرى بولسە قەسىدەئى رەھمان دەئۋەت قىلسە مەلىكەنى ئانىڭ ئىچىندە قويساق؛ تىنجى ئامان تەۋەللۇد قىلۇر، شەھزادە ھەم ئۆز ئەمانىدا بولۇر» — دېيدى.

شاھ مەئمۇر بۇ سۆزنى ئاڭلاپ: «دەرھال شۇل تەقلىت قىلىڭلار!» — دەپ ئەمرى قىلدى. ۋەزىر - ئۇمەرالار خەزىنەنىڭ ئىشىكىنى ئاچىپ ھەرنە لازىملىقلارىنى ئالىپ چىقىپ سەرف قىلىپ، قۇببە ياساماقنىڭ فىكرىدە بولدى. شەھەرنىڭ تاشىدا بىر كەڭرۈ مەيدان راست قىلدى. ۋەزىر - ئۇمەرالار ئۈچمىڭ يەتتە يۈز ھۆكۈمالارنى جەمئ قىلدى، ئانىڭ خىزمەتىدە ئون تۈمەنمىڭ ئادەمنى تەئيىنلەپ بەردى. ھۆكۈمالار ياخشى ئەتدە قۇرئى سالىپ چەھارباغقە قەدەم قويدى. ئىلمىي ھېكمەت بىرلە ئۈچ ئايدا بىر چەھارباغ تەييار قىلدى. ئول باغنىڭ تاملارىنى ئالتۇن - كۈمۈش خىشتلاردىن بەرپا قىلدى. تاملارىغە لەئلى - ياقۇتلاردىن كۆز قويدى. ئۈستىگە توققۇز قات ھەرىر فەردە تارتتى، ئىلمىي ھېكمەت بىرلەن ئانىڭ ئۈستىدىن ئەبرىشىمدىن تەناب تارتىپ ئۈچيۈز ئاتمىش قۇببە قىلدى. ھەر قۇببەدە ئىككى بالاخانە تەييار قىلدى ۋە يەنە تۆرت تامنىڭ ھەر بىرىگە ئەللىكتىن كۈنگرە باغلادى. ھەر كۈنگرەدە ئىككى بالاخانە قىلدى. ھەر بالاخانەدە ئىككى ئۇلۇمانى قۇرئان تىلاۋەت قىلماقغە قويدى. ئانىڭ ئىچىندە ئالتۇن بىرلە زەرخۇش قىلىپ ئەيۋانۇ كەيۋان سەراي ھۇجرەلەر بىنا قىلدى. ئىلمىي ھېكمەت بىلەن يەرنىڭ تومۇرىنى تېپىپ سۇلار چىقارىپ ھەر تەرەپكە چەشمەلەرنى جارى قىلدى. ئىلمىي ھېكمەتدىن چەھارباغنىڭ ئىچىگە رەڭگارەڭ دەرەختلەرنى تىكىپ ۋە مېۋەلەرنى پەيدا قىلدى، ھەر دەرەخنىڭ تۈۋىگە ئىلمىي ھېكمەت بىلەن شەھ سۇفەلەر تەييار قىلدى. ھەر سۇفەنىڭ ئۈستىگە توققۇز قات تەتىللادىن تۆشەك،

كىمخابدىن تەكيەلەرنى قويىدى. ئول باغىنىڭ ئىچىدە تۇرلۇك ـ تۇرلۇك نازۇ ـ نېئمەتلەر پىشتى. رەڭگارەڭ گۇللەر ساچىلدى. بۇلبۇللار سايراغالى مەشغۇل ئېردى. پادىشاھ ئەرەمگە كىرىپ فەرزەندىنى كۆرۈپ باغلارنى سەيرى تاماشا قىلىپ يانۇر ئېردى.

سۆز ئىشىتمەك كېرەككىم، كوھقاف گۇلىستانى ئەرەمدە دىۋە ـ پەرىلەرنىڭ بىر پادىشاھى بار ئېردى، ئاتىنى شاھ فەرىدەر ئېردى. يەتتە ئىقلىم كوھقاف ئاڭا تابىئ ئېردى. نەچچە يىل كوھقافدا دىۋە ـ پەرىلەرگە پادىشاھ بولۇپ ئۆمرى ئاخىرىغە يەتتى. ئەمما خۇدايى تەئالا شاھ فەرىگە فەرزەند ئەتا قىلمادى. بىر كۈنى شاھ فەرى دىۋە ـ پەرى، ۋەزىر ـ ئۇمەرا، ئۇلۇما ۋە ھۇكۇمالارنى يىغىپ ئېيتتىكى: «ئەي ھۇكۇمالارىم، مەن شەھرى كوھقافغە پادىشاھ تۇرۇرمەن، ئۆمرۈم ئاخىرىغا يېتىبدۇر. مەندە ھېچ فەرزەند يوق، مېنىڭ تالىئىم قانداغ، قۇرئى كۆرۈڭلار، بىزلەردىن فەرزەند بولامدۇر، يا دۇنيادا نەسلىسىز مۇنقەتىئ بولامدۇر؟». ھۇكۇمالار: «خوش بولغاي» — دەپ، بىر مىڭ تۆرت يۈز ھۇكۇمانىڭ ھەر بىرى بۆلەك ـ بۆلەك قۇرئى سالىپ بىر ـ بىرىنىڭ كىتابىنى زەرب قىلىپ باقتى، ھەر كىمسەنىڭ سۆزى ئوخشاش چىقتى ۋە «ئەي پادىشاھىم، ئۆزلىرىنىڭ دۇئالارى ۋە ئەھدى ـ پەيمانلارى ئادەمىزاددە تۇرۇر، تاكىم مەلىكە ئوغول تەۋەللۇد قىلسە ئادەمىزادنىڭ قىزىنى ئالىپ بېرەلى، ئەگەر قىز تۇغسە ئادەمىزادنىڭ ئوغلىغە ئالىپ بېرەلى دەپ دۇئا قىلماغۇنچە مەلىكە ھامىلە بولماس» — دېدى. شاھ فەرى بۇ سۆزنى ئىشىتىپ: «ئىلاھا، ماڭا فەرزەند ئەتا قىلغىل، ئەگەر مەلىكە قاف بىرلە ئادەمىزادنىڭ خاتۇنى بىر كۈندە، بىر سائەتدە، بىر دەقىقەدە، بىر دەرجەدە تەۋەللۇد قىلسە، ئەگەر مەلىكە قاف ئوغول تۇغسە ئادەمىزادنىڭ خاتۇنى قىز تۇغسە مېنىڭ ئوغلۇمنى ئادەمىزادنىڭ شەھرىگە ئالىپ بارىپ، ئون ئىككى ياشقا كىرگۈنچە فەرۋەرىش قىلىپ، تويى ئەسبابىنى ئۆزەم راست قىلىپ، كوھقافدىن نىكاھ قىلغالى مولا ئالىپ بارىپ نىكاھ قىلىپ، كوھقافغە ئالىپ كېلىپ ئۆز يانىمدا مەكان قىلىپ بېرۇرمەن. ئەگەر ئادەمىزادنىڭ خاتۇنى ئوغول تۇغۇپ مەلىكە قاف قىز تۇغسە، ئادەمىزادنىڭ فەرزەندىنى مۇندا ئالىپ كېلىپ ئون ئىككى ياشقە كىرگۈنچە ئۆزەم فەرۋەرىش قىلىپ تويى ئەسبابىنى ئۆزەم راست قىلىپ، نىكاھ قىلغالى ئادەمىزادتىن، ئۆز شەھرىدىن مولا ئالىپ نىكاھ قىلدۇرۇپ، نىكاھ ھەققىغە ئالتۇن يۈگەنلىك ئارغىماق ئات، بىر تولۇم بېرىپ، ئادەمىزادنىڭ موللاسىنى يەنە ئۆز جايىغە ئالىپ بارىپ قويارمەن دەپ ئەھدى قىلدى. مەلىكە قافنى چىرلاتتى. دەرھال دۇئا قىلدى. ئەللاھ تەئالادىن فەرزەند تەلەپ قىلىپ بىسيار كالا ـماللار ئۆلتۈرۈپ خۇدايى تەئالانىڭ يولىدا نەزىر ـ چىراغ قىلدى. خۇدايى تەئالا شاھ فەرىنىڭ دۇئاسىنى ئىجابەت قىلدى. بىر كۈنى شاھ فەرىنىڭ خاتۇنى ھامىلە بولدى. توققۇز ئاي، توققۇز كۈن، توققۇز سائەتدە شاھ فەرىنىڭ خاتۇنى بىر قىز تۇغدى. ئول قىزغە مېھرىلقا دەپ ئات قويدى. ۋەئدىگە ۋەفا قىلماق كېرەك دەپ ئەتراپ ـ ئالەمگە پەرىلەرنى ئىبەردىكى: «ھەر يەردە ئادەمىزادنىڭ خاتۇنى شاھ فەرىنىڭ خاتۇنى بىرلە بىر كۈندە، بىر سائەتدە، بىر دەقىقەدە، بىر دەرجەدە تەۋەللۇد قىلغان بولسە، ئىستەپ تافىپ ئالىپ كېلىڭلار!» — دەپ ئەمر قىلدى. كوھقافدىن يەتمىش مىڭ

دىۋە-پەرى چىقىپ ئەتراپ-ئالەمنى ئىزدەگەلى تۇردى. بىر مۇنچە دىۋە-پەرى شەھرى قۇزۇشنىغە كېلىپ: «پادىشاھ مەئمۇرنىڭ مەلىكىسى بىلەن شاھ فەرىنىڭ مەلىكىسى كۈنى بىلەن سائىتىدە تەڭ تۇغۇپتۇر» — دېگەن سۆزنى خەلايىقتىن ئاڭلاپ بارىپ شاھ فەرىگە ئەيتتىكىم: «ئەي پادىشاھى ئالەم، ھېچ ۋىلايەتتە ئادەمىزادنىڭ خاتۇنى مەلىكە بىرلە بىر كۈندە، بىر سائەتتە، بىر ۋەقتتە، بىر دەرجەدە تەۋەللۇد قىلماپتۇر، ئەمما قۇزۇشىن شەھرىنىڭ پادىشاھى شاھ مەئمۇرنىڭ خاتۇنى مەلىكە بىرلە بىر كۈندە، بىر سائەتتە، بىر دەقىقەدە، بىر دەرجەدە ئوغۇل تۇغۇپتۇر» — دېدى. شاھ فەرى خۇشال بولدى ۋە: «شاھ مەئمۇرنىڭ خاتۇنى تۇغقان ئوغۇل فەرزەندنى ئالىپ كېلىڭلار، مەن ئۆزەم فەرۋەرىش قىلىپ كامالىغە يەتكۈزۈرمەن، ۋەدەمگە خىلاپ قىلمايمەن!» — دەپ ئەمر قىلدى. دىۋىلەر قۇزۇشىن شەھرىگە كېلىپ تۇشتى، دىلشاد ئەرەمگە كىرەلمەستىن ئانچىنان تىرىشتى، ھېچ ۋەجھى بىرلەن شەھزادە دىلدارنى دامىغە تۇشۇرەلمەي، پەرىلەر دىلشاد ئەرەمنىڭ ئەتراپىنى مەكان قىلىپ ياتتى. شاھ فەرى دەرغەزەپ بولدى: «بۇ كەتكەن پەرىلەر نە ئۈچۈن كەلمەيدۇر؟» - دەپ ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە مىڭ پەرىنى ئىبەردى. ئۇلار ھەم كېلىپ دىلشاد ئەرەمگە كىرەلمەي نائىلاج ياندى. بۇ خەبەرنى شاھ فەرىگە يەتكۈزدى. شاھ فەرى: «دىلشاد ئەرەمنىڭ تۆرت ئەتراپىنى قورشاپ يېتىڭلار، ۋەقت يار بەرگەندە شەھزادەنى ئالىپ كېلىڭلار!» — دەپ يەنە مىڭ پەرىنى شەھرى قۇزۇشنىغە ئىبەردى. ئۇلارمۇ بارىپ شەھرى قۇزۇشنىغە كىرەلمەي يانىپ كېلىشتى. شاھ فەرى يەنە بىر مىڭ پەرىنى ئىبەردى.

پەرىلەر قۇزۇشىنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ ياتتى، ئالەمنى پەرىلەر قاپلىدى، كېچە ۋە كۈندۈز ئانچىنان ھىيلە-مىكىرلەر قىلدى. ئۇلۇمالار دەئۋەتتىن خالى بولمادى. پەرىلەر دەرغەزەب بولۇپ ھەر تەرەفدە مەكان تۇتۇپ ياتتى.

ئۇنىڭ ئارىسىدا بىر نەچچە زەمان ئۆتتى. شاھ مەئمۇرنىڭ كۆڭلىگە شىكار قىلماق ھەۋەسى تۇشتى، بىر مۇنچە يول يۈرۈپ ئىدى، ئالدىدىن كۆپلىگەن قىرغاۋۇل چىقتى، قارچۇغىنى سالدى بىر قىرغاۋۇلنى ئالدى. باخشىلار ئۇنى ئۆلتۈرۈپ گۆشىنى كەباب قىلىپ پادىشاھغە تۇتتى. پادىشاھ قىرغاۋۇل گۆشىنى تەناۋۇل قىلىپ ئولتۇرۇپ ئېردى، ناگاھ مەغرىب تەرەفدىن بىر قارا قۇيۇن پەيدا بولدى. پادىشاھ مۇنداقمۇ زور قۇيۇن بولۇرمۇ؟ دەپ تۇرار ئېردى، قۇيۇننىڭ ئىچىدىن ئۈچ پەرى چىقىپ پادىشاھ مەئمۇرنىڭ گەردەنىدىن تۇتقىنىچە بىر تاغنىڭ باشىغە ئالىپ چىقتى. پەرىلەر بىر مۇنچە ئوتۇن دۆۋىلەپ ئوت ياقتى، ئوت ئاسمانغە شەرەر تارتىپ چىقتى. پەرىلەر ئەيتتىكى: «ئەي شاھ مەئمۇر، بىزنىڭ مەقسىدىمىز شەھزادە دىلداردا ئېدى، سەن ئۇلۇمالارنى يىغىپ كەلامۇللاھ بىلەن قەسدە رەھماننى دەئۋەت قىلدۇرۇپ بىزلەرگە يول بەرمەدىڭ. سېنى ئۇشبۇ ئوتغە سالىپ كۆيدۈرۈرمىز، ئەگەر فەرزەندىڭنى چىقارىپ بەرمەسەڭ مىڭ جانىڭ بولسە بىرى قۇتۇلماس. چىقارىپ بەرسەڭ ئامان تاپارسەن» — دېدى. شاھ مەئمۇر ئەيدى: «ئەي خاجەلەرىم، بىر لەھزە جان غەنىمەت، شەھزادەمنى چىقارىپ بېرەي، مېنى قويۇپ بېرىڭلار» — دېدى. پەرىلەر ئەيدى: «ئەي شاھ، مەئمۇر، ئەگەر شەھزادەنى چىقارىپ بەرسەڭ فەرزەندىڭنىڭ يۈزىنى

ئون ئىككى ياشقه كىرگىچه كۆرەلمەسەن، ئۆمرۈڭ ئون ئىككى يىلغىچه باقى بولسه كۆرەرسەن، بولماسا قىيامەتىغه قالىدىڭ، بالاڭغه دۇئا قىلغىل، بىزلەردىن بىهىل بولغىل. ئەمدى ئامانىڭدا بولۇرسەن» — دىدى. پادىشاه مەئمۇر زار-زار چۇن ئەبرۇ نەۋبەهار يىغلاپ نىمه دەيدۇر قىنى:

ۋەفاسى يوقتۇر دىسەم غەيرىگه ۋەفا قىلاسەن.
بۇ خەستە، غىرىپ كۆڭۈلگه نىمه دەپ جەفا
قىلاسەن.
هەر نه قىلساڭ بىر ئۆزەڭگه قىلاسەن،
ئەجەلنىڭ شەربەتىن ئىچرۇپ، بىر يولى
ئەدا قىلاسەن.

ۋەفا قىلۇرمىكىن دىسەم يوقدۇر ئالەمنىڭ
ۋەفاسى،
ئاتانى بالادىن ئايرىپ، بىر بىر جۇدا قىلاسەن.
ئىراده ئەيلەدى تەڭرىم بۇ خەسته غەرىبنى شاد،
تەڭرىگه شۈكرى قىل ئەي شاه نىمه دەپ
زار-زار قىلاسەن.

دەپ ئورداغه يانىپ كېلىپ ۋەزىر ئۇمەرالارغه ئەيتتىكى: «ئەي ۋەزىر-ئۇمەرالار، ئەگەر ئون ئىككى يىلغىچه ئۆمرۈم بولسه خوپ، ئەگەر قەزايى-تەقدىر يەتسه مىنىڭ بۇ كۆرگەن ئۆمرۈم بىهۇدەدۇر. بىهراق ئولدۇركى، كەئبەنى تەۋاف قىلغايمەن، ئۆمرۈم بولسه شەهزادەنى يەنه كۆرەرمەن، بولماسا ئىرادەنى كۆرەرمەن. ماڭا مۇنداغ پادىشاهلىقنىڭ دەركارى يوق» — دەپ ئۆز ئورنىدا بىر ۋەزىرنى پادىشاه قىلىپ قويۇپ، ئۆزى ئائىلەسى، كېنىزەكلىرى بىرلەن كەئبەگه راۋان بولدىلەر. شاه مەئمۇرخان كەئبەنى زىيارەت قىلىپ كىلەدۇرغانىدە ئالەمدىن ئۆتتىلەر.

ئەلقىسسە، شەھزادە دىلدارنى پەرىلەر
گۈلىستان ئەرەمگە ئالىپ باردى. شاھ فەـ
رى. شەھزادەنى كۆرۈپ بىسيار خۇش بولـ
دى، شەھزادە بىلەن مەلىكەنى ئىنىگەلەرگە
بېرىپ، بىسيار ئىززەت - ئىكراملار بىرلە
ئىككى فەرزەندنى باقماققە كۈشىش قىلـ
دى. ۋەقتىكى، شەھزادە بىرلە مەلىكە
مېھرىلىقا تۆرت ياشقە كىردى، ئۇلار پەـ
رىزادلار ئاراسىدە قول تۇتۇشۇپ بىللە
ئوينار ئېردى. بىر سائەت بىر - بىرىدىن
ھەرگىز جۇدا بولماس ئېردى. ۋەقتىكى
يەتتە ياشقا كىردى، بۇلار ھۆسنى لەتاـ
فەتكە تولدى، ئادەمىزاد خاھ پەرىزادلار
تەھسىن ۋە ئافەرىنىنى قىلۇر ئېردى. ئۇـ
لارنى ئوقۇغالى مەكتەبگە بەردى، بىر -
بىرىگە قاراشىپ ھەرگىز ئوقۇغالى مەيل
قىلماس ئېردى. بىركۈنى موللا مۇئەللىم
شاھ فەرى قاشىغە كىردى ۋە: «پادىشاھى
ئالەم، بۇ ئىككى فەرزەند بىر - بىرىگە
قاراشىپ ئوقۇغالى ئۇنىمايدۇر، كۆڭلىگە
ئازار بەرگەلى تەخى بولمايدۇر» — دېدى.
شاھ فەرى: «ئەگەر ئانداغ بولسە كۆڭلىگە
ئازار بەرمەگىل، ھەر قايسىسىنى بۆلەك
ھۇجرادا قويۇپ ئوقۇتقىل» — دېدى. موللا
مۇئەللىم خۇش بولغاي، دەپ چىقىپ ھەر
قايسىسىنى بۆلەك ھۇجرادا قويدى. ئۇلار
بىر - بىرلەرىنىڭ فىراقىدا ئەسلا تاقەت
قىلالمادى. بىر كۈنى شەھزادە دىلدار مەـ
لىكە مېھرىلىقانىڭ كىتاب ئوقۇغان ئاۋاـ
زىنى پەرىزادلار ئاراسىدىن تونۇپ زار -
زار يىغلادىلار.

نەزم:

شىرىن سۆزلۈك، قارا قاشلىق نىگارىم،
بۇ ئوتلارنى سالىپ جانغە خۇدايىم.
سەنى مەن ياد ئېتىپ ئەۋۋارە بولدۇم،
پەرىۋەش پىكرىدە دىلخاھ بولدۇم.
ئاتىڭنى ياد ئېتىپ ئەيلەي بەيانە،
بۇ جانىمنى سەڭا قىلسام نىشانە.

كۆيۈپ ئوتۇڭدا كۆل بولدى بۇ جانىم،
غەرىبلىقدە خەزاندەك بولدى ھالىم.
بۇ يەردىن چىقماقىمغە يوق بەھانە،
سەڭا قوربان قىلاي تەندە بۇ جانىم.

دەپ زار - زار يىغلادىلار. مەلىكە
مېھرىلىقا شەھزادەنىڭ ئۈنىنى تونۇپ ئوـ
قۇشنى تاشلادى. قارا كۆزىنى شەھزادە
چۈن ياشلادى. مەلىكە دەرھال ئورنىدىن
قوپۇپ قولىغە بىر يەغاچ ئالىپ تامنى
تەشتى. شەھزادەنى كۆرۈپ مەلىكەنىڭ بار
ئەزاسى قورغۇشۇندەك ئېرىدى، ئاغزىدە
كۆلدى، كۆزىدە يىغلادى. بىر - بىرىگە
قاراپ ئوقۇماقنى ئونۇتتى. مەلىكە شەھـ
زادەگە قاراپ نېمە دەيدۇر قېنى:

نەزم:

ئوتنى ياقىپ جانىمغە،
رەھىم ئەيلەگىل ھالىمغە.
قارا كۆزدىن ياش ئاقتى،
بىر كۆلسەڭىز ھالىمغە.
جەرەن كۆزلۈك قاراقاش،
باقسەڭىزچۇ ئاھىمغە.

ئەلقىسسە، بىر نەچچە كۈن مۇنداغ
ئۆتتى. ئاقشامى ئورداغە يانىپ كېلۈر بولـ
سەلەر بىر - بىرىنىڭ قوللارىنى تۇتۇشۇپ ۋە
بەئىزى بىر - بىرىنىڭ بويانلارىغە قول
سالىپ بۆسە قىلاشىپ كېلۈر ئىدى ۋە ياتار
بولسە ھەشقىپېچەك تالغە چىرماشقاندەك
چىرماشىپ تاڭ يورۇغىچە ھەرگىز ئۇيقۇـ
لىماس ئېردى. ۋەقتىكى، توققۇز ياشقە

كىردى. بۇ ۋاقىئەلەر پادىشاھغە ئاڭلاندى. دايەلەرگە ئەيدىكى: «شەھزادە بىلەن مەلىكەنى بەلاغەتكە يەتكۈنچە بىر-بىرىگە قوشماڭلار، پەردىلەر ئاراسىدا سۆز بولماغاي» — دېدى. ئاندىن ئىككىسىنى بۆلەك ھۇجرەدە قويدى. ئۇلار بىر-بىرىنى يادلاشىپ ھەرگىز ئۇيقۇلامادى. ئەرتەسى يەنە بىر-بىرىنى كۆرۈپ بوينىنى قۇچاغلاشىپ، مەكتەبغە بارغاندا تامىنىڭ تۆشۈكىدىن قاراشىپ ئوقۇماي تۇرغانلارىنى كۆرۈپ ئۇستادى كېلىپ شاھ فەرىگە ئەرز قىلدى. شاھ فەرى: «بۇ ئىككى فەرزەندنى چىرلاغىل» — دېدى. ئۇلارنى دەرھال ئالىپ كەلدى، شاھ فەرى فەرزەندلىرىنىڭ كۈنىنى خىجىل قىلادۇرغان ھۇسنى-جەمالىغە قاراپ ئۇلارغە رەھمى كەلدى. شاھ فەرى دايەلەرگە: «بىرى مەكتەبغە بارغاندا بىرى بارماسۇن. ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرمەڭلار!» — دەپ ئەمر قىلدى. دايەلەر شاھ فەرىنىڭ ئەمرى بويىچە بىرنى مەكتەبغە ئىبەرگەندە بىرنى ئىبەرمەدى. بىر كۈنى شەھزادە دىلدار تاقەت قىلالماي ئالتۇن بىرلە زەر قىلغان ئايىنەلىق بالاخانەغە چىقىپ مەكتەبغە قاراپ دەرد ئىشتىياقىدا فەرىزادغە نىمە دەيدۇر.

نەزم:

شەيدايى گىرىفتارىم،
ئول ماھى پەرىۋەشتۇر.
ئەي پەرى بارىپ ئەيغىل،
مەھرەمگە سەلامىمنى.

يۈز فىكرى خىيال بىرلە،
جانىمغە جەفا ئەتكەن،
ئەرزىمنى بەيان ئەتكىل،
مەھرەمگە سەلامىمنى.

ئىشقىدا گەدا بولدۇم،
ئۆرتەندىم ئەدا بولدۇم،
مەھرەمگە بارىپ ئەيغىل،
دىلدارى سەلامىمنى.

دەپ زار-زار چۇن ئەبرى نەۋبەھار يىغلادى. ئول پەرى بارىپ مېھرىدىلىقاغە خەبەر قىلدى، مېھرىدىلىقا بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ھۇشىدىن كەتتى، يەنە ھۇشىغە كەلدى. بىر كۈن بىر يىلچە كۆرۈندى، ئاقشامى ئورداغە كەلدى. ئەرتەسى شەھزادە مەكتەبغە باردى، ھەر ئىككەۋلەن ئاش-سۇدىن قالدى. مەلىكە مېھرىدىلىقا تاقەت قىلالماي بالاخانەگە چىقىپ مەكتەبغە قاراپ شەھزادەنىڭ دەردى فىراقىدا نىمە دەپ ئەرز قىلادۇر.

نەزم:

ئاھ يارىم مەن نېتەي،
بولدى فەرىشانىم مېنىڭ،
سېنى دەپ فەرياد ئېتەي،
يۈز ئاھۇ ئەفغانىم مېنىڭ.

بۇ رەقىبلەر نە قىلىپ،
مەندىن سېنى ئاجراتتىلەر،
بۇ قەمەر يۈزلۈك يارىمغە،
ۋەئدە يالغانىم مېنىڭ.

ئەي پەرى ئەيغىل بارىپ،
ئول يارغە يۈزمىڭ دۇئا،
ھالىمە بولدى خەراب،
نېچۈك ئۆتەر ھالىم مېنىڭ.

دەپ يانىپ تۈشتى. ئول پەرى بارىپ شەھزادەگە بەيان قىلدى، شەھزادە بىخۇد

بولدى، يەنە ھوشىغە كەلدى. بۇ تەرىقەدە بىر نەچچە زەمان ئۆتتى. ئاخىرۇلئەمر بۇلار ئۇن ئىككى ياشقە كىردى.

ئەلقىسسە، شاھ فەرى بۇ ئىككەۋلەنىڭ ياشىنى ھېساب قىلىپ كۆردى ۋە توي ئەسبابىنى راست قىلىش توغرۇلۇق پەرى-لەرگە ئەمر قىلدى. پەرىلەر توي ئەسبابىنى تەييار قىلدى، شاھ فەرى قىرىق كۈنغىچە توي قىلىپ بەردى. شاھ فەرى پەرىلەرگە: «شەھرى قۇزۇدىنغە بارىپ ئۈز خەلقىدىن بىر مولا ئالىپ كېلىڭلار، نىكاھ قىلسۇن. ئەۋۋەلقى ۋەئدەم شولدۇر»— دېدى ۋە بىر پەرىنى مولا تاپىپ كېلىش ئۈچۈن قۇزۇدىنغە يولغە سالدى. ئول پەرى شەھرى قۇزۇدىنغە بارىپ بىر مەزىن ئاخۇننى نىسبى شەب بىرلە خاتۇنىغە تۇيدۇرماي كۆھقافغە ئالىپ باردى. شەھزادەگە مېھرىلىقانى نىكاھ قىلدۇردى.

ئەلقىسسە، پەرىلەر تويىدىن فارىغ بولۇپ، مېھرىلىقا بىرلە شەھزادەنى زىبۇ-زىننەت بىرلە ئاراستە قىلىپ بىر مۇنچە كېنىزەكلەر بىلەن بىللە شەھرى قۇزۇدىنغە ئالىپ بارىپ دىلشاد ئەرەمگە تۈشۈردى. ئاڭغىچە پەرىلەر ئادەم فەرزەندىنى كۆر-گۈزمەي ساقتەلىق بىرلە ئايىنە بەندىلىك قىلىپ تۇرغان ئېردى. پەرىلەر مەزىن ئاخۇننى خاتۇنىنىڭ قۇچاقىغە تۇيدۇرماي ياتقۇزۇپ قويۇپ، بىر تولۇم ئەشرەفىنى① قازناقتا قويدى. ئاق ئارغىماق ئاتنى ئىگەر-يۈگەن بىرلە ئاتخانىغا باغلاپ قويۇپ پەرىلەر يانىپ كەتتى. سەھەر فەسل بولۇپ ئېدى، مەزىن ئاخۇن ئۇيقۇدىن بىدار بو-لۇپ: «ئەي مەزلۇم، قوپقىل، مەن ئەجايىپ تۈش كۆرۈبدۇرمەن. ساڭا بەيان قىلاي»— دېدى. خاتۇن دەرھال ئورنىدىن ساچراپ قوپتى. غۇسل-تەھارەت قىلىپ ئىككى

① ئەشرەفى — ئاقچىنىڭ نامى.

رەكئەت ناماز ئوقۇدى، ئاندىن ئېردىنىڭ ئالدىغە كەلدى. ئېرى ئەيتتىكى: «بىر تۈش كۆرۈبدۇرمەن، مېنى بىر پەرى گۈلىستان ئەرەمگە ئالىپ بارغان ئىمىش، مېھرىلىقانى شەھزادە دىلدارغە شاھ فەرى باشلىق دىۋە-پەرىلەرنىڭ ئاراسىدا نىكاھ قىلغان ئىمىشمەن، نىكاھ ھەققىغە ئىگەر-يۈگەنلىرى ئالتۇندىن بىر ئاق ئارغىماق ئات، يەنە بىر تۇلۇم ئەشرەفىنى ماڭا بەرگەن ئىمىش. شەھزادە ۋە مېھرىلىقا ئون بەش كېنىزەك بىرلە دىلشاد ئەرەمگە تۈشكەن ئىمىش، پەرىلەر ئۇلارنىڭ خىزمەتىدە تۇرغان ئىمىش. بۇ قانداق تۈشدۇر»— دېدى. خاتۇنى ئەيدى: «ئەللاھ تەئالا بىزگە دەۋلەت-ئەزىم بەرگۈسىدۇر. كۆللى دەۋلەتغە چىقارمىز. پەرى دېگەن پاك نەرسە تۇرۇر. دىلشاد ئەرەم، شەھرى قۇزۇۋدىن ئاباد بولادۇرغان ئوخشايدۇ»—دېدى. ئاڭغىچە ئەزەن ۋەقتى بولدى، مەزىن ئاخۇن تاشقارى چىقتى. كۆردىكى، ئاتخانەدە بىر ئارغىماق ئات ئالتۇن يۈگەن بىرلە باغلاغلىق تۇرادۇر. مەزىن ئاخۇن دەرھال ئارقاسىغە يانىپ ئۆيگە كىردى. بىر تۇلۇم ئەشرەفىنى كۆرۈپ تېخىمۇ ھەيران قالدى. ئەيدى: «ئەي مەزلۇم، بۇ تۈش بىرلە دەۋلەتكە مۇشەررەف بولدۇق دەپ خام خىيالنى قىلىپ بىر بەلاغە گىرىفتار بولغان ئوخشايمىز. ئۆي بارقەغە ئوغرى قەسد قىلىبدۇر. يا بىر سىياسەتلىك سىپاھنىڭ قەدىمى يەتكەن ئوخشايدۇر، نە ئىلاج قىلۇرمىز؟»—دېدى. خاتونى ھەم چىقىپ كۆرۈپ ھەيران قالدى. ئۆيگە ئوغرى كىرگەن بولسا ئۆيدە ھېچ نەرسە كېرەك قالماس ئېردى، دەپ قازناقغە كىردى. بىر بۇلۇڭدا ئۈچ چارەك ئەشرەفى تۇرار ئېردى، دەرھال چىقىپ دەرۋازىغە قاراپ باقتى دەرۋازە ئۆزى ئەتكەندەك مەھكەم تۇرادۇر. ئاڭغىچە بامدات ۋەقتى بولدى. مەزىن ئاخۇن دۇنيانىڭ مەشغۇللىغىدا مەسجىدگە چىقمادى. نەمازنى ئۆيدە ئۆتەپ، دەرۋازىنى ئاچماي چاشكا ۋەقتىغىچە ئولتۇردى. ھېچ ئادەمنىڭ نىشانىسى يوق ئېردى. مەرىن ئاخۇن كۆرگەن تۈشىگە تەبىر بېرىپ، بۇ خۇدايى تەئالانىڭ بىزگە ئاتا قىلغانى ئىكەن. خۇدايى تەئالا بەرمەسە ئات، ئەشرەفى مەندە نېمىش قىلادۇر؟ — دەپ ئويلىدى. ئاتنى كۆرۈپ، ئىززەت-ئىكرام بىرلە بارىپ ئىگەر-يۈگەننى ئىچكەرى ئالىپ كىردى، ئاتنى ئوتغە قويدى، ئول ئەشرەفىنى ئالىپ چىقىپ ئۆيگە خەرج قىلدى، دۇنيادىن بىھاجەت بولدى.

ئەلقىسسە، بىر كۈنى شاھ فەرى دىلشاد ئەرەمگە كېلىپ شەھزادەگە: «ئەي فەرزەند، گۈلىستان ئەرەمدە ئوقۇغالى ئانچە مەيلى قىلمادىڭىز. ئەمدى بىر ئۆلىمانى تاپىپ ئوقۇڭ، دۇنيا ۋە ئاخىرەتىڭىز مەئمۇر بولغۇسىدۇر» — دېدى. ئاندىن يانىپ كەتتى. شەھزادە دىلدار مەلىكە مېھرىلىقاغە: «ئەي مەلىكە، ماڭا بىر مۇنچە جەراغ نان ئېتىپ بېرىڭ»— دېدى. مەلىكە «خۇش بولغاي» دەپ جەراغ نانغە خېمىر يۇغۇردى، ئۇچاقغە ئوت سالدى. كەنىزەكلەر تۇقاچنى راستلاپ بەردى. مەلىكە مېھرىلىقا نانغە تۈكۈچنىڭ ئورنىدا بەش قولىنى باستى. زەرباب دەستۇرخانغە قىرىق بىر تۇقاچنى يۈگەپ، يەتتە تەنگە پۇل بىرلە شەھزادەگە بەردى. شەھزادە ئەيتتىكى: «بۇ شەھەردە ئەلامىددىن قازى دېگەن بىر ئۇلۇما كىشى باردۇر، ئۇنىڭدىن بىرمىڭ تۆرت يۈز شاگىرد دەرس ئالادۇر. شۇل قازىدا بىر نەچچە زەمان ئوقۇي» — دەپ ئېردى، مەلىكە ماقۇل كۆردى. شەھزادە

پۇل، نان، دەرس كىتابىنى ئالىپ مەدرەسەگە باردى. قازى ئەلامىددىنىنىڭ قاشىغە كىرىپ سەلام قىلدى. قازى ئىلىك ئالدى. شەھ-زادە يەتتە تەنگە پۇل ۋە تۇقاچنى قازىنىڭ ئالدىغە قويدى. قازى دۇئا قىلدى. شەھ-زادەگە سەبەق-تەئلىم بېرىپ، جەراغ ناننى ساندۇقغە سالدى. ئاقشامى شەھزادە چەھارباغقە كەلدى. ئەرتەسى قازىنىڭ خاتونى شەھزادە ئالىپ كەلگەن تۇقاچنى ناشتەلىقغە ئالىپ كەلدى. قازى تۇقاچقە بېسىلغان بەش قولنىڭ ئىزىنى كۆرۈپ هەيران قالدى. قارىسا قىردىق بىر تۇقاچنىڭ هەممىسىدە بەش قولنىڭ ئىزى بار ئىكەن. قازى بۇلارنى كۆرۈپ مەلىكەگە غايىبانە ئاشىق بولدى. ئاب-ئاشدىن قالدى. چىرايى زەئفىراندەك سارغاردى. شەھزادە-نىڭ چەھارباغغە بارماقنى ئىختىيار قىلدى ۋە شەھزادە دىلدارغە ئەيدىكى: «ئەي بالام، سىز مېنىڭ شاگىردىم بولغانىدىن كېيىن مەن سىزنىڭ چەھارباغىڭىزغە بارىپ فاتىهە ئوقۇپ يانماغىم لازىمدۇر»— دېدى. شەھزادە «خۇش بولغاي» دەپ ئۆيگە باردى، مەلىكە مېھرىلىقاغە قازى فاتىهەگە كېلىدىغانلىقنى خەبەر قىلدى، مەلىكە تۈرلۈك مەهازىرنى تەييار قىلدى. قازى تۆرت يۈز شاگىردىنى باشلاپ مەلى-كەنى كۆرمەك ئۈچۈن زوقلانىپ دىلشاد ئەرەمگە رەۋان بولدى. شەھزادە دىلدار قازىنىڭ ئالدىغە چىقتى، ئىززەت-ئىكرام بىرلە قازىنى هۇجرىغە تەكەللۇف بىلەن ئالىپ كىردى، تۈرلۈك-تۈرلۈك نازۇ-نېئمەتلەرنى قازىنىڭ ئالدىغە قويدى. قازى كۆڭلىدە «مەلىكە قايسى ئۆيدە ئىكىن» دەپ مەهازىرگە ئەسلا قارامادى. سەھەردە بارىپ ئېردى، ئاقشامغىچە ئولتۇردى. ياتار مەهەلدە ئۆيدىن تاشقارى چىقتى. قازى شاگىردلىرىدىن بىرىگە: «شەھزادەنىڭ خاتۇنىنى كۆرمەك ئۈچۈن كېلىپ ئېردىم، كۆرەلمەدىم، ساڭا ‹بىر جام سۇ ئالىپ چىقغىل› دەرمەن، سەن كىرىپ بىر جام سۇ ئالىپ چىقغىل. مەن كۆرمەسەممۇ سەن كۆرۈپ چىقىپ ماڭا بەيان قىلغىل. ئول نەچۈك پەرىۋەشدۇر. بۇ مەجرۇھ كۆڭلۈمنى ئانىڭ غايىبانە هۇسنى-لەتا-فەتى بىرلە تىرگۈزەي» — دېدى. شاگىردى «خوپ بولۇر» دېدى. شەھزادە ئۇزاتقالى چىقتى، قازى شەھزادەنى سۆزگە مەلىكە قىلدى. شاگىردىگە: «ئەي ئوغلۇم، بىر جام سۇ ئالىپ چىقغىل، بىر ئىچەي» — دېدى. شاگىردى بىر جام كۆتەرىپ ئۆيگە كىردى، كۆردىكى: مېھرىلىقا ئافتابى ماهى تابانەدەك تۇرۇر. مەلىكە ماهرۇي كەلگەنىچە ئۇنىڭ يۈزىگە بىر كاچ ئۇردى. شاگىرد بىهۇش بولۇپ يىقىلدى. بىر سائەتدىن كېيىن هۇشىغە كېلىپ باقسەلەر ئۆزىنى تاشقىرىدا كۆردى. قولىدىكى جامغە سۇ قۇيۇغلۇق تۇرادۇر. شاگىرد سۇنى قازىغە تۇتتى، قازى سۇنى ئىچىپ خوشلاشتى. قازى مەد-رەسەدە قەرار تاپتى ۋە شاگىردىغە: «كۆرگەنىڭنى بەيان قىلغىل!» — دېدى. شاگىردى قازىغە باقىپ، مەلىكەنىڭ هۇسن-لەتافەتىغە نەزم ئەيغانى:

بىر كىچىك دىلبەر كۆرۈندى،
قامەتى نازۇكغىنە.
لەبلەرى غۇنچە مەسەلىدەك،
يۈزى قىزىل ئەڭلىكغىنە.

غۇنچە بويلۇقدۇر ئۆزى،
شىرىن شەكەردۇر هەم سۆزى،
بىر باقىشدا جاننى ئۆرتەر،
كۆزى گۆهەردەكغىنە.

بىر كۆلۈپ باقسە قىيا،
ئۆلتۈرسە ھەم رەھم ئەيلەمەي
يۈزى ئەنبەر كۆزى چولپان،
غەمزەسى نازۇكغىنە.

نا ئۇمىد بولماس كىشى،
كۆرمەي جەمالىنى ئانىڭ،
ھەر تەرەفكە جىلۋە قىلسە،
ئاغىزلارى كىچىكغىنە.

ئىزتىراب بىرلە كېلىپ،
ئۇردى يۈزۈمگە ئىككى كاچ،
يىقىلىپ تۈشتۈم شۇدەم،
تۈكۈلۈپ غازدەكغىنە.

سورماغىل مەندىن ئۇشۇل،
دىلبەر جەمالى-ھالىنى،
ئۇن چىقارماي ئاخۇنۇم سەن،
ئەمدى بولغىل شۈكغىنە.

دەپ زار-زار يىغلاپ تۇردى. قازى ھەيران قالدى، بىر ئىشتىياقى ئۇن ھەسسە زىيادە بولدى، تۇرارغە ئەسلا تاقەتى قالمىدى. قازى شاگىردلىرىنى جەمئ قىلىپ ئەيدىكى: «ئەي شاگىردلارىم، مىنىڭ سىزلەرگە بىر ھاجىتىم بار، ئانى رەۋا قىلساڭلار مەن سىزلەردىن رازى بولغان بولار ئىدىم. شەھزادە دىلدارنىڭ خاتۇنىغە ئۆزىنى كۆرمەي، پىشۇرغان نانىنى كۆرۈپ ئاشىق بىقەرار بولدۇم، ئەگەر ئۇل دىلبەر ماڭا مۇيەسسەر بولسە خوپ، ئەگەر مۇيەسسەر بولمىسا ئۆلمەكدىن ئۆزگە ھىچ چارە يوقتۇر. تاكى شەھزادە دىلدارنى يوق قىلماغۇنچە مەلىكەگە مۇيەسسەر بولماسمەن، بىر ھىيلە-تەدبىر بىرلە شەھزادەنى كۆزدىن يوقاتساڭلار!» — دىدى. بىرەمىڭ تۆت يۈز شاگىردلار «خوپ بولغاي، تاڭلا جەۋاب بېرەلى» — دېيىشتى.

شاگىردلار بىر يەرگە جەمئ بولۇپ، شەھزادەنى يوقىتىشنىڭ ئامالىنى ئىزلىدى. لېكىن ھېچ ئامالىنى تاپالمادى. ئاخىرى ئۇلار قۇرئى كىتابىنى كۆتۈرۈپ قازى قاشىغە كىردى ۋە قازىغە: «ئەي ئاخۇنۇم، ئادەم فەرزەندىنى بىگۇناھ ئۆلتۈرسە ئانى پادىشاھ ئۆلتۈرۈر. قۇرئى كىتابىتا يېزىلىشىچە: «جانگىلى مازەندەراندا بىر ئات باردۇر، ئانىڭ خاسىيەتى بىنەھايەتتۇر، پادىشاھزادە ئۇل ئاتنىڭ ھەسرەتىدە كىشى ئىبەر گەندۇر، ئەمما ئۇل ئاتنى ئالىپ كەلگەلى بارغان كىشىنىڭ قايتىپ كەلگەنى يوقتۇر. شەھزادەنى شول ئاتنى ئالىپ كېلىشكە ئىبەرسەڭىز ئاندىن ھالاك بولۇر، ئاندىن ئۆزگە چارە يوقتۇر» — دېدى.

بۇ سۆز قازىغە مەئقۇل بولدى. قازى شەھزادەنى چىرلاتىپ ئەيدىكى: «ئەي ئوغلۇم، جانگىلى مازەندەراندا بىر ئات بار ئىمىش، ئانىڭ ئاجايىپ خاسىيەتلەرى بار ئىمىش. سىز ئاقىل-زېرەك تۇرۇرسىز، بۇ ئىش سىزنىڭ قولىڭىزدە ھاسىل بولۇر، ئۆزگەلەرنىڭ قولىدىن كەلمەس. ھەممەددىن سىزگە كۆڭلۈم يېقىن، شول ئاتنى ئالىپ كېلىپ بەرسەڭىز، قېرىغان ۋەقتىمدە مىنەسەم. ھەققىڭىزگە دۇئا قىلسام دۇنيا ۋە ئاخىرەتىڭىز بار بولۇر» — دېدى. شەھزادە «خوپ بولغاي» دېدى. چەھارباغقە بارىپ، ۋاقىئەنى مەلىكە مېھرىلىقاغە بەيان قىلدى. مەلىكە ئەيدى: «ئەي شەھزادە دىلدار، ئۇل ئات ھەزرەتى ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ ئاتلارى تۇرۇر، ئۈچ ئايلىق يولنى بىر كۈندە باسار. ئەگەر جەڭ كۈنلەرىدە مىنسە ئۇن لەك لەشكەرگە تەقابىل كېلىپ ھەممەسىنى ھەلاك قىلۇر. سەن غەم يېمەگىل. ئاتام

قاشىغە بارغىل، ئاتام ساڭا جادۇگەرلەر
ئىلىم - ھېكمەت بىرلە بەرپا قىلغان سەك -
سەن غۇلاچ كېلىدىغان مۇرۇۋۋەتلىك ئالتۇن
كەمەنىدنى بەرسۇن» دەپ شەھزادەگە بىر
پەرىنى ھەمراھ قىلىپ ئاتاسىنىڭ قاشىغە
ئىبەردى. بىر سائەتدە شەھزادە دىلدار
بىرلە پەرى كەمەندنى ئالىپ كەلدى. مە -
لىكە: «ئۇستادنىڭ خىزمەتىنى ھەر كىم
ئۆزى قىلۇر. ئالاغە تاپشۇردۇم، بارغىل،
جانگىلى مازەندەراندا بىر تۈپ چىنار بار -
دۇر، ھەممە دەرەختلەردىن ئېگىزدۇر. ئانىڭ
يانىدا بىر دۆبە قىغ ۋە بىر بۇلاق بار.
سۈيى قازاندەكى ئاشدەك قايناپ تۇرادۇر.
بۇ كەمەندنى ئول بۇلاقنىڭ كۆزىگە قويى -
غىل، ئۆزۈڭ قىغنىڭ ئاراسىغە كىرىپ ياتـ -
قىل، تۈش ۋەقتىدە ئول ئات سۇ ئىچكەلى
كېلۇر. ئول مەھەلدە كەمەندنى تارتساڭ
ئات بوينىغە بەند بولۇر، شول چاغدا سەن
ئۆزۈڭنى ئاشكارە قىلساڭ ئۇ ساڭا ھەملە
قىلۇر، سەن دەرھال ھەزرەتى ئىسھاق پەيـ -
غەمبەرنىڭ سەلامىنى ئول ئاتغە يەتكۈز -
سەڭ ئول ئات ساڭا زىيان ئۇرماس» —
دەپ نەسىھەت قىلىپ يولغا سالدى. شەھزا -
دە يەتتە كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ جان -
گىلى مازەندەرانغە يەتتى. شەھزادە چىنار
تۈبىگە كېلىپ، كەمەندنى بۇلاقنىڭ كۆزىگە
قويدى. ئۆزى قىغ ئاراسىغە كىرىپ ياتتى.
بىر سائەت تۇرۇپ ئىردى، ئول ئاتنىڭ
شەپىسى كەلدى. ئات سۇ ئىچكەلى تۇرغان
مەھەلدە شەھزادە كەمەندنى تارتتى، كەمەند
ئاتنىڭ بوينىغە بەند بولدى. ئات شەھزا -
دەنى كۆرۈپ يۈگۈردى. شەھزادە ئاتقە
باقىپ: «خۇدايى تەئالانىڭ ھۆكمى، ھەز -
رەتى ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ سەلامى سا -
ڭا» — دېدى. ئول ئات باشىنى تۆبەن
سالىپ تۇردى، شەھزادە ئاتقە مىنىپ يول -
غە رەۋان بولدى. بىر سائەتدە چەھار
باغقە يېتىپ كەلدى، ئاتنى قازىغە بەردى.
قازى ئاتنى كۆرۈپ: «ئەي ئوغلۇم، مۇند -
داغ ئات بىزلەردە ھەم بار ئىردى، ئاتـ -
خانىغە باغلاپ قويۇڭ» — دېدى. شەھزادە
ئاتنى باغلاپ قويدى. قازى يەنە بىر مىڭ
تۆرت يۈز شاگىردىنى چىرلادى. ئەيدىكى:
«ئەي شاگىردلىرىم، قولۇڭلاردىن ھېچ ئىش
ھاسىل بولمادى، شەھزادەنى يوقىتىشنىڭ
ئىلاجىنى يەنە بىر قېتىم قىلىڭلار!» — دى -
دى. شاگىردلەرى قۇسۇر كىتابلارىغە قاراپ
ئەيدىكىم: «ئەي ئاخۇنۇم، جانگىلى مازەن -
دەراندا بىنەھايەت خاسىيەتلىك بىر ئالتۇن
داش قازان بار، ئانى ئالىپ كەلگەلى بار -
غان كىشى بار، لېكىن قايتىپ كەلگەنى
يوق. شەھزادەنى ئاندا ئىبەرسەك قايتىپ
كېلەلمەس» — دېدى. بۇ مەسلىھەت قازىغە
ماقۇل كەلدى. قازى شەھزادەنى چىرلاپ
ئەيدىكى: «ئەي ئوغلۇم، بىر ئات ئالىپ
كېلىپ بەردىڭىز، كۆڭلۈم نەھايىتى خۇش
بولدى. ئاڭلاسام جانگىلى مازەندەراندا بىر
ئالتۇن داش قازان بار ئىمىش، ئانى ئا -
لىپ كېلىپ بەرسەڭىز، ھەققىڭىزگە دۇئا
قىلسام» — دېدى. شەھزادە «خوپ بولغاي»
دەپ قازى قاشىدىن چىقىپ مەلىكە قاشىغە
كەلدى. قازىنىڭ ئېيتقان سۆزىنى مەلىكىگە
بەيان قىلدى. مەلىكە ئەيدى: «ئۇستاد نېمە
دېسە شۇنى قىلغۇلۇق. ئول قازان بىرۋام
ھەزرەتى سۇلەيمان پەيغەمبەردىن قالغاندۇر.
ئەمىر ھەمزە دىۋلەر بىرلە جەڭ قىلىپ،
ئۇلارنى مۇسۇلمان قىلغىنىدىن كېيىن، بۇ
قازاننى زۇلمەتدىن ئېلىپ چىقىپ جانگىلى
مازەندەراندا دىۋلەرگە چۆلتە قىلىپ بەر -
گەن ئىردى. كېيىن قىرىق ئادىي ئاغا ئىنـ -
نىلەرى بىرلە كېلىپ دىۋلەرنى پەراكەندە
قىلىپ قازاننى ئولجا ئالغاندۇر. قازاننىڭ

خاسىيەتى تولادۇر، ئۇنىڭدا ئاش ئىچىپ
مىڭ ئادەم يېسىمۇ ئىشى كاملىماس. ئادەم-
خور ئادىيلار ھېچنەرسىدىن قورقماس، ئات-
تىن قورقار. ئاتامنىڭ قېشىدا چىرايلىق
بىر بايتال باردۇر. ئۇ بايتال ئون سەككىز
ئايغىر بىلەن يۈرۈر. سەن ئاتامنىڭ قاشىغە
بارىپ، شول بايتالغە مىنگىل، پەردەئى
ئايىنەنى بايتالنىڭ كۆزىدىن ئالغىل. باي-
تال ھەۋاغە كۆتۈرۈلگەندە قورقماي ئولتۇر-
غىل، يېقىن بارغاندا بايتالنىڭ كۆزىگە
ئايىنە باغلىساڭ يەرگە تۈشەر. قالغان ئاي-
غىرلارمۇ يەرگە چۈشۈپ قىسقاس قىلۇر.
ئادىيلار مۇنى ئىشتىپ ئەقل-ھۇشىدىن
كېتەر، قازاننى تاشلاپ قاچار» — دەپ شەھ-
زادەنى يولغا سالدى. شەھزادە گۇلىستان
ئەرەمگە بارىپ بايتالغە مىندى، ئايغىرلارنى
كەينىگە سالدى، ئاتنىڭ كۆزىدىن ئايىنە
فەرەڭنى ئالدى. بايتال ھەۋاغە كۆتۈرۈلدى.
جانگىلى مازەندەرانغە يېقىن كەلگەندە شەھ-
زادە بايتالنىڭ كۆزىگە ئايىنە فەرەڭنى
باغلادى، ئات دەرھال يەرگە تۈشتى. بىر
پەس قىقاس سالدى، ئادىيلار مۇنى ئىش-
تىپ بىر-بىرىگە باقماي قازاننى تاشلاپ
قاچا باشلادى.

ئەلقىسسە، شەھزادە داش قازاننى
ئالىپ كېلىپ قازىنىڭ ئالدىغە قويدى.
قازىنىڭ باشى قايدى، ئەيتتىكى: «ئەي
ئوغلۇم، مۇنچىلىك قازان بىردەمۇ بار ئى-
دى، ئالىپ كىرىپ ئۆيدە قويىڭىز» — دې-
دى. شەھزادە قازاننى ئىچكىرىگە ئەكىرىپ
قويدى. قازى يەنە بىرمىڭ تۆرت يۈز شا-
گىردىنى چىرلاپ ئەيدىكى: «ئەي شاگىرد-
لارىم، قولۇڭلاردىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇر،
ئوبدان ئاشىم بولسە يەپ، ئىلتىفاتىم بول-
سە كۆرەرسىزلەر. ئەمما، شۇنچىلىك ئىشقىمۇ
كۆڭۈل قويمايسىلەر» — دېدى. شاگىردلارى
قۇرئى كىتابىنى ئاچىپ كۆرۈپ قازىغە ئەي-
دىكى: «ئەي ئاخۇنۇم، جانگىلى مازەندە-
راندا بىر تۈلكە باردۇر. ئانىڭ بويىنىدا
ئاجايىپ خاسىيەتلىك بىر تۇمار ھەيكەل
بازۇبەندە ئالتۇن مۆھۈر قىلغان، ئانىڭ
قەسدىدە بارغان ئادەم بار، قايتىپ كەلگەنى
يوق. شەھزادەنى ئانىڭغا ئىبەرسەڭ ھەلاك
بولۇر» — دېدى. بۇ سۆز قازىغە ماقۇل بول-
دى، قازى شەھزادەنى چىرلاتىپ ئەيدىكى:
«ئەي ئوغلۇم، بىر ئات، بىر قازان ئالىپ
كېلىپ كۆڭلۈمنى خۇش قىلدىڭىز. ئاڭلاسام
جانگىلى مازەندەراندا بىر تۈلكە بار ئې-
مىش، ئانىڭ خاسىيەتلىك ئالتۇن مۆھۈر
باسقان بىر تۇمارى بار ئېمىش. ئۇنى ئا-
لىپ كېلىش سىزدىن ئۆزگەلەرنىڭ قولى-
دىن كەلمەس. شول بازۇبەندە تۇمارنى
ئالىپ كەلسىڭىز ئوقۇتۇپ ئىشتىپ ھەققى-
ڭىزغە دۇئا قىلسام» — دېدى. شەھزادە
«خۇش بولغاي» دەپ چەھار باغقە كىرىپ
مەلىكە ئالدىغە كەلدى. مەلىكە كۆردىكى،
شەھزادەنىڭ چىرايلارى ئۆزگەچە بولۇپتۇر.
مەلىكە ئەيدىكى: «ئەي جان روزىگارىم،
نېمە ۋاقىئە بولدى، بىر كىشىدىن ساڭا
دەرد-ئەلەم يەتتىمۇ؟» — دېدى. شەھزادە
ئەھۋالنى مەلىكەگە بەيان قىلدى. مەلىكە:
قازى ئۆزلەرىنى ئۆلتۈرمەككە قەسد قىلىپ-
تۇر، خۇدايى تەئالا قەسد قىلماسۇن. ئول
بازۇبەندە تۇمارنى ھەزرەتى ئىمام مەھدى
ئەمىر ھەمزە ساھىبقىران پادىشاھىمنىڭ
مەزارەكلەرىدە گۆرۈستان بەقىردە، ھەزرەتى
ئەلى شاھى مەردان بىرلە كۈشتىنگىرلىك
قىلغاندا ئۈچ ئاي كېچە-كۈندۈز قارماش-
تىلار، بۇ تۇمارنىڭ بەرەكەتىدىن ئىمام
مەھدى ئاخىر زەمان ھەزرەتى ئەلى شاھى
مەردانغە غالىپ كەلدى. ھەزرەتى شاھى
مەردان خۇدايى تەئالادىن پەناھ تىلەدى،

ھەزرەتى ئىمام مەھدى ئاخىر زەماننى شاھى مەردان ئاخىر ئاستىغە باستى، ئۆلتۈرگەلى بوغىزىغە خەنجەر قويغاندا ھەزرەتى ئىمام مەھدى كۈلدى. ھەزرەتى شاھى مەردان بۇ ھالنى كۆرۈپ: «بارچە ئادەمنى ئۆلتۈرسەمەن دىسەم يىغلايدۇر. سەن نە ئۈچۈن كۈلدىسەن؟» — دىدى. ھەزرەتى ئىمام مەھدى ئەيدى: «مىنىڭ كۈلگەنىمنىڭ بائىسى ئولدۇركى، سەن مىنى ئۆلتۈرۈپ ئاتامنىڭ قولىدىن نەچۈك قۇتۇلۇرسەن، ئاتامدىن ئىھتىيات قىلماي بوغزۇمغە خەنجەر قويغانىڭغە كۈلۈرمەن» — دىدى. ھەزرەتى شاھى مەردان ئەيدىلەركى: «مۇنچە تەئرىپ قىلارسەن ئاتاڭ كىم؟» — دىدى. ئىمام مەھدى ئەيدى: «مىنىڭ ئاتام ھەزرەتى شاھى مەردان تۇرۇر» — دىدى. ھەزرەتى ئەلى ئەيدىلەر: «سەن قايداغ بولۇپ ئەلىنىڭ ئوغلى بولۇرسەن؟» — دىدى. ئىمام مەھدى: «ھەزرەتى ئەلى شەھرى ئەدلانىغا يەككە ۋە تەنھا بارىپ ئۇ يەرنى ئۆزىگە تابىئ قىلىپ، شەھرى ئەدلاننىڭ پادىشاھىنىڭ قىزى شەفەخاننى نىكاھىغە ئالغانىكەن. مەن قورساقتا ئالتە ئايلىق بولغاندا، ئاتام ھەزرەتى ئەلى ئۆز شەھرىگە يانغانىكەن. مىنى ئانام پەرۋەرىش قىلىپ چوڭ قىلغان. مەن ئاتامنى ئىزلەپ چىقىپ ساڭا ئۇچرادىم» — دىدى. ھەزرەتى ئەلى ئەيدىلەركى: «نامۇ نىشانەڭ بارمۇ؟». ھەزرەتى ئىمام مەھدى ئەيدى: «ئارى نىشانەم باردۇر» — دەپ يەقاسىنى يىرتىپ بازۇبەندە تۇمارنى ھەزرەتى ئەلىغە كۆرسەتتى. قاراسەلەر، ئۆزىنىڭ ئالتۇن مۆھرىنى باسىپ بەرگەن ھەيكەل بازۇبەندە تۇمار ئىكەن. مۇنى كۆرگەن ھەزرەتى ئەلى: «ۋادەرىغا، سەن مىنىڭ پەرزەندىم ئىكەنسەن» — دەپ ئىمام مەھدىنىڭ ئۈستىدىن قوپتى. ئىمام مەھدى خىجالەت بولۇپ تاغ تەرەپكە رەۋان بولدى، ھەزرەتى ئەلى «ئاھ بالام» دەپ ئارقاسىدىن قوغلاپ ماڭدى. ھەزرەتى ئىمام مەھدى ھەقتەئالادىن پەناھ تىلەدى. ئالدىدىكى تاغ يېرىلىپ ئىككى پارە بولدى، ئىمام مەھدى تاغقە كىرىپ غايىپ بولدى، تاغ ھەزرەتى ئىمام مەھدىنىڭ تونىنىڭ پەشىنى قىستى. ھەزرەتى ئەلى يېتىپ كېلىپ غەزىبى جۇشغە كەلدى ۋە تاغقە: «بالامنى چىقارىپ بەرمىسەڭ سېنى ئاسمانغە ئاتقايمەن» — دىدى. ئاكغىچە ھاتىفىدىن: «يا ئەلى، سەبر قىل، دىدار كۆرۈشمەك قىيامەتغە قالدى» — دىگەن ئاۋاز كەلدى. ھەزرەتى ئەلى شۇندا ئۆيلەرىگە يانغانلەرىدە فەرامۇش بولۇپ قالىپ بۇ تۇمارنى ئونتۇپ قالىپتۇر. خۇدايى تەئالا تۇمارنى بىر تۈلكىگە مۇيەسسەر قىلىپتۇر، ئول تۇمار ھازىرمۇ تۈلكەنىڭ بوينىدادۇر. ئول تۈلكە خالىسا دەۋزەخنى سەيرى قىلادۇر، خالىسا چىقادۇر، ئول تۇمارنىڭ خاسىيەتىدىن ھېچ بەلا ۋە قازا ئاڭا يۈزلەنمەيدۇ، — دىدى ۋە: «ئاتام قاشىغە بارساڭ ئاسىق دىۋەزادە بار. ئۇنى ساڭا بەرسۇن. سەن دىۋەزادەنى مىنىپ جانگەلى مازەندەرانغە بارساڭ بىر ئانارلىق باغ بار، ئول جاي تۈلكەنىڭ ماكانىدۇر. دىۋەزادەغە زەخمە بەرمىسەلە، ئىختىيارىچە ماڭسۇنلەر» — دەپ شەھزادەنى يولغا سالدى. شەھزادە گۈلىستان ئىرەمگە بارىپ، ئاسىق دىۋەزادەنى مىنىپ يولغە رەۋان بولدى. شەھزادە جانگەلى مازەندەرانغە بارىپ مەلىكە نىشانە بەرگەن ئانارلىق باغقە كىردى. ئول تۈلكە ئانار يەپ ئولتۇرغانىكەن. تۈلكە شەھزادەنى كۆرۈپ قاچا باشلادى. شەھزادە ئارقاسىدىن قوغلادى. يەتكۈدەك بولغاندا ئاسىق دىۋەزادە سۇ ئىچكەلى توختادى، تۈلكە ئۇزاپ كەتتى.

شەھزادە دەرغەزەب بولۇپ بىر قامچى ئۇرغانىدى، ئات غايىپ بولدى، شەھزادە ئىگەرگە مىنىپ قالدى. ئۇ ھەيران بولۇپ تۈلكەنىڭ ئارقەسىدىن قوغلاپ ماڭدى. ئۈچ كېچە - كۈندۈز قوغلاپمۇ تۈلكەگە يېتەلمىدى. تۈلكە شەھزادەنىڭ كۆزىدىن غايىپ بولدى، شەھزادەنىڭ پۇتلىرى قاپاردى، قاتتىق ھاردى، شەھزادە زار-زار يىغلاپ نېمە دەر قېنى:

نەزم:

يەرۇ كۆكنى ياراتقان خالىقۇلجەببار،
ھېچ بەندەڭنى مەندەك ھەيران ئەيلەمە.
بۇ چۆللەردە قىلما مېنى ئىنتىزار،
رەھىم ئەيلەگىل بىگۇناھ گىريان ئەيلەمە.

خىزمەت ئۈچۈن ئىستەپ چىقتىم بۇيانە،
بۇ چۆللەردە يولنى قىلغىل ئەيانە.
ئاتام بارمۇ، ئانام بارمۇ بۇ يەردە،
مېنىڭدەك غەرىبنى ھەيران ئەيلەمە.

بەھەققى كەۋنەين ئىمام مەھدى،
ھەزرەتى جەببار بەھەققى ئەلى،
ئىنتىزار ئەتمە بۇ يەردە مېنى،
بۇ چۆللەردە غەرىبنى جەۋلان ئەيلەمە.

ئۈچ كېچە، ئۈچ كۈندۈز يىغلاپ زار-زار،
يوقتۇر بۇ يەردە سەندىن ئۆزگە يار،
ئەيلەگىل ئىجابەت دۇئاسى دىلدار،
ھېچ غەرىبنى مەندەك گىريان ئەيلەمە.

دەپ يىغلاپ تۈلكىنى قوغلاپ كېتىپ بارۇر ئىردى، بىر تاغقە يەتتى. كۆردىكى، تۈلكە كۆزدىن غايىپ بولۇپتۇر. شول ئەسنادا قاتتىق بوران كۆتۈرۈلۈپ، ئالەمنى قارانغۇلۇق باستى. شەھزادە كەلگەن يولىنى بىلەلمەي تۇرغانىدا، مەغرىب تەرەپتىن بىر يورۇغلۇق پەيدا بولدى. ئول يورۇغلۇقنىڭ ئاراسىدىن بىر ئاق ساقال، نۇرانە كىشى چىقىپ كەلدى. شەھزادە ئول كىشىگە سەلام قىلدى، ئول كىشى سەلامىغە جەۋاب ئەيدى: «ئەي بىچارە، مۇندا نە ئىش قىلىپ يۈرۈرسەن، نېمە دەردىڭ بار؟» — دېدى. شەھزادە دىلدار ئەيدىكى: «بۈگۈن مەكانىمدىن جۇدا بولغالى خېلى كۈنلەر بولدى، مەكانىم قايدا قالدىكىن؟» — دېدى. ئول كىشى: «ئەي بالام، مەكانىڭنى ئىستەپ تاپالماسسەن، يولۇڭدا خەتەر بىسيار تۇرۇر. بېرى كەلگىل، بېلىمنى تۇتۇپ، كۆزۈڭنى يۇمغىل» — دېدى. شەھزادە كۆزىنى يۇمدى. ئول كىشى: «فاتىھەدىنى ئوقۇغىل، تەمام بولغۇنچە كۆزۈڭنى ئاچماغىل!» — دېدى. شەھزادە: «ئوبدان بولغاي» دەپ كۆزىنى يۇمدى. فاتىھە تەمام بولغاندا كۆزىنى ئاچىپ ئېردى ئۆزىنى بىر تاغ ئۈستىدە كۆردى. ئول كىشى: «فەقىرنى تونۇدۇڭمۇ؟» — دېدى. شەھزادە: «تونۇيالمادىم» — دېدى. ئول كىشى: «مەن خىزىر پەيغەمبەر تۇرۇرمەن. سەن مۇرادىڭغا يەتتىڭ. مەندىن قازى ئەلامىددىنغە دۇئا دېگىل، بۇ ئەمانەتنى قازىغە بەرگىل» — دەپ بازۇبەند تۇمار سېلىنغان قۇتىنى شەھزادەگە بەردى. ھەزرەتى خىزىر ئەلەيھىسسەلام كۆزدىن غايىب بولدى. شەھزادە دىلدار: «سۇبھانەللاھ، لاھەۋلە ۋەلا قۇۋۋەتە ئىللا بىللاھ» — دەپ تاغدىن تۈشتى. بىر كۈن يول يۈرگەندىن كېيىن بىر جانگال ئەزىمىغە يەتتى، بىر يەردە كېتىپ بارۇر ئېردى، ناگاھ بىر سەيياد دامىغە گىرىفتار بولدى. شەھزادە ئۆزىنى خەلاس قىلغۇنچە سەيياد كېلىپ ئۇنى تۇتۇپ ئالدى. ئول سەيياد كەلمى كەۋش ئېردى. كەلمى كە-

ۋەش: «بۇ خۇش سۇرەت زىبا جانۋار ئىدـ كەن» — دەپ شەھزادە دىلدارنى ئالىپ بارىپ پادىشاھىغە تۆھپە قىلدى. پادىشاھ باشلىق كەلمى كەۋەشلەر شەھزادەنى كۆرـ گەلى يىغىلىپ كەلدى. كەلمى كەۋەش مەزـ لۇملەرىنىڭ ئىككى ئەچەكى مۇرەسىدە، ئۆـ زى سەرىخ مايمۇنغە ئوخشاش تۈكلۈك ئىرـ دى. ئەرلەرى ھەم تۈكلۈك مايمۇنغە ئوخـ شاش. ياتار بولسە بىر قۇلاقىنى ئاستىغە سالىپ، بىر قۇلاقىنى ئۈستىگە ياپىنچى قىلىپ ياتار ئىردى. ئەر ـ مەزلۇملەرىنىڭ قەددى ئاتمىش گەز، توغرىسى ھەم ئاتمىش گەز ئىردى. كەلمى كەۋەشلەرنىڭ پادىشاھى ئەيدىـ كى: «ئەجەپ خۇش نەۋا سايرايدۇرغان جانۋار ئىكەن، قەپەسكە سالىپ، چەھارباغقە ئاـ سىپ قويۇڭلار، ئۆرگەنىپ قالسۇن» — دېدى. كەلمى كەۋەشلەر شەھزادەنى بىر مۇنچە خام گۆش بىرلە قەپەسكە سالىپ، چەھار باغقە ئالىپ كىرىپ پادىشاھنىڭ چادىرىغە ئاسىپ قويدى. شەھزادە: «ئەمدى ئەجەل شۇبۇ يەردە ئوخشايدۇر، ئۆلمەكتىن ئۆزگە ھېچ چارە يوقتۇر» — دەپ يىغلاپ بۇ مۇـ ناجاتنى ئوقۇدى.

نەزم:

قادىر ئەللاھ سەندىن ئۆزگە يوقتۇر پەناھىم،
ھېچ بەندەڭنى مېنىڭدەك ھەيران ئەيلەمە.
بىر ئاسى قۇلۇڭمەن يارەب ئىلاھىم،
رەھىم ئەيلەگىل مەڭا گىريان ئەيلەمە.

بۇ يوللاردا يۈرۈپ ئەلەم زىيادە،
غەرىبلىقدە يۈرۈپ ماڭدىم پىيادە،
قەفەس ئىچرە بولمىشىمدۇر ئىرادە،
كەلمى كەۋەشلەر قولىدا ھەيران ئەيلەمە.

كەلمى كەۋەشلەر قولىدا بولدۇم مەنھە يران،
قەفەس ئىچرە قالدىم مۇندا سەرگەردان،
رەھىم ئەيلەگىل ماڭا، ئىگەم يارەھمان،
ياشارغان جىسمىمنى خەزان ئەيلەمە.

بىر دىلبەردۇر شاھى فەرىنىڭ قىزى،
جاندىن كەتمەس شىرىن شەكەردەك سۆزى،
ھەمە دەردكە دەۋادۇر ئاياغى ئىزى،
ئانىڭ يادى بىلەن ھەيران ئەيلەمە.

ئاتى مېھرىلىقادۇر ئۆزىدۇر پەرى،
جاننى ئۆرتەر ئانىڭ شەھدۇ شەكەرى،
قەمەر يۈزلۈك شىرىن سۆزلۈك دىلبەرى،
رەھىم ئەيلەگىل دىلدارغە بەريان ئەيلەمە.

شەھزادە شۇنداق دەپ يىغلاپ تۇرسۇن.

فەسل داستان سۆز ئىشتمەك كېرەك: بىر كۈنى ئەلامىددىن قازى: «شەھزادە قايتىپ كەلمەدى، مېنىڭ ئىشىم ئاسان بولىدىغان بولدى» دەپ ئويلاپ، تۆرت شاـ گىردىنى ئارقەسىغە سالىپ، مەلىكەنى كۆرـ مەك ئۈچۈن دىلشات ئەرەمگە باردى. ئۇلار كەچ بولغۇچە دەرۋازە ئالدىدا ئولتۇردى. مەلىكە دەرۋازەنى ئاچمادى. قازى ئۇدا بىر قانچە كۈن دىلشات ئەرەمگە بارىپ، مەلىـ كەنى كۆرەلمەي ياندى.

بىر كۈنى قازى نىسبى شەب بىرلە تۆرت شاگىردىنى ئارقاسىغە سالىپ، دىلـ شاد ئەرەمگە باردى ۋە ئۇلارغە ئەيدىكى: «ئەي شاگىردلارىم، كۈندە كېلىپ مەلىكەنى كۆرەلمەي قايتتىم، كەلگەنىمدىن مۇرادىم ھاسىل بولماس. دەرد ـ ئەھۋالىمنى مەلىـ كەگە بىديان قىلاي. شايەدكى، رەھمەسى كېلىپ دەرۋازەنى ئاچسا، شىكەستە كۆڭلۈم

ئاندىن فەرھەد تاپار» — دەپ يىغلاپ،
مەلىكەنىڭ ئىشتىياقىدا نېمە دەيدۇر قېنى:

نەزم:
نەچچە كۈن بولدى ئەي دىلبەر،
ئىشىكىڭدە گەدا بولدۇم.
باقىپ قالدىم ساڭا ھەيران،
گىرىفتارى بەلا بولدۇم.

مۇيەسسەر بولمادى ھەرگىز،
ماڭا ئول نازىنىن مەھۋەش.
يۈزۈڭنى بىر كۆرەلمەي،
ئاھ تارتىپ نائۇمىد بولدۇم.

كېيىن كەلسەم كۆرەرمەن دەپ،
كېتىپمەن، سەن قالىپ ئاندا.
ئىچىمگە تۇشتىلەر بىر ئوت،
كۆيۈپ جاندىن جۇدا بولدۇم.

قېشىڭدۇر ئۈنچى يا گەۋھەر،
لەبىڭدۇر شەھدى ـ تاشەككەر،
كى ئاغزىڭ چەشمەئى كەۋسەر،
ئەجايىپ ئاشنا بولدۇم.

قەددىڭ بىر دەستەئى گۈلدۇر،
ساچىڭ گوياكى سۈنبۇلدۇر،
سۆزۈڭ گوياكى بۇلبۇلدۇر،
ساڭا مەن ئاشنا بولدۇم.

بولۇبدۇر نەچچە كۈن دىلبەر،
سېنىڭ كويۇڭدا مەن ھەيران.
كېزەرمەن كوچە ـ بازارنى،
ئەجايىپ بىنەۋا بولدۇم.

نەمازدىگەر ئۆتۈپ كەلدىم،
ئىشىكىڭدىن نائۇمىد ياندىم.
سەندىن ئۆزگەنى تاپماي،
ئەجەب بەختى قارا بولدۇم.

بۈگۈن ھەم كەلدىم ئىشىكىڭگە،
گەدا يەڭلىغ بولۇپ قازى.
سېنىڭدەك پەرى كويىدا،
كۆيۈپ ئوتدا ئەدا بولدۇم.

مەلىكە مېھرىلىقا قازىنىڭ نالە ـ ھالىنى ئاڭلاپ دەرغەزەپ بولۇپ «جاللادا!» دەپ ۋارقىرىدى. ئۈچ جاللاد قىلىچ كۆتىرىپ كەلدى. مەلىكە: «ئۆزىنى بىلمىگەن بۇ بىھەيا قازىنى ئۇرۇڭلار!» — دەپ جاللادلارغا بۇيرۇدى. جاللادلار قازىغا يۈگۈردى، قازى: «سۇبھانەللاھ لاھەۋلە ۋەلا قۇۋۋەتە ئىللا بىللاھ» دەپ شاگىردلىرى بىرلە بەدەر قاچتى. قازى بىر چۇقۇرغە يىقىلىپ ئوڭ پۇتى يوتاسىدىن سۇندى، تۆرت شاگىردى قازىنى يۈدۈپ مەكانىغە ئالىپ بارىپ پۇتىنى تاڭدى.

ئەلقىسسە، مەلىكە: «شەھزادە كەتكەلى بىر قانچە كۈن بولدى. قايتىپ كەلمىدى. ئانىڭدىن خەبەر ئېلىشىم لازىم»، دەپ گۈلىستان ئەرەمگە باردى. ئاتاسى شاھ فەرىگە شەھزادە دىلدارنىڭ ھالىنى بەيان قىلدى. شاھ فەرى: «شەھزادەنى دىلشاد ئەرەمگە بارغاندۇر دەيدىم، ئاسىف دىۋزادەنى چىرلاتىپ ئەھۋالنى بىلىپ باقايلى» — دېدى. مەلىكە بىر پەرنى بۇيرىدى. پەرى ئاسىف دىۋزادەنى ئالىپ كەلدى، مەلىكە: «ئەي ئاسىف دىۋزادە، شەھزادە قېنى؟» — دېدى. ئاسىف: «ئەي مەلىكە، بىز مۇندىن يۈرۈپ جانگىلى مازەندەرانغە باردۇق، ئاندا تۈلكىنى تاپىپ كەينىدىن ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز قوغلاپ ئەللىك يىلچىلىق يەرگە باردۇق. ئاخىر بىدەرمان بولدۇم، فىشاپ قىلاي دەپ

توختاپ ئېردىم، شەھزادە مېنى بىر تازيانە سوقتى. ئانىڭ دەردى جانىمدىن ئۆتتى، دەرغەزەب بولۇپ يانىپ كەلدىم. شەھزادە ئاندا قالدى، ھالى نە بولدى ئىكەن بىلمەسمەن» — دېدى. مەلىكە ئاسىق دىۋەزادەنىڭ ۋەفاسىزلىقىغە غەزەبلىنىپ، ئۇنى يۈزنى ئۇردۇردى. ئاسىق دىۋەزادە: «مۇندىن كېيىن شەھزادەگە ھەرگىزمۇ گۇستاخلىق قىلماسمەن» دەپ قەسەم قىلدى. مەلىكە مېھرىلىقا: «شەھزادەنى ھەر يەردە تاپساڭلار ماڭا خەبەر قىلىڭلار!» دەپ، ئون مىڭ پەرىنى ئەتراپى ئالەمگە ئىبەردى. ئۆزى ھەم ئون يەتتە مىڭ دىۋە بىرلە شەھزادەنى ئىزلەپ يولغە رەۋان بولدى. بىر مەزگىلدىن كېيىن مەلىكە باشلىق دىۋەلەر كەلمى كەۋشلەرنىڭ مەكانىغە يېتىپ باردى. مەلىكە كۆردىكىم، شەھزادە قەپەس ئىچىگە بەند قىلىنىپتۇر. مېھرىلىقا بىر قارا قۇش سۈرىتىدە بولۇپ چەھارباغقە ئۆزىنى ئاتتى. مۇنى كۆرگەن كەلمى كەۋشلەر قەپەسنى ئالىپ قاچتى. مەلىكە مېھرىلىقا سېھرى بىرلە نەچچە كەلمى كەۋشلەرنىڭ باشنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. كەلمى كەۋشلەر ھەرتەرەپكە قاچا باشلادى، مەلىكە مېھرىلىقا شەھزادەنى قەپەسدىن ئالىپ، قەپەسنى كەلمى كەۋشلەر پادىشاھىنىڭ باشىغە ئۇردى. ئۇنىڭ باشى پارچە-پارچە بولۇپ، جانى مالىك دەۋزەخقە كەتتى.

ئەلقىسسە، مەلىكە مېھرىلىقا شەھزادەنى بۇ ھالدا كۆرۈپ رومال بىرلە شەھزادەنىڭ يۈز-كۆزىنى ئېرتىپ، بويىنىنى قۇچاغلاپ زار-زار يىغلاپ دەرد-ئەلەم بىرلە بۇ بەيتنى ئوقۇدى.

نەزم:

غافىل بولۇپ كېلەلمەدىم قاشىڭغە،
تەندە جانىم، دىلدار ھالىڭ نە بولدى؟
چۆلدە يۈرۈپ نەلەر كەلدى باشىڭغە،
جان دىلبەرىم نازۈك نىھال نە بولدى؟

گۇلدەك قەددىڭ ئولدەم يادەك پۈكۈلمىش،
كۆزدە ياشىڭ رەۋان بولۇپ ئۈزۈلمىش،
رەڭگى-رۇيۇڭ زەئفىراندەك سارغارمىش،
ماڭا ئەيغىل تەندە جانىڭ نە بولدى؟

غافىل بولدۇم مەن نە ئىلاج ئەيلەيىن،
تەندە جانىم ساڭا قۇربان ئەيلەيىن،
گۇلدەك يۈزۈڭ، گەۋھەر كۆزۈڭ قارايىن،
نازۇك دىلبەر تەندە ھالىڭ نە بولدى؟

ھىجرىڭ مېنى دەم ئۇرمايىن كۆيدۈردى،
قارا كۆزۈڭ غەمزە قىلىپ ئۆلتۈردى،
ئەمدى بىلدىم رەقىب ساڭا نە قىلدى،
ئەيغىل ماڭا خەبەر ھالىڭ نە بولدى؟

جان دىلبەرىم، چېھرەم ئۇزرە خالىم بار،
قاراپ باققىل سىنەم ئىچرە يارىم بار،
غەمزە بىرلە جان ئالغۇچە زارىم بار،
كۆرگىل كېلىپ بوستانىڭ نە بولدى؟

مەلىكە ھەرىردىن توققۇز قات پەردە تارتتى. كىمخابدىن توققۇز قات تۆشەك سالىپ، تەتىللادىن تەكيە قويۇپ شەھزادەنىڭ بويىنىدىن قۇچاقلادى. شەھزادە: «ئەي مەلىكە سەبىر قىلغىل، بۇ يەردە پەرىلەر باردۇر» — دېدى. مەلىكە يۈز مىڭ ناز-كەرەشمەلەر قىلدى. شەھزادە مەلىكەنىڭ ھۇسنى باغىغە كىرىپ بىر ئەكسە ھالقە قىلىپ بۇ بەيتنى ئوقۇدى.

نەزم:

ياد ئەيلەدىم دايىم سېنى،
ھەر كۈندە چەندان نازەنىن.

بىرەۋ ساغىنمادىڭ مېنى،
شىرىن زەبانىم نازەنىن.

گۇلدەك يۈزۈڭگە زارمەن،
بۇلبۇل بولۇپ سايرارمەن،
تاڭ ئاتقۇچە بىدارمەن،
ئاھۇ قىغانىم نازەنىن.

مەن ئاي يۈزۈڭنى كۆرگەلى،
ئاز قالدى ھالىم ئۆلگەلى،
شىرىن لەبىڭگە سۆيگەلى،
ئەي بەخىيالىم نازەنىن.

گەر ئاي يۈزۈڭنى كۆرمەسەم،
ئوتۇڭدا كۆيسەم ئۆلمەسەم،
تاكى ئاياغىڭ ئۇخلاسام،
شىرىن زىلالىم نازەنىن.

كەلدىم يىراقتىن كۆرگەلى،
شىرىن لەبىڭگە سۈرگەلى،
قانچە يىراق كەلگىل بېرى،
يوقتۇر زەبانىم نازەنىن.

كۆردۈم قاراقچى كۆزلەرىڭ،
شىرىن مۇبارەك سۆزلەرىڭ،
بولدۇم غۇلامى ـ چاكەرىڭ،
سەھىبقىرانىم نازەنىن.

كەلدىم جانابىڭدۇر يىراق،
بىچارە قىلدى ئىشتىياق،
جانىمغە يەتتى بۇ فىراق،
ئايدەك چىرايلىغ نازەنىن.

ئەزم ئەيلەگۈمدۇر ئەي پەرى،
باقمادى ھەرگىز مەن سارى،
كەلدىم جەمالىڭ كۆرگەلى،
قۇربانى جانىم نازەنىن.

مېھرىلىقاغە زارمەن،
ئىشقىڭدا كۆپ دىلدارمەن،
فۇرقەتدە دايىم زارمەن،
نازۇك نىھالىم نازەنىن.

دەپ مەلىكەنىڭ پەردەئى ئىسمەتى ئىچرە كىرىپ، شاپتالۇلار ئۈزۈپ، بۆسەلەر قىلىپ، نەچچە كۈن تارتقان مېھنەتلەرنى ئەستىن چىقاردى. شىكەستە كۆڭلىنى فەرەھ ئەيلەپ، پەرىلەر بىرلە دىلشاد ئەرەمگە رەۋان بولدى. ھەممە پەرىلەر دىلشاد ئەرەمگە دېمەك جابەجا بەرقەرار بولدىلار.

ئەلقىسسە، مەلىكە مېھرىلىقا: «ئەي شەھزادە، قازى ئەلامىددىن ئۇستادىڭنىڭ ئامانەتىنى قولىغە بېرىپ، دۇئاسىنى ئالىپ چىقغىل!» — دېدى. شەھزادە ھەيكەل بازۇبەندە تۇمار بىلەن ئول ھەزرەتى خىزىر ئەلەيھىسسەلام بەرگەن قۇتىنى قازى قاشىغە ئالىپ بارىپ ئالدىدا قويدى. قازى شەھزادەنى كۆرۈپ: «سەلامەت كېلىپسىز؟» — دېدى. شەھزادە: «ئەۋۋەل ھەقتە ئاللانىڭ، ئاندىن ئۆزلەرىنىڭ دۇئالارىنىڭ بەركاتىدىن ئارى سالامەت كەلدىم» — دىدى. قازى خاتۇنىغە: «ئەي مەزلۇم، بۇ تۇمار بىرلە قۇتىنى قويۇپ قويغىل، مەندە بۇلارنى كۆرگۈنچە ھال يوقتۇر» — دېدى. خاتۇنى بازۇبەندە بىرلە قۇتىنى ئالىپ كىرىپ قازىنىڭ دارۇ پۇرۇش قۇتىلارىنىڭ ئاراسىدا قويدى.

ئەلقىسسە، بىر نەچچە كۈندە قازىنىڭ پۇتى ساقايدى. ئۇ شاگىردلارىنى چىرلاتىپ: «ئەي شاگىردلارىم، ھېچ قايسىڭلاردىن بىر ئىش ھاسىل بولمادى، ئەمدى قايداغ قىلۇرەمىز؟» — دېدى. شاگىردلارى: «ئەي ئاخۇنۇم، شەھزادەنى بىگۇناھ ئۆلتۈرسەك بىزنى پادىشاھ ئۆلتۈرۈر، ھەرنە قىلسەلەر

ئۆزلىرى بىلۇرلەر» — دەپ چىقىپ كەتتى.
قازى خاتۇنىغە: «شەھزادەنىڭ ئىشىنى مەن
ئۆزەم پۈتتۈرەي. ماڭا دەرھال بىر تاباق
ئاش قىلىپ بەرگىل، مەندە زەھرى ھىلال
باردۇر، ئانى ئاشقە سالىپ شەھزادەگە
بېرەي، يەپ ئۆلسۇن» — دېدى. ئاش
تەييار بولغاندا قازى شەھزادەنى چىرلاتتى
ۋە: «ئەي خاتۇن، دارۇ پۇرۇش قۇتىلارىمنى
ئالىپ چىققىن» — دېدى. خاتۇنى قازىنىڭ
دارۇ پۇرۇش قۇتىلارىنى ئالىپ چىقىپ
ئالدىدا قويدى. خاتۇنى زەھرى ھىلال بار
قۇتىنى تاپقۇنچەلىك، قازىنىڭ كۆزى شەھ-
زادە دىلدار ئالىپ كەلگەن قۇتىغە تۈشتى.
قازى، بۇ قۇتىدا نېمە بار ئىكەن دەپ
ئاغزىنى ئاچماق زەمان ئول قۇتىدىن يەلدەك
بىر ئوق چىقىپ قازىنىڭ يۈرەكىگە تېگىپ،
ئىككى دولىسىنىڭ ئاراسىدىن پەرران ئۆتۈپ
غايىپ بولدى، مۇنى ھېچكىشى كۆرمەدى.
قازى دۈم يىقىلدى، ئاغزىدىن لەختە-لەختە
قان رەۋان بولدى. شول زەمان جان تەس-
لىم قىلدى. ئوق تەككەن يېرى ھېچ مەلۇم
بولمادى. شاگىردلارى بۇ ھالنى كۆرۈپ:
«ئاخۇنۇمغە شىكەستە ھال ۋاقىئ بولۇبدۇر»—
دەپ، بارچە ئەئزاسىنى تىلىپ قان ئالغالى
قەسد قىلدى، ئەسلا قان چىقمادى. جان
ھەم كىرمەدى. قاراسە، قازىنىڭ قانى چىق-
ماي جانى چىقغانىكەن. قازىنىڭ ھەممە
شاگىردلارى جەمئ بولۇپ، قازىنىڭ نەمازىنى
چۈشۈرۈپ يەرلىككە دەفن قىلدى.

فەسل دەستان سۆز ئىشتمەك كېرەك:
بىر كۈنى قۇزۇۋىن خەلقى پادىشاھىغە: «ئەي
پادىشاھى ئالەم، دىلشاد ئەرەمنى پەرىلەر
ئالىپتۇر، بۇ شەھەرنىڭ تاشىدا، سەھرالاردا
ئادەم فەرزەندلەرى يۈرگەلى بولمايدۇر. بۇ
شەھەر خەلقىنىڭ تولاسى بىھۇش سارالىڭ
بولۇبدۇر، نېچۈك قىلۇرمىز؟» — دەپ ئەرز
قىلدى. پادىشاھ ۋەزىر-ئۇمەرا، ئۇلۇما-
ھۆكۈمالارنى يىغىپ: «ئەي ۋەزىر-ئۇمەرا،
ئۇلۇما-ھۆكۈمالار، دانىشمەنلەر، شەھەرنىڭ
ئەتراپىنى پەرىلەر ئالىپتۇر. ئۇلارنى يوق
قىلىشنىڭ قانداق چارە-تەدبىرلىرى بار؟
مەسلىھەت بەرگەيسىلەر» — دېدى. ۋەزىر-
ئۇمەرالار: «ئەي پادىشاھى ئالەم، ئانىڭ
ئىشى سەھلدۇر. پۈتۈن شەھەر خەلقى
جانگاللاردىن ئوتۇن ئالىپ كېلىپ دىلشاد
ئەرەمگە ئوت قويسا، ئاندىن پەرىلەردىن
قۇتۇلغايمىز. بولمىسا، دىلشاد ئەرەمنى
پەرىلەردىن ئاجراتىپ ئالماق مۈشكۈلدۇر»—
دېدى. قۇزۇۋىن پادىشاھى: «ئانداغ بولسە،
پۈتۈن شەھەر خەلقىغە ئوتۇن ئەكىلىش
توغرىسىدا ھاشار سالىڭلار!» — دېدى.
ھاشار سالىپ ئېردى، بىر لەك ھاشارچى
جەمئ بولدى. ئادەم باشىغە ئون ئۇلاغدىن
ئوتۇن سالدى. ھاشارچىلار ھەر كۈنى جان-
گىلى مازەندەراندىن ئوتۇن ئالىپ كېلىپ
دىلشاد ئەرەمنىڭ ئەتراپىغە تاشلادى.

ئەلقىسسە، شەھەر خەلقى پادىشاھىغە
يەنە ئەرز قىلدى: «ئەي پادىشاھى ئالەم،
تۈنۈگۈن ئالىپ كەلگەن ئوتۇننى پەرىلەر
دەريايى قۇزۇۋىنغە تاشلابدۇر، بىر تال
ئوتۇنمۇ قالمابدۇر». پادىشاھ ئەمرى قىلدىكى:
«ئەمدى ھەر كىم ئالىپ كەلگەن ئوتۇننى
دىلشاد ئەرەمگە ئالىپ بارماي شەھەر ئىچىگە
ئالىپ كىرىپ ئۆيدە ساقلاسۇن. قاچانكىم
ئوتۇن تەييار بولغاندا ماڭا خەبەر قىلسۇن!»
ھاشارچىلار بىر ھەپتە ئىچىدە يۈز مىڭ
ئۇلاغ ئوتۇن جەمئ قىلدى. ئۇمەرالار پادى-
شاھغە: «ئوتۇن تەييار بولدى» دەپ خەبەر
قىلدى. پادىشاھ ئانداغ ھۆكۈم قىلدىكى:
«ئون مىڭ ئۇلۇما ئون مىڭ كەلامۇللاھ
رەببانىنى باشىدا كۆتەرسۇن! ئاغزىدا پەرى-
لەرنىڭ ئەفسۇنىنى ئوقۇپ دەمىدە قىلسۇن!

هاشارچىلار ئوتۇننى ئالىپ يۈرسۇن، شەھەر
ئىچىدە ئادەم قالماسۇن، دىلشاد ئەرەمگە
يۈرسۇن!». بىر كۈنى ئون مىڭ ئۇلۇما
ئون مىڭ قۇرئان كىتابىنى باشىدە كۆتىرىپ
پەرىلەرنىڭ ئەفسۇنلەرىنى ئوقۇپ، دىلشاد
ئەرەمگە دەمىدە قىلىپ رەۋان بولدى. ئانىڭ
ئارقەسىدىن بىر لەك هاشارچى هەربىرلەرى
ئون ئۇلاغ ئوتۇننى ئالىپ يۈردى. ئانىڭ
ئارقەسىدىن مىڭ قاباق ياغنى ئالىپ شەھەر
خەلقى يۈردى.ئۇلار ئوتۇننى دىلشاد ئەرەمنىڭ
ئەتراپىغە دۆۋىلىدى. بۇ هالىنى كۆرگەن
شەھزادە دىلدار مەلىكە مىھرىلىقانى ئالىپ،
ئون يەتتە مىڭ پەرى بىرلە دىلشاد ئەرەمـ
دىن گۈلىستان ئەرەمگە رەۋان بولدىلار.
پادشاھ: «ئوتۇنلارغە ياغنى ساچىپ ئوت
قويۇڭلار!» — دەپ ئەمر قىلدى. هاشارچىلار
ئوتۇنغە ياغنى ساچىپ ئوت قويدى.فەردەۋئى
ئىسمەت ئەلۋانۇ كەيۋانلار ئىلىم-ھېكمەتلەر
بىلە بەرپا قىلغان دەرەختلەر، تەخت-
بەختلەر كۆيۈپ كۈل بولدى.

ئەلقىسسە، مەلىكە مىھرىلىقا گۈلىستان
ئەرەمگە بارىپ پادشاھ فەرىگە ئەرز قىلدى:
«قۇزۇدىن پادشاھى دەئۋەتى قۇرئاننى ئالىپ
چىقىپ مەكانىمىزغە ئوت قويدى. بىزلەر
مۇندا قاچىپ كەلدۇق. ئەي ئاتا، ئەمدى نە
ئىلاج قىلۇرمىز؟» — دىدى. شاھ فەرى
دەرغەزەب بولۇپ: «ئەي پەرىلەر، بۇ
شەھرى قۇزۇدىن شەھزادە دىلدارغە جەلدە
تۇرۇر. ئەلبەتتە ئول شەھەرنى شەھزادەگە
ئالىپ بەرمەي بولماس، لەشكەرلەر جەمئ
بولسۇن!» — دەپ پەرمان قىلدى. يەتمىش
مىڭ پەرى جەمئ بولۇپ، ياراق-ئوق،
ئۆي- بارگاھلارنى سەرافراز ئەيلەپ شەھرى
قۇزۇدىنغە رەۋان بولدى. ئاسمان - يەرنىڭ
ئاراسى پەرىلەرنىڭ شەھقەسى، غۇلغۇلا ۋە
ماجەراسىغە تولۇپ، ئالەم لەرزىگە كەلدى.

قۇزۇدىن شەھرىنىڭ خەلقى پادشاھغە
خەبەر قىلدىكى: «كۆھقافدىن لەشكەر ئەزىم
كەلدى، ئانىڭ غۇلغۇلە - ماجەراسىغە ئالەم
پۇر بولدى. ئۇلارنىڭ ھۆددەسىدىن چىقماق
بەسى مۇشكۇلدۇر.» پادشاھى قۇزۇدىن
ئانداغ يارلىغ قىلدىكى: «ئون مىڭ ئۇلۇما
ئون مىڭ كەلامۇللاھنى باشىدا كۆتەرسۇن،
ئاغزىدا پەرىلەرگە ئەپسۇن ئوقۇپ دەمىدە
قىلسۇن، ئون مىڭ ھۆكۈما ياخشى سائەتتە
نەھس - سەتارىلەرىنى ئالىپ ئارقەسىدىن
رەۋان بولسۇن، ئۈچ لەك لەشكەر ياراغ -
جابدۇقلەرىنى تەييار قىلىپ شەھەرنىڭ
تاشىغە چىقسۇن!».

ئون مىڭ ئۇلۇما قۇرئاننى باشىدا
كۆتەرىپ، پەرىلەرنىڭ ئەپسۇنىنى ئوقۇپ
يولغە رەۋان بولدى. ئانىڭ ئارقەسىدىن
ئون مىڭ ھۆكۈما نەھس - سەتارىلەرىنى
ئوك قولىغە ئالىپ ماڭدى. ئانىڭ ئارقە-
سىدىن ئۈچ لەك لەشكەر ياراغ- جابدۇغىنى
ئالىپ دەبدەبە بىرلە شەھەرنىڭ تاشىغە
چىقتى. ئانىڭ ئارقەسىدىن ۋەزىر-ئۇمەرالار
بىرلە پادشاھ ئاتلاندى. ئاگەھچە پەرىلەر-
نىڭ قاشىغە بارىپ سەپ راست قىلدى،
پەرىلەر ھەم سەپ راست قىلدى. ئون مىڭ
ئۇلۇما بەلەند ئاۋاز بىرلە ئەفسۇن ئوقۇپ
پەرىلەرگە دەمىدە قىلۇر ئېردى. پەرىلەرگە
دەھشەت قورقۇنچى پەيدا بولۇپ، پەرۋاز
قىلىپ ئاسمانغە ئۆرلەدى. شول ئەسنادا
كۆھقافدىن ئىككى پەرى ئوت چېقىلغاندەك
كېلىپ مەلىكەگە: «شاھ فەرىنىڭ كېسەلى
ئېغىر بولدى، بۇ يەردە ئۇزاق تۇرۇپ
بولماس» — دىدى. پەرىلەرنىڭ بارى كۆھـ
قاف تەرەپىگە رەۋان بولدى، قۇزۇدىن خەلقى
ھەيران قالدى. ئارادە بىر نەچچە كۈن
ئۆتتى، شاھ فەرىنىڭ كېسەلى قويى بولدى.
پادشاھ مەلىكەنى چىرلاپ: «ئەي پەرزەنـ

AltunOq

دىم، مەن كىيىلىمدىن ساقىيالىماسمەن، مىنىڭ ساڭا بىرمۇنچە ۋەسىيە تىمبار، بىرى كەلگىل» دېدى.مەلىكە مېھرىلىقا يېقىن باردى، شاھ فەرى: «ئەي نۇرىدىدەم، شەھزادە دىلدارنى ھەرگىز تاشلىماغايسىز، شەھىرى قۇزۋىن شەھزادە دىلدارنىڭ باباسىنىڭ جەلدەسى تۇرۇر، ئانى ئالىپ قولىغە تاپشۇرغايسىز» — دېدى. مەلىكە مېھرىلىقا: «ئەي ئاتا، قۇزۋىن شەھرىنىڭ ئون مىڭ ئەفسۇنگەر ئۇلۇمالارى باردۇر. پەرىلەر ئۇلارغە ھېچ يېقىن بارالىماس» — دېدى. شاھ فەرى: «ئەگەر مەندىن كېيىن قالساڭىز قەزايى قۇزەھغە، پېشەئى ھەيرانىغە، ئەيىقا بەندكە كىشى يىبەرگەيسىز، جادۇلەرنى ئالىپ كەلسۇن. ئۇلارنى قۇزۋىنغە باشلاپ بارسۇن. ئۇلار ئەفسۇنگەرلەرنىڭ ئىلاجىنى قىلۇر، ئەگەر قۇزۋىن شەھرى قولۇڭلارغە كەلسە شەھزادەنى تەختى پارەگە چىقارغايسىز. خىراجىنى شەھزادەگە بەرگەيسىز، ئۆزىڭىز گۇلىستان ئەرەمدە بولغايسىز، مېنىڭ ئورنۇمنى باسىپ ئولتۇرغايسىز. بۇ شەھەرلەر دۈشمەنلەرنىڭ قولىغە قالماسۇن. ھەر ۋەقتىكى، شەھزادەدىن پات-پات خەبەر ئالغايسىز، مۇددەئىيلەر، دۈشمەنلەر ئۇنىڭغە زەرەر يەتكۈزمەسۇن» — دەپ ئالەم پانىدىن باقى ئالەمگە سەپەر قىلدى. پەرىلەر شاھ فەرىنىڭ نەمازىنى چۈشۈرۈپ، گۇلىستان ئەرەمدە ھەزرەتى ئىمام بەتتالى غازى پادىشاھىمنىڭ ئالتۇن خانىقالەرىدە مولىلا ئابدۇررەھمانىنىڭ ئاياغلارىدە دەفن قىلدىلار.

قىرىق كۈندىن كېيىن مەلىكە يەنە لەشكەر يىغىپ قەزايى قۇزەھدىن، پېشەئى ھەيراندىن، ئەيقابەندىدىن جادۇگەلەرنى كەلتۈردى. يەتمىش مىڭ پەرىلەر بىرلە ئون مىڭ جادۇيى شەھرى قۇزۋىنغە رەۋان بولدى. ئانىڭ ئارقەسىدىن شەھزادە بىرلە مەلىكە مېھرىلىقا ئون يەتتە مىڭ پەرىنى ئالىپ ئەرتەسى دەريايى قۇزۋىننىڭ لەبىگە تۈشتى. پەرىلەر جەڭ ئەسبابىنى راست قىلدى. ئۇلار شەھزادەگە: «رۇخسەت قىلساڭىز بىر ھىيلە بىرلە قۇزۋىن شەھرىنى ۋەيران قىلۇرمىز» — دېيىشتى. شەھزادە: «ئەۋۋەل پادىشاھى قۇزۋىنغە نامە بىرلە ئەلچى ئىبەرەيلى، جەۋابىغە باقىپ ئىش قىلالى» — دېدى. مەلىكە: «خوپ بولۇر» دەپ نامە پۈتتۈردى. ئۈچ پەرىنى ئەلچى قىلىپ نامە بىرلە پادىشاھى قۇزۋىنغە ئىبەردى. پەرىلەر ھەۋا بىرلە كېلىپ ئورداغە تۈشتى. پەرىلەر پادىشاھغە سەلام قىلدى، پادىشاھ ئورنىدىن قوپۇپ ئۇلارنىڭ سالامىنى ئەلىك ئالدى. پەرىلەرگە زەرباب كۆرپە سالىپ ئالتۇن مەجازى قويدۇرۇپ بەردى. پەرىلەر ئەلچىلىك رەسمىنى بەجا كەلتۈرۈپ، نامەنى پادىشاھغە تۇتتى. پادىشاھ نامەنى مۇنشىغە بەردى. مۇنشى نامەنى ئوقۇدى. نامەنىڭ مەزمۇنى بۇ ئەردىكىم: «شەھزادە دىلداردىن، مەلىكە مېھرىلىقادىن پادىشاھى قۇزۋىنغە سەدسەلام ۋە سەد فەيام دىگەچ ئەرز ئولكى، شاھ مەئمۇرنىڭ ھەيات ۋەقتىدە بۇ شەھەرنى ساڭا ئامانەت بېرىپ ئېردى، ئۆزى خانەئى كەئبەنى زىيارەت قىلغالى كېتىپ يانىپ كەلگۈنچە ئۆمرى يار بەرمەي ئالەمدىن ئۆتتى. ھالا شاھ مەئمۇرنىڭ فەرزەندى شەھزادە دىلدار رەسىدە بىرلۇپ، بەلاغەتكە يەتتى. ئانىڭ ئاغىر لەشكەرى ھازىر قۇزۋىن ئەترافىغە كېلىپ تۈشتى. ياخشىلىق بىرلە ۋەقتىدە شەھەرنى قولىمىزغە بەرسەڭلەر، سەن ھەم شەھەر خەلقى ئۆز ئامانىڭدا بولۇرسەن. ئەگەر بۇ سۆزۈمگە گۇستاخلىق قىلساڭلار ئۆز ۋۇبالىڭلار ئۆز گەردەنىڭلەرغەدۇر. نامە تەمام ۋەسسەلام.»، دەپدۇرلەر.

پادىشاھى قۇزۋىن بۇ سۆزنى ئىشىتىپ

باشی ئایلاندی. ئۇ ۋەزىر-ئۇمەرالارى بىرلە مەسلەھەتخانەسىغە كىرىپ ئەيدىكى: «ئەي ۋەزىر-ئۇمەرالار، نە ئىلاج قىلۇرمىز؟». ۋەزىر-ئۇمەرالار ئەيدىكى: «ئانىڭ ئىشى سەھلدۇر. ئۈچ-تۆرت يۈز موللا-ئۇلۇمالار ئەفسۇن قىلسە ئۇلار يوق بولۇر». ئۇلارنىڭ مەسلەھەتلەرى بىرلە ئون مىڭ موللا قىقاس سالىپ ئەفسۇن ئوقۇپ چىقتى. بۇنىڭغا پەرىلەر تاقەت قىلالماي مەلىكە مېھرىلىقا قاشىغە قاچىپ كەلدى. مەلىكە مېھرىلىقا دەرغەزەب بولۇپ يارلىغ قىلدىكى: «لەشكەرلەر تەبرەنسۇن!». شول زەمان سەكسەن يەتتە مىڭ پەرىلەر قوزغالىپ شەھرى قۇزۋىنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ تۈشتى. پادىشاھ سېپىل تۆپەسىگە چىقىپ كۆردىكى، ئەتراپ-ئالەم پەرىلەرگە تولۇبدۇر. قۇزۋىن پادىشاھى ھەم: «لەشكەرلەر تەبرەسۇن!»، دەپ ئەمر قىلدى. لەشكەرلەر تەبرەپ شەھەر تاشىغە چىقتى، ئون مىڭ ئۇلۇما ئانىڭ ئارقەسىدىن ئون مىڭ كەلامۇللاھنى باشىدە كۆتەرىپ قەسىدەئى قەسارنى دەئۋەت قىلىپ چىقتى. پەرىلەر ھەر تەرەفكە قاچاباشلادى. ئاڭغىچە ئون مىڭ جادۇگەر يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئاسمانغە ئۇچۇپ چىقىپ بۇ ئون مىڭ ئۇلۇمالارغە ئوت تاشلاپ كۆيدۇردى. ئۆزگە لەشكەرلەر قاچىپ ئۆزىنى شەھەرگە ئالدى. بۇ ئون مىڭ جادۇگەر قارا قۇش سۈرەتىدە بولۇپ، قۇزۋىن لەشكەرىگە ئۆزىنى ئوردى. لەشكەرى قۇزۋىن ۋەيران بولۇپ ئون مىڭ كىشى ئۆلدى. قالغان لەشكەرلەر ئاللا-كاللا دەپ قاچقالى يەر تاپالماي ئامانلىق تىلەدى. پەرىلەر شەھەرگە كىردى، ئون مىڭ جادۇگەر جەڭدىن قولىنى يىغدى. ئۇلار پادىشاھى قۇزۋىننى تۇتۇپ بويىنىغە زەنجىر سالىپ زىندانغە تاشلادى. شەھەر ئىچىدە دىلشاد ئەرەمنىڭ سىپاقىدا بىر

چەھارباغ تەييار قىلدى. مەلىكە مېھرىلىقا باشلىق شەھەر خەلقى شەھزادە دىلدارنى مۇبارەكبادلىق قىلىپ تەختكە چىقاردى. ئۇلار ئىززەت-ئىكرام بىرلە كېچە-كۈندۈز شەھزادەنىڭ خىزمىتىدە بولدى. مەلىكە جادۇگەرلەرغە ئىنئام بېرىپ، ئول جادۇگەرلەرنى ئۆز مەكانىغە ياندۇردى. ئۆزى سەكسەن يەتتە مىڭ پەرىنى ئالىپ گۈلىستان ئەرەمگە رەۋان بولدى. ۋەزىر-ئۇمەرالار ئۈچ يۈز ئاتمىش ئالتە شەھەرنىڭ باج-خىراجىنى ئالىپ كېلىپ شەھزادە دىلدارغە تۆھپە قىلدى. ئۈچ يۈز ئاتمىش ئالتە شەھەرنىڭ تاجدارلارى تارتۇغ-فىشكەشلەر بىرلە كېلىپ شەھزادەگە كۆرۈنۈش قىلىپ ياندى. مەلىكە مېھرىلىقا شەھزادەنىڭ خىزمەتىدە قىرىق پەرىنى قويدى، مېھرىلىقا گۈلىستان ئەرەمگە كېلىپ تەختىدە بەرقەرار بولدى.

ئەلقىسسە، مۇنىڭ ئارەسىدە ئۈچ ئاي ئۆتتى. بىر كۈنى شەھزادە دىلدار مەلىكە مېھرىلىقا ئۈچۈن دىلگەر بولۇپ، مەلىكەنىڭ ئوتى-فىراقىدا ئەسلا تاقەتلەرى قالمادى. بىر پەرىدىن نامە پۈتۈپ مەلىكە مېھرىلىقاغە ئىبەردى، ئول پەرى نامەنى ئالىپ بارىپ مېھرىلىقاغە بەردى. نامەنىڭ مەزمۇنى ئولكىم: «مەلىكە مېھرىلىقاغە، كەمىنەلەرى شەھزادە دىلداردىن سەد سەلام ۋە سەد فەيام ئەداسىدىن ئەرزئولكى، مەن مۇندە سەلامەت تۇرۇپتۇرمەن. ئەمما ئۆزلەرىنىڭ ھىجران-ۋىساللارىدىن ئايرىلىپ رەڭگىمىز زەئفەرانددەك سارغاردى، بەرگلەرىمىز سىندى، بۇ نېچۈك ئەدالەت بولۇر. نامە تەمام ۋەسسەلام.» دەپ ئاياغىدا بۇ بەيتنى پۈتۈپدۇرلەر.

نەزم:

تۇرفە تۈشۈبدۇر ئەي پەرى،
سۈرەتى خۇشلۇقىڭىز.

جۇملە پەرى ھۇسنى ئارا،
مۇشفىق ئىكەن خۇدايىڭىز.

ئۆزگەلەرگە قاش ئاتتىڭىز،
بىزلەرنى تاشلاپ ئەتتىڭىز،
قۇل قىلىپ ئەلگە ساتتىڭىز،
ئۇشبۇمۇدۇر ۋەفايىڭىز.

ئۆزگەلەرگە باقىپ كۈلۈپ،
بىزلەرنى يۈزمىڭ ئۆلتۈرۈپ،
تۇردۇم يولۇڭغە تەلمۈرۈپ،
مەنمۇ بولۇپ گەدايىڭىز.

ھىجرىڭ ئوتىدا سارغارىپ،
سىزنىڭ ئۈچۈن بولۇپ غەرىب،
ئەسلا كۆرەلمەدىم بارىپ،
يولغە قاراپ جەمالىڭىز.

بارچە كىسەلگە بار دەۋا،
ھىجر ئوتىنىڭ دەۋاسى يوق.
كۆرسە تەبىبلەر ئەيتادۇر،
يارى ئېرۇر دەۋايىڭىز.

مۇنچە جەفانى قىلغۇچە،
بىر يولى ئۆلتۈرۈڭ مېنى.
مەنمۇ مۇرادىمغە يېتەي،
بولسە جېنىم فىدايىڭىز.

تەڭرى سىزنى ئەزىز قىلىپ،
مېنى مۇندا خار ئېتىپە
ئاھ نېتەي ئىلاجى يوق،
ئەمدى قىلاي دۇئايىڭىز.

رەھم قىلىپ كەلسۇن دېسەڭ،
بوز لاچىنىڭ بولۇپ باراي.
بەلكى تەسەددۇقۇڭ بولاي،
بولسە بەھەم ۋىسالىڭىز.

ئاھ نېتەيىن ئەي پەرى،
قاچما يىراق كەلگىل بېرى،
بىرگىنە باقغىل مەن سېرى،
تۈشسە مەنەم خىيالىڭىز.

كۈندە سېنى مەن ياد ئېتىپ،
ئەقلى-ھۇشۇمدىن ھەم كېتىپ،
جان چىقمادى يارىم كېتىپ،
كۆكسۈڭدەكى ئانارىڭىز.

ئەلقىسسە، مەلىكە مېھرىدىلىقا بۇ نامەنى ئىشىتىپ ئاھ تارتىپ يىغلاپ شەھەرگە كەلدى. شەھزادە دىلدار بىرلە كۆرۈشۈپ باشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلىرىنى بىر-بىرىگە بەيان قىلدى. شاھ ئەرەم دەپ بىر پەرى بار ئېردى، ئانى شەھرى قۇزۋىنغە شاھ قىلىپ ئون مىڭ پەرىنى ئانىڭ خىزمەتىگە قويدى. شەھزادە دىلدارنى ئالىپ گۇلىستان ئەرەمگە يانىپ كەلدىلەر. شەھرى قۇزۋىنغە تابىئ ىمىدىن شامغىچە بولغان شەھەرلەرنىڭ باج-خەراجى، شەھرى قۇزۋىن ھەم كۇھىقافغە تەئەللۇق تۇردى. شەھزادە دىلدار بىلەن مەلىكە مېھرىدىلىقا گۇلىستان ئەرەمدە ئۆمرىنى ئۆتكەردىلەر. ھەركىم ئىخلاس بىلەن ئاللاھ تەئالاغە ئەرز-ھالىنى بەيان قىلسە مۇرادىغە يەتكەي.

ئالتۇن قوڭغۇراق

ئۆتكەن زاماندا بىر شاھ ئۆتكەنىكەن. خەلق ئۇنى «ئەلسۆيەر شاھ» دەپ ئاتىشىدىكەن. شاھ دائىم تۆۋەنگە بېرىپ ھەرخىل كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، خەلقنىڭ دەردى-ئەھۋالىنى ئۇقۇپ، شۇنىڭغا يارىشا پەرمانلارنى چۈشۈرىدىكەن.

بىر كۈنى شاھ ئوردىغا ئەھۋال ئېيتىش ئۈچۈن كەلگەن ھاجەتمەنلەرنىڭ شاھ بىلەن كۆرۈشەلمەي كېتىدىغانلىقىنى سېزىپ قاپتۇ. شۇ ھامان ۋەزىرلىرى بىلەن بۇ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىپتۇ. ئاخىرىدا، شەھەر مەركىزىگە بىر مەيدان تەييارلاشنى، بىر ساراي سېلىشنى، ھاجەتمەنلەر شامال، يامغۇر، ئىسسىق-سوغۇق كۈنلەردە سارايدا پانالىنىشنى؛ مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر موما ياغاچ ئورنىتىپ، ئۇچىغا بىر دانە چوڭ ئالتۇن قوڭغۇراق بېكىتىشنى؛ قوڭغۇراق تىلىغا باغلانغان ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى پەسكە ساڭگىلىتىپ قويۇشنى بۇيرۇپتۇ. بۇلار تەييارلانغاندىن كېيىن شاھ: «كىمنىڭ شاھقا دەيدىغان گېپى بولسا بۇ قوڭغۇراقنى چالسۇن. مەن ئۆزۈم ئۇ كىشىنى كۈتۈۋالىمەن. پەرمانغا خىلاپلىق قىلىنمىسۇن!» دەپ ئەمر قىپتۇ. شۇندىن كېيىن ھاجەتمەنلەر كۆڭلىدىكى گېپىنى شاھقا دېيەلەيدىغان، شاھنىڭ ئەمر-پەرمانىنى جان-دىلى بىلەن ئىجرا قىلىدىغان بوپتۇ. شاھمۇ ھەر ۋاقىت غىزاسىنى ھاجەتمەنلەر بىلەن بىرگە يەيدىغان، خەلقنىڭ ھالىغا يېتىدىغان بوپتۇ.

شاھنىڭ بىر سول قول ۋەزىرى بارئىكەن. ئىلگىرى ئۇ دائىم شاھنى مۇھاپىزەت قىلىش نامى بىلەن ھاجەتمەنلەرنى ئوردىغا كىرگۈزمەيدىكەن. ھاجەتمەنلەردىن پارا ئالىدىكەن. ئالتۇن قوڭغۇراق ئورنىتىلغاندىن كېيىن بۇ ۋەزىرنىڭ يانچۇقى تولمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇ ئويلا-ئويلا ئاخىر بىر چارە تېپىپتۇ. بۇ چارە ئارقىلىق شاھنى ئۆز پەرمانىدىن ۋاز كەچتۈرمەكچى بوپتۇ.

بىر كۈنى كېچىسى سول قول ۋەزىر سەھراغا چىقىپ ھەم ئورۇق، ھەم يېغىر بىر ئېشەكنى ھەيدەپ كېلىپ موما ياغاچنىڭ يېنىدا توختىتىپتۇ ۋە قوڭغۇراق چىگىلگەن ئارغامچىنى ئېشەكنىڭ بويىنىغا چىگىپ قويۇپ، ئۆزى ھېچ ئىش بولمىغاندەك بىر خىلۋەت جايدا ئەھۋال كۈزىتىپتۇ. بىر چاغدا ئېشەك ئارغامچىنى تارتىپتۇ... شاھ چىقىپ قارىسا، بىر ئېشەك ھە دەپ ئارغامچىنى تارتىۋاتقىدەك! بۇنى كۆرگەن شاھ دەرھال

ئوڭ قول ۋەزىرنى چاقىرتىپ: «ئېشەكنى باغلاپ قويغان ئادەمنى تاپمىغۇچە ئوردىغا قايتماڭ!» — دەپتۇ.

ۋەزىر ھەرقانچە ئىزدەپمۇ ئېشەك ئىگىسىنى تاپالماپتۇ. ئاخىرى ئېشەكنى يېشىپ ئۆيىگە ئېلىپ كېتىپتۇ. بىر ئايغىچە ئېشەكنى ياخشى بېقىپتۇ. ئېشەك سەمرىشكە باشلاپتۇ. يېغىرى ساقىيىپتۇ. ۋەزىر ئېشەكنى توقۇپ - تاقىلاپ، ھېلىقى موما ياغاچقا باغلاپ قويۇپتۇ...

بىر كۈنى سول قول ۋەزىر قويۇپ قويغان كۆزەتچى ئېشەكنىڭ سەمىرىپ ياخشى بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ: «بۇ ئېشەكنى ھەيدەپ بېرىپ ساتسام بولامدۇ؟» دەپ ئويلاپتۇ - دە، ئاستا بېرىپ ئېشەكنى باغلاقتىن يېشىپتۇ. شۇ ئەسنادا ئوڭ قول ۋەزىر قويغان خىزمەتچى ئۇ ئادەمنى كاپىلا قىلىپ تۇتۇۋاپتۇ ۋە ئۇنى ۋەزىرنىڭ قېشىغا ئېلىپ كەپتۇ. ئوڭ قول ۋەزىر بۇ ئادەمنى سوراق قىلغانىدا، ئۇ ئادەم سول قول ۋەزىر- نىڭ سۈيىقەستىدىن پاش قىلىپ قويۇپتۇ. ئوڭ قول ۋەزىر بۇ ئادەمنى شاھقا تاپشۇرۇپتۇ. شاھ ئادەم چىقىرىپ سول قول ۋەزىرنى چاقىرتىپ بۇ ئادەم بىلەن يۈزلەشتۈرۈپتۇ. ئەھۋال ئايدىڭلىشىپتۇ.

شاھ بۇ ۋەقەنى خەلق ئاممىسىغا ئېلان قىپتۇ. ئوڭ قول ۋەزىرنى خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن مۇكاپاتلاپتۇ. سول قول ۋەزىرنى بولسا «پادىشاھنى پۇقرادىن يىراقلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنغان» جىنايىتى ئۈچۈن موما ياغاچقا باغلاپ قەتلى قىپتۇ. خەلق ئاممىسى بۇ ئىشتىن بەكمۇ رازى بوپتۇ.

شۇندىن كېيىن ئالتۇن قوڭغۇراق تۇسالغۇسىز جاراڭلاپ، خەلقنى شاھ بىلەن تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرۇپتۇ. ئەلسۆيەر شاھنىڭ نامى - شۆھرىتى پۈتۈن جاھانغا تاراپتۇ.

سۆزلەپ بەرگۈچى: قادىر نىياز
رەتلىگۈچى: يۇسۇپ ئۆمەر

ھېكايەت ۋە تېپىشماق

نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: مەتتۇردى مىرزائەخمەت، يالقۇن قاھار

ھېكايەتلەر

شەھەردە بىر پاختا ئامبىرى بولۇپ، بىر كۈنى ئامباردىكى پاختىلار ئوغرىلاندى. پاختا پۇرۇشلار پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەرز قىلىشتى. پادىشاھ ھەرقانچە قاتتىق ئىزلەتكۈزۈپمۇ ئوغرىنى تۇتالمىدى. ئاخىرى بىر ئەمىر پادىشاھقا:

— ئەگەر رۇخسەت قىلسىڭىز ئوغرىلارنى مەن تۇتاي، — دېدى.

پادىشاھنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن ئەمىر ئۆيىگە بېرىپ، شەھەرنىڭ چوڭ-كىچىك بارلىق ئادەملىرىنى زىياپەتكە چاقىردى. ھەممە كىشىلەر يىغىلىپ ئولتۇرۇشقاندا، ئەمىر كۆپچىلىككە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن:

— قانداق ھارامزادە، بىھايا ۋە ئەخمەق نېمىكىن، پاختا ئوغرىلاپتۇ-يۇ، پاختىنىڭ پارچىلىرى ساقىلىنىڭ ئاستىغا ئورناپ قاپتۇ. يەنە تېخى شۇ ھالىتى بىلەن مېنىڭ زىياپىتىمگە كېلىشىپتۇ... — دېدى.

بۇ چاغدا بىرقانچە ئادەملەر ساقاللىرىنى قوللىرى بىلەن سىلاپ پاكىزە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەمىرگە بۇلارنىڭ ئوغرى ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. پادىشاھ ئەمىرنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن ئوقۇدى.

× ×

بىر كىشى پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ئۆتكەن كېچە ھەزرىتى پادىشاھنىڭ ئادەملىرىدىن بىرى زورلۇق بىلەن مېنىڭ ئۆيۈمگە كىرىپ، كېنىزىكىم بىلەن زىنا قىلدى، — دەپ ئەرز قىلدى. پادىشاھ:

— ئەگەر ئۇ كىشى يەنە زورلۇق بىلەن ئۆيۈڭگە كەلگۈدەك بولسا، شۇ ھامان دەرھال ماڭا خەۋەر قىلغىن، — دېدى.

ئىككىنچى كۈنى ھېلىقى كىشى يەنە كېلىپ ئۆيگە كىردى. ئۆي ئىگىسى پادىشاھقا خەۋەر بەردى. پادىشاھ قولىغا شەمشەرنى ئېلىپ ئۆي ئىگىسى بىلەن بىللە كەلدى-دە، ئۆيگە كىرىپلا چىراقنى ئۆچۈرۈۋەتتى. ئاندىن كېيىن ھېلىقى ئادەمنى ئۆلتۈردى ۋە چىراقنى ياندۇردى. ئۇ ئۆلگەن كىشىنىڭ يۈزىنى كۆرۈپ خۇداغا شۈكرىلەر كەلتۈردى. ئاندىن ئۆي ئىگىسىگە قاراپ:

— ئەمدى ئۆيۈڭدە ھەرقانداق تائام بولسا كەلتۈرگىن، — دېدى. ئۆي ئىگىسى تاماق كەلتۈردى. پادىشاھ خۇشاللىق بىلەن يېدى. ئۆي ئىگىسى:

— ئەي پادىشاھى ئالەم، نېمىشقا

ئۆيگە كىرىپلا ئالدى بىلەن چىراقنى ئۆ-
چۈردىلە، كېيىن چىراقنى ياندۇرۇپ ئۇ
كىشىنىڭ يۈزىنى كۆرۈپلا خۇداغا شۈكرى
ئادا قىلدىلا، ۋە تائامنى ۋاقتىسىز يېدە-
لە؟ — دەپ سوردى.

پادىشاھ ئېيتتى:

— مېنىڭ ئوغلۇمدىن باشقا كىشىنىڭ بۇنداق ئىشنى قىلغىلى قۇدرىتى يوق، دەپ گۇمان قىلغاندىم. شۇڭا ئاۋۋال چىراقنى ئۆچۈردۇم. چۈنكى ئوغلۇمنىڭ يۈزىنى كۆرگۈدەك بولسام، مۇھەببەتتىن ئۇنى ئۆلتۈرگىلى جۈرئەت قىلالمايتتىم. ئەمدى ئۇنى ئۆلدى، دەپ چىراقنى ياندۇرۇپ، ئۇنىڭ يۈزىنى كۆرۈپ خۇداغا شۈكرى كەلتۈردۈم. چۈنكى ئۆلگۈچى ئوغلۇم ئەمەسكەن. سەن مەندىن ئادالەت تەلەپ قىلىپ بارغاندا ئۆز - ئۆزۈمگە: «تاكى گۇناھكارنى ئۆلتۈرمىگۈچە ھېچنىمە يېمەيمەن» دېگەندىم. شۇنىڭدىن ھازىرغىچە ھېچنەرسە يېمىگەنلىكىم ئۈچۈن قورسىقىم ئاچ ئىدى. شۇڭا تائامنى ۋاقتىسىز يېدىم.

× ×

بىر دانىشمەن ئادەم بىر ئەتتار (يايمىچى)غا مىڭ ئالتۇننى ئامانەت قويۇپ سەپەرگە كەتكەنىدى. نەچچە ۋاقىتلاردىن كېيىن دانىشمەن سەپەردىن يېنىپ كېلىپ، ئەتتاردىن ئالتۇنلىرىنى قايتۇرۇۋالماقچى بولدى. ئەتتار:

— بىكار گەپ قىلما، ماڭا ئالتۇن ئامانەت قويمىدىڭ، — دېدى. دانىشمەن ئۇنىڭ بىلەن ياقا بوغۇشقىلى باشلىدى. بۇ يەرگە ئادەملەر توپلاندى. كىشىلەر دانىشمەننى يالغانچىغا چىقىرىپ:

— بۇ ئەتتار ناھايىتى دىيانەتلىك ئادەم. ئەسلا خىيانەت قىلمايدۇ. ئەگە ئۇنىڭ بىلەن جاڭجاڭلاشقۇدەك بولساڭ ئۆزۈڭگە پاراكەندىچىلىك تاپىسەن، — دېيىشتى.

دانىشمەن ئىلاجسىزلىقتىن ئەھۋالنى بىر قەغەزگە يېزىپ پادىشاھقا تۇتتى. پادىشاھ:

— سەن بېرىپ ئەتتارنىڭ دۇكىنىنىڭ ئالدىدا ئۈچ كۈن ئولتۇرغىن. ئۇنىڭغا ھېچقانداق سۆز قىلما. تۆتىنچى كۈنى مەن ئۇ تەرەپتىن ئۆتىمەن ۋە ساڭا سالام قىلىمەن. سالىمىمغا جاۋابتىن باشقا گەپ قىلمىغىن. مەن ئۇ يەردىن كەتكەندىن كېيىن پۇللىرىڭنى ئەتتاردىن سورىغىن. ئۇ ھەرقانداق سۆز قىلسا ماڭا خەۋەر قىلغىن، — دېدى.

دانىشمەن پادىشاھنىڭ دېگىنى بويىچە ئەتتارنىڭ دۇكىنىنىڭ ئالدىدا ئولتۇردى. دېگەندەك تۆتىنچى كۈنى پادىشاھ تامامى ھەشەمەت بىلەن ئۇ يەردىن ئۆتتى ۋە دانىشمەننى كۆرۈپلا ئاتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئۇنىڭغا سالام قىلدى. دانىشمەن پادىشاھنىڭ سالىمىغا جاۋاب بەردى. پادىشاھ:

— ئەي بۇرادەر، نېمىشقا قېشىمغا پات - پات بېرىپ تۇرمايسەن ۋە ھېچقانداق ئەھۋالىڭنى ماڭا سۆزلىمەيسەن؟ — دېدى. دانىشمەن ئىندەمەستىن بېشىنى قىمىرلاتتى، باشقا سۆز قىلمىدى. ئەتتار بۇ ۋەقەنى كۆرۈپ قورقتى. پادىشاھ يۈرۈپ كەتكەندىن كېيىن دانىشمەنگە:

— ئامانەتلىرىڭنى ماڭا تاپشۇرغان ۋاقتىڭدا مەن قەيەردە ئىدىم، مېنىڭ قېشىمدا كىم بار ئىدى؟ دەپباققىن. بەلكى ئۇنتۇپ قالغان بولۇشۇم مۇمكىن، — دېدى.

دانىشمەن ھەممە ۋەقەنى تولۇق سۆزلىۋىدى، ئەتتار:

— راست ئېيتتىڭ. ئەمدى يادىمغا

چۈشتى،— دېدى ۋە مىڭ ئالتۇننى دانىشمەنگە تاپشۇرۇپ، ئۇنىڭغا كۆپ ئۆزرە ئېيتتى.

× ×

ئىككى كىشى ماللىرىنى بىر قېرى كەمپىرگە تاپشۇرۇپ:

— قاچانلا بولمىسۇن بىز ئىككىمىز بىللە كەلسەك ئالىمىز،— دېيىشتى.

بىر نەچچە كۈنلەردىن كېيىن ھېلىقى ئىككى كىشىدىن بىرى كەمپىرنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— مېنىڭ شېرىكىم ئۆلۈپ كەتتى. ئەمدى مالنى ماڭا بەرگىن،— دېدى.

كەمپىر ئىلاجىسىزلىقتىن ماللارنى ئۇنىڭغا قايتۇردى. يەنە بىرقانچە كۈندىن كېيىن يەنە بىر ئادەم كېلىپ، ماللارنى تەلەپ قىلدى. كەمپىر:

— شېرىكىڭ كېلىپ سېنى ئۆلدى دېدى. مەن ھەر قانچە سەۋەب كۆرسەتسەممۇ سۆزۈمنى ئاڭلىماي ھەممە مالنى ئېلىپ كەتتى،— دېدى.

ھېلىقى ئادەم كەمپىرنى قازىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ ئادالەت تەلەپ قىلدى. قازى كۆپ سۈرۈشتۈرگەندىن كېيىن كەمپىرنىڭ گۇناھسىز ئىكەنلىكىنى بىلدى ۋە ئۇ ئادەمگە:

— سەن، ھەرقانداق چاغدا بىز ئىككىمىز بىللە كېلىمىز ۋە مالنىمۇ ئىككىمىز بىللە ئالىمىز، دەپ شەرت قىلغانىكەنسەن. دېمەك، ئەمدى سەن شېرىكىڭنى كەلتۈرۈپ ئاندىن مالنى ئالغىن. نېمىشقا ئۆزەڭ يالغۇز بۇ يەرگە كەلدىڭ؟— دېدى.

ھېلىقى كىشى جاۋاب بېرەلمەستىن ئۆز يولىغا كەتتى.

× ×

بىر چاكار خوجىسىنىڭ ئالدىدىن قاچتى. نەچچە زاماندىن كېيىن ئۇنىڭ خوجىسى باشقا بىر شەھەرگە باردى. ئۇ يەردە ئۇ چاكىرىنى كۆرۈپ ئۇنى تۇتۇۋالدى، ۋە:

— نېمىشقا قاچتىڭ؟— دېدى.

چاكار دەرھال ئىككى قولى بىلەن خوجىسىنىڭ ئېتىگىنى چىڭ تۇتۇپ:

— سەن مېنىڭ چاكىرىمسەن. مېنىڭ نۇرغۇن مال-دۇنيالىرىمنى ئوغرىلاپ قېچىۋىدىڭ، ئەمدى سېنى تاپتىم. ساڭا جازا بېرىمەن،— دەپ يېپىشتى.

ئاخىرى ھەر ئىككىسى قازىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئادالەت تەلەپ قىلىشتى. قازى ھەر ئىككىسىنى دېرىزىنىڭ ئالدىغا تۇرغۇزۇپ قويۇپ:

— ھەر ئىككىڭلار بېشىڭلارنى دېرىزىدىن چىقىرىڭلار!— دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ئۇلار دېرىزىدىن بېشىنى چىقىرىشىغا قازى جاللادنى چاقىرىپ، چاكارنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇرۇشقا بۇيرۇدى. بۇنى ئاڭلىغان چاكار دەرھال بېشىنى ئىچكىرىگە تارتتى. خوجىسى ئەسلا قىمىرلىمىدى. بۇنى كۆرگەن قازى چاكارغا سىياسەت قىلىپ خوجىسىغا تاپشۇردى.

× ×

بىر كىشى نۇرغۇن ماللىرىنى بىر سەرراپقا ئامانەت قويۇپ سەپەرگە كەتكەنىدى. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مېلىنى قايتۇرۇۋالماقچى بولدى. سەرراپ ئىنكار قىلىپ «ماڭا ھېچنەرسە قالدۇرمىغانىدىڭ» دەپ قەسەم قىلدى. ھېلىقى كىشى قازىنىڭ ئال-

دىغا بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتتى. قازى بىر پەس ئويلىغاندىن كېيىن:

— سەن، پالان سەرراپ مېنىڭ مېلىمنى بەرمىدى، دەپ كىشىلەرگە سۆزلەپ يۈرمىگىن. مەن سېنىڭ مېلىڭ ئۈچۈن بىر تەدبىر قوللىنىمەن، — دېدى.

ئەتىسى قازى سەرراپنى چاقىرتىپ:

— مېنىڭ بېشىمغا بىر مۈشكۈلچىلىك چۈشتى. ئۇنى يالغۇز ھەل قىلىشقا قۇدرىتىم يەتمىدى. شۇڭا سېنى ئۆزۈمگە نائىب (ئورۇنباسار) قىلىشنى ئويلاۋاتىمەن. چۈنكى سەن كىشىنىڭ ھەققىدىن قورقىدىغان دىيانەتلىك كىشى، — دېدى. سەرراپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ قوبۇل قىلدى. سەرراپ ئۆيىگە قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، قازى دەۋاگەرنى چاقىرتىپ:

— ئەمدى ماللىرىڭنى سەرراپتىن سورىغىن، ئۇ چوقۇم قايتۇرۇپ بېرىدۇ، — دېدى. دەۋاگەر دەرھال سەرراپنىڭ ئالدىغا باردى. سەرراپ ئۇنى كۆرۈش بىلەنلا:

— كەلگىن، كەلگىن. قانداق، سالامەتمۇسەن؟ سېنىڭ ئامانەت قويغان مېلىڭنى ئۇنۇتقانىكەنمەن. بۈگۈن كېچە يادىمغا چۈشتى، — دېدى.

سەرراپ ئۇ كىشىنىڭ ماللىرىنى قايتۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن، نائىب بولۇش ئۈمىدىدە قازىنىڭ ئالدىغا باردى. قازى ئۇنى كۆرۈپ:

— بۈگۈن مەن پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارغانىدىم. ساڭا پادىشاھنىڭ ئۇلۇغ بىر ئىشنى تاپشۇرۇشنى ئويلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم. خۇداغا شۈكرى قىلغىن، ئۇلۇغ مەرتىۋىگە ئېرىشىدىغاندەك تۇرىسەن. ئەمدى ئورۇنباسارلىققا باشقا بىرىنى ئىزلىمىسەم بولمىدى، — دېدى. دېمەك، قازى ئۇنىڭغا يۇقىرىقىدەك ھىيلە ئىشلىتىپ ئۆزىتىپ قويدى.

لەتىپىلەر

مۇسا ئاتلىق بىر ئەرەب سەھەر ۋاقتىدا مەسچىتتىن بىر ھەميان ئالتۇن تېپىۋالدى. دەل شۇ چاغدا نامازغا تەكبىر ئېيتىلدى. ئۇ ھېلىقى ھەميانىنى ئوڭ قولىغا ئېلىپلا سەپكە كېلىپ تۇردى. ئىمام سۈرە پاتىھەدىن كېيىن بۇ ئايەتنى ئوقۇدى: «ۋەما تىلكە بى يەمىنىكە يا مۇسا①» يەنى، ئەي مۇسا! ئوڭ قولۇڭدىكى نېمە؟ — دېدى. ھېلىقى ئەرەب بۇ سۆزنى ئاڭلاپ: «ۋەللاھى ئەنتە ساھىرۇن②» يەنى، خۇدا ھەققى سەن سېھىرگەرىكەنسەن، دېدى ۋە ھەميانىنى مېھرابنىڭ ئالدىغا ئاتتى - دە، تۆھمەت بىلەن تۇتۇلۇپ قېلىشتىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى.

× ×

بىر كىشى يول ئۈستىدە ھەججاجدىن③ بىر نەرسە تىلىگەنىدى، ھېچنېمە بەرمىدى. ئۇ كىشى ھەججاجنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ يۈگۈرگەن پېتى يەنە بىر ئورۇندا توختاپ ئۇنىڭدىن يەنە بىر نەرسە تىلىدى. ھەججاج:

— ئەي پالاكەت، ھازىرلا پالان يەر-

①② بۇ قۇرئاندىكى بىر ئايەت

③ تارىختا ئۆتكەن زالىم پادىشاھ

دە تىلىگەنىدىڭ، ھېچنېمە بەرمەسەم نېمىشقا يەنە بۇ يەردە تىلەيسەن؟ — دېدى. ئۇ كىشى:

— بەزى جايدا بەرىكەت بولىدۇ بەزى جاينى نەس ۋە شۇملۇق قاپلىغان بولىدۇ. ئاۋۋالقى تىلىگەن يېرىم شۇم كەلدى. شۇڭا بەرىكەت تاپسام ئەجەب ئەمەس، دەپ بۇ يەرگە كەلگەنىدىم، — دېدى. ھەججاج كۈلۈپ كېتىپ، ئۇنىڭغا تىلىگىنىنى بەردى.

× ×

كىشىلەر بىر بېخىلدىن:

— ئادەملەرنىڭ ئەڭ كىچىلىكى قانداق كىشى؟ — دەپ سورىدى.

بېخىل جاۋاب بېرىپ:

— بىر توپ ئادەمنىڭ تاماق يېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا، ئۆتى يېرىلىپ ئۆلمىگەن كىشى ئەڭ كىچىلىك ئادەمدۇر، — دېدى.

× ×

بىر ئەقىللىق كىشى بىر تېۋىپنىڭ ئوغلىدىن سورىدى:

— بۇسە (سۆيۈش) ئىسسىقمۇ ياكى سوغۇقمۇ؟

ئوغۇل جاۋاب بېرىپ:

— مەن بۇنى تەجرىبە قىلىپ باققىنىم يوق. لېكىن ئۇنىڭ پاراڭ-غەۋغاسى تولا بىر نەرسە ئىكەنلىكىنىلا بىلىمەن. ئىشقىلىپ بۇسە دەپ شاپتۇلنى دەيدۇ، — دېدى.

× ×

بىر بىلىملىك ئادەم ئولتۇرۇشلاردا ھېمىشە قىزىقچىلىق قىلاتتى. بىر كۈنى بىر زاھىد ئۇنىڭغا:

— ئەي بەدبەخت، ئۆمرۈڭنى مەسخىرىۋازلىق بىلەن ئۆتكۈزدۈڭ. ئەمدى بۇ ئىشنى تاشلىغىن. بولمىسا قىيامەت كۈنى بولغاندا بېشىڭنى تۆۋەن قىلىپ، سېنى دوزاخقا تاشلايدۇ، — دېدى.

مەسخىرىۋاز ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ:

— ئۇمۇ بىر قىزىقچىلىق بولىدىكەندە، — دېدى.

× ×

بىر كۈنى مىرزا ئىبراھىم ئاتلىق، ئەدھەم تەخەللۇسلۇق بىر شائىر بىر شاھزادىنىڭ ئولتۇرۇشىغا كىردى. شاھزادە ھۆسنى-جامالدا تەڭداشسىز ئىدى. بىردەمدىن كېيىن داستىخانغا شاپتۇل كەلتۈرۈلدى. مىرزا ئىبراھىم شاھزادىگە؛

— شاپتۇل دېگەن سۆز موغۇللارنىڭ ئىستىمالىدا بۇسە (سۆيمەك) دېگەن بولىدىكەن. ماڭا بىر شاپتۇل بەرسىلە، — دېدى.

— ئالسىلا، — دېدى شاھزادە.

مىرزا ئىبراھىم قوپۇپ شاھزادىنىڭ يۈزىگە سۆيۈۋالدى. شاھزادە ئۇيىلىپ، مىرزا ئىبراھىمنىڭ قوسىقىغا پىچاق ئۇردى. ئادەملەر ئۇنى ئارىدىن كۆتىرىپ ئاچىقىپ كەتتى. بىر نەچچە ۋاقىتتىن كېيىن مىرزا ئىبراھىم ساقىيىپ يەنە شاھزادىنىڭ ئولتۇرۇشىغا كىردى. شاھزادە ئۇنى كۆرۈپ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا:

— قارايسەنغۇ، يەنە شاپتۇل يەمەسەن؟ — دېدى.

مىرزا ئىبراھىم:

— پىچاقمۇ شاپتۇلنىڭ بىر قىسمى، مەن پىچاق بولمىسا شاپتۇل يەيمەن، — دېدى.

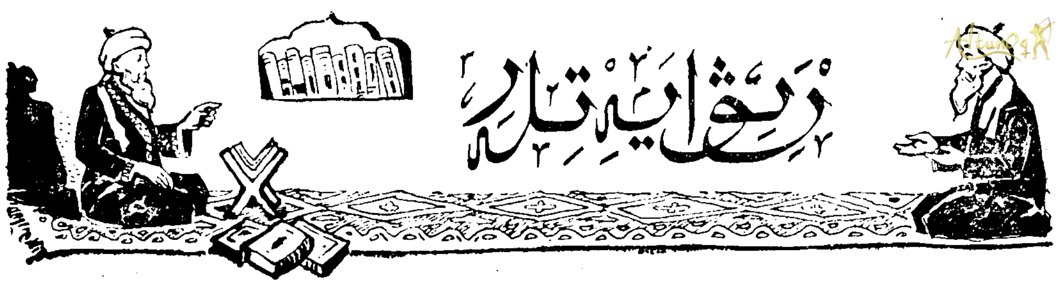

ھازىر جاۋاب شائىر

كۈنلەردىن بىر كۈنى ھۈسەيىن بايقارا كاتتا ئەمەلدارلار، ۋەزىر-ئۆلىمالار، ئالىملار ۋە شائىرلار بىلەن شەھەر ئايلىنىپتۇ. ئۇلار ئايلىنىپ يۈرۈپ، تۆمۈرچى، مىسكەرلەر كوچىسىغا چىقىپ قاپتۇ. ھۈسەيىن بايقارا ئۇستىلار بىلەن سالاملىشىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا، بىر تۆمۈرچىنىڭ بولقا ئۇرۇشىدىن چىققان ئۇچقۇن چاچراپ سۇلتاننىڭ زەرباب تونىنىڭ ئېتىكىگە چاپلىشىپتۇ-دە، خېلى يېرىنى كۆيدۈرۈپ قويۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن ۋەزىر-ئۆلىمالار: «ھازىر ئالى ھەزرەت تۆمۈرچىنىڭ بۇ بىئەدەپلىكى ئۈچۈن ئۇنى جازالايدۇ» دەپ ئويلىشىپتۇ.

تۆمۈرچىنى كېرەم بابا دەپ ئاتىشىدىكەن. كېرەم بابىمۇ: «ئاپلا، يامان بولدى-دە! يا ھەزرىتى داۋۇت! ئۆزەڭ قوللىمىساڭ پادىشاھدىن جەبرى-كۆرىدىغان بولدۇم» دەپ ۋەھىمىگە چۈشۈپتۇ. شۇ چاغدا ھۈسەيىن بايقارا ھېچنەرسىگە ئېتىبار قىلماي، قولىغا قەلەم-قەغەز ئاپتۇ-دە: «تۆشتى دىل دامەنىگە بىر شەرەرى شۇرەنگىز» دەپ يېزىپ ئۇنى «قېنى، داۋامىنى يېزىڭلار!» دېگەندەك قىلىپ يېنىدىكى شائىرلاردىن بىرىگە بېرىپتۇ. ئۇ شائىر جاۋاب يازالماي باشقىسىغا سۇنۇپتۇ. شۇ يوسۇندا قەغەز قولدىن-قولغا ئۆتۈپتۇ. لېكىن شائىرلاردىن بىرەرسىمۇ سۇلتان باشلىغان مىسرانى قىيامىغا يەتكۈزۈپ جاۋاب يازالماپتۇ. شۇ چاغدا ھۈسەيىن بايقارا: «شائىر بولماي كېتىڭلار، بۇنى دوستۇم ئەلىشىرغا ئېلىپ بېرىڭلار. لېكىن شەرت شۇكى: مەن يازغان مىسرا قەيەردە، قاچان ۋە قانداق شارائىتتا، نېمە مۇناسىۋەت بىلەن يېزىلغانلىقىنى بىلدۈرمەڭلار!» — دەپتۇ.

شائىرلار نەۋائىينىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ، ئۇنىڭغا ھۈسەيىن بايقارا بەرگەن قەغەزنى ئۇزىتىپتۇ ۋە گەپ سۆزسىز قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشۇپتۇ. نەۋائىي قەغەزنى ئېچىپ ئۇنىڭدىكى مىسراغا كۆز يۈگۈرتۈپتۇ-دە، دەررۇ قولىغا قەلەم ئېلىپ ھۈسەيىن بايقارا يازغان مىسرانىڭ تېگىگە تۆۋەندىكى مىسرانى يېزىپتۇ:

«ئىشق ئاھەڭلىرى زەنجىرى جۇنۇن ئىشلەر ئىدى»

چۈنكى، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ يۇقىرىدىكى مىسراسىنىڭ مەزمۇنى «دىل ئېتىكىگە كۆيدۈرگۈچى بىر ئۇچقۇن چۈشتى» دېگەن بولغانلىقتىن، نەۋائىي «چۈنكى تۆمۈرچىسى ئىشق دىۋانىلىرىغا زەنجىر ئىشلەر ئىدى» — دەپ جاۋاب بەرگەنىكەن.

ھۈسەيىن بايقارا نەۋائىينىڭ جاۋابىنى ئوقۇپ: «ئەلىشىرغا ئاپىرىن!» — دەپ، دوستىنىڭ ھازىر جاۋاب شائىرلىقىغا يەنە بىر قېتىم تەھسىن ئوقۇپتۇ.

ئورۇنسىز گۇمان

هەزرىتى نەۋائىي ئۆز دەۋرىدە شائىرلارنىڭ شائىرى بولۇش بىلەن بىللە، سۇلتان ھۈسەيىن بايقارانىڭ سارىيىدا باش كاتىپمۇ ئىكەن. ھۈسەيىن بايقارا نېمە قىلماقچى بولسا، نەۋائىيدىن سوراپ با مەسلىھەت بىلەن ئىش قىلىدىكەن. قىسقىسى، نەۋائىينىڭ دېگىنى - دېگەن، ئېيتقىنى - ئېيتقان ئىكەن. نەۋائىينىڭ ئۆزىمۇ ئەقىللىق، دانا، خەلقپەرۋەر شائىر ئىكەن. ئەمما ياخشى ئادەملەرنىڭ دۈشمىنى بولغىنىدەك نەۋائىينىمۇ كۆرەلمەيدىغان، ئۇنىڭ ئابروينى تۆكۈشكە ھەرىكەت قىلغۇچى كىشىلەرمۇ يوق ئەمەسكەن. بۇنداق قارا كۆڭۈل ئادەملەر نەۋائىيغا پات - پاتلا تۆھمەت چاپلايدىكەن. لېكىن ھەر قېتىم ئۆزلىرى شەرمەندە بولىدىكەن. شائىرنىڭ ئابرويى تېخىمۇ ئۆسىدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى نەۋائىينى كۆرەلمەي يامانلىق ئويلاپ يۈرگەن ئادەملەرنىڭ بىرى شائىرغا يەنە تۆھمەت قىلماقچى بوپتۇ:

— نەۋائىينىڭ شۇ كەمگىچە بويتاق بولۇپ يۈرۈشىدە چوقۇم بىر سىر بار، — دەپتۇ ئۆز ئۆزىگە، — ئۆزى ياش، كۈچ - قۇۋۋەتكە تولغان تۇرۇپ نېمىشقا ئۆيلەنمەيدۇ؟ پايلاپ يۈرۈپ بۇ سىرنى بىلەي. ئەگەر گۇمانلىرىم توغرا بولۇپ چىقسا، ئۇ چاغدا پادىشاھ نەۋائىينىڭ جازاسىنى بېرىدۇ.

ئۇ شۇنداق دەپتۇ - دە، نەۋائىينى پايلاشقا باشلاپتۇ. بىر كۈنى ئۇ كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، كۆزى نەۋائىينىڭ قىيا ئوچۇق تۇرغان ئىشىكىگە چۈشۈپتۇ. ئۇ «ئامىتىم كەلدى» دەپ ئويلاپ ئىشىك ئالدىغا بېرىپ، ئىچكىرىنى ماراپتۇ. قارىسا ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا نەۋائىينىڭ ئوڭ مۈرىسىگە بىر يىگىت، سول مۈرىسىگە بىر ساھىپجامال قىز بېشىنى قويۇپ نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاپ تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن كۆڭلى قارا ئادەم ھۈسەيىن بايقارانىڭ سارىيىغا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. ھولۇققانچە پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— سۇلتانىم، ئاشۇ ماختالغان شائىر نەۋائىينى ھېچقاچان كۆرۈلمىگەن جىنايەت ئۈستىدە قولغا چۈشۈردۈم. ئاللاھپاناھ ئادەم بۇيرۇسا بۇ يارىماس، بىتەۋپىق شائىرنى ھەيدەپ كېلىپ جازاسىنى بەرسە، — دەپتۇ.

ھۈسەيىن بايقارا بۇ گەپكە ئىشەنمەستىن:

— دوستۇم ئەلىشىر قانداق گۇناھ قىپتۇ، مەن ئۇنىڭ جازاسىنى بەرگۈدەك، — دەپتۇ.

— ئاللاھپاناھ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىپتۇ كۆڭلى قارا ئادەم، — ئالىيجاناب شائىر دەپ ماختاپ يۈرگەن نەۋائىينى ئۆز ئۆيىدە بىر يىگىت ۋە بىر قىز بىلەن ئەيش-ئىشرەت قىلىپ تۇرغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. سۆزلىرىنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم. ھۆسنىدە تەڭدىشى يوق بىر ساھىپجامال قىز بېشىنى نەۋائىينىڭ سول يەلكىسىگە، چىرايلىقلىقتا ئۇنىڭدىن قېلىشمايدىغان بىر يىگىت ئۇنىڭ ئوڭ يەلكىسىگە بېشىنى قويۇپ، قانداقتۇر بىر نېمىلەرنى دەۋاتقانىكەن.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھۈسەيىن بايقارانىڭ تازا ئاچچىغى كەپتۇ. ھەم «قانداقلا بولمىسۇن ئاۋۋال بۇنى ئېنىقلاش كېرەك» دەپ نەۋائىينىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا پايلاقچى قويۇپتۇ.

كۈن يېتىپ، كەچ كىرگەندە نەۋائى-

نىڭ ئۆيىگە شام يېقىلىپ، ھويلىغا يورۇق
چۈشۈپتۇ. ئايناقچى قۇلاق سالسا، ئۆيدىن
بىر-بىرىگە ئەھدۇ پەيمان قىلىشىپ، ۋەدە
بېرىشىۋاتقان بىر قىز بىلەن يىگىتنىڭ شى-
رىن ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. پايلاقچىمۇ پادى-
شاھ ھوزۇرىغا ئالدىراپتۇ. ھۈسەيىن بايقا-
را مەنسەپدارلىرىنى ئېلىپ، نەۋائىنىڭكىگە
كەپتۇ. ئىشىكنى تاقىلدىتىپتۇ، ئېچىلماپتۇ.
ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن قاراپ تۇرغان پادى-
شاھ چىراقنىڭ ئۆچۈپ، بىرئازدىن كېيىن
يەنە يانغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ھۈسەيىن باي-
قارادا ھېلىقى ئادەمنىڭ سۆزىگە ھېچقان-
داق گۇمان قالماپتۇ. نەۋائىنى بۇزۇقلۇقتا
ئەيىپلەپ جازاسىنى بېرىشكە قارار قىپتۇ.
ئىشىكنى قاتتىق تاقىلدىتىپتۇ. بىرئاز
ئۆتكەندىن كېيىن ئىچكىرىدىن ئويغا پات-
قان نەۋائىي پەرىشان ھالدا چىقىپ كەپ-
تۇ-دە، ھۈسەيىن بايقارانى كۆرۈپ سۆيۈ-
نۈپ كېتىپتۇ.

— پاھ دوستۇم مەرھەمەت، قەدەملىرى-
گە مۇبارەك، — دەپ خۇشاللىق بىلەن ھۈ-
سەيىن بايقارانى ئىچكىرىگە باشلاپتۇ.

ھۈسەيىن بايقارا ھېچنىمە بىلمىگەن-
دەك نەۋائىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئاپ-
تۇ. ھال-ئەھۋال سورىشىپ ئىچكىرىگە
كىرىپتۇ. ئۆينىڭ ئۇ تەرەپ، بۇ تەرىپىگە
قاراپ ھېچكىمنى كۆرەمەپتۇ. ھەيران بولغى-
نىدىن تىلىغا بىرەر كەلىمە سۆزمۇ كەلمەپتۇ.

ھۈسەيىن بايقارا:

— دوستۇم ئەلىشىر، بىزنى بۇ يەر-
گە سىزنىڭ بەزى بىمەنە ئىش-ھەرىكەت-
لىرىڭىز كېلىشكە مەجبۇر قىلدى. بىزنىڭ
سوئاللىرىمىز ئوچۇق. ئېنىق جاۋاب قىلار-
سىز دېگەن ئۈمىدتىمەن، — دەپتۇ.

پادىشاھنىڭ زەھەرلىك گەپلىرىدىن
شائىر ھاڭ-تاڭ بولۇپ قاپتۇ.

نەۋائىي:

— ئوچۇقراق سۆزلىسىڭىز. مەن سىز-
نى رەنجىتىدىغان قانداق بىمەنىلىككە يول
قويۇپتىمەن. ئۆلۈمدىن خەۋىرىم بار، ئەمما
سىزدەك ئالىيجاناپ دوستۇمنى خاپا قىلغى-
نىمدىن خەۋىرىم يوق، — دەپتۇ.

— بايىلا يەلكىڭىزگە بېشىنى قويۇپ،
ئاشىق-مەشۇقلۇقتىن سۆزلىشىۋاتقان قىز
بىلەن يىگىتنى قەيەرگە يوشۇردىڭىز؟ شۇ
ئاشىق-مەشۇقلارنى بىزگە تاپشۇرۇڭ. شەر-
مى ھاياسىزلىقلىرى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ جا-
زاسىنى بېرىش كېرەك. ئۇلار بۇنىڭدىن
كېيىن سىز بىلەن بۇ يەردە ئەيش-ئىش-
رەت قىلمايدىغان بولسۇن، — دەپتۇ، ھۈسە-
يىن بايقارا.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان نەۋائىي ئۆزىنى
تۇختىتالماي قاھ-قاھلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ.
بۇنىڭدىن پادىشاھنىڭ تېخىمۇ ئاچچىقى
كەپتۇ. نەۋائىي ئۆزىنى كۈلكىدىن ئاران
تۇختىتىپ:

— شاھىم، ھەممە شۈبھە ۋە گۇمانلىرى-
ڭىز ئورۇنسىز. ئىلھامىم كېلىپ، غەزەل
يېزىشقا، ياكى بىرەر يىرىكراق ئەسەر يې-
زىشقا كىرىشسەم ئۆز-ئۆزۈم بىلەن گەپلى-
شىشىم، قەدىردان يارۇ بۇرادەرلىرىم بىلەن
سۆھبەتلىشىشىم كېچىكىدىن تارتىپ ئادەت
بولۇپ قالغانلىقى تەقسىرىمغا چۈشۈنۈشلۈك
ئىدىغۇ؟ سۆزلىرىم يالغان بولۇپ قالمى-
سۇن دەپ شۇنداق يول تۇتىمەن. شاھى-
شاھىم خەۋاردارغۇ، مۇشۇ كۈنلەردە «خەم-
سە»نىڭ قالغان داستانلىرىنى° يېزىۋاتىمەن.
بۇ كېچە ھەم تاڭ ئاتقۇچە پەرھات بىلەن
شىرىننى ھوزۇرۇمغا چاقىرىپ، ئۇلار بىلەن
سۆھبەتلەشتىم. ئۇلار ئاشىقلىق دەردىدە
ياندى، كۆيدى. كېيىن ئاجرالدى. مەن
ئۇلارنىڭ بىر-بىرىگە ئېيتقان سۆزلىرىنى

قەغەزگە چۈشۈردۈم، خالاس. ئەگەر يەنە شۇبھىگە ئورۇن قالغان بولسا، قۇلاق سېلىڭ، — دەپتۇ-دە، شائىر يېڭىلا يازغان مىسرالىرىنى ئوقۇشقا باشلاپتۇ:

....

ئېلىپ پەرھات ئۈچۈنكىم ئاچتى نامە.
تېنى زەئىف باشلىغاچ ئول زارى مەھزۇن،
بۇ ئەردى نامە ئەلپازىگە مەزمۇن.
مۇھەببەت سېلىگە بەرگەن بىداد،
چىقاردا دىمەيىن ۋەيرانۇ ئاباد.
ئەگەر بۇلبۇل فىغان قىلماغى ئاندىن،
بۇلبۇل گۈل جەيبى چاكى داغى ئاندىن...
نەبولغاي ئەردى چەرخى زۇلمى پېشە،
مېنى سەندىن جۇدا قىلماي ھەممىشە.
خىرامىڭ چاغى يولداش ئولسام ئەردى،
سۇكۇنات ۋەقتى قولداش ئولسام ئەردى.
قوياش يەڭلىغ بۇلبۇل كۈندۈز قارىنىڭ،
بۇلبۇل تۈن سايە يەڭلىغ ھەممىنشىنىڭ.
تىكەن كىرسە كەفتىڭگە كىيىنەسىدىن،
چىقارسام ئەردى كىرپىك ئىڭنەسىدىن.
كۆرۈپ خارۇ خاس ئورنۇڭدا نىھانى،
ساچىم بىرلە سۈپۈرسەم ئەردى ئانى...
تىلەر بولساڭ يۈزۈڭ كۆرمەككە كۆزگۈ،
يۈزۈم يۈزۈڭگە تۇتسام ئەردى ئۇترۇ.
سۇ ئىستەپ تۆشسە ئوتلۇغ كۆڭلۈڭگە جۇش،
لەبىمدىن تۇتسام ئەردى چەشمەئى نوش...
فىراقىڭ تىغىدىن يۈز پارە جانىم،
نە جانىم بەلكى جىسمىم ناتەۋانىم.

نەۋائىنىڭ سۆزلىرىدىن قاتتىق خىجىل بولغان ھۆسەيىن بايقارا نەۋائىدىن كىچىرىم سوراپتۇ. تۆھمەتچىنىڭ جازاسىنى بېرىش ئۈچۈن سارايغا قايتىپتۇ. نەۋائى پەرھات بىلەن شىرىننىڭ سۆھبىتىنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن قولىغا قەلەم ئاپتۇ.

ئانا سۈتى

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئەلىشىر نەۋائى قوشنا دۆلەتلەرنىڭ بىرىگە ساياھەتكە چىقىپتۇ. شەھەر كوچىسىدا كېتىۋېتىپ ئىشىك ئالدىدىكى سۇپىدا يىغلاپ ئولتۇرغان بىر ئايالغا كۆزى چۈشۈپ قاپتۇ.

نەۋائى ئۇنىڭدىن:

— ھەي سىڭلىم، نېمىشقا مۇنچىلىك روھىڭىز سۇنۇق، نېمىگە مۇشۇنچە ئازاپلىنىسىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئايال جاۋاب بەرمەپتۇ. نەۋائى يەنە سوراپتۇ. ئايال شۇندا:

— ھەي يولۇچى، نېمىسىنى ئەيتەسىز. ياخشىسى سىز سورىماڭ، مەن ئېيتماي، — دەپتۇ-دە، يىغلاشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ.

نەۋائى:

— يىغىڭىزنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىڭ، بەلكىم ياردىمىم تېگىپ قالار، — دەپتۇ.

— ئاخىر قويمىدىڭىز-دە. خەير بوپتۇ، ئېيتسام ئېيتاي، — دەپتۇ ئايال، — پادشاھى ئالەمپاناھىمىزنىڭ بىر ئادىتى بار. ھەر يىلى ئۆزى تۇغۇلغان كۈنى دۇنياغا كەلگەن بالا ئون بەشكە كەلدى دېگەندە ئۇنى ئۆلتۈرگۈزۈپ تاشلايدۇ. شۇ ئادىتى تۈپەيلى نى-نى باللار ۋاقىتسىز ئۆلۈپ كەتتى. مەنمۇ بۇنىڭدىن بىر كۈنى كەم ئونبەش يىل بۇرۇن بىر ئوغۇل تۇغقان ئىدىم. ئۇنى پادشاھقا بىلدۈرمەسلىككە ھەرقانچە تىرىشساممۇ، ئايغاقچىلار پايلاپ قېلىپ، پادشاھقا خەۋەر قىلىشقانىكەن. ئۇلار ئاخشام كېلىپ: «ئەتە ئوغلۇڭ ئونبەشكە

تولىدۇ. ئېلىپ كېتىمىز»، دېيىشتى. يەككە-يىگانە كۆز نۇرۇمنىڭ كۈنى پۈتتى. تىرىك قايتىشىغا پەقەت كۆزۈم يەتمەيدۇ. قانىتىدىن ئايرىلغان لاچىن ئۇچالمىغاندەك، بالامدىن ئايرىلغان كۆڭلۈم، دېمەكمۇ ئۆلگەن كۆڭلۈم بولىدۇ. مەن يىغلىماي كىم يىغلىسۇن.

ئايالنىڭ گېپى نەۋائىغا قاتتىق تەسىر قىپتۇ. شائىر بالىنى قۇتقۇزۇشقا، پادىشاھنىڭ بۇ ياردىماس ئادىتىگە خاتىمە بېرىشكە ئەھدى قىپتۇ.

— خاپا بولماڭ سىڭلىم، — دەپتۇ نەۋائىي ئايالغا قاراپ، — بىر ئىلاجىنى تاپارمىز. ھازىر بالىڭىز قەيەردە؟

— ئۆيدە يېتىپتۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئايال.

نەۋائىي:

— مېنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىڭ، — دەپتۇ.

ئايال نەۋائىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيىگە كىرىپتۇ. بۇلارنى كۆرۈپ بالا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ-دە، كېلىپ نەۋائىغا سالام بېرىپتۇ. نەۋائىي ئىلىك ئاپتۇ ۋە بالىنى بىر تەرەپكە تارتىپ قۇلىقىغا شۇنداق دەپ شىۋىرلاپتۇ:

— ئاناڭغا ئېيت، ئۆز سۈتى بىلەن خېمىر يۇغۇرۇپ ساڭا ئىككى توقاچ يېقىپ بەرسۇن.

بالا ھەيران بوپتۇ. نېمە دېيىشىنى بىلمەي قاپتۇ. بۇنى كۆرگەن نەۋائىي:

— ماڭ، دېگىنىمنى قىل! — دەپ بالىنى ئالدىرىتىپتۇ ۋە: «مەن كەچرەك كېلىمەن» — دەپتۇ-دە، كوچىغا چىقىپ كېتىپتۇ. بالا نەۋائىي ئېيتقان گەپلەرنى ئانىسىغا يەتكۈزۈپتۇ. ئانىسى: «بۇ گەپتە بىر ھېكمەت بولسا كېرەك» دەپ ئۆز سۈتى بىلەن خېمىر يۇغۇرۇپتۇ. ئۇنىڭدىن ئىككى توقاچ تەييارلاپتۇ. توقاچنى ئەمدى يېقىپ بولغانىكەن، ئۆيگە نەۋائىي كىرىپ كەپتۇ. ئايالنىڭ قولىدىن توقاچلارنى ئېلىپ بالىغا قاراپ شۇنداق دەپتۇ:

— بۇ توقاچلارنى قوينۇڭغا سال-دە، قورقماي پادىشاھ سارىيىغا بار. پادىشاھ سېنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىدۇ. سەن قورقما. ئادەت بويىچە جاللادلار ھۆكۈمنى ئىجرا قىلىش ئالدىدا پادىشاھ سەندىن: «ئۆلۈمىڭنىڭ ئالدىدا ئاخىرقى ئىلتىماسىڭنى ئېيت، بەجىرىمەن!» — دەپ سورايدۇ. شۇندا سەن: «سۇلتانىم، مېنىڭ ئىلتىماسىم مۇشۇ توقاچنى يېگەن بولسىلا» — دەيسەندە، توقاچنىڭ بىرىنى پادىشاھقا ئۇزىتىسەن. پادىشاھ توقاچنى ئالمايدۇ. بەلكى غەزەپكە كېلىپ: «مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ توقاچقا زەھەر قوشقان بولساڭچۇ؟» — دەيدۇ. شۇنىڭدىمۇ سەن قىلچە قورقماستىن: «توقاچقا زەھەر قوشقان-قوشمىغىنىمنى كۆرۈڭ» دەپ توقاچنى قاق ئوتتۇرىدىن ئوشتىپ، يېرىمىنى يەيسەن، كېيىن پادىشاھمۇ نائىلاج يېرىمىنى يەيدۇ.

ئەتىسى تاڭ ئېتىپتۇ. ئەزان بىلەن تەڭ پادىشاھنىڭ ئايغاقچىلىرى كېلىپ، ئانىسىنىڭ دادۇ پەرياتلىرىغىمۇ قۇلاق سالماي، بالىنى ئالدىغا سېلىپ سارايغا ئەكېتىپتۇ.

بالىنى كۆرگەن پادىشاھ:

— مەن دۇنياغا كەلگەن كۈنى تۇغۇلغانىكەنسەن. شۇڭا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە ھازىر ئۆلۈشۈڭ كېرەك. لېكىن ئۆلۈشۈڭدىن ئىلگىرى ئاخىرقى تەلىپىڭنى بەجىرىشكە ۋەدە بېرىمەن. تىلىكىڭنى ئېيت! — دەپتۇ.

— مەرھەمىتىڭىز ئۈچۈن كۆپ رەھمەت. سۇلتانۇ باكىرەم، — دەپتۇ بالا، — ئاخىرقى ئىلتىماسىمنى بەجىرىدىغان بولسىڭىز، مەيلى ئېيتاي، — بالا شۇنداق دەپتۇ-دە، قوينىدىكى توقاچلارنىڭ بىرىنى

ئېلىپ ئىككىگە بۆلۈپتۇ. بىر پارچىسىنى پادىشاھقا ئۇزىتىپ: «مۇشۇ توقاچنى يېسىڭىز» — دەپتۇ. پادىشاھ غەزەپلىنىپ: «نېمە؟ ئۆزۈڭ ئۆلۈشتىن بۇرۇن مېنى ئۆلتۈرمەكچىمۇسەن؟ بۇ توقاچقا زەھەر سېلىنغان بولسىچۇ؟» — دەپتۇ-دە، جاللادنى چاقىردتىپتۇ. شۇ چاغدا بالا قورقماستىن مەزمۇت تۇرۇپ:

— توقاچنى ئىككىگە بۆلۈپ يېرىمىنى سىزگە بەردىم. ئۇنىڭغا زەھەر قوشۇلغان دەپ گۇمان قىلدىڭىز. توقاچنى ئاۋۋال مەن يەي، — بالا شۇنداق دەپتۇ-دە، توقاچنىڭ يېرىمىنى يەپتۇ. توقاچقا زەھەر قوشۇلمىغانلىقىنى كۆرگەن پادىشاھنىڭ ئۆز ۋەدىسىنى ئورۇندىماسلىققا ئىلاجى قالماپتۇ. توقاچنىڭ قالغان يېرىمىنى پادىشاھ يەپتۇ. پادىشاھنىڭ بىردىنلا بالىغا مېھرى چۈشۈپ، بىر تۇغقان ئىنىسىدەك ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ. بالىنى ئۆلتۈرەي دېسىمۇ، ئۆلتۈرگۈسى كەلمەپتۇ. ئويلا-ئويلا ئاخىرى بالىنى ئۆزىگە ۋەزىر قىلىۋېلىش ئويىغا كەپتۇ ۋە ئۇزىگە ئوڭ قول ۋەزىر قىلىۋاپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ پادىشاھ ئۆزى دۇنياغا كەلگەن كۈنى تۇغۇلغان بالىلارنى ئۆلتۈرۈش ئادىتىنىمۇ تاشلاپتۇ. پۈتۈن خەلق پادىشاھنىڭ ئادىتىنى تەرك ئېتىشكە مەجبۇر قىلغان كىشى — دانا نەۋائىدىن بىر ئۆمۈر مىننەتدار بوپتۇ.

ئەلىشىر بىلەن بۇلبۇل

ئىلگىرىكى زاماندا غىياسىددىن كىچىك دېگەن ئادەمنىڭ ئەلىشىر ئىسىملىك ئوغلى بولغانىكەن. بالا كىچىكىدىنلا تەدبىرلىك، زېرەك بولۇپ ئۆسۈپتۇ. ئۇ توققۇز ياشقا كىرگەندە شېئىر يېزىشقا باشلاپتۇ. كىشىلەر ئۇ يازغان شېئىرلارنى دىققەت قىلىپ تىڭشايدىغان بولۇشۇپتۇ. لېكىن بالا يازغان شېئىرنىڭ تېگىگە ئۆز نامىنى نېمە دەپ قويۇشنى بىلمەيدىكەن.

بىر كۈنى ئەلىشىر يېڭى شېئىرىنى يېزىپ تۈگىتىپتۇ-دە، ئۇنى باغقا چىقىپ ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن ئوقۇشقا باشلاپتۇ. شۇ ئارىدا باغدىكى تېرەككە يامىشىپ ئۆسكەن قىرىق ئاياقنىڭ شېخىدا تۇرغان بۇلبۇل ئەلىشىرنىڭ يېقىملىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ قاپتۇ. ياش كۆيچىنىڭ گاھ قوڭغۇراقتەك جاراڭلىق، گاھ تاڭ شامىلىدەك مەيىن ئاۋازى بۇلبۇلنى ئۆزىگە مەپتۇن قىپتۇ. بۇلبۇل دەرھال ئۇنىڭ يەلكىسىگە قونۇپتۇ-دە:

— ئەي خۇش ئاۋاز شائىر، سەن ئوقۇغان شېئىرلار بۇلبۇللارنىڭ تاڭ سەھەردىكى نەۋاسىدىنمۇ يېقىملىق ئىكەن. نامىڭنى بىلسەم بولامدۇ؟ — دەپتۇ.

— ئىسمىم ئەلىشىر، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بالا.

بۇلبۇل:

— بىلدىم، بىلدىم. يېڭى چىققان شائىر ئىكەنسەن-دە. ئەمدى سەن ئۆزۈڭگە چىرايلىق بىر نام تاللاپ، شېئىرلىرىڭنىڭ ئاخىرىغا شۇ نامىڭنى قوشۇپ كەتكىن، — دەپتۇ.

ئەلىشىرغا بۇلبۇلنىڭ ھېلىقى «نەۋا» دېگەن سۆزى يېقىپ قاپتۇ. شۇندىن كېيىن يازغان غەزەللىرىنىڭ تېگىگە «نەۋائى» دەپ يېزىپ قويىدىغان بوپتۇ.

«ئەللامىلەر ئىبرەتى» دىن ئېلىندى.

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: غەنىزات غەيۇرانى

لاپچىلار سەرۋىنى

ئىككى لاپچى

بىر يېزىدا داۋۇت لاپچى بىلەن ئاۋۇت لاپچى دەيدىغان ئىككى ئادەم بارئىكەن. ئۇلار بىر يەردە بولۇپ قالسىلا توختىماي لاپ ئېتىشىدىكەن. بىر كۈنى ئۇلار يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ ـ دە، لاپ ئېتىششقا باشلاپتۇ. داۋۇت لاپچى دەپتۇ:

ــ بۇ يىل يېزىنىڭ ئايىغىدىكى تاشلىنىپ قالغان 10 مو يەرنى كۆتىرە ئېلىپ قوغۇن تېرىدىم دەڭلا. قوغۇنلىرىم شۇنداق ئوخشاپ كەتتىكى، ئەييۇھەنناس! بۇنى سىلگە قانداق تەرىپلەپ بېرىشنىمۇ بىلمەيۋاتىمەن.

خەۋىرىڭلار بار، قوغۇنلۇق بىلەن بىزنىڭ ئۆينىڭ ئارىلىقى 10 چاقىرىم كەلمىگەندىمۇ چوقۇم 8 چاقىرىم كېلىدۇ. قوغۇننىڭ باش بۇرنى پىشىۋاتقان چاغلار ئىدى. ھەر كۈنى تاڭ سەھەردە نېمىدۇ بىر نېمىنىڭ «پاڭ ـ پۇڭ!» قىلغان ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىدىغان بولۇپ قالدىم. ھە دېگەندە نېمىنىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكىنى، بۇ ئاۋاز ـ

لارنىڭ نەدىن چىقىۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرالماي ئىچىم پۇشتى. كۈندۈزى مەھەللىدىكى ئەل- جامائەتتىن سورىسام، ئۇلار: بىزمۇ ئاڭلاۋاتىمىز، بىر يەردە ھەربىرلەر زەمبىرەك ئېتىشنى مەشق قىلىۋاتامدۇ نېمە؟ دېيىشتى. زەمبىرەكنىڭ ئاۋازى بۇنداق قاتتىق بولامدۇ، دەپ ئانچە ئىشەنمىدىم. ئۇزۇن ئۆتمەي سىر ئاشكارا بولدى دەڭلا.

بىر كۈنى تاڭ سەھەردە يەنە شۇ «پاڭ-پۇڭ!» ئاۋازلار كۈندىكىدىنمۇ قاتتىق ئاڭلانغىلى تۇردى. بۇ نېمە ئىشتۇ؟ دەپ كۆڭلۈمگە كەلمىگەن ئىشلار كەلدى. پىشايۋان ئاستىدا ياتاتتىم، ئۇشتۇمتۇت بىر نەرسە «پوككىدە» قىلىپ ھويلىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا چۈشمەسمۇ! بېشىمنى ئىتتىك كۆتىرىپ شۇنداق قارىسام، تازا يوغان تەكىيەدەك بار بىر قوغۇن بەش پارچە بولۇپ يېتىپتۇ. دەرھال ئورنۇمدىن تۇرۇپ قوغۇننىڭ كىچىكرەك بىر پارچىسىنى قولۇمغا ئالدىم-دە، شاپىقىغا قاراپلا تونۇدۇم بۇ دەل مەن تېرىغان ئېتىز- لىقنىڭ قوغۇنى ئىكەن. نەچچە كۈندىن بۇيانقى ئاۋازلار باشقا نەرسە ئەمەس، بىزنىڭ ئېتىزدىكى قوغۇنلارنىڭ يېرىلغىنىكەن دەڭلا! بۇ كاساپەتلەر ئېتىزدا يېرىلغانىنى ئاز دەپ پېلىكنى ئۈزۈپ ھويلامغا چۈشۈپتۇ ئەمەسمۇ!

ئاۋۇت لاپچى دەپتۇ:

— توغرا. بىر يىلىنىسى ئاشۇ سىلى قوغۇن تېرىغان يەرگە مەنمۇ بەسەي تېرىغانتىم دىمەمسىلەر. تووۋا دەيمەن، بەسەيمۇ شۇنداق ئوخشايدىكىنە! ھەر بىر تۈپى بىر ئادەمدەك بولۇپ كەتتى دەڭلا. ئۇنىڭ شۇڭلىرى ئىچ-ئىچىدىن تۈرۈلۈپ چىقىۋەرگەندىن كېيىن بىر تۈپ بەسەي بىر پاتمان يەرگە پاتمىغىلى تۇردى. ئەمدى بۇنى قانداق قىلارمەن دەپ

ئويلاپ ھەممىسىنىڭ بېلىدىن باغلاپ قويای دېگەن يەرگە كەلدىم - دە، بازارغا بېرىپ،
بىرمۇنچە پۇل خەجلەپ تازا پىششىق ئىشلىگەن ئارغامچىدىن سېتىۋالدىم. ئارغامچا بولغان-
دىمۇ تازا قىل ئارغامچىلاردىن دەڭلا. ئارغامچىلارنى بىر غۇلاچ - بىر غۇلاچتىن كېسىپ،
ئېتىزدىكى ھەر بىر تۇپ بەسەيىنىڭ بېلىدىن مەھكەم باغلاپ قويدۇم. بىرنەچچە كۈن
ئۆتكەندىن كېيىن، مەنمۇ ئۆيدە يېتىپ خۇددى سىلى ئاڭلىغاندەك «پاس - پۇس!» قىلغان
ئاۋازلارنى ئاڭلىدىم. نېمىنىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكىنى ئۇقماي يۈرۈپتىمەن. بىر كۈنى ئېتىزغا
بېرىپ قارىسام، بەسىيىم ئوخشاپ كەتكەنلىكىتىن ھېلىقى مەن باغلاپ قويغان ئارغامچىلارنى
ئۈزۈپ بوپتۇ. سىلى بىز قوغۇن - تاۋۇز، كۆكتات - پۆكتات تېرىيدىغان بولساق ھەرگىز
بوش كەلمەيمىز جۇمۇ!

داۋۇت لاپچى دەپتۇ:

— شۇنداق ئاۋۇتاخۇن، ھەرقانداق نېمىنىڭ ئوخشىمىقى چاپىقان كەتمەنگە باقىدۇ.
ياش چاغلىرىمىزدا بىز كەتمەن چاپىدىغان بولساق يەرنىڭ ئومۇرتقىسى ئۈشتۈلۈپ، ەپكەد-
سىنىڭ قېتىقى چىقىپ كېتەتتى. شۇ چاغدا ماڭا ھەرقانداق كەتمەن كار قىلماي ئالاھىدە
بىر كەتمەن ياساتمىدىمۇ. خەۋىرىڭلار باردۇ؟ ئىككى كەتمەنلا تويا ئاتسام بىر ماشىنا
توشاتتىغۇ. شۇ كەتمەن ھېلىمۇ بار. يېقىندا بىر قۇرۇلۇش ئورنىدىن ئاشۇ كەتمىنىڭنى
بىزگە بەرگىن. ئۇنىڭ ئورنىغا بىز ساڭا بىر ماشىنا بېرەيلى، دېۋىدى، ئۇنىمىدىم.

ئاۋۇت لاپچى دەپتۇ:

— ياش ۋاقتىمىزنى قويۇپ تۇرايلى، ھېلىمۇ كۈچىتىن قالماپتۇق. داۋۇت ئاخۇن،
مەن تېخى ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا كۈچۈمنى يەنە بىر قېتىم سىناپ باقتىم. بىر كۈنى
بازارغا بېرىپ تاشيول بىلەن قايتىپ كېلىۋاتاتتىم. تۆۋەنكى مەھەللىدىكى كۆۋرۈكنىڭ
يېنىغا بىرمۇنچە ئادەم ئولىشىۋاپتۇ. نېمە ئىش بولدىكىن، دەپ بارسام 5 تونىلىق بىر
ماشىنا يۈكى بىلەن پاتقاققا پېتىپ قاپتۇ. زەنجىر تاپانلىق بىر تىراكتور سىم ئارغامچا
بىلەن ئالدىدىن تارتىۋاتىدۇ. كەينىدىن 20—30 ئادەم ئىتتىرىۋاتىدۇ. لېكىن ماشىنا
ئورنىدىن قوزغىلىپمۇ قويماي تۇرىدۇ. ئاخىرى چىداپ تۇرالماي: بولدى - بولدى، ھەممىڭ-
لار نېرى تۇرۇڭلار، تىراكتورغا باغلىغان سىم ئارغامچىنىمۇ يېشىۋېتىڭلار دېدىم - دە، ماشى-
نىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ بىرلا مۈرىدەپ ماشىنىنى تۈز يولغا چىقىرىپ قويدۇم. ھەممىسى ھەي-
ران بولۇپ ماڭا قاراپلا قالدى.

داۋۇت لاپچى دەپتۇ:

— سىلىغۇ ماشىنىنى مۈرىدەپ چىقىرىپسىلەر، مەن بولغان بولسام، بىر پۇتۇم بىلەن
ئىتتىرىپلا چىقىرىۋېتەتتىم ئەمەسمۇ.

ئاۋۇت لاپچى دەپتۇ:

— مەنمۇ شۇنداق قىلايمىكىن دەپ ئويلىغان، لېكىن پۇتۇم ماشىنىغا قاتتىقراق
تېگىپ كەتسە، بىكاردىن بىكار ساپ - ساق بىر ماشىنا ماكچىيىپ كىرەكتىن چىقىپ كەت-
مىسۇن دېدىم - دە!

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئەخەت ھاشىم

بېيت ۋە قوشاقلار

ئالما دەپ سۆيسەم سېنى،
كۆلدىن بەتەر قىلدىڭ مېنى.
ئەمدى سۆيمىسەمەن سېنى،
شاھۇ گادا قىلدىڭ مېنى.

ئارقىدىن ئوقيانى ئالدىم،
سايدا جەرەن ئاتقىلى.
ھويلىڭىزغا تاشلىدىم گۈل،
رىشتىمىزنى چاتقىلى.

ئاپپاق ئايدىڭدا چىقىپ —
تۇرسام خىيال پەيدا بولۇر.
قارىقاش، جانان ساڭا،
ھەر كىشى شەيدا بولۇر.

ئالچۇق تۆپىدە قوزۇق،
پەشمەتلىك لىۋەن نازۇك.
شۇ نازۇكنى بىر سۆيسەم،
يەتمىش كۈنلۈك يول ئۇزۇق

ئاققىنا كۆينەك كىيىپ،
ئۆستەڭگە چىققان بېلى بوش.
ئالتە كۈنلۈك يار ئۈچۈن،
ئاۋارە بولغان كۆڭلى خۇش.

ئالما گۈلىنىڭ ناردىن،
كۆڭلۈم قالدى ياردىن.
يار دېگەن شۇنداق بولسا،
كەچتىم جاھاننىڭ كاردىن.

ئاق قۇشقاچ، قارا قۇشقاچ،
چار بۇغدايغا تويدۇڭمۇ؟
بىۋاپاغا تېگىۋېلىپ،
پۇشايمانغا قالدىڭمۇ؟

ئالدىمدىكى پاقلاننى،
بۆرە كېلىپ يەپ كەتتى.
مېنىڭ ئامراق يارىمنى،
زامان نەگە ئەپكەتتى؟

ئاق كۆڭلەكنى دەيمۇ؟
كۆك كۆڭلەكنى دەيمۇ؟
ئاخشاملىقتا سېنى يار،
قۇچاقلاپ مىڭ سۆيەيمۇ؟

ئاپپاق ئۇپىدەك يارىم،
يۇمشاق توپىدەك يارىم.
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭغا،
قورساق كۆيىكىدەك يارىم.

ئاتنىڭ ئاتلىقى باردۇر،
بايىنىڭ يايلىقى باردۇر.
بىزنىڭ يارنىڭ بېشىدا،
قەلقەي ياغلىقى باردۇر.

ئالمىنىڭ شېخى نازۇك،
دەسسىسەم سۇنۇپ كەتتى.
يۈرىكىمگە ئوت يېقىپ،
يار كېچە قونۇپ كەتتى.

ئاشىق ئەتسەڭ مېنى ئەت،
بىر كۈن كېرەك بولارمەن.
دۈشمەنلىرىڭ ئالدىدا،
مەرت يۈرەكلىك قىلارمەن.

ئاللا، ئاللا قۇرغۇيۇم،
كىمگە كۆڭۈل باغلىدىڭ.
ياتنى سەن ئويناش تۇتۇپ،
جاندىن جۇدالىق ئەيلىدىڭ.

ئاق دۆڭدىكى ئېتىزدا،
ئۇرۇپ قويغان ئۈنچە بار.
دوخمۇشتىكى هويلىدا،
كۈلۈپ تۇرغان غۇنچە بار.

باغقا كىردىم ئالما يەي دەپ،
ئالما تۈۋى لاي ئىكەن.
باغدا بىر دىلدارنى كۆردۈم،
كۆندۈرمىگەن بىر تاي ئىكەن.

باغىڭغا كىرىپ باقسام،
تالىڭ يا، تېرەكىڭ يوق.
مەيدەڭنى تۇتۇپ باقسام،
جانىڭ بار، يۈرەكىڭ يوق.

باغدا چىمەن تىزمايسەن،
تالدىمۇ بىلەكلەرىڭ.
قايرىلىپمۇ باقمايسەن،
تاشمۇ يا يۈرەكلەرىڭ.

باغدا قوزا، سۇدا ئۆردەك،
مايسا چايناپ يۈرگۈدەك.
ئەقىلسىز نادان يارىم،
هەر يەردە ئويناپ يۈرگۈدەك.

باش ئېتىزنى قوم باستى،
ئاياغ ئېتىزنى چىم باستى.
نادانغا كۆڭۈل بېرىپ،
قىز كۆڭلىنى غەم باستى.

بالىلار ئاتىدۇ ئۇشۇق،
سەهرادا بىزنىڭ مەشۇق.
خۇما كۆز جېنىم يارىم،
سەنسىز ماڭا هايات يوق.

بىزنىڭ يېزا شوگۇلۇك،
شۇنداقمىكىن كۆرگۈلۈك.
يارىڭ بولسا قۇرغۇيدەك،
كۈلۈپ ـ ئويناپ يۈرگۈلۈك.

بۇ مەلىنىڭ بۇغدىيى،
ئۆسمەي تۇرۇپ سۇ دەيدۇ.
بۆلۈكەيدىن يار تۇتسام،
سۆيمەي تۇرۇپ پۇل دەيدۇ.

بىر ياخشى ئېتىم بولسا،
كېيىك ئۇۋۇلىمايمەنمۇ.
كۆڭۈلدىكى يار بولسا،
سۆيۈپ ئوينىمايمەنمۇ.

بىلەيزۈكۈم يوق دەيسەن،
بۇندا هېچكىم ئالغان يوق.
نادانلىقتا يار تۇتۇپ،
مەندەك داغدا قالغان يوق.

بېغىڭغا كىرىپ كۆردۈم،
ئالما تۈگمىدەك بوپتۇ.
كىچىككىنە شۇ يارىم،
قايرىپ سۆيگۈدەك بوپتۇ.

باسقان دوپپام بار دەيسەن،
تۇماق بىلەن يازلايسەن.
كۆيۈپ قالدىم دەپ قويسام،
نىمانچىۋالا نازلايسەن.

بىزنىڭ باغدا سەبدەگۈل،
ئېچىلىپتۇ رەڭمۇرەڭ.
ماڭا كۆيگەن قارىقاش،
بۇغداي ئۆڭلۈك سەۋزە رەڭ.

بىزنىڭ باغدا ئاق ئالما،
ئاق ئالمىغا تاش ئاتما.
سەن مېنى سۆيەر بولساڭ،
باشقىلارغا قاش ئاتما.

بېشىڭدىكى دوپپاڭنىڭ،
گۈللىرى ئاچا - ئاچا.
نادانلىقتا يار تۇتساڭ،
ئوتىدا قويۇپ قاچا.

بېدىلىكتە ئوتلايدۇ،
ئىگەرلەنگەن ئارغىماق.
بىۋاپاغا ئادەتكەن،
ياخشى يارنى قارغىماق.

بۇغداي تاختا بولۇپتۇ،
دان سۈيى قوياي دەيمەن.
سەن چىقساڭ تولۇنئايدەك،
مەن يۇلتۇز بولاي دەيمەن.

بۇلبۇلدەك ئۇخلىماي يارىم،
قونايمۇ بىلەكىڭگە.
ئوتتۇك بەك يامان ئىكەن،
ئۆلەيمۇ كۆيۈكىڭگە.

تال كېسىپ، تاللار كېسىپ،
جىگەر بىلەن كاۋاپ ئېتىپ.
ئەجەبمۇ تاش يۈرەككەنسەن،
چىدىدىڭ بىراق كېتىپ.

تاغقا چىقتىم پىيادە،
مەيگە تولدى پىيالە.

مەلىكىمىزدىن يار تۇتتۇم،
قىزىلگۈلدىن زىيادە.

تاقلاپ چۈشتۈم باغچاڭغا،
ناسۋال ئالدىم چاقچاقغا.
خۇلقى بەلەن، لىۋەن يار،
كۆيگەنىكەن ئاقچامغا.

تېرەكلىك مېنىڭ هويلام،
باغنىڭ تېمىنى بويلاڭ.
مەن چىقسام پىشايۋانغا،
سىز باغقا كىرىپ ئويناڭ.

تاغ باغرىدا كۆرۈنگەن،
ئارپا ئەمەس تېرىقكەن.
مېنىڭ يارىم سۆيۈشكە،
ئەجەپ بەكمۇ قېرىقكەن.

قارا قۇش ئېغىر نېمە،
كۆتەرگىلى بىلەك كېرەك.
ئوسمىسى يەڭدەك جۇۋاننى،
سۆيگىلى يۈرەك كېرەك.

قامچا سېپى ئىرغايدۇر،
تىكلەپ قويسام تۇرمايدۇ.
دۇرشاڭدىن قىز ئالسام،
قېچىپ كېتىپ تۇرمايدۇ.

قارچۇغام ئۇچۇپ كەتتى،
قىرغاۋۇل كۆرۈندىمۇ؟
مېنى دەرتكە سېپ قويۇپ،
جانلىرىڭ سۆيۈندىمۇ؟

قاشىڭىزنىڭ قاراسى،
هىندىستاننىڭ سىياسى.
مېنى قىلدى غەزەلخان،
ئىشقىڭىزنىڭ بالاسى.

قارا كۆزۈك ئۇينايدۇ،
ئۇيناپ جاننى قىينايدۇ.
كۆڭۈل بەرمە باشقىغا،
ساڭا ۋاپا قىلمايدۇ.

قوغۇن تېرىدىم خىللاپ،
چۈنەك بېشىدا يىغلاپ.
قىزنى ئالىمەن تاللاپ،
جۇۋان قالىدۇ يىغلاپ.

قۇرغۇيۇم ئۇچۇپ كەتتى،
بىر غۇلاچ يىپى بىلەن.
كۆڭلۈمگە پىچاق ئۇردى،
يار سوغۇق گېپى بىلەن.

قويلىرىم كېسەل بولدى،
يېتىشمەي جىڭنىڭ تۇزى.
يۈرەككە داۋا بولدى،
يارنىڭ ئەۋەتكەن مۇزى.

قولۇڭدىكى قەغەزدىن،
ماڭا بەرگىن تۇمالىق.
ئەمدى مەن كېتەر بولدۇم،
سۆيۈپ قوياي خۇمالىق.

قوتاندىن موزاي چىقتى،
تەڭدىن تولىسى قاشقا.
ياشلىقتا كۆيۈپ قالدىم،
ئازنىخان قارا قاشقا.

قارا قاشنىڭ تۇماقى،
قارا كۆرپە ئەمەسمۇ؟
كۆزدىن ئۇيقۇ قاچۇرغان،
كۆيۈك ئوتى ئەمەسمۇ؟

قوغۇننىڭ پىلەكىدىن،
تاۋۇز تاپىمەن يارىم.
مەن سېنىڭدىن ئايرىلىپ،
قانداق ياتىمەن يارىم.

يارنىڭ ئىشىكى چاقسا،
ئېچىلسا يېپىلمايدۇ.
مېنىڭ بۇ خۇمار كۆزۈم،
ھېچ يەردىن تېپىلمايدۇ.

يارنىڭ بەرگەن ياغلىقى،
تۇتماي ئاقىرىپ قاپتۇ.
يارنىڭ دەردى بارمىكىن،
يۈزى سارغىيىپ قاپتۇ.

يار بىلەن كۆرۈشكەندە،
قاپقاراڭغۇ تۈن ئىدى.
بىزنىڭ يارنىڭ چىرايى،
ئاسماندىكى كۈن ئىدى.

مەن يارىمغا ھەيرانىمەن،
پىراقىدا ۋەيرانىمەن.
يارىم باغدا ئۇينايدۇ،
مەن چۆللەردە سەرسانىمەن

يارىمنى خاپا قىلدىم،
چىللىغان كۈنى بارماي.
كۆڭلىنى ئالاي ئەمدى،
يارىمغا تۇتۇپ سىنچاي.

يارنىڭ بېغىدا ئەنجۈر،
تۇتسام ئېزىلىپ كەتتى.
ئاي يۈزۈڭنى كۆرگەندە،
يۈرەكلەر ئېرىپ كەتتى.

يۈگۈرۈپ چىقتىم تېرەككە،
گۈل ياپرىغى كېرەككە.
گۈل ياپرىغى دورىكەن،
زېدە بولغان يۈرەككە.

يارىمنىڭ قولىدىكى،
گۈلە ئەمەس قاق ئىكەن.
لەۋلىرى ئەجەب سۈزۈك،
بىلەكلىرى ئاق ئىكەن.

يارنىڭ كۆڭلىكى خەسە،
كۆڭلىنى ماڭا بەرسە.
يۈرەك شىپا تاپمامدۇ،
كۆڭۈلدىكى يار كەلسە.

چاقىم قانات تاشلايدۇ،
يار كۆزىنى ياشلايدۇ.
يامان خوتۇن ئېرىنى،
هەر خىل يولغا باشلايدۇ.

چىمچىقچە مېنىڭ جانىم،
نەچچىگە بۆلەي خانىم.
تامچىدىن بۆلۈپ كەلسەم،
يېتەرمۇ قىزىل قانىم.

چىرايلىقنىڭ كۆيگىنىدىن،
كۆيمىگىنى ياخشىراق.
ۋاپاسىزنىڭ سۆيگىنىدىن،
سۆيمىگىنى ياخشىراق.

چۈش مەزگىلى باغقا كەل،
مەي باغلىغان ئۈزۈم بار.
ئۈزۈملۈكتە قاراكۆز،
ساڭا ئېيتار سۆزۈم بار.

چوكان تالۇ ـ چوكان تال،
چوكان تالدا بۇلبۇل بار.
ئالەدە تولا گۈللەر،
مېنىڭ كۆڭلۈمدە سەن گۈل بار.

چاپىنىمغا مەن قىلدىم،
ئاق ئەستە، قىزىل ئەستە.
مېنى ئوتقا سېپ قويۇپ،
سەن يۈرسەن بىخەستە.

چىراغ بارمۇ ياققۇدەك،
ئۈچكە بارمۇ چاققۇدەك.
بۇ مەلىدە بىر قىز بار،
ئالداپ ئېلىپ قاچقۇدەك.

چاسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا،
سەككىز ئىشىك جۈپ ئېچىلۇر.
بىزنىڭ يار قارا قاشنىڭ،
لىۋىدىن گۈل ئېچىلۇر.

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇكېرىم مەقسۇت

ماقال-تەمسىللەر

△ ئاچلىقتا تۇتقان قاچاڭنى
تولۇقلۇقتىمۇ تۇتتۇما.
△ ئاش ئۆز ئىگىسى بىلەن تاتلىق.
△ ئاش يوق، ئىشتەي يوق.
△ ئاچ قالمىغۇچە
ئاشنىڭ قەدرىنى بىلمەس.
△ ئاچچىق يۇتۇش - تاغ يۇتۇش.
△ ئالتۇن يەردە قالماس،
ياخشىلىق يولدا.
△ ئاتقا مىنسەڭ ئاتاڭغا باقما.
△ ئات تايچىقنى باقساڭ تۇلپار بولۇر،
بۆرە كۈچۈكىنى باقساڭ كۆلپەت.
△ ئاغرىقنىڭ سانجىقى يامان،
سۆزنىڭ ئاچچىقى.
△ ئادەم بىلگەننى دەيدۇ،
توخۇ كۆرگەننى يەيدۇ.
△ ئالدىراشنىڭ تۇۋى ئۆكۈنۈش.
△ ئاغزى يۇمشاق گۆش يەيدۇ.
ئاغزى قاتتىق مۇش.
△ ئاتىقى چىقمىغان بايدىن،
ئاتىقى چىققان دۆۋە ياخشى.
△ ئادەمنىڭ توغرىسى ياخشى،
ئورغاقنىڭ ئەگرىسى.
△ ئارپا جامدا قىممەت،
مىس كاندا قىممەت.
△ ئاق قۇشقاچنىڭ تۇغقىنى يوق،
تۇغقانسىزلىقتا ئۆلگىنى يوق.
△ ئابرويپەرەس نام كۆتۈرەر،
ئىپغىر - بىپسىق تاغ.

△ ئايىقىڭ ئىتتىك بولسا يول قىسقىرار،
ئىنىمزىڭ ئىتتىك بولسا مەنسىپىڭ.
△ ئات چېپىشى بىلەن قەدىرلىك،
ئەر تۆھپىسى بىلەن.
△ ئاپەتكە سەۋەب قىل،
ئامەتكە تەلەپ قىل.
△ ئادەم بىلىمى دۆلەت،
بىلىمسىزدە قۇرۇق سۆلەت.
△ ئالدىرىساڭ بىردەم توختا.
△ ئالغىنى كۆپكە تاۋاپ،
بەرگىنى ئازغا تاۋاپ.
△ ئاپتاپ يەرنى تاۋلايدۇ،
جاپا ئەرنى.
△ ئالدامچىنىڭ گېپى چىرايلىق،
كۆڭلى تۈزنىڭ قىلىقى.
△ ئەركىشى تۆشۈككە ئارىلاشسا،
سۈپۈرۈندىدا ئۈن قالماس.
△ ئەردىن قالغان ئەر ئەمەس،
دان بەرمىگەن يەر.
△ ئەرنىڭ ئوبدىنى ئۆيىنى باقار،
ئايالنىڭ ئوبدىنى ئەرنى باقار.
△ ئەسكى تامنىڭ دەزى تولا،
ناەراتنىڭ قەرزى تولا.
△ ئەسقاتمىغان دەريادىن،
ئەسقاتقان كۆلچەك ياخشى.
△ ئەر قېرىسا قويغىنىنى بىلمەيدۇ،
ئايال قېرىسا تويغىنىنى.
△ ئەقىلسىزغا گەپ قىلسام ئاڭلىدى، كۈلدى،
ئەقىللىققا گەپ قىلسام ئاڭلىدى، بىلدى.

△ ئەجدادلار ئۇچۇن ياش تۆك،
ئەۋلادلار ئۇچۇن تەر تۆك.
△ بىر مىسقال دۆلەتنى كۆتۈرۈشكە،
مىڭ مىسقال تەمكىنلىك كېرەك.
△ باتۇرغا بىلەك كېرەك،
مەرتكە يۈرەك.
△ بار ماختانسا تېپىلىدۇ،
يوق ماختانسا چېپىلىدۇ.
△ بېقمىسىز باغ تاغ بولۇر،
يۈرەك ـ باغرىڭ داغ بولۇر.
△ بۇلبۇل قەدرىنى باغ بىلمەس،
ئاغرىق دەردىنى ساق.
△ بىلمىگەنگە ياخشىلىق قىلغىنىڭ بىكار،
ئاڭلىمىغانغا سۆز.
△ باخشىنىڭ دېپى يېرىلسا،
گەردىشى مايمۇنغا ئويۇنچۇق بوپتۇ.
△ بېقىنىمدا سانجىقىم بار،
يۆتەل كۆتۈرمەيدۇ.
قورساقتا ھۈنەر جىق،
بازار كۆتۈرمەيدۇ.
△ بىرى يوق ئۇچنى كۆرۈڭ،
ئۇيقۇ يوق چۈشنى كۆرۈڭ.
△ بىلەك بىر، بارماق باشقا.
△ بىلمىسىز ئۆتمە، ئامەتنى كۆتمە.
△ بىتەلەيىنىڭ دوردىسى يوق.
△ بوي تۆگىدە، ھەممەت قويدا.
△ بىلىم بىلگۈچىدە،
ئەقىل سەزگۈچىدە.
△ بالا خام بولسا ياردىن يانىدۇ،
ئاش خام بولسا گالدىن يانىدۇ.
△ بويتاقنىڭ ئەقلى ئىككى كۆزىدە.
△ بايدىن ئەما چىقىدۇ،
كەمبەغەلدىن دىنا.
△ بالىسى بارنىڭ گىلى چويلا،
بالىسى يوقنىڭ گىلى كويلا.
△ بۇقىنى كالام دېمەڭ،
بويتاقنى بالام.
△ باشقا كەلگەن بالا،
ئاغرىق ـ سىلاقنى ئالا.
△ بالا كۆنگىچە يىتىرقايدۇ،
نادان كۆيگىچە.
△ بالاڭنى ئەركە باقساڭ تاشلايدۇ،
چوڭ بولغاندا كۆزۈڭنى ياشلايدۇ.
△ بىلىم ئالمىغان ياش،
تام تۈۋىدىكى تاش.
△ بېلىق ئۆلسە سۇدا قالار،
بۇلبۇل ئۆلسە باغدا.
△ بوران چوغنى ئۆچۈرەلمەس،
ئادەم قۇدۇقنى كۆتۈرەلمەس.
△ پادىشاھ بىلەن تاز چىقىشالمايدۇ،
ئۆردەك بىلەن غاز.
△ پاشىنىڭ ئۈۋىسى يوق،
پەسنىڭ مىللىتى.
△ پۇلۇ ياغ بىلەن ئوخشايدۇ،
دەۋا پۇل بىلەن.
△ پۇراقسىز گۈلدىن غازاڭ ياخشى
ۋاپاسىز دوستتىن سازاڭ (ياخشى)
△ پاقا يوقالسا كۆلگە ئارام.
△ پالاق تۇخۇمدىن چۈجە چىقماس،
خورىگى چوڭدىن نەپ.
△ تاغقا يامغۇر كار قىلماس،
قېلىنغا گەپ.
△ توڭگۇز قوي بولماس،
دۈشمەن ئۆز بولماس.
△ تەسكەيىنىڭ مېۋىسى قىزارماس،
ئۇياتسىزنىڭ يۈزى.
△ تاغدا تاش تولا، باغدا گۈل.
△ تۈپىنى ئۆرلەتكەن يەل،
باتۇرنى ئۆستۈرگەن ئەل.
△ توكۇر ئاتقا كۆمۈش تاقا،
ئەسكى چاپانغا سۆلەيسۈن ياقا.
△ ئولتۇرۇۋەرسەڭ تاشمۇ ئىسسىيدۇ.

△ تاغقا تاش يۇدۇپ چىقىپتۇ،
جاڭگالغا ئوتۇن.
△ تونۇرنىڭ چىشى يوق،
ئوتۇن تاللىماس.
كۆپ ئۆيلەنگەننىڭ كۆزى يوق،
خوتۇن تاللىماس.
△ تاغارنىڭ ئاغزىنى ئايىساڭ،
تېگى تېشىلمەيدۇ.
△ توپىلاشقان قاغا يولۋاسنى يەيدۇ.
△ توخۇنىڭ نۇقتىسى يوق،
ئىتنىڭ قوتىنى.
△ جاننى ئېلىپ قاچقان يول تاللىمايدۇ،
قورسىقى ئاچقان نان.
△ چولاققا چاۋاكنىڭ نېمە ئىشى،
توكۇرغا ئۇسۇلنىڭ؟
△ چىۋىق تەگسە غىڭشىيسەن،
كالتەك تەگسە جىم.
△ چىرايى چىرايلىق كۆيدۈرەر،
قىلىقى تاتلىق سۆيدۈرەر.
△ چىراق يېقىپ يورۇقنى كۆر،
بىلىم ئېلىپ ھوزۇرنى،
△ خۇي قىلغان قىز ئۆي تۇتالمايدۇ.
△ خوراز قاچسا «ۋاك» دەيدۇ،
دوختۇر قورقسا «راك» دەيدۇ.
△ خوتۇنغا ھۇمارنىڭ نېمىشى،
كالىغا تۇمارنىڭ.
△ دۆلەت قۇشى قونسا چىۋىن بېشىغا،
سۇمرۇغ كېلەر كوندە قېشىغا.
△ داۋاسىز دەرد بولماس،
ھەۋەسسىز قېرى.
△ دەرمان يوقتا ئارمان تولا.
△ دوغچى ئاپتاپ تىلىسە،
ماتاگچىنىڭ ئاچچىقى كەپتۇ.
مايلامچى يامغۇر تىلىسە،
پادىچىنىڭ ئاچچىقى كەپتۇ.
△ دۇمباقنىڭ ئاۋازى يوغان،
ئىچى بوش.
ماختانچاقنىڭ گېپى يوغان،
بىلى بوش.
△ سوقۇشقاق خوراز سەمرىمەس.
△ سۈتى يوق ئىنەك تولا مۆرەيدۇ.
△ سۇغا يېقىن سۇچى كېلەر،
چۆلگە يېقىن نوچى.
△ شەپشەك ئېرىق ئاتلار،
ئېغىر - بېسىق دەريا.
△ قارا توخۇمۇ ئاق تۇخۇم تۇغار.
△ قارىغۇغا ئەينەك بەرسەڭ رەھمىتى يوق.

توپلاپ رەتلىگۈچى: ماخمۇتجان ئىسلام

تېپىشماقلار

مۇھەررىردىن:

ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ تارىخى ئەڭ ئۇزۇن ژانىرى. ئۇ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەر بىلەن مۆجىزاتتىكى ھەقىقەتنى بەدىئىي ئەدەبىيات ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق ئىپادىلەپ، ئۇنىڭ خەلق تۇرمۇشىدا تۇتقان ئورنى ۋە خىزمىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى ئۇيغۇر تارىخى، مەدەنىيىتى ۋە مىللى ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى تەتقىق قىلىشتا ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە.

ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرىنى توپلاش، نەشر قىلىش خىزمىتى خېلى ئىلگىرىلا باشلانغانىدى. بولۇپمۇ ئازاتلىقتىن كېيىن ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى ھەرخىل گېزىت ـ ژۇرناللاردا داۋاملىق ئېلان قىلىندى. 1981 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى يولداش ئا. راخمان نەشرگە تەييارلىغان «تېپىشماقلار» دېگەن كىتابىنى نەشر قىلدى.

بىز بۇ ساندا ئېلان قىلىۋاتقان تېپىشماقلار يولداش م. ئەلىيېۋا تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ، 1984 ـ يىلى ئالمۇتا «مەكتەپ» نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى ۋە ماقال ـ تەمسىللەر» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى.

ئاسمان، يەر، ۋاقىت توغرىسىدا

1. ئايلىنىدۇ، ئايلىنىدۇ ئۆز ئوقىدا،
ئايلانغىنى سېزىلمەيدۇ ھېچ ۋاقىتتا.

2. ئاق داستىخاننى سېلىۋىدىم،
ئالەم ئىچى ئاقاردى.

3. ئاق ئېتىم ئاسماندىن چۈشەر،
ئوت ـ چۆپنى يىمەس، ئوت ـ چۆپ ئۇنى
يەر.

4. ئاق ساندۇقۇم ئېچىلدى،
ئاق نۇرلار چېچىلدى.

5. ئانىسى ئەگرى ـ توقاي،
بالىسى قىل يورغا.

6. ساندۇقۇمدا جىق ئوق،
ئەتىسى قويسام بىرى يوق.

7. ئاخشىمى كېلەر ئەگلىكىم،
كۈندۈزى كېتەر لەگلىكىم.

8. ئەگرى ـ توقاي ئاق ئارقان،
يىغسام ـ يىغسام تۈگىمەس.

9. ئەتىسى كېتىپ، ئاخشىمى كەپتۇ،
ھېسابىنى ھېچكىم ئالالماپتۇ.

10. بىز، بىز، بىز ئىدۇق.

بىر ئۇن ئىككى قىز ئىدۇق.
بىر گۈمبەزگە يىغىلدۇق، تاڭ ئاتقىچە
تارالدۇق.

11. بىر - بىرىگە يەتمىگەي،
ئايرىلىپمۇ كەتمىگەي.

12. بىر ئاتىسى، بىر ئانىسى،
نەچچە يۈزمىڭ بالىسى.

13. بىر مەھەللىدە ئون ئىككى ئۆي،
ھەر ئۆيدە ئوتتۇزدىن قوي.

14. بىر پارچە پىتىر، ئالەمگە تېتۇر.

15. بۇ گىلەم، بۇ بىر گىلەم،
قاقاي دىسەم ئېغىر گىلەم.

16. دەرياسى بار، سۈيى يوق،
شەھىرى بار، ئۆيى يوق.
ئوتلىقى بار، گىياسى يوق،
تېغى بار، تېشى يوق.

17. دادىسى كۆتۈرەم، ئانىسى يۈگۈرۈك،
بالىسى ئۇسۇلچى، قىزى قوشاقچى.

18. ھە! دەپ قاتتىق ۋارقىرىسام، مەن
بىلەن بىللە «ھە!» دەيدۇ.
سۆز قىلسام جاۋاب بەرمەيدۇ.

19. يىراقتىن كۆرۈنگەن تۆگەنىڭ بويى
ئەگرى.

20. يار بويىدا يىرىم كۆمەچ.

21. كەچتە ئۆلۈپ، ئەتىسى تىرىلەر.

22. كېچە - كۈندۈز تىنماي يۈرەر،
بىر ئېرىق سۇدىن ئۆتەلمەي ئۆلەر.

23. قاپ - قارا توپا،
سەرەڭگە ياقسا
پىشىدۇ شورپا.

24. قىشتا ئۇخلايدۇ، يازدا شارقىرايدۇ.

25. زىر گىلەم، زەر - زەر گىلەم،
ئېغىر ئۈچۈن كۆتۈرەلمەيمەن.

26. ئۆزى بىر، قۇلىقى قىر،
ئاغزى ئىككى، تۈۋى بىر.

27. ئۆي ئۈستىدە ئاق كىگىز.

28. پۈتى يەرگە تەگمەس،
بېشى ئاسمانغا.

29. پۈتى يوق قاچىدۇ،
قانىتى يوق ئۇچىدۇ.

30. پۈرۈم - پۈرۈم يۈرگىلى بولماس،
چېچىلىپ كەتسە تەرگىلى بولماس.

31. سۇ ئاستىدا بىر يارماق.

32. تاغدىن ئېگىز، شۋاقتىن پەس.

33. تاغدىن كېلەر تاش ئوخشاش،
ئىگەرلىگەن ئات ئوخشاش.

34. ئۇ قانداق جانىۋاردۇر ئۆزى
كۆرۈنمەي ۋارقىرار، قەھرى
كەلگەندە چاچار ئوت، بولۇت
ئىچىدىن پارقىرار.

35. ئۇ نېمەدۇر، يوقتۇر ئاياق - بېشى،
ئەگەر ئۇ يىغلىسا ئىقلىمغا يەتكەي
كۆز يېشى.

36. قىزىل ئۆي ياتىدۇ، كۆك ئۆي
چىقىپ كېتىۋاتىدۇ.

37. كۈندۈزى ياتار، ئاخشىمى ماڭار.

38. قولى يوق، پۈتى يوق، ئىشىك ئاچىدۇ.

39. كېچە چىقسام كۆك مەيدانغا،
سېرىق چېچەك يېيىلىپتۇ.

40. كۆك تېغىم ئالتۇن مىققا مىقلانغان.

41. تالاغا تېرىق چاچتىم، دۈپۈلدەپ ئۆيگە
قاچتىم.

42. مىلتىق ئاتتىم ئۈنى يوق، ئوق
دورىسىنىڭ پۇلى يوق.

43. مۇزغا قوناق چاچتىم.

44. رۇخسەتسىز كىرىدۇ، تۆرگە يۈگ-
رەيدۇ.

45. لىم سالماي ئۆي ياپتىم.

46. ئۆي تۆپىسىدە ئۇششاق تاش.

47. ئۆزى بار، كۆلەڭگۈسى يوق.

48. تاشتىن چىقىپ، سايىنى بېسىپ،
كۆككە چىقىپ، يەرگە پاتىدۇ.

49. ئۇزۇن ئارغامچىنىڭ كۈلەڭگىسى يوق.
50. ھەركېچە ئاسماندا يەتتە تاجىدار،
بىر شەھەرگە شاھ خىزمىتىدە تەڭ قارار.
بۇ سۇئالىمنىڭ جاۋابىنى بېرۇر،
ھەركىشىنىڭ بولسا ئەقلى ـ پەمى بار.
51. ئۇ نېمەدۇر جېنى بار، جانسىز
يۈرەر، خالىسا گاھ كىشىنى
ئۆلتۈرەر. تام قوپارماي، ئۆگزە
ياپماي قىشلىغان، كېچە ـ كۈندۈز
ھەممە ۋاقىت يۈرەر تىنماي.
52. چىمىر ـ چىمىر بىر نەرسە،
يالتىرايدۇ كېچىدە.
53. شىر ـ شىر ئېتەر، جىلغىدىن
ئۆتەر، داۋانغا كەلسە ئاستىدىن ئۆتەر.
54. يالت ـ يولت ئېتەر، يالماپ كېتەر.
55. تۈگمەن تاش، ئۇنىڭغا قارىغان
ئادەمنىڭ كۆزى ياش.
56. ئۆگزەمنىڭ تۈۋرۈكى يوق.
57. ئۆزى قايناپ تۇرىدۇ قازاندەك،
يۈگرەپ يۈرىدۇ سىماپتەك،
كىرسەڭ دەردىڭگە داۋا.
58. قارا سىير كېلىپ ھەممىنى يەڭدى،
يىقىنتى، ئاق سىيىر كېلىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرغۇزدى.
59. ئۈستىدە جاڭگال سۈيى بار.
سېنى، مېنى كۆتۈرىدۇ، ئۇ نېمە؟
60. بىر ئۆيگە كىرسەم قارىساممۇ
قارايدۇ، قارىمىساممۇ قارايدۇ.
61. ئىشىكتىن كىرگەندە تۇتقان،
كۆرگەن، تۈكلۈكتىن چىققاندا
كۆردى ـ تۇتالمىدى. ئىككىسى كام.
62. تاغ ئۈستىدە تۇرۇپ پۈركىسە،
ئاغزىدىن چىققان ھور ئالەمنى
قاپلايدۇ.
63. بىر ئايال 365 ياشقا كىرىپتۇ.
ئۇنىڭ 12 ئوغلى،

48 قىزىبار ئىكەن.
64. ئۈچ يۈز ئاتمىش كۇلا،
ئون ئىككى توخماق،
ئەللىك يەردىن ئۇلا،
يەتتە بولماق.
65. ئۈچ يۈز ئاتمىش كۇلا، قىرىق
سەككىز يەردىن ئۇلا. ئوتتۇز
يانا، ئىككى ئانا.
66. ئۆيۈمگە كىرىدۇ، جېنىمغا تېگىدۇ،
ئۇراي دېسەم قولۇم يەتمەيدۇ.
67. تۈۋى كۆك دەريا، ئىچى مۇنارە،
ئوتتۇز چېچەكى، ئىككى يوپۇر مىقى.
68. ئۆزى ئاسماندا، يورىقى يەردە.
69. ئالتۇن كەتتى، كۆمۈچ كەلدى.
70. تېپىشمىقىم، تېپىشماق. پارقىراپ
تۇرغان پېپىشماق. نۇر چاچىدۇ
كۆمۈچتەك، كۆلۈپ تۇرغان تېپىشماق.
71. تەپتى بولغان بىر نەرسە،
تېپىڭ ئۆيگە كىرسە نېمە؟ ـ
ئىشىكتىن كىرىدۇ، تۈشۈكتىن
چىقىدۇ.
72. تەڭ ـ تەڭ ـ تەڭ كىگىز،
ئوتتۇرسى كەڭ كىگىز.
73. تام تۆپىسىدە يېرىم كۆمەچ.
74. تالا يېرىدە تاينىڭ ئىزى،
يار بويىدا يېرىم كۆمەچ.
75. ئۆزىنىڭ تېنى يوق، ئىشىكى
ئوچۇق ئۆيگە كىرەر.
76. قولى يوق، كۆزى يوق،
ئۆزىگۈل ياسايدۇ.
77. مېنىڭ بىر ئالا ئارغامچام بار،
ئۇ تاغدىن بۇتاغىغا يېتىدۇ.
78. كەسسەم كېسىلمەيدۇ، ئىتتەرسەم
يۇقىرى يۈرمەيدۇ.
79. ئىككى بەيگە ئات چاپىدۇ
چاڭ چىقارماي، بىرى ـ بىرىنى

ئىزلىشىدۇ تېپىشالماي.

80. ئېگىز مۇنار، كالته مۇناره لاله
چېچىكى، سەدەپ مۇنچىقى.

81. ئېگەر - ئېگەر. قاشى ئالتۇن ئېگەرقاش.
ئۇنىڭغا قارىغان ئادەمنىڭ كۆزى ياش.
بۇنى تاپقان كىشى يۈز يىگىرمە ياش.

82. بىر رەنا، ئون ئىككى دانا،
ئوتتۇز ئانا، يىگىرمە تۆت يانا.

83. بىر پەنىنىڭ ئۈستىدە مىڭ پەن.

84. بىر دەرەختىن ئايرىلىپ ئون
ئىككى شاخ.

85. بىر قوماندان كەلدى،
پۈتكۈل ئالەمنى خەت بىلەن تولدۇردى.
ئارقىدىن بىر پروفېسسور كەلدى،
ھەممە خەتنى ئۆچۈرۈپ تاشلىدى.

86. بىرى قۇيىدۇ، بىرى ئىچىدۇ، بىرى
ئۆسىدۇ.

87. ئاسماندىكى كۆلەڭگە يەرگە چاچار سۇ.

88. ئاسماندىن چۈشسە سۇنماس، كۆۋرۈك-
تىن چۈشسە سۇنار.

89. ئاتقا مىنمەس، ياياق يۈرمەس، بۇرنى
بىر، قۇلىقى كىر.

101. تاغدىن ئېگىز، شۋاقتىن پەس.

102. ياپىر، بويىنى قىر، ئاغزى ئىككى، تۆۋى بىر.

90. ئاق تۆگەمنىڭ بويىنى ئۇزۇن.

91. ئاق داستىخان - يەر يۈزىنى قاپلىغان.

92. ھەركېچە ئون بىر بۇرادەر سەيلى ئېتەر،
ئالته دىلبەر سول يېنى بىلەن ئۆتەر.
ھېچ ۋاقت بولماس جۇدا بۇ ئالتىسى،
ئايرىلالماس ئالتىسى ھەم بۇ ئون بىرى.

93. مىڭ چېچەككە ئىككى يوپۇرماق.

94. بوۋاي كەلدى پالتىسىز،
كۆۋرۈك سالدى تاختىسىز.

95. يېمەيدۇ ھەم ئىچمەيدۇ، كېچىسىمۇ
ماڭىدۇ. ھەردائىم چىراق يېقىپ
ھاردىم - تالدىم دېمەيدۇ.

96. كۆك ئۇيۇم ئاسمانغا چىقار،
قىزىل ئۇيۇم يېتىپ قالار.

97. قىزىل كالا يېتىپ قالىدۇ،
قارا كالا كېتىپ قالىدۇ.

98. ئوتتا يانماس، سۇدا چۆكمەس.

99. تۇرسا - تاش، ياقسا - ئوتۇن.

100. تاختىسىز كۆۋرۈك سالدىم، رەن-
دىسىز رەندە سالدىم.

تېپىشماقلارنىڭ جاۋابلىرى

1. يەر
2. قار
3. قار
4. تاڭ نۇرى
5. دەريا ۋە سۇ
6. يۇلتۇزلار
7. ئاي
8. يول
9. يۇلتۇزلار
10. يۇلتۇزلار تۈركۈمى
11. كۈندۈز ۋە كېچە
12. كۈن، ئاي، يۇلتۇزلار
13. يىل، 12 ئاي، 30 كۈن
14. ئاي

15. يەر
16. خەرىتە
17. كۆۋرۈك، سۇ، بېلىق، پاقا
18. سادا
19. ئىس
20. ئاي
21. كۈن
22. قۇيۇن
23. كۆمۈر
24. دەريا
25. يەر
26. ئېرىق
27. قار
28. بۇلۇت
29. ئىس
30. بۇلۇت
31. ئاي، كۈن
32. تاغنىڭ ئۈستىدىكى يول
33. سۇ
34. گۈلدۈرماما، چاقماق
35. بۇلۇت، يامغۇر
36. ئوت، ئىس
37. ئاي
38. شامال
39. يۇلتۇزلار
40. ئاسمان، يۇلتۇزلار
41. يامغۇر
42. كۆچكەن يۇلتۇزلار
43. ئاسمان، يۇلتۇزلار
44. سوغ
45. مۇز
46. يۇلتۇزلار
47. سۇ
48. يامغۇر
49. يول
50. قۇتۇب يۇلتۇزى ياكى تۆمۈر قوزۇق
51. دەريا
52. يۇلتۇز
53. سۇ
54. ئوت
55. كۈن
56. ئاسمان
57. ئارشاڭ
58. كېچە ـ كۈندۈز
59. يەر
60. تۆشۈك
61. ئوتۇن، ئىس
62. چاڭ
63. بىر يىلدا 365 كۈن، 12 ئاي، 48 ھەپتە
64. يىل، ھەپتىلەر، 12 ئاي، ھەپتىدىكى يەتتە كۈن
65. يىل، 48 ھەپتە، بىر ئاي، كېچە ـ كۈندۈز
66. سوغ
67. ئاسمان، ئوتتۇز كۈن، ئاي، كۈن
68. ئاي
69. كۈن، ئاي
70. تولۇن ئاي
71. ئوتۇن، ئىس
72. ئاسمان، يەر
73. ئاي

74. يۇلتۇزلار، ئاي
75. سوغ، ھاۋا
76. ھەسەن - ھۈسەن
77. يول
78. سۇ
79. كۈندۈز ۋە كېچە
80. ئاسمان، يەر، ئاي، يۇلتۇز
81. كۈن
82. يىل، 12 ئاي، 30 كۈن، 24 سائەت
83. كۈن، سائەت
84. يىل، 12 ئاي، 30 كۈن، كېچەكۈندۈز
85. كېچە، كۈندۈز ۋە يۇلتۇزلار
86. يامغۇر، يەر ۋە ئۆسۈملۈكلەر
87. بۇلۇت
88. قار
89. ئېرىق
90. يول
91. قار
92. ھۆكەر ۋە تارازا يۇلتۇزلار
93. يۇلتۇزلار، ئاي، كۈن
94. قىش بىلەن مۇز
95. كۈن
96. ئىس، ئوت
97. ئوت، ئىس
98. مۇز
99. كۆمۈر
100. مۇز

چاغاتايچە لۇغەت

تۈزگۈچىلەر: مەھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن، ئابلىمىت ئەھەت

تەھرىر ئىلاۋىسى:

«بۇلاق» مەجمۇئەسى نەشىر قىلىنغىنىغا يەتتە يىل توشتى. بۇ جەرياندا 19 سان نەشىردىن چىقىپ كەڭ كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى. يۇقىرىقى سانلاردا 70 پارچىدىن ئارتۇق كلاسسىك ئەدەبىي ئەسەر ۋە قىسمەن خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا ئائىت داستانلار ئېلان قىلىندى. گەرچە بۇ ئەسەرلەردىن بىر قىسمىغا لۇغەت بېرىلگەن بولسىمۇ، لۇغەتلەرنىڭ ئىشلىنىش ئۇسۇلى، ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى خىلمۇ خىل بولغاچقا، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش قىيىن، تەكرارلىق كۆپ بولۇشتەك مەسىلە كېلىپ چىقتى.

بىر يۇقىرىقى تەجرىبە - ساۋاقلارغا ئاساسەن، لۇغەتلەردىن پايدىلىنىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈرۈش، تەكرارلىقتىن ساقلىنىش، كۈچ ۋە مەتبەئە ئىسراپچىلىقىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن مۇشۇ ساندىن باشلاپ، ھەر بىر ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا لۇغەت بېرىش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ، چاغاتاي تىلىدىكى ئەسەرلەر ئۈچۈن بىر قەدەر سىستېمىلىق لۇغەت بېرىشنى لايىق تاپتۇق.

بۇ لۇغەت چاغاتاي تىلىدىكى ئەسەرلەرنى كۆرۈش، چۈشىنىش، ھازىرقى زامان تىلىغا شەرھىلەش، نەشرگە تەييارلاش ئىشىغا ئۈنۈملۈك ياردەم بېرىدۇ ۋە كلاسسىك تىل - ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرى، قەدىمكى ئەسەرلەر خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ياش خادىملار، ئوقۇتقۇچىلار، ئاسپىرانتلار ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەلىپىگە ئاز - تولا جاۋاب بېرىدۇ.

لۇغەتنىڭ تۈزۈلۈش تەرتىپى توۋەندىكىچە:

1. ئالدى بىلەن ھەر بىر باش سۆزنىڭ ئىلمىي ترانسكرىپسىيىسى، ئاندىن باش سۆزلەرنىڭ (ئەرەب ئېلىپبەسى بويىچە) ئەسلى يېزىق شەكلى بېرىلدى.

2. ھەر بىر باش سۆزنىڭ ئېتىنىك ئېنىقلىمىسى — ئەرەبچە سۆزلەر (ئە)، پارسچە سۆزلەر (پ)، ئىككى تىلدىن قوشۇلۇپ بىرىككەن سۆزلەر (ئە + پ) ياكى (پ + ئە)، تىببىي ئاتالغۇلار (تىب) شەكلىدە كۆرسىتىلدى. تۈركىي سۆزلەرگە ۋە ئۇيغۇر تىلىدىكى قوشۇمچىلار ۋاسىتىسى ئارقىلىق ياسالغان ئۆزلەشمە سۆزلەرگە ئېنىقلىما بېرىلمىدى.

3. شەكلى ھەر خىل، مەنىسى بىر خىل سۆزلەر «قاراڭ» بىلەن ھەل قىلىندى.

4. سۆزلەرنىڭ بىر - بىرىگە يېقىنراق مەنىلىرى پەش، يىراقراق مەنىلىرى چېكىتلىك پەش، ئوخشاشمىغان مەنىلىرى (كۆچمە مەنىسىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) سىفىرلار ئارقىلىق ئايرىتىلدى. كۆچمە مەنىسى — «كۆچمە م:» شەكلىدە كۆرسىتىلدى.

5. پېشىللار پەقەت «0» دەرىجە بىلەنلا چەكلەندى.
6. ئەڭ زۆرۈر جايلاردا كونتېكىست بېرىلدى ھەمدە ئېلىنغان كونتېكىستلارنىڭ قولىيازما مەنبەئەسى كۆرسىتىلدى.
7. ترانسكرىپسىيىلىك باش سۆزلەر ۋە ئۇلارنىڭ بىرىكمىلىرى ھازىر جارى قىلىنىۋاتقان ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە رەتلەندى.

ئا

ئا 【آ】 1) ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ بىرىنچى ھەرپى؛ 2) ئۈندەش: ئەي!، ھەي!؛ 3) بەزى ئىسىملارغا قوشۇلۇپ قاراتمىلىق مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ:
ئا يىگىت – ئەي يىگىت؛
بۇلبۇلا – ھەي، بۇلبۇل:
«دىدى گۈل، بۇلبۇلا سالدىڭ فىراقىڭ»
— خىرقىتى.
نىگارا – ھەي نىگار:
«يافەلەك جەۋرى نىگارا، ياسىنىڭ دەردىڭ ماڭا»
— ئاتايى.

ئاب 【آب】 (پ) سۇ؛ كۆچمە م: ياش.
ئاب جۇش – قايناقسۇ؛
ئاب دىيدە – 1) كۆز يېشى؛ 2) سۇغا چىلانغان، نەمدەلگەن، ھۆللەنگەن؛
ئاب رەھا – سۇ يولى، ئېرىق؛
ئاب زىلال – سۈزۈك سۇ؛
ئابى ئاتەش رەڭ – كۆچمە م: مەي، مۇسەللەس؛
ئابى بەقا – مەڭگۈلۈك سۈيى، ھاياتلىق سۈيى:
«ئەدەمدە باغلاپ ئىدىم ئول ئاغىز خىيالىنى مەن،
كى مۇندە خىزردەك ئابى بەقا تىلەي كەلدىم» — لۇتپى.
ئابى جارى – راۋان ئېقىۋاتقان سۇ؛
ئابى چەشم – كۆز يېشى؛
ئابى چەشمە – بۇلاق سۈيى؛
ئابى رەۋان – ئېقىن سۇ؛
ئابى زەمزەم – مەككىدىكى زەمزەم بۇلىقىنىڭ سۈيى؛ تەۋەررۈك سۇ؛
ئابى زىندەگانىي – «ئابى ھەيات» قا قاراڭ؛
ئابى كەۋسەر – كەۋسەر سۈيى:
«ئۇد، ئەنبەر تۇپراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۈيى،

دۇررى ـ مارجان تاشلىرىدۇر كوھسارى كاشغەر.»
— گۇمنام.

ئابى ھەيات ــ ئەپسانىۋى ھاياتلىق سۈيى، تىرىكلىك سۈيى؛ بۇ سۇنى ئىچكەن كىشى مەڭگۈ ياشايدۇ، دەپ ھېساپلىنىدۇ. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن **چەشمەئى ھەيۋان**؛ ھەم بۇ بۇلاق سۈيىگە خىزىر پەيغەمبەر مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ، **خىزىر سۈيى** دەپمۇ ئاتىلىدۇ:

«گەر مۇسۇلمان زادە بولساڭ، ئۆزۈڭ ئىنساپ ئەيلەگىل،
مەن سۇساپ كەتسەم ئۆلۈپ ھازىر تۇرۇپ ئابى ھەيات»
— قەلەندەر.

ئابى ھەيۋان ــ «**ئابى ھەيات**» قا قاراڭ:

«خىزىر يەڭلىغ ئۆمىر ئۈچۈن ئەل ئابى ھەيۋان ئىستەسە،
بىزنى ئۆلتۈرمەككە مەدھۇش يارنىڭ زەھىر ئابى بار»
— گۇمنام.

ئابى ھىرۋان ــ رەھمەت سۈيى:

«قىلما پىرسىز ئابى ھىرۋاندىن خىيال،
پىرسىز ئول سۇنى تاپماقلىق مەھال»
—«كۇللىيات مەسنەۋى خەراباتى»

ئابا 【آبا】 1) ئاپا، چوڭ ئاپا؛ 2) ئاچا.

ئاباد 【آباد】 (پ) 1) گۈللەنگەن، ئاۋات؛ مول، پاراۋان؛ 2) ئوبدان، ياخشى؛ 3) چىرايلىق، ئىسىل.

خانەئى ئاباد ــ پاراۋان ئائىلە (ئۆي):

«كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ قالسا، زەلىلى يېمەگىل غەم،
كىم كۆردى جۇنۇن ئىقلىمىدە خانەئى ئاباد»
— زەلىلى.

كىشۋەر ئاباد ــ گۈللەنگەن، ئاۋات مەملىكەت.

ئابادان 【آبادان】 «**ئاباد**» غا قاراڭ.

ئابادان نەۋكەر ــ ۋەزىپىسىنى ياخشى بېجىرگۈچى نەۋكەر.

ئابادگەر 【آبادگر】 (پ) ئاۋات قىلغۇچى؛ ئاۋاتلىق تىلىگۈچى، ياخشىلىق كۈتكۈچى.

ئابادى 【آبادى】 (پ) 1) گۈللەنمەك، ئاۋاتلاشماق؛ 2) ئاھالە رايونى، مەھەللە.

ئاباۋۇ ئەجداد 【آباواجداد】 (ئە) ئاتا ـ بوۋا، ئەجداد.

جەددۇ ئابا ــ ئاتا ـ بوۋا؛

يەتتە ئابا ــ يەتتە ئاتا؛ كۆچمە م: يەتتە ئاسمان.

ئابائ 【آباء】 (ئه)[بىرلىكى: ئەب] 1) ئاتىلار، ئاتا ـ بوۋىلار، ئەجداد؛ 2) ئابروي، قەدىر ـ قىممەت، ئىززەت، ھۆرمەت؛ غۇرۇر؛ 3) پارقىراق، يالتىراق.

ئاب پاش 【آب پاش】 (پ) 1) سۇ سەپكۈچى؛ 2) سۇ سەپكۈچ، ۋارۇنكا.

ئابتابە 【آبتابه】 (پ) 1) ئاپتۇۋا، چۆگۈن؛ 2) سۇ كوزىسى (كۆمزىكى)؛ 3) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپىقى.

ئابخور 【آب خور】 (پ) 1) سۇغۇرۇش ئورنى؛ 2) سۇ مەنبەسى، بۇلاق؛ قۇدۇق؛ 3) كۆچمە م: تەقدىر، قىسمەت؛ 4) ئامەت، تەلەي، نېسىۋە.

ئابخورد 【آبخورد】 (پ) 1) دەم ئېلىش ئورنى، ھاردۇق ئېلىش ئورنى؛ قونالغۇ؛ 2) تەقدىر؛ 3) ئامەت، تەلەي؛ 4) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابخورىش 【آبخورش】 (پ) سۇ ئىچىلىدىغان جاي، سۇ ئېلىنىدىغان جاي.

ئابدار 【آبدار】 (پ) 1) مول سۇ؛ 2) كۆچمە م: سۈزۈك؛ تىنىق؛ ساپ؛ يالتىراق.

«چەشمەئى خۇرشىد نۇر ئەمۋاجى بىرلە دەھرىنىڭ —
يۇپ يۈزىدىن قاراسىن كۆزگۈدەك ئەتتى ئابدار»
— تەجەللى.

3) توغرا، ئېنىق؛ 4) ئۆتكۈر.

ئابدار نوكتە — ئوچۇق، روشەن (توغرا، ئېنىق) ھېكمەتلىك سۆز ۋە پىكىر.

خەنجەرى ئابدار — ئۆتكۈر خەنجەر، پارقىراق خەنجەر:

«پۇتىغا كىيىپ مۇزەئى ھەككەدار،
بېلىگە ئاسىپ خەنجەرى ئابدار»
— موللا شاكىر «زەپەر نامە».

لەئلى ئابدار — 1) تىنىق، يالتىراق لەئل؛ ساپ لەئل؛ 2) كۆچمە م: يارنىڭ لېۋى.

ئابدان 【آبدان】 «**ئابادان**» غا قاراڭ.

ئابدان كاغەز — ياخشى قەغەز، سىلىق قەغەز.

ئابدەست I 【آبدست】 (پ) 1) ئەپچىل، چاققان؛ يېنىك؛ چىۋەر؛ قولى گۈل؛ 2) ئۆتكۈر.

ئابدەست II 【آبدست】 (پ) تون، تون چاپان.

ئابدەست III 【آبدست】 (پ) 1) پاكىزلىماق، تازىلىماق؛ قول يۇماق؛ 2) تەرەتكە ئىشلىتىلىدىغان سۇ؛ 3) تەرەت ئالىدىغان جاي.

ئابدەست IV 【آبدست】 (پ) 1) توغرا، تۈز، تۈپ ـ تۈز؛ ئادىل، دۇرۇس، ھەققانى؛ 2) ئوچۇق ـ ئاشكارا.

ئابدەھان 【آب دهان】 (پ) 1) سېرىق سۇ، شۆلگەي؛ 2) ئاغزى ئىتتىك ئادەم.

ئابرومەند 【آبرومند】 (پ) 1) ھۆرمەتلىك، ئىززەتلىك، قەدىردان، ئابرويلۇق؛ غورۇرلۇق؛ 2) سالاپەت، مەرتىۋە؛ 3) يۈز، ئابروي، شۆھرەت؛ 4) گۈزەل، چىرايلىق، كېلىشكەن.

ئابرو(ي) 【آبرو(ى)】 1) نام، ئابروي، ئاتاق، شۆھرەت؛ ھۆرمەت، نوپۇز، 2) قەدىر - قىممەت؛ غورۇر.

ئابشار 【آبشار】 (پ) شارقىراش؛ شارقىراتما.

«دىدەدىن دەريا تۆكۈلگەن نەقل ئۇمىد ئابشار،
غۇنچەئى كۆڭلۈمنى كەلكۈن ئەيلەدى پەسلى بەھار»
— «دىۋان قارى».

ئابكار 【آبكار】 (پ) 1) سۇچى، سۇ توشۇغۇچى؛ 2) مەي ياسىغۇچى، ساتقۇچى.

ئابكەش 【آبكش】 (پ) 1) دەرەختىنىڭ ياش نوتىسى، چىۋىق؛ 2) دەرەختىنىڭ سۇ تارتىدىغان تومۇرى؛ 3) سۇ توشۇغۇچى، سۇچى.

ئابگەرم 【آبگم】 (پ) 1) ئارشاڭ، ئارشاڭ سۈيى؛ 2) ئىسسىق سۇ؛ 3) كۆز يېشى؛ 4) شاراب، مەي، ھاراق.

ئابگۇن 【آبكون】 (پ) 1) پارقىراق، ئۇنچىدەك، مەرۋايىتتەك، نۇر چېچىپ تۇرۇدىغان؛ 2) كۆكۈش رەڭ؛ 3) شىشە، ئەينەك.
پەردەئى ئابگۇن — كۆچمە م: ئاسمان مەنزىرىسى؛
چەرخى ئابگۇن — كۆچمە م: ئاسمان، پەلەك.

ئابگىر 【آبگیر】 (پ) 1) كۆل، كۆلچەك؛ 2) سۇ ئېلىنىدىغان جاي؛ 3) قايىنام، گىرداب؛ 4) (دەريا، ئۆستەڭلەرنىڭ) قىرغىقىدىكى رايون؛ 5) ھاممام (مۇنچا) غا سۇ يەتكۈزۈپ بەرگۈچى.

ئابگىن 【آبگین】 (پ)(1) نەملىك، ھۆللۈك؛ 2) شىشە، ئەينەك.

ئابگىنە 【آبگینه】 (پ) 1) شىشە، ئەينەك؛ 2) شىشە ئىدىش؛ ئەينەك قاچا (ئىستاكان)؛ 3) سۇ ئېلىنىدىغان جاي؛ 4) ساپال سىرى.

ئاب نەبات 【آب نبات】 (پ) ناۋات؛ قەن - گېزەك.

ئاب نەمەك 【آب نمک】 (پ) تۇز ئېرىتمىسى، تۇز سۈيى.

ئابنۇس 【آبنوس】 (پ) 1) قارا رەڭلىك قاتتىق خۇشپۇراقلىق دەرەخ.
تەختى ئابنۇس — ئابنۇس ياغىچىدىن ياسالغان تەخت؛ كۆچمە م: قارا، قارا تۈس.

ئابۇتاب 【آب وتاب】 (پ) 1) تاۋلىنىش؛ ياشناش؛ 2) يېتىلمەكلىك؛ 3) تىنىقلىق، ساپلىق، پارلاقلىق، لاۋۇلدىماقلىق.

ئابۇخاك 【آب وخاک】 (پ) 1) يەر، تۇپراق، زېمىن؛ 2) ۋەتەن.

ئابۇدانە 【آبودانه】 (پ) 1) تۇرمۇش، تىرىكچىلىك؛ 2) تۇرمۇش ۋاسىتىلىرى، تىرىكچىلىك يولى؛ 3) يېمەكلىك؛ يېمەك - ئىچمەك؛ 4) قىسمەت.

ئابۇرەڭ 【آب ورنگ】 (پ) 1) نۇر، پارقىراق، يالتىراق؛ 2) جامال، ھۆسىن.

ئابۇشقە 【آبوشقه】 1) ئاتا؛ 2) بوۋاي؛ 3) ئەر؛ 4) جۈپ؛ ئەر ياكى خوتۇن؛ خوتۇننىڭ ئېرى؛ 5) دوست.

«پەلەكتىن يېتىپ ئانچە بىتابلىق،
ئابۇشقە بىلە قىلدى ھەم خابلىق»
—ئا.نىزارى «لەيلى - ماجنۇن».

ئابۇگىل 【آب و گل】 (پ) 1) سۇ ۋە لاي، سۇ - تۇپراق (ئىنسان گەۋدىسىنىڭ يارىتىلىشىدىكى قېلىپقا ئىشارە)؛ 2) تۇغما تەبىئەت؛ 3) يەر بۆلىكى؛ 4) ئۆي.

ئابۇ ھەۋا 【آب و هوا】 (پ) 1) ھاۋا، كىلىمات، ئىقلىم؛ 2) سۇ ۋە تۇپراق.

«يۈزۈڭنى قىلۇر تازە كۆزۈم ياشيۇ ئاھىم،
گۈل تازە بولۇر تاپسە بەلى ئابۇ ھەۋانى»
— سەككاكى.

ئابۇاب 【آب واب】 (پ) ئىشىك، دەرۋازا.

«ئابۇاب شادمەنلىك دايىم كۇشادە بولسۇن،
دۇنيادە باردۇرسەن دىللارنى شادمان قىل»
— «دىۋان قارى»

ئابى جۇ 【آب جو】 (پ) 1) ئارزۇ قىلىنغان سۇ، ئىزدەلگەن سۇ، 2) ئىچىملىك (مەي ۋە شارابقا ئوخشاش).

«قەددىڭىز سەرۋى رەۋانۇ لەئلىڭىز ئابى زىلال،
تەشنەلىك دەفئىغە ئابى جۇ ئىكەننى بىلمەدىم».
— گۇمنام.

ئابىد 【عابد】 (ئە) 1) تائەت - ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداجۇي، تەقۋادار ئەر؛ ئىبادەت قىلغۇچى.

«تەمامى ئابىدۇ زاھىد جەمالىڭ ئارزۇ ئەيلەب،
ۋىسالىڭغە يېتەلمەي جۇملە ئالەم مەست شەيدادۇر»
—«دىۋان سادايى»

2) ئابىد (ئەرلەرنىڭ ئىسمى).

ئابىدە I 【عابده】 (ئە) 1) تائەت ئىبادەتنى كەم قىلمايدىغان، خۇداجۇي، تەقۋادار ئايال؛ 2) ئابىدە (خوتۇن - قىزلارنىڭ ئىسمى).

ئابىدە II 【عابده】 (ئە) 1) قەبرە ئۈستىگە ئورنىتىلغان يادىكارلىق؛ تارىخىي ماددىي يادىكارلىق؛ 2) مۇھىم بىر ۋەقەنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ياسالغان بىنا ياكى تىكلەنگەن ھەيكەل؛ قىممەتلىك ئەسەر.

ئابىد فىرىب 【عابد فريب】 (ئە+پ) تەقۋادار ۋە نامازخان كىشىنى ئالدىغۇچى.

ئابى دىنار 【آب دينار】 (تىب): شىپالىق ئۈچۈن ئىچىلىدىغان شەربەتلەر نامى.

«ئېرور ئابى دىنار ياكىم بۇزۇر،
تاپۇر بىرغىنا ئىچسە چاينەك ھۇزۇر»
—موللا شاكىر «زەپەرنامە»

ئابىر 【عابر】 (ئە) [كۆپلۈكى: **ئابرەين**] ئۆتكۈچى، ئۆتۈپ كەتكۈچى، ئۆتكۈنچى، يولۇچى.

ئابىر ئەيلەمەك — ئۆتكۈزمەك؛ يۈرگۈزمەك.

ئابى رو 【آب رو】 (پ) ئابروي، نومۇس.

ئابى رۇكناباد 【آب روكناباد】 دەريا ئىسمى (ئىراننىڭ شىراز ۋىلايىتىدە «رۇكناباد» دېگەن جاينىڭ يېنىدىن ئۆتۈدىغان دەريا).

«ئابى رۇكناباد، گۇلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلددىن ئەفزۇن تۈمەنىڭ لالە زارى كاشغەر»

— گۇمنام.

ئابىلە 【آبله】 (پ) 1) (تىب): چېچەك؛ 2) قاپارتما، سۇلۇق قاپارتما؛ 3) ئىشلەش ۋە كۆپ يول مېڭىش ئارقىلىق ئالقان ۋە تاپاندا پەيدا بولىدىغان قاپارتما؛ 4) داغ.

«يۈزى سارىغ ئولدى، قولى ئابىلە،
شىكەنجى زەمانغە بولۇپ شامىلە»

—ئا.نىزارى «مەسئۇد ۋە دىلئارا»

ئابىي I 【آبى】 (پ) بېھى.

دەرەخت ئابىي — بېھى دەرىخى؛
شەربەتى ئابىي — بېھى شەربىتى.

ئابىي II 【آبى】 (پ) 1) ھۆل، نەمىلەنگەن؛ 2) ھاۋا رەڭ؛ 3) كۆچمە م: خىجىل بولۇش؛ تەرگە چۆمۈش.

ئابيار 【آبيار】 (پ) سۇ نازارەتچىسى، مىراپ.

ئاتابېك ~ ئاتەبېك 【آتابيک】 1) ئاتىدار، تەربىيەچى؛ 2) ئاببا سىيە دەۋرىدىكى تۈرك سەركەردىلىرىنىڭ دۆلەت باشلىقى دەرىجىسىدىكى ئەمەل نامى.

ئاتار — تۇتار 【آتار توتار】 1) ئوق ئاتماق، مەرگەنلىك؛ 2) چاققانلىق؛ تېزلىك؛ 3) ئۆتكۈرلۈك؛ كەسكىنلىك؛ 4) شىددەت؛ 5) زورلۇق؛ 6) قىزىققانلىق؛ غەزەپ؛ 7) توپ تۈرىدىكى بىر خىل قورال ئىسمى.

ئاتاغ 【آتاغ】 1) بىرەرسىگە بېغىشلانغان، ئۇنىشىپ قويۇلغان (قىز)؛ 2) ۋەدىلەشلگەن نەرسە؛ 3) نەزىردىن ئۆتكەن؛ 4) ۋەدە، قارار؛ 5) ھەسسە؛ قىسمەت.

ئاتاغلاماق 【آتاغلاماق】 ۋەدە بەرمەك، شەرت قىلماق؛ نىشانلىماق.

ئاتاغلىغ 【آتاغليغ】 1) بېشى باغلاقلىق، ۋەدىلەشلگەن (قىز)؛ 2) يېقىنلىق.

«مېھر زۇلفىغە كۆڭلى باغلىغ ئېدى،
گۇيىيا بۇ ئاڭا ئاتاغلىغ ئېدى»

—نەۋائى «خەمسە».

AltunOq

ئاتالا 【تالا】 بىر خىل تاماق تۈرى.
«ياخشىدۇر شاھ قۇرس شەربەتىدىن،
فىقىر ئىچرە ئاتالا ۋە ئوماچ.»
«مۇنىس».

ئاتەش 【آتش】 (پ) ئوت؛ ئالاۋ.
«ئانىڭدەك بولدى بۇلبۇل زار غەمكەش،
تۇشۇپ گۇل ھۇسنىدىن جانىغە ئاتەش»
— خىرقىتى «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكامە».

ئاتەش ئالود 【آتش آلود】 (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن.

ئاتەش ئەفرۇز 【آتش افروز】 (پ) 1) يالقۇنلاتماق، ياندۇرماق، تۇتاشتۇرماق؛ 2) ئوت ياققۇچى؛ ئوت بىلەن ئوينىشقۇچى.

ئاتەش ئەفزۇن 【آتش افزون】 (پ) 1) زىيادە ئوت؛ كۈچلۈك ئوت؛ 2) ياندۇرۇلغان مەشئەل.

ئاتەش ئەنداز 【آتش انداز】 (پ) 1) ئوت ياققۇچى؛ ئوت قالىغۇچى؛ 2) ئوت چاچقۇچى.

ئاتەش ئەنگىز 【آتش انكيز】 (پ) ئوت كۈچەيتكۈچى؛ يالقۇنلۇق.
«لەبىم نۇقلى شەكەرتەك ئاتەش ئەنگىز،
سالۇر يۈز مىڭ كۆڭۈلدە ئاتەشى تىز.»
— لۇتفى «گۇل ۋە نەۋرۇز».

ئاتەشبار 【آتشبار】 (پ)ئوت چاچقۇچى، ئوت ياغدۇرغۇچى، يالقۇنلاتقۇچى.

ئاتەشپارە 【آتش پاره】 (پ) ئوت پارچىسى؛ كۆچمە م: مەكزى قىزىل يار، ئوتتەك قىزغىن دىلبەر:
«تۇرغالى بىرلە بىر ئاتەشپارەدۇر ئول شوخكىم،
يوقۇ بارىمنى ئانىڭ باشتىن ئاياقى كۆيدۇرۇر.»
نەۋائى «فەۋائىدۇلكىبەر».

ئاتەشپەرەست 【آتش پرەست】 (پ) ئوتقا چوقۇنغۇچى.
«ئەي نەۋائى، بولدى ئول بۇت كافىرى ئاتەشپەرەست،
نى ئەجەب، ۋەھ-ۋەھ گەر ئۇرسا جانىڭە زۇننار نار.»
— نەۋائى «بەدايىئۇل ۋەسەت».

ئاتەشتاب 【آتشتاب】 (پ) 1) ئوت نۇرى، ئوت ئىسسىقى، ئوت ھارارىتى؛ ئوت كۈچى؛ 2) ئوت ياققۇچى؛ 3) ئوت ئۇچقۇنى.

ئاتەشخانە 【آتشخانه】 (پ) 1) مەش، ئوت ئوچىقى؛ 2) ئوت قالايدىغان ئۆي (جاي)، ئوتخانا؛ 3) ئاتەشپەرەستلەر بۇتخانىسى.

ئاتەشدان 【آتشدان】 (پ) ئوتخانا، كۆرە.

ئاتەشدانلىغ 【آتشدانليغ】 كۆيدۈرۈش، ياندۇرۇش.

ئاتەشرىز 【آتش ريز】 (پ) ئوت سالغۇچى، كۆيدۈرگۈچى، ياندۇرغۇچى.

ئاتەش رىزە 【آتش ريزه】 (پ) ئوت پارچىسى، چوغ، ئۇچقۇن.

ئاتەش زەبان 【آتش زبان】 (پ) قىزغىن سۆزلىگۈچى؛ سۆزى ئوتلۇق؛ تىلى راۋان.

ئاتەش زەدە 【آتش زده】 (پ) ئوت كەتكەن، ئوت چۈشكەن؛ ئۆرتەنگەن.

ئاتەش سۇخەن 【آتش سخن】 (پ) تۆھمەت قىلغۇچى، بوھتان چاپلىغۇچى، قارىلىغۇچى؛ ئەيىپلىگۈچى، كايىغۇچى؛ مەسخىرە قىلغۇچى، مازاق قىلغۇچى.

ئاتەش فىشان 【آتش فشان】 (پ) 1) ئوت چاچماق؛ ئوت چاچقۇچى؛ 2) يانار تاغ، ۋولقان.

ئاتەش فىشانلىغ 【آتش فشانليغ】 ئوت چاچماقلىق، ئوت چاچراتماقلىق.

ئاتەش فىگەن 【آتش فكن】 (پ) ئوت سالغۇچى، قاخشاتقۇچى.

«يانە سەنسىز ئاھ ئوتى شوئلە زەندۇر،
كى گەردۇنغە ھەر ئۇچقۇن ئاتەش فىگەندۇر.»
— نەۋائى «فەۋائىدۇلكىبەر».

ئاتەشكارلىغ 【آتشكارليغ】 1) ئوت ئىشلىتىش؛ ئوتتا قىزىتىش؛ ئوت يېقىش؛ 2) تۆمۈرچىلىك.

ئاتەشكەدە 【آتشكده】 (پ) ئوتپەرەستلەر ئىبادەتخانىسى؛ ئوتخانا.

«ئىشق بىر ئوتدۇركى كۆڭلۈمدۇر ئاڭا ئاتەشكەدە،
ئول ۋىساقىن كۆيدۈرۈر، بىزنى ۋىساقى كۆيدۈرۈر.»
— نەۋائى «فەۋائىدۇلكىبەر».

ئاتەشگاھ 【آتشكاه】 (پ) 1) ئوتخانا، ئۇچاق؛ 2) ئوتقا چوقۇنغۇچىلار (ئاتەشپەرەستلەر) ئىبادەتخانىسى.

ئاتەشگەھ 【آتشكه】 (پ) «ئاتەشگاھ» قا قاراڭ.

ئاتەشگۇن 【آتشكون】 (پ) ئوت رەڭ، چوغقا ئوخشاش، ئوتتەك.

ئاتەشناك 【آش ناك】 (پ) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق، قىزغىن؛ كۆچمە م: 1) يارنىڭ لېۋى؛ 2) قىزىل مەي.

«مېھر ئەمەس، مەشئەل يارۇتقان قەلئەنى ئەفلاكدىن،
كىم فەلەككە سالدى ئوت رۇخسارى ئاتەشناكدىن.»
— نەۋائى «نەۋادىرۇششەباب».

ئاتەشناك ئىشق — قىزغىن مۇھەببەت؛

لەئلى ئاتەشناك — قىپ-قىزىل چوغدەك لەئلى.

ئاتەشۋار 【آتش وار】 (پ) ئوتقا ئوخشاش، ئوتتەك، ئاتەشتەك.

ئاتەشىن 【آتشين】 (پ) 1) ئوتلۇق، يالقۇنلۇق؛ 2) ئوتتەك قىزىل؛ چوغ، چوغدەك.

«ئۆزۈمنى ئاتەشىن ھۇسنىگە ئۇرسام،
ئوشۇل ئوت بىرلە كۆل بولسام، توزۇلسام.»
— خىرقىتى «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكامە».

ئاتەشىن ئارەز — قىزىل يۈز، مەڭزى قىزىل؛
ئاتەشىن ئاھى — ئوتلۇق ئاھ:
«لەئلى گۈن ياشى ئاتەشىن ئاھى،
يالغۇز ئېردى، يوق ئېردى ھەمراھى»
— «تۆت ئىمام تەزكىرىسى».
ئاتەشىن لەئل — قىپقىزىل لەئلى؛
ئاتەشىن ئۇزار — «ئاتەشىن ئارەز» گە قاراڭ؛
ئاتەشىن ۋەرد — قىپقىزىل گۈل، ئوت رەڭلىك گۈل؛
ئاھى ئاتەشىن — «ئاتەشىن ئاھى» غا قاراڭ؛
لەئلى ئاتەشىن — «ئاتەشىن لەئل» گە قاراڭ؛
لەئلى ئاتەشىن ئەتمەك — قىزىتماق، قىزارتىماق.

ئاتقاماق 【آتقاماق】 قىرائەت قىلماق، يادلاپ ئوقۇماق.

ئاتىشلىغ 【آتيشليغ】 ئوق ئېتىشقا ماھىر، مەرگەن.

ئاتىفەت 【عاطفت】 (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاتىف] مېھرىبانلىق، شەپقەت، مۇرۇۋۋەت.

ئاتىقماق 【آتيقماق】 نامى چىقماق، مەشھۇر بولماق،
شۆھرەت قازانماق، داڭ چىقارماق.

ئاتىل 【عاطل】 (ئە) 1) ھورۇن، بوشاڭ؛ 2) توختاپ قالغان، بوش، ئىشسىز؛
3) ئۆزىنى چەتكە تارتقان.

ئاتىم 【آتيم】 مەنزىل، بىر ئوق يەتكىچە ئارىلىق.
«قورغاندىن دەريا بىر ئوق ئاتىمى بولغاي»
— بابۇر.

ئاج 【عاج】 (ئە) 1) پىل چىشى؛ پىل سۆڭىكى.
«ئەي فۇزۇلى، بەن مەلامەت مۈلكىنىڭ سۇلتانى يىم،
بەرقى ئاھىم تاجى زەرسىمى سەرەشكىن تەختى ئاج»
— فۇزۇلى.
2) كۆچمە م: ئاق، روشەن، يورۇق.

ئاجور 【آجور】 تەرخەمەك.

ئاجوز 【آجوز】 ئەرزان.

ئاجۇر 【آجور】 (پ) «ئاجىر» غا قاراڭ.

ئاجۇرپەز 【آجرپز】 (پ) خىش پۇشۇرغۇچى.

ئاجۇن 【آجون】 دۇنيا، جاھان، ئالەم، دەھر.
«سەندەك ئاجۇندا بىر كۆزى ئەيىن بەلا قانى،
مەندەك ئانىڭ جەفاسى بىلە مۇبتەلا قانى؟»
— لۇتفى.

ئاجۇنلۇغ [آجونلوغ] دۇنياۋى، دۇنيالىق؛ دۇنيا بىلەن باغلىق.

ئاجىI [آجى] موماي، چوڭ ئانا.

ئاجى II [آجى] بىئارامىلىق، ئاغرىقلىق؛ كۆچمە م: خوشياقماسلىق.

ئاجىر~ ئاجۇر [آجر] (پ) خىش.

ئاجۇر پارە — «**ئاجىر پارە**» گە قاراڭ؛

ئاجىرپارە — خىش پارچىسى.

ئاجىرغانماق [آجيرغانماق] رەھىم - شەپقەت قىلماق، ھىمايىسىگە ئالماق.

ئاجىز [عاجز] (ئە) 1) ماغدۇرسىز، زەئىپ؛ 2) كۈچسىز، بوش 3) كۆچمە م: ئىلاج-سىز، ناتىۋار؛

4) كەمبەغەل، پېقىر؛ 5) قارغۇ.

«تەلەپ قىلسە ئاجىز بالاسىن ئاتام،
ئاقىزسە ياشىنى شىكەستە ئانام»
— ئا.نىزارى «رابىئە - سەئىدىن».

«ئۇل دۇكان شەرھىن قىلاي ئەمدى رەقەم،
گەرچە ئەۋسافىدا ئاجىزدۇر قەلەم»
— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئاجىزانە [عاجزانه] (ئە + پ) 1) ئاجىزلارچە، ناتىۋانلارچە؛ 2) ئىستائەتمەنلەرچە، تۆۋەنلىك بىلەن.

ئاجىزە [عاجزه] (ئە) 1) ئاجىز ئايال؛ 2) قىز بالا، قىز.

ئاجىز ناتەۋان [عاجز ناتوان] (ئە + پ) ئاجىز ۋە زەئىپ، ناھايىتى ئاجىز.

ئاجىغ [آجيغ] «ئاچىغ» قا قاراڭ.

ئاجىغلانماق [آجيغلانماق] ئاچچىقلانماق؛ ئازاپلانماق؛ ھاياجانلانماق.

ئاجىغلىغ [آجيغليغ] ئاچچىقلىق؛ غەزەپلىك؛ كۆچمە م: غەملىك، قايغۇ - ئەلەملىك.

ئاجىغماق [آجيغماق] ئاغرىنماق، رەنجىمەك، قايغۇلانماق.

ئاچار [آچار] 1) مېۋە - چېۋە؛ 2) كۆكتات. 3) مېۋىلىك دەرەخلەر ۋە ئۆسۈملۈكلەر.

ئاچمالىق [آچماليق] سۇپۇن؛ كىر تازىلاشتا ئىشلىتىلىدىغان نەرسىلەر.

ئاچۇق [آچوق] 1) ئاشكارا، ئوچۇق، ئېنىق، ئېچىلغان؛ 2) كەشپ قىلىنغان؛
3) بوشىتىلغان؛ 4) ھاياسىز، ئەدەپسىز.

ئاچۇن [آچون] «ئاجۇن» غا قاراڭ.

ئاچىتماق [آچيتماق] جاننى قىينىماق، ئاغرىتماق.

ئاچىغ [آچيغ] ئاچچىق، غەزەپ، دەرت، ئەلەم؛ غىم - غۇسسە؛(كۆڭلى) غەش، خىرە.

«تىلىم ئاچىغ، دىلىم قاتىغ ئۆزىم زالىم،
قۇرئان ئوقۇپ ئەمەل قىلماي يالغان ئالىم»
— ئەھمەد يەسەۋىي «دىۋان ھىكمەت».

ئاچىغ باش 【آچيغ باش】 1) بەگۋاش، چېچىلاڭغۇ، باش ـ باشتاق؛ 2) يالاڭ باش.

ئاچىغلىق 【آچيغليق】 ئاچچىقلىق، غەزەپلىك؛ دەرتلىك؛ ئەلەملىك، غەملىك، غەشلىك خىرەلىك. قايغۇلۇق.

«ھەم دەردىدە بار ئىدى قاتىغلىق،
ھەم ئەيشىدە بار ئىدى ئاچىغلىق»
— نەۋائى «لەيلى ۋە مەجنۇن».

ئاچىقگوي 【آچيق‌گوى】 توغرا سۆزلۈك، ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلىگۈچى.

ئاچىقماق 【آچيقماق】 ئاچ قالماق، ئېچىرقىماق.

ئاختا 【آختا】 پىچىۋېتىلگەن، جىنسى بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان.
ئاختا ئات — پىچىۋېتىلگەن (ئاختا قىلىنغان) ئات؛
ئاختا قۇل — جىنسى بەزلىرى ئېلىپ تاشلانغان قۇل، خادىم.

ئاختاچى 【آختاچى】 1) ئات باقار؛ مىراخور (خانلىقلاردا ساراي ئاتخانىلىرىغا باشچىلىق قىلغۇچى مەنسەپدار).

ئاخسۇم 【آخسوم】 1) مەست، بەدمەست؛ 2) پۇشايمان؛ 3) يۇتۇم؛ 4) ھەملە؛ 5) ئاداۋەت، گىنە؛ غۇم.

ئاخسۇملىماق 【آخسوملاماق】 1) بەدمەستلىك قىلماق؛ 2) يۇتۇم ـ يۇتۇم ئىچمەك؛ 3) ئاداۋەت ساقلىماق؛ 4) ھۇجۇم قىلماق.

ئاخور 【آخور】 1) ئوقۇر، 2) ئاتخانا؛ چوڭ ئاتخانا.

ئاخۇند 【آخوند】 (پ) ئوقۇمۇشلۇق، بىلىملىك كىشى؛ موللا، ئوقۇتقۇچى.

ئاخىر 【آخر】 (ئە) 1) سوڭ؛ 2) تۈگىگەن، پۈتكەن؛
ئاخىر ئولماق — تۈگىمەك، پۈتمەك، ئاخىرىغا يەتمەك؛
ئەۋۋەل ۋە ئاخىر — باشلىنىشى ۋە ئاخىرى؛ ھەرۋاقىت؛
ئەۋۋەلىنى ئاخىرىن — «**ئاخىرىن**» غا قاراڭ.

ئاخىرەت 【آخرت】 (ئە) 1) ئۇ دۇنيا، باقى دۇنيا (ئۆلگەندىن كېيىنكى ئالەم)؛ 2) قىيامەت؛ 3) دىنى: كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھايات.

ئاخىرەتلىك 【خرتليك】 1) ئۇ دۇنيالىق، باقى دۇنيالىق؛ 2) قىيامەتلىك؛ 3) كۆچمە م: كېپەنلىك؛ 4) دىنى: كىشى ئۆلگەندىن كېيىن قايتا باشلىنىدىغان ھاياتلىق.

ئاخىر زەمان 【آخرزمان】 (ئە) دىنى: دۇنيانىڭ، ھايات ۋە بارلىقنىڭ ئاخىرقى چاغلىرى، قىيامەتكە يېقىن قالغان زامان.

«بوسۇغەدىن كۆڭگۈرە قوپتى رەۋان،
دىدى: مەنەم فىتنەئى ئاخىرزەمان»
— ئەھمەدى «سازلار مۇنازىرىسى».

ئاخىرگەھ 【آخركه】 (ئە + پ) ئەڭ كېيىنكى ۋاقىت.

ئاخىرۇلئەمر 【آخرالامر】 (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋ ئاخىر] ئەڭ ئاخىرى، ئەڭ ئاخىرىدا؛ ئىشنىڭ كەينىدە.

ئاخىرىن 【آخرين】 (ئە + پ) كېيىنكىلەر.
ئەۋۋەلقى ئاخىرىن — بۇرۇنقىلار ۋە كېيىنكىلەر.

ئاداب 【آداب】 (ئە) [بىرلىكى: **ئەدەب**] ئىنسانىي قائىدىلەر، خۇشخۇلق، خۇش مۇئامىلىلەر، يۈرۈش - تۇرۇشتىكى ياخشىلىقلار.

«ئۆتتۈپ ئۆمرۈڭ ئەدا بولدى كۆزۈڭ غەفلەت ئىلە دەرخاب،
تاپىپ بىر پىرى كامىلنى نىچۈن ئۆرگەنمەدىڭ ئاداب».
— «دىۋان سەدائىي».

ئادات 【عادات】 (ئە) [بىرلىكى: **ئادەت**] ئادەتلەر؛ كۆنۈكۈپ، سىڭىشىپ قالغان ئىش - ھەرىكەتلەر، ئەنئەنىلەر.
خەۋارىقى ئادات — ئادەتتىن تاشقىرى بولىدىغان، ئادەتكە كىرمەيدىغان ئىشلار.

ئاداش 【آداش】 1) ئاخىر، ئاياق، تامام؛ 2) ئوخشاش ئىسىملىكلەر؛ تەڭ - تۇشلەر.

ئاداق 【آداق】 ئاياق، ئاخىر؛ نىھايەت.

«فۇرقەتىڭدە تۆكتى، شاھىم، كۆزلەرىم دۇررى يەتىم،
ئول ئاداقىڭغا تۇشۇپ، ھالىنى ئېيتسا تۇت قۇلاق»
— لۇتفى.

ئادەم 【آدم】 (پ) كىشى، ئىنسان؛ پىكىر قىلىش، سۆزلەش ۋە ئەمگەك قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە جانلىق زات.

ئادەم ئاتا 【آدم آتا】 دىنى: يەر يۈزىدە تۇنجى يارىتىلغان كىشى (پەيغەمبەر)، ھاۋا-ئانىنىڭ جۈپتى.

ئادەم ئەلەيھىسسەلام 【آدم عليه السلام】 (ئە) «**ئادەم ئاتا**» غا قاراڭ.

ئادەم سەفى 【آدم صفى】 (ئە) ئادەم ئەلەيھىسسەلام.

ئادەم كۈش 【آدم كش】 (ئە + پ) 1) ئادەم ئۆلتۈرگۈچى، قاتىل؛ جاللات؛ 2) كۆچمە م: رەھىمسىز، شەپقەتسىز.

ئادەمىي 【آدمى】 1) ئادەمزات، ئادەم بالىسى؛ 2) ئادەملىك، كىشىلىك، ئىنسانىي.

ئادەمىيانە 【آدميانه】 ئادەملەرچە، ئىنسانلارچە.

ئادەمىيەت 【آدميت】 (ئە) ئىنسانىيەت؛ ئادەملىك.

ئادەمىيۋەش 【آدمى وش】 ئادەمگە ئوخشاش، ئادەمسۈپەت.

ئادى 【عادى】 1) رىۋايەتلەردىكى بىر قەۋم بولۇپ، ئۇلار ئېگىز بويلۇق، ناھايىتى چوڭ ئادەملەر، دەپ تەرىپلىنىدۇ؛ 2) ئىسمى، ئېتى.

«بويۇڭنى سەرۋ ئوقۇماق ئەلگە ئادەت ئولدى ۋەلې،
ئەرەم نىھالى نې نىسبەت بۇ دىۋچە ئادى بىلەن»
— ئەتائىي.

ئادىل 【عادل】 (ئە) ئادالەتلىك، ئىنساپلىق؛ ھەققانىي؛
ئادىل نىھاد — تۇۋپىتىن ئادالەتلىك.

ئادىم 【آديم】 قەدەم.
ئادىم ئاتماق — 1) قەدەم تاشلىماق؛ 2) كۆچمە م: ئىلگىرى سىلجىماق، ئالغا باسماق؛
ئادىم ئالماق — قەدەم ئالماق؛
ئادىم قويماق — 1) قەدەم باسماق، يۇرمەك؛
2) بىرەر جايغا يېتىپ بارماق، ئېرىشمەك.

ئادىنە 【آدينه】 (پ) جۈمە (كۈنى).

ئار 【عار】 (ئە) 1) ئۇيات، نومۇس؛ خىجالەتچىلىك، ئۇيۇلۇش تۇيغۇسى؛
2) ئابروي، پەخر.

ئارا I 【آرا】 (پ) بېزىگەن، زىننەتلىگەن؛ قىزىتقان، خۇشاللاندۇرغان؛ كۆپىنچە سۆز بىرىكمىسىدە كېلىپ تۆۋەندىكىچە مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ:
ئارا ئەيلىمەك — بېزىمەك، زىننەتلىمەك؛
ئالەم ئارا — دۇنيا زىننىتى؛
جىلۋە ئارا — چىرايلىق جىلۋە قىلغۇچى؛
خۇد ئارالىق — مەغرۇرلۇق؛ شۆھرەتپەرەستلىك؛
دىلئارا — كۆڭۈلنى خۇشاللاندۇرغۇچى سۆيۈملۈك؛
مەجلىسئارا — مەجلىسنى بېزىگۈچى، مەجلىسنى قىزىتقۇچى.

ئارا II 【آرا】 ئارا، ئوتتۇرىلىق؛
ئاراغا كىرمەك — ۋاستە بولماق؛
ئارالىرىدا — ئوتتۇرىلىرىدا؛
شول ئارادا — شۇ ئوتتۇرىدا، شۇ مۆھلەت ئىچىدە.

ئاراست 【آراست】 (پ) «**ئاراستە**» گە قاراڭ.

ئاراستە 【آراسته】 (پ) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن، تەرتىپلىك، ياسىتىغلىق.

«ھەممە تاملارى نەقشى ئاراستە،
كى سەڭگى رىخام بىرلە پىراستە.»
— ئا. نىزارى «مەسئۇد ۋە دىلئارا».

ئاراستەلىق 【آراستەليق】 ئاۋات ۋە تەرتىپلىك، سەرەمجانلىق؛ بېزەنگەنلىك.

ئارام 【آرام】 (پ) 1) تىنىچ، سۈكۈنات، قارار؛ 2) راھەت، ئىستىراھەت، ھۇزۇر؛ 3) ئولتۇرۇپ قېلىش، بىر جايدا ئىستىقامەت قىلىپ تۇرۇپ قېلىش؛
ئارام ئالماق — تىنماق، بىر جايدا تىنىپ قالماق، ئىستىراھەت قىلماق.

ئارامبەخش 【آرامبخش】 (پ) ئارام بەرگۈچى؛ راھەت، ھۇزۇر، ئاسايىشلىق بېغىشلىغۇچى.

ئارامجوي 【آرام جوی】 (پ) تىنچلىق ئىزدىگۈچى؛ تىنچ جاي قىدىرغۇچى؛ ئۆز تىنچلىقىنى خاھلىغۇچى.

ئارامگاھ 【آرامگاه】 (پ) تىنچلىنىدىغان، راھەتلىنىدىغان جاي؛ ياتاقخانا.

ئارامگىر 【آرامگير】 (پ) 1) تىنچلانغۇچى، ئارام ئالغۇچى؛ 2) جايلاشقان، ئورناشقان.

ئارامى جان 【آرامی جان】 (پ) جانغا، تەنگە ئارام بېرىدىغان، راھەت، ھۇزۇر بېغىشلايدىغان.

ئارامىش 【آرامش】 (پ) تىنچلىق، تىنچىش.

ئارامياب 【آرام ياب】 (پ) ئارام ئالغۇچى، ئارام ئالغان، تىنچلانغان.

ئاراي 【آراى】 (پ) «**ئارا** I» گە قاراڭ.

ئارايىش 【آرايش】 (پ) بېزەك، زىننەت، پەرداز.

«سۈرەتىم گۈلشەنگە ئارايىش دۇرۇر،
ھەيئەتىم كۆرگەنگە ئاسايىش دۇرۇر».
— نەۋائى «مەنتىقۇتتەيىر».

ئارايىش تاپماق — 1) زىننەتلەنمەك، بېزەلمەك؛ 2) تەرتىپلىمەك، تەھرىرلىمەك؛

ئارايىش جەھان — جاھان زىننىتى؛
ئارايىش زاھىرى — تاشقى بېزەك؛ زىننەت؛
ئارايىش قىلماق — تەرتىپلىمەك، بېزىمەك، پەردازلىماق، زىننەتلىمەك؛
ئارايىش كۆرگۈزمەك — «ئارايىش قىلماق» قا قاراڭ؛
ئارايىشى مەششاتە — بېزەكلەش - زىننەتلەش تارغىقى.

ئارە 【آرا】 «**ئارا** II» گە قاراڭ.

ئارەز I 【عارض】 (ئە) يۈز، بەت، چېھرە؛ چىراي، جامال؛

ئاتەشىن ئارەز — ئوتلۇق چىراي، قىپقىزىل چېھرە، گۈزەل يۈز:

«يا رەب، ئول ئارەزمىدۇر يا لالە ئەرئەر ئۈستىنە،
يا شەقايىق بەرگىدۇر سەرۋى سەنەۋۋەر ئۈستىنە».
— ئەتائى.

قۇمۇلغان ئارەز — نۇرلۇق يۈز:

«قۇمۇلغان ئارەزى جانلارغە لايىق،
ئاياقدىن باش بويى خانلارغە لايىق»
— لۇتفى «گۇل ۋە نەۋرۇز».

ئارەز II 【عارض】 (ئە) يۈز بېرىش، پەيدا بولۇش؛ 2) ۋەقە، ھادىسە؛ 3) تۇسالغۇ.

ئارەز III 【عارض】 (ئە) شىكايەت قىلغۇچى، دەرت تۆككۈچى؛ دەۋاگەر، ئەرز قىلغۇچى؛ ئەيىپلىگۈچى.

ئارەستەگى 【آراستگی】 (پ) بېرەنمەكلىك، سەرەمجانلاشماقلىق.

ئارەمىدە 【آرميده】 (پ) تىنچ، ئارام ئالغان؛

ئارەمىدە بولماق — تىنچلانماق، ئارام ئالماق.

ئارەنج 【آرنج】 جەينەك.

ئارتانماق 【آرتانماق】 «**ئارتىنماق**» قا قاراڭ.

ئارتۇقسى 【آرتوقسى】 ئارتۇقچە؛ كۆپ، زىيادە.

«يۈز ئۆزرە خال سىياھىڭ كى خۇش ياراشىپتۇر،
كى داغىدىن تاپار ئارتۇقسى زىبۇ فەرلالە.»
— «لۇغەتى چاغاتاي».

ئارتۇقسىلىغ 【آرتوق سى ليغ】 ئارتۇقچىلىق، ئۈستۈنلۈك، كۆپلۈك.

ئارتىلماق 【آرتيلماق】 مىنمەك.

ئارتىنماق 【آرتينماق】 ئاشماق، ئېشىپ ئۆتمەك، تىرىشماق، تىرمىشىپ چىقماق، ئارتىلماق،

ئارد 【آرد】 ئارقا، ئارت، كېيىن.

ئاردىچە 【آرديچه】 كەينىچە، ئارقىچە؛ ئارقىسىدىن؛

ئاردىچە بارماق — ئارقىسىدىن بارماق.

ئارزۇ 【آرزو】 (پ) 1) ئىستەك، خاھىش؛ 2) ھەۋەس، مەيل؛

ئارزۇ ئەتمەك — 1) ئىستىمەك، خاھلىماق؛ 2) ھەۋەس قىلماق؛

ئارزۇ قىلماق — «**ئارزۇ ئەتمەك**» كە قاراڭ.

ئارزۇ خاھ 【آرزو خواه】 (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خاھلىغۇچى، ئۈمىدۋار.

ئارزۇ دارىي 【آرزو دارى】(پ) ناخشا، كۈي نامى.

ئارزۇ مەند 【آرزومند】 (پ) ئارزۇ قىلغۇچى، خاھلىغۇچى؛ ئىنتىزار.

«دىدى: ۋەسلىغە بارسەن ئارزۇمەند؟
دىدى: بارمەن خەيالى بىرلە خۇرسەند».
— نەۋائى «فەرھاد ۋە شىرىن».

ئارسىز 【آرسيز】 نومۇسسىز، ئۇياتسىز، نومۇس قىلمايدىغان، نومۇسسىزلىق.

ئارغاداماق 【آرغاداماق】 1) ئالدىماق، ئاۋۇتماق، تەسەللى بەرمەك؛ 2) ھىيلە قىلماق.

ئارقەخەتى 【آرقه خطى】 كىشىنىڭ ئومۇرتقا سۆڭىكى.

ئارمان 【آرمان】 1) ئارزۇ، غايە؛ 2) ھەسرەت، ئەپسۇس، ئېچىنىش.

ئارۇق 【آروق】 1) پاكىزە، تازا؛ 2) ئورۇق، ياداڭغۇ؛ 3) كام.

ئارىتماق 【آريتماق】 كەتكۈزمەك، پاكلىماق، تازىلىماق.

ئارىز 【عارض】 (ئە) تەبىئى بولمىغان، كېيىن پەيدا بولغان، يۈز بەرگەن، ھاسىل بولغان؛

ئارىز بولماق — پەيدا بولماق، يۈز بەرمەك؛
ئارىز ئولماق — «**ئارىز بولماق**» قا قاراڭ.

ئارىزە 【عارضه】 (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋارىز] ھادىسە؛ بەختسىز ھادىسە، ئاجىزلىق، كېسەللىك؛

ئارىزەدەست بەرمەك — ھادىسە يۈز بەرمەك.

ئارىغ I 【آرىغ】 «ئەرىغ» كە قاراڭ.

ئارىغ II 【آرىغ】 ئۇرۇق، ئازغىن.

ئارىغسىزلىق 【آرىغسزلق】 ناپاكلىق

ئارىف 【عارف】 (ئە) بىلگۈچى، تونۇغۇچى، مەرىپەتلىك، دانا؛ بىلىمدان.

«مەقامى ئارىف ھەم ئاشىق ئىدى پاك،
بىمىسلى ئىردىلەر مانەندى مەنسۇر.»

— «دىۋان سەدائى».

ئارىفى كامىل — تولۇق، مۇكەممەل بىلگۈچى (مەرىپەتلىك)، يېتۈك.

ئارىلماق 【آرىلماق】 ئارىماق؛ خالاس بولماق، تازىلانماق.

ئارىماق 【آرىماق】 «**ئارىلماق**» قا قاراڭ.

ئارى I 【آرى】 (پ) ھە، شۇنداق؛ توغرا، راست، شۈبھىسىز، ئەلۋەتتە، ھەقىقەتەن.

«يۈزۈڭنى تۇتتۇم ئارتۇق ئايۇ كۈندىن،
«‹كىشىنىڭ كۆزىدۇر ئارى تارازۇ›»

— **لۇتفى**.

ئارى II 【عارى】 (ئە) 1) يالىڭاچ؛ 2) بوش، خالى؛ تىنىق، تازا؛

ئارى ئەتمەك — خالاس قىلماق؛

ئارى قىلماق — تازىلىماق؛

ئارى ئولماق — خالى بولماق، بوشانماق.

ئارى — ئارى 【آرى آرى】 (پ) ھە — ھە، راست — راست، ئەلۋەتتە؛ بەللى؛ شۇنداق، ھەقىقەتەن.

ئارىيەت 【عاريت】 (ئە) 1) ئار — نومۇس؛ ئىززەت — نەفس؛ 2) ئۇيات، شەرم؛ 3) ئەسلى ئۆزىنىڭ بولمىغان بىر نەرسىنى ۋاقىتلىق سوراپ ئېلىش؛

ئارىيەت دەۋلەت — قولدىن قولغا ئۆتىدىغان ۋاقىتلىق بايلىق؛

ئارىيەت ئىستەمەك — ئارىيەت ئېلىشنى خالىماق.

ئاز I 【آز】 كۆپ ئەمەس، كەم.

ئاز II 【آز】 1) ئاچكۆزلۈك، ھېرىسلىك؛ 2) بېرىلگەنلىك.

«ئاراغۇ قىلىپدۇر كۆزۈڭ ھېرس ئاز،
نە ئىمان سەندە، نە زەۋقى نەماز.»

— دىۋان زەلىلى.

ئاز III 【آز】 ئازماق (ئاداشماق، ئورۇقلىماق) پېئىلىنىڭ يىلتىزى.

ئازاد 【آزاد】 (پ) 1) ئەركىن، ھۆر؛ 2) ئۆز ئەركىگە، مەيلىگە قويۇپ بېرىلگەن، بوش.

ئازادە 【آزادە】 (پ) 1) ئازاد، ئەركىن؛ 2) توغرا، ئەيىپسىز؛ 3) غەمسىز، تەشۋىشسىز؛ شاد؛
ئازادە سەرۋ ــ تىك ئۆسكەن سەرۋ؛ كۆچمە م: قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن يار؛

ئازادەئى دەۋران ــ دەۋرنىڭ ئەركىنى:

«تابۇدەمدە دەھر ئارا ئازادەئى دەۋران ئىدىم،
تۇشتى باشىمغە سېنىڭ نادانلىقىڭدىن ماجەرا.»

ــ قەلەندەر.

ئازادەكېش 【آزادەكيش】 (پ) نازۇك تەبىئەتلىك.

ئازادەگان 【آزادگان】 (پ) «ئازادە» گە قاراڭ.

ئازادەلىغ 【آزادەليغ】 1) ئەركىنلىك، ئازادلىق، خالاسلىق؛ 2) پاكىزلىق، تازىلىق.

ئازادەۋەش 【آزادەوش】 (پ) ئازادە سۈپەت، ئەركىن؛ كۆڭلى ھېچنەرسىگە مايىل بولمىغان؛ ساپ كۆڭۈل؛ پاكىزە.

ئازادى 【آزادى】 (پ) ئەركىن، ھۆر، ئازاد.

«ئەي گۈل يۈزىگە ھۆرۈپەرى بەندەئى جانى،
تالتەك بويۇڭ ئازادى ئېرۇر سەرۋى رەۋانى.»

ــ سەبۇرى.

ئازارى 【آزارى】 (پ) قىينالغان، خارلانغان، ئازاپ چەككەن، ئېزىلگەن.

ئازارىجان 【آزارى جان】 (پ) جانغا ئازار بەرگۈچى، قىينىغۇچى، رەنجىتكۈچى.

ئازاغلاق 【آزاغلاق】 «ئازالماق» قا قاراڭ.

ئازاق 【آزاق】 ئاياق (پۇت).

«ئەي سەككاكى بۇشاھ قابىقىن غەنىمەت تۇت چۇ زۇلفىغە،
ئازاقىن باغلاغان قۇش سەن، ئۇچارغە ھىچ ھەۋا قىلما.»

ــ سەككاكى.

ئازالماق 【آزالماق】 1) ئازايتماق، كەمەيتمەك؛ 2) يېتىشمەسلىك؛ 3) سىقىلماق،

ئازەر 【آذر】 (پ) 1) ئوت، ئالاۋ؛ 2) قەۋس ئېيىنىڭ يەنە بىر خىل نامى؛ 3) ئىبراھىم پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى بۇتتاراش (بۇت ياسىغۇچى) ئازەر.

ئازەر پەرەست 【آذرپرست】 (پ) ئوت پەرەست، ئوتقا چوقۇنغۇچى.

ئازەرم 【آزرم】 (پ) 1) ئۇيات، شەرم، ھايا؛ 2) مېھرى ـ مۇھەببەت، شەپقەت، مېھرىبانلىق؛ 3) غەزەپ.

ئازغاشماق 【آزغاشماق】 يولدىن چىقماق، ئازماق.

«مۇبارەك ئوغلى بىركۈن ئازغىشىپ راھ،
ئەجايىپ سۇساغاندە كۆردى بىر چاھ.»

ــ «لۇغەتى چاغاتاي».

ئازغۇرماق 【آزغورماق】 ئاداشتۇرماق، يولدىن چىقارماق، ئازدۇرماق.

«كۆز سالما ئەرۇسى دەھر رۇخسارىغە ئەي مەھزۇن،
ھەركۈن نەچە سەندەكنى ئازغۇردى بۇ مەككارە.»

— «دىۋان مەھزۇن».

ئازغۇن 【آزغون】 1) يولدىن ئازغان؛ توغرا يولدىن چىققان، ئايىنىغان؛ 2) ئاسىي؛ 3) ئۇرۇق.

«خالىقا كۆڭلۈمدە دۇنيايى دەنى،
مەن ئېرۇرمەن بەندەلەرنىڭ ئازغۇنى.»

— «سۇپى ئەللەيار».

ئازمايىش 【آزمايش】 (پ) سىناش، ئىمتىھان؛
ئازمايىش ئەيلەمەك — سىناپ، ئىمتىھان ئېلىپ كۆرمەك؛
ئازمايىش قىلماق — «**ئازمايىش ئەيلەمەك**» كە قاراڭ.

ئازمۇدە 【آزموده】 (پ) سىناق، سىناقتىن ئۆتكەن.

«ئۇلەركىم سىزنى مېھرى ئاز دەرلەر،
مېنى دەرلەر ۋەفادە ئازمۇدە.»

— ئاتايى.

ئازمۇن 【آزمون】 «**ئازمايىش**» قا قاراڭ.

«شاھغە مەلۇم بولغان ئول ئىشقى جۇنۇن،
ئىستەدى ئاشقنى قىلماق ئازمۇن.»

— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئازمۇنلۇق 【آزمونلوق】 سىناشلىق.

ئازۇردە 【آزرده】 (پ) ئازار چەككەن، رەنجىگەن؛ قىيىنالغان؛ ئازاپلانغان؛
ئازۇردە جان — جېنى قىينالغان:

«ئىشق ئارا بىچارە ئەيلەپ ناتەۋان قىلغان فەلەك،
ھەجرىنىشىن يەتكۈزۈپ ئازۇردە جان قىلغان فەلەك.»

— ئا.نىزارى «لەيلى ۋە مەجنۇن».

ئازۇردە خاتىر — كۆڭلى ئازار يىگەن؛
ئازۇردە دىل — دىلى رەنجىگەن.

ئازۇقلاماق 【آزوقلاماق】 ئۇزۇقلاندۇرماق، غىزا بەرمەك.

ئازىتماق 【آزتماق】 1) يوقىتىپ قويماق، ئاداشتۇرۇپ قويماق؛ 2) تەرتىپلىمەك، زىننەتلىمەك.

«ئۆركۈرەپ يولدىن ئاتى چىققان ئىمىش،
بىر ئىككى قول ئىلە ئازىتقان ئىمىش.»

— نەۋائى.

ئازىقماق 【آزیقماق】 ئاداشماق، يولدىن ئازماق.

ئازىم 【عازم】 (ئە) 1) بىرەر ئىشنى بىجىرىشقا نىيەت قىلغۇچى؛ 2) يۈرگۈچى، كەتكۈچى، سەپەرگە چىققۇچى؛

ئازىم بولماق — كەتمەك، جۆنەپ كەتمەك، سەپەرگە يول ئالماق؛

ئازىمى دەشتى ئادەم — يوقلۇق چۆلىگە مېڭىش.

ئازىنە 【آذینه】 (پ) جۈمە، جۈمە كۈنى.

ئاس 【آس】 1) يۈكى ئاق رەڭلىك ۋە يۇمشاق كەلگەن بىرخىل هايۋان ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋا؛ 2) سىبىرىيە تەرەپتىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى.

ئاس - ئاس 【آس آس】 تىب: سەۋدا كېسىلى. مالىخۇلىيا.

ئاسا 【آسا】 (پ) سۆزلەرگە قوشۇلۇپ: 1) تىنچىتقۇچى، راهەتلەندۈرگۈچى، راهەتلىك؛ 2) ئوخشاش، كەبى مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ:

«كى مەجنۇن ئاسا رەۋان بولدى ئول،
پەرىشان خاتىر يۈرۈپ كەچتى يول.»
— ئا.نىزارى.

جان ئاسا — جاندەك، جانغا ئوخشاش؛

دەريا ئاسا — دەرياغا ئوخشاش؛ ناهايىتى كۆپ؛

دىل ئاسا — كۆڭۈل راهىتى؛

سۇبهى ئاسا — تاڭغا ئوخشاش؛ يورۇق؛

سۇبهى ئاسا قىلماق — تاڭدەك يورۇتماق؛

قەترە ئاسا — تامچىدەك، ناهايىتى ئاز:

«ئۆزىدىن ئەلگە دەريا — قەترە ئاسا،
ۋەلى ئەلدىن ئۆزىگە قەترە — دەريا.»
— نەۋائى «هالاتى سەيد هەسەن ئەردەشىر».

ئاسار 【آثار】 (ئە) [بىرلىكى: ئەسەر] 1) ئەسەرلەر؛ 2) نىشانلار، بەلگىلەر؛ 3) تەسىرلەر؛ 4) هادىسىلەر؛ ۋەقەلەر.

«هىكايەت قىلىپ دەهرى ئاسارىنى،
ئىكەۋلەن دىبان قەۋلى ئەخبارىنى.»
— ئا.نىزارى «مەسئۇد - دىلئارا».

ئاسار ئەتىقە — قەدىمىي يادىكارلىقلار؛

نەسىمى قۇدسىي ئاسار — كۆچمە م: تازا، بىغۇبار شامال، تاڭ شامىلى.

ئاساۋ 【آساو】 شاش، كۆندۈرۈلمىگەن (ئات).

«مىنسەڭ ئەي شاهى فەلەك مەركەبىنى كۈن يەكىلىغ،
بولما مەغرۇر گاهى ئول ئەشهەب ئېرور ئەسرو ئاساۋ.»
— مۇنىس.

ئاسايىش 【آسايش】 (پ) تىنچلىق، ئارام، خاتىرجەم، تەشۋىشسىز؛ پاراغەت، راھەت.
ئاسايىش تاپماق – تىنچلانماق، ئارام ئالماق، پاراغەت تاپماق؛ راھەتلەنمەك.

ئاسايىشتە 【آسايشته】 «ئاسايىش» قا قاراڭ.

ئاسايىشگاھ 【آسايشگاه】 (پ) دەم ئالىدىغان، راھەتلىنىدىغان، ھۇزۇرلىنىدىغان جاي.

ئاستان 【آستان】 (پ) «ئاستانە» گە قاراڭ؛
ئاستان خاكى – پايتەخت تۇپرىقى.

ئاستانە 【آستانه】 (پ) 1) بوسۇغا؛ 2) ساراي؛ 3) بىرەر كىشىنىڭ ھۇزۇرى؛ 4) پايتەخت؛ 5) ئوردا.

«بىر نەزەر كۆرۈپ ئاشىق جان بېرۇرنى مىننەت تۇت،
ئاستانەئى مەئشۇقى ياستانۇنى نىيەت تۇت.»

— زەلىلى.

ئاستان بۇس – ئاستانە سۆيۈش، خىزمەتكارلىق؛
ئاستانى قەبۇل – قوبۇلخانا، ھەممىنى قايىل قىلىدىغان جاي.

ئاستەر 【آستر】 (پ) ئەستەر (كىيىم-كېچەكلەرنىڭ ئەستىرى).

ئاستىن 【آستين】 1) يەڭ، كىيىمنىڭ يېڭى؛ 2) پەس، تۆۋەن تەرىپى، ئاستى، كەسىر.

ئاسرامىش 【آسرامیش】 1) قوغداش، ئاسراش؛ 2) ئىگىدارچىلىق قىلىش، باشقۇرۇش، ھىمايە قىلىش.

ئاسرو 【آسرو】 «ئەسرو» غا قاراڭ.

ئاسمان 【آسمان】 (پ) كۆك، ساما، پەلەك؛
ئاسمانىي تۆرت دەفتەر – كۆكتىن چۈشكەن تۆت كىتاب (زەبۇر، تەۋرات، ئىنجىل ۋە قۇرئان).

ئاسمان دەۋ 【آسمان دو】 (پ) كۆككە ئۇچقۇچى، كۆكنى كەزگۈچى.

ئاسۇدە 【آسوده】 (پ) تىنچ، تىنچلانغان؛ خاتىرجەم.
ئاسۇدە خاتىر – كۆڭلى تىنچ، تەشۋىشسىز، خاتىرجەم.

ئاسۇدەلىق 【آسودەلق】 تىنچلىق، خاتىرجەملىك.

«ساغىنىپ ئاسۇدەلىق بىرلە ۋەتەن،
باغ بوستان بىرلە گۇلزارى چەمەن.»

— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئاسىب 【آسيب】 (پ) زىيان، زەرەر؛ مۇسىبەت؛ ئاپەت، كۈلپەت؛ تىنچسىزلىق.

«سەھەرى مەتلۇبى، پۇرمىھنەت تەرىقى ئىمتىھان،
مەنزىلى مەقسۇدى پۇر ئاسىبى راھى ئازمۇن.»

— فۇزۇلى.

ئاسىي زەمان — زامانە كۈلپەتلىرى، زامانە كىشىلىرى تەرىپىدىن يەتكەن مۇسىبەت.

ئاسىغ 【آسيغ】 پايدا، نەپ

«هاسىلى خىرمەن ئەمەل ئالىمادى ئادەمى ئۇنىب،
گوردە ئىچۈك ئاسىغ ئېتەر نۇقرە بىلەن زەر مەتائە»
— دىۋان زەلىلى.

ئاسىغلانماق 【آسيغلانماق】 ئىشلىمەك؛ پايدىلانماق، مەنپەئەتلەنمەك، نەپ ئالماق؛ تىجارەت قىلماق.

ئاسىي 【عاصى】 (ئە) گۇناھكار؛ يولدىن ئازغان؛ ئىسيانكار.

«بەختسىز ئۆتكەن كۈنۈمگە ئەمدى رەنجۇرمەن بۇ كۈن،
تاڭلا ئەۋلاد ئالدىدا رەسۋايى ئاسىي خىجىلتىم.»
— «دىۋانى مەھزۇن».

ئاسىي ئۇممەت — گۇناھكار قەۋم؛
ئاسىيۇئابىي — گۇناھكار؛ ئىنكار قىلغۇچى.

ئاسىيا 【آسيا】 (پ) 1) ئاسىيا قىتئەسى؛ 2) تۈگمەن.

«خەرابى چېھرەگەندۇم گۈنى بىپەرۋا ئۇچۇن ھەر بار،
قەرار ئەتمەي چۇچەرخى ئاسىيادەك چۆرۈلۈر باشىم.»
— دىۋان زەلىلى.

ئاسىيب 【آسيب】 (پ) «ئاسىب» قا قاراڭ.

ئاش — ئاش 【آش آش】 مۆجىزە؛ تەشەببۇسكار، باشلامچى

ئاشارى 【آشارى】 ناھايىتى كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن.

ئاشام I 【آشام】 (پ) 1) يېيىش، ئىچىش.

«قىلىپ تەلبەلىك، خوردۇ ئاشام يوق،
بۇ بىچارەدە لەھزە ئارام يوق.»
— ئا. نىزارى «لەيلى - مەجنۇن».

2) سۆزگە قوشۇلغاندا كۆپىنچە ئىچكۈچى مەنىسىدە كېلىدۇ.

ئاشام ئەتمەك — ئىچمەك؛
ئاشام ئەيلەمەك — «ئاشام ئەتمەك» كە قاراڭ؛
دۇرد ئاشام — مەي ساقىندىسىنى ئىچكۈچى.

ئاشام II 【آشام】 تەبەقە؛ مەرتىۋە، دەرىجە.

ئاشاماق 【آشاماق】 «ئاشام I» غا قاراڭ.

ئاشامە 【آشامە】 «ئاشام II» گە قاراڭ.

ئاشكار 【آشكار】 (پ) ئايان، كۆرۈنۈپ تۇرغان، زاھىر؛ ئوپ - ئوچۇق، ئايدىڭ.
ئاشكار ئەيلەمەك — كۆرسەتمەك، زاھىر قىلماق.

ئاشلاماق [آشلاماق] غىزالاندۇرماق.

ئاشلىق [آشلىق] غەللە، دان.

ئاشنا [آشنا] دوست، بۇرادەر.

«جەمالۇ جاھ ئىلىدىن يۈز فەراغەتىم باردۇر،
ئۇراموۇك ئىتى ماڭا ئاشنا، كېرەك بولسا.»
— لۇتفى.

ئاشناروي [آشنارويى] (پ) تونۇش - بىلىش؛ دوستلارچە.

ئاشناۋەش [آشناوش] (پ) ئاشنا سۈپەت، دوستقا ئوخشاش.

ئاشۇب [آشوب] (پ) 1) غەۋغا، توپىلاڭ؛ ھاياجان، 2) داد - پەرياد؛ قورقۇنچ؛ 3) كۆچمە م: ئويغىتىش، قوزغىتىش.

«فەلەك ئاشۇبىدىن كىم مەن كەبى زارۇ نىزار ئولغاي،
جەھان زۇلمى ئۇلۇس بىدادىدىن بى ئېتىبار ئولغاي.»
— سەبۇرى.

دىل ئاشۇب — كۆڭۈلگە غەۋغا سالغۇچى، ھاياجان سالغۇچى؛ يېقىملىق.

ئاشۇر [عاشور] (ئە) ھەجرىي يىل ھېسابىنىڭ بىرىنچى ئېيى بولغان مۇھەررەمنىڭ 10 - كۈنى (مۇھەررەم ئورنىدا **ئاشۇر**، **ئاشۇرا** ئېيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ).

ئاشۇرا [عاشورا] (ئە) «**ئاشۇر**» غا قاراڭ.

ئاشۇفتە [آشفته] (پ) 1) پەرىشان؛ چېچىلغان، چۇۋۇلغان؛ 2) بىرىلگەن، مەپتۇن، ئاشىق؛ شەيدا.

«ماڭا مۇشكۈل كۆرۈندى ئەي پەرىرولار تاماشا قىل،
جۇنۇن سەھراسىدىن ئاشۇفتەئى رەسۋانى يىغماغلىق.»
— «دىۋان زەلىلى».

ئاشۇفتە دەستار — سەللىسى چۇۋۇلغان؛ ئۆزىگە ئېتىبار بەرمىگۈچى؛

ئاشۇفتە دىل — كۆڭلى مەپتۇن بولغان:

«گەر ئىلىندىم زۇلفىغە كۆرمەڭ مېنى ئاشۇفتە دىل،
دانەخور ئەتتى تۇزاققە بىزنى ئول لەئل ئۆزرە خال.»
— لۇتفى.

ئاشۇفتە مىزاج — ئەھۋالى پەرىشان؛ ئېسىنى يوقاتقان؛

ئاشۇفتە نىھاد — پەرىشان تەبىئەت؛ قارارسىز؛ بىئارام؛

ئاشۇفتە ھال — ھالى پەرىشان؛ ھاياجانغا چۈشكەن؛ ئەس - ھۇشىنى يوقاتقان.

ئاشۇفتە خۇ [آشفته خو] (پ) پەرىشان تەبىئەت، ھالى پەرىشان.

«پانىي، دىۋانىي، ئاشۇفتە خۇ،
نېچە سۆز گەر سەندىن ئەتتى گۇپتى گۇ.»
— نەۋائى «لىسانۇتتەير».

ئاشۇفتە دىماغلىغ 【آشفته دماغلیغ】 (پ) مەجنۇن سۈپەتلىك.
«پەرىشاندۇر كۆكۆل تا كاكۇلۇڭ تارىدىن ئايرىلدى،
دىماغ ئاشۇفتە بولغاي بىۋەتەن ئەلبەتتە ـ ئەلبەتتە.»
—«دىۋان زەلىلى».

ئاشۇفتەلىغ 【آشفتەلیغ】 (پ) پەرىشانلىق؛ مەپتۇنلۇق، بىرىلگەنلىك.

ئاشۇفتەۋار 【آشفتەوار】 (پ) «**ئاشۇفتەۋەش**» كە قاراڭ.

ئاشۇفتەۋەش 【آشفتەوش】 (پ) مەجنۇنلارچە، ھالى پەرىشان.

ئاشۇقماق 【آشوقماق】 ئىنتىلمەك، تاقەتسىزلىك بىلەن ھەرىكەت قىلماق، ئالدىرىماق؛ ھۇلۇقماق، بىسەرەمجان بولماق.
«چۇ ئول دايە ئولدەم يۈگۈردى قوپۇپ،
يېتىپ قەيس باشىغە ئول ئاشۇقۇپ.»
ئا.نىزارى «لەيلى ـ مەجنۇن».

ئاشۇلە 【آشوله】 بىر تۈرلۈك كۈي ـ نەغمىنىڭ ئىسمى.

ئاشىق 【عاشق】 (ئە) ئىشققا گىرىپتار بولغۇچى، مۇھەببەتكە بىرىلگۈچى، سۆيگۈچى، **خۇشتار**.
ئاشىقى بىچارە ـ بىچارە ئاشىق.

ئاشىقانە 【عاشقانه】 (ئە + پ) **ئاشىقلارغا ئوخشاش، ئاشىقلاردەك، ئاشىقلارچە**؛ مۇھەببەتلىك.

ئاشىق پىشە 【عاشق پیشه】 (ئە + پ) بىرىلگەن ئاشىق.

ئاشىقنەۋاز 【عاشق نواز】 (ئە + پ) ئاشىقنى ئەركىلەتكۈچى؛ شەپقەت قىلغۇچى.

ئاشىيان 【آشیان】 (پ) 1) ئۇۋا؛ 2) ئۆينىڭ يۇقىرى قەۋىتى؛ 3) ئۆي ـ جاي؛ ماكان، ۋەتەن.
«شەجەردىن كۆرۈنمەس ئىدى ئاسمان،
كى بىر شاختىن ئەتتى چىقىپ ئاشىيان».
— ئا.نىزارى «مەسئۇد ـ دىلئارا».
«بىر ئۆينى ئىكاۋ ئەيلەدى ئاشىيان،
كى ئول ئاشىياندا تۇتتى مەكان.»
— ئا.نىزارى «لەيلى ـ مەجنۇن».

ئاشىيانە 【آشیانه】 (پ) «**ئاشىيان**» غا قاراڭ.

ئاغ 【آغ】 1) ئاق؛ 2) ئاغ (شىمنىڭ).

ئاغ بازەرگان 【آغ بازرکان】 ھىيلە ـ نەيرەڭدىن خالى كارۋان.

ئاغ ئۆي 【آغ اوی】 ئاق ئۆي، كەپە، چېدىر.

ئاغا 【آغا】 1) ئاكا؛ 2) چوڭ ئاكا؛ 3) ھۆرمەتلىك زات؛ 4) باشلامچى؛ 5) جامائەت يېتەكچىسى.
«شاھىكى ئاتاڭ ئاڭا ئاغادۇر،

ئۇل ساكا ئاتادۇر ۋە ئاغادۇر»
— نەۋائى.

ئاغاچ 【آغاج】 1) دەرەخ؛ ياغاچ؛ 2) مەنزىل، مۇساپە؛ پەرسەڭ (ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى).
«پەهلىۋانلار، بادپالار سەكرە دەندە هەر نىگە،
تىفل هەم جەۋلان ئىدەر، ئەمما ئاغاجدەن ئاتى ۋار»
— فۇزۇلى.

«ئابادى، خەرابى، دەرياسى، دۇزى،
يۈز قىرىق ئالتەمىڭ ئاغاچ يولدۇر بۇ دۇنيا»
— مەخدۇم قۇلى.

ئاغاچە 【آغاچە】 چاغاتاي تىلىدا خان ۋە بەگلەرنىڭ ئاياللىرىغا قارىتا هۆرمەت نامى سۈپىتىدە ئىشلىتىلىدۇ. م: ئاغاچە خانىم ۋە ئاغاچە خوتۇن.

ئاغاچ قاۋۇنى 【آغاج قاونى】 1) تەرخەمەك؛ 2) لىمون.

ئاغاچلىق 【آغاچلق】 ئورمانزارلىق.

ئاغارماق 【آغارماق】 ئاقارماق.
«ساچۇ ساقالىڭ ئاغاردى،
كۆزلەرىڭ فىروزەدەك.
قول - ئاياغىڭ قىپتىزىل،
خۇمداندا پىشقان كۈزەدەك.»
— «لۇغەتى چاغاتاي».

ئاغاز 【آغاز】 (پ) باشلاش، باشلىنىش، كىرىشىش، ئىپتىدا.
ئاغاز ئەتمەك — «ئاغاز ئەيلەمەك»كە قاراڭ.
«ئىچىپ يانە سۆزنى ئاغاز ئېتەي،
غەرىب بىنەۋا ئەهلىن هەمراز ئېتەي.»
— ئانىزارى «مەسئۇد - دىلئارا».

ئاغاز ئەيلەمەك — باشلىماق؛
ئاغاز قىلماق — «ئاغاز ئەيلەمەك» كە قاراڭ.
ئاغازۇ ئەنجام — بىرەر ئىشنىڭ بېشى ۋە ئاخىرى؛ باشلىنىش ۋە تۈگەللىنىش؛
شەرهى ئاغاز — شەرهى قىلىشنى باشلاش؛
قىسسە ئاغاز — قىسسەنى باشلىماق.

ئاغالىغ 【آغاليغ】 بۇيۇكلۇك، قېرىنداشلىق.

ئاغا ئۆركە 【آغا اوركا】 «ئاغ ئۆي»گە قاراڭ.

ئاغسەقال 【آغسقال】 ئاقساقال، مويسىپىت، مەهەللىنىڭ هۆرمەتلىك كىشىسى.

ئاغۇ 【آغو】 زەهەر.
«پىغان بىلەن هەسرەت چۇشتى باشىمە،
بىر يىتىمەن ئاغۇ چۇشتى ئاشىمە.»
— «غېرىپ - سەنەم»

ئاغۇش 【آغوش】 (پ) قۇچاق، باغىر، قويۇن.
ھەم ئاغۇش بولماق — قۇچاقلاشماق، بىللە يېپىشماق.
«ياغىپ غەم باشىغە چۈ بىھۇش ئۆلۈپ،
كۆزى ياشى ھەم خۇن ئاغۇش بولۇپ.»
— ئا. نىزارى «رابىئە — سەئدىن».
«سەرۋ قامەتى گۈل پۇش، زۇلفى كاكۇلى بەردۇش
ئەيلەدى كەفەن ئاغۇش، ئەقلىڭ ئولسە ئىبرەت تۇت»
— «دىۋان زەلىلى».

ئاغۇشتە 【آغوشته】 (پ) «ئاغىشتە»گە قاراڭ.

ئاغىر 【آغیر】 1) ۋەزمىن، ئېغىر؛ 2) قىممەت؛ 3) سالماقلىق؛ 4) كۆچمە م: ئۆزىنى تۇتۇشنى بىلىدىغان.
ئاغىر ساتماق — قىممەت (باھادا) ساتماق.

ئاغىرلاماق 【آغیرلاماق】 1) ئۇلۇغلىماق، ھۆرمەتلىمەك؛ 2) ئەركىلىمەك؛ 3) باھالىماق.

ئاغىشتە 【آغشته】 (پ) ئارىلاشقان، مىلەنگەن، بۇلغانغان؛ كىرىشكەن.
«بۇكى ھەر بوستان ئارا سەرگەشتە سەن،
قان بىلە تۇپراقغە ئاغىشتە سەن.»
— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئافات 【آفات】 (ئە) [بىرلىكى: ئافەت] ئاپەتلەر، بەختسىزلىكلەر.

ئافاق 【آفاق】 (ئە) [بىرلىكى: ئۇفۇق] ئاسمان، ئۇپۇقلار؛ دۇنيا، ئالەم.
ئەرسەئى ئافاق — يەر يۈزى، دۇنيا يۈزى.
«ئافاق ئىچىگە ھەجر تۈنىدە نەزەر ئەيلەڭ،
مەھتاب ئەمەس شۇئلەئى ئاھىم يارۇتۇپدۇر.»
— زەلىلى.

ئافاقسۇز 【آفاق سوز】 (ئە + پ) جاھاننى كۆيدۈرگۈچى، ھەممىنى ئۆرتىگۈچى.
«لىك تەرسا زادەئى ئافاق سۇز،
شەيخنى ئول نەۋئى قىلغان تىيرە رۇز.»
— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئافاقگەرد 【آفاق گرد】 (ئە + پ) دۇنيانى كەزگۈچى، جاھانگەشتە.

ئافاقگىر 【آفاقگیر】 (ئە + پ) دۇنيانى ئىگەللىگۈچى، جاھانگىر؛ شۆھرەتلىك.

ئافەت 【آفت】 (ئە) [كۆپلۈكى: ئافات] 1) بالا، بالايى-ئاپەت؛ مۇسىبەت؛ 2) كۆچمە م: ناھايىتى چىرايلىق يار.
ئافەت ئەنگىز — زىيان يەتكۈزگۈچى، ئاپەت قوزغىغۇچى؛
ئافەت زەدە — زور بالا-قازاغا ئۇچرىغان؛
ئافەتى جان — جانغا ئاپەت سالغۇچى؛ كۆچمە م: ئاجايىپ گۈزەل مەھبۇبە.

ئافەرىدە 【آفریده】 (پ) يارىتىلغان، يارالغان؛ مەخلۇق.

ئافەرىدگار 【آفریدگار】 (پ) ياراتقۇچى، تەڭرى.

ئافەرىن I 【آفرين】 (پ) ياخشى، ياشا، بارىكاللا (ئۈندەش).
«ئەي نىگارا، ئافتابى تەلئەتىڭگە ئافەرىن،
باغ ئىچىندە سەرۋى يەڭلىغ قامەتىڭغە ئافەرىن.»
— «دىۋان سەدائى».

ئافەرىن I 【آفرين】 ياراتقۇچى، پەيدا قىلغۇچى.
ئافەرىنى سۇنئ — يارىتىش سەنئىتى؛
جان ئافەرىن — جان ياراتقۇچى؛ خۇدا؛
جەهان ئافەرىن — جاهاننى ياراتقۇچى؛
سۇخەن ئافەرىن — سۆز ياراتقۇچى.

ئافەرىنەندە 【آفريننده】 (پ) ياراتقۇچى، ئاللاھ.
ئافەرىنەندەئى زەمەن — زىمىننى ياراتقۇچى.

ئافەرىنىش 【آفرينش】 (پ) يارىتىلىش، ۋۇجۇدقا كېلىش.
«زەررە-زەررە ئافەرىنىشدىن كى خۇرشىدى ۋۇجۇد،
مەھۋ بولمايدۇر تەجەللىدىن تەلەبكار ئۆلمىشىم.»
— زەلىلى.

ئافەرىنىش تەرھى — يارىتىش رەجەسى.

ئافتاب 【آفتاب】 (پ) قۇياش؛ كۈن نۇرى.
ئافتاب كۇررەسى — قۇياش شارى؛
ئافتابى خاۋەرىي — شەرق قۇياشى، قۇياش:
«سايەئى ئۇممۇدى زايىل، ئافتابى شەۋقى گەرم،
رۇتبەئى ئەدبار ئالى پايەئى تەدبىرى دۇن.»
— فۇزۇلى.

ئافتابى زەرد — كۈننىڭ پېتىۋاتقان مەزگىلى.

ئافتابە 【آفتابه】 (پ) 1) ئاپتۇۋا؛ 2) سەپەردە ئىشلىتىلىدىغان سۇ قاپىقى؛ سۇدان.

ئافتابەچى 【آفتابەچى】 ئوردا-سارايلاردا مېھمانلارغا ئاپتۇۋا تۇتىدىغان مۇلازىم.

ئافتاب پەرەست 【آفتاب پرست】 (پ) 1) كۈنگە چوقۇنغۇچى؛ 2) ئاپتاپپەرەس.

ئافتاب تەلئەت 【آفتاب طلعت】 (پ + ئە) گۈزەل، مېهرى ئىسسىق.

ئافتابرو 【آفتاب رو】 (پ) 1) قۇياشقا قارىغان (تەرەپ)؛ نۇرلۇق چېھرە؛ 2) قۇياش يۈزلۈك، قۇياشتەك گۈزەل.

ئافتاب زدە 【آفتاب زده】 (پ) كۈندە كۆيگەن، قارايغان؛ كۆچمە م: ئىشق ئوتىدا ئۆرتەنگەن، كۆيۈپ كاۋاپ بولغان.

ئافىيەت 【آفيت】 (ئە) ساغلام، ساقلىق؛ ساقىيىش؛ تىنچلىق؛ ئامان-ئېسەنلىك، بەختلىك.

AltunOq

«بەرەھنە بولمايىن بۇ قۇلزۇمى ۋەھدەتتە سۇ يەڭلىغ،
لىباسى ئافىيەت بىرلە ئۆزۈم ئەۋۋارە ئەيلەرمەن.»
— زەلىلى.

«فۇزۇلى بولدى گەنجى ئافىيەت مەيخانە گەنجىدە.
مۇبارەك مۈلكدۇر ئول، مۈلكى ۋەيران ئولمىسۇن يارەب.»
— فۇزۇلى.

ئافىيەت ئەھلى — ساغلام، پاكىزە كىشىلەر.

ئاق I 【آق】 1) ئاق (زىت مەنىسى: قارا)؛ 2) تازا، پاك.
ساقال ئاقى — ساقالغا چۈشكەن ئاق، ساقالنىڭ ئاقارغان قىسمى؛
كۆز ئاقى — كۆزنىڭ ئېقى.

ئاق II 【عاق】 (ئە) باش تارتماق، يۈز ئۆرۈمەك.
ئاق پەدەر — 1) ئاتىسى ئاق قىلغان، لەنەتلىگەن؛ يۈز ئۆرۈگەن؛ 2) لەنىتى؛
ئاق قىلماق — (ئۆز پەررەنتىگە) لەنەت ئوقۇماق، نەپرەتلىنىپ يۈز ئۆرۈمەك، ۋاز كەچمەك.

ئاقار 【آقار】 1) تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرىنىڭ نامى؛ 2) ئاقىدىغان، دائىم ئېقىپ تۇرىدىغان.

ئاقباش 【آق باش】 1) يالاڭ باش؛ 2) قوناق.

ئاقبالداق 【آق بالداق】 قازاندا قورۇپ ئېتىلدۇرۇلغان دان (يېمەكلىك).

ئاق تۇيغۇن 【آق تويغون】 بوز قارچىغا.

ئاقچە 【آقچە】 1) ئاغىچا (ئانا)؛ 2) پۇل؛ 3) قوغۇننىڭ بىر تۈرى.

«ئاقچە، ئانا — مېھرىبانىم،
يارىم غېرىبجاننى كەلتۈر.»
— «غېرىپ - سەنەم».

«دېدى: كىم ئاقچە قوغۇنلارنى ئىلغار؟
دېدىكىم: بەرگىنەي، تورلۇق قوغۇن بار.»
— «دىۋانى مەھزۇن».

ئاق خەت 【آق خط】 ھەرپلىرى ئاق رەڭدىكى خەت؛ مۆھۈر خېتى؛ ئاق سىزىق.

ئاقسۆڭەك 【آق سونكاك】 ئېسىلزادىلەر، يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى.

ئاقسۇم 【آقسوم】 «ئاخسۇم»غا قاراڭ.

ئاقسۇملاماق 【آقسوملاماق】 «ئاخسۇملاماق»قا قاراڭ.

ئاقشام 【آق شام】 1) كۈن پېتىش بىلەن تۈن باشلىنىش ئارىلىقىدىكى گۇگۇم پەيتى؛ 2) كەچ، كەچقۇرۇن.

ئاق نامە 【عاق نامە】 (ئە) مال - مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىش توغرىسىدىكى پۈتۈك (خەت)، ۋەسىيەتنامە.

ئاق ئۆي 【آق اوى】 كىگىزدىن ئىشلەنگەن ئۆي، ئوتاۋ، چېدىر.

ئاق ئۆيلۈك 【اق اويلوک】 مەملىكەتتىن قوغلاپ چىقىرىش؛ سۈرگۈن قىلىنىش.
ئاق ئۆيلۈك قىلماق—خەلق ئارىسىدىن قوغلاپ چىقارماق، سۈرگۈن قىلماق.

ئاقىب 【عاقب】 ۋارىس، مىراسخور.

ئاقىبەت 【عاقبت】 (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋاقىپ] 1) ئاخىر، بىرەر ئىشنىڭ ئاخىرى، نەتىجە؛ 2) ئاخىرىدا، نەتىجىدە.
ئاقىبەت ئەندىش—ئاخىرىنى ئويلىغۇچى؛
ئاقىبەت مەھمۇد—ئاخىرى ماختىنارلىق، ئاخىرى ياخشى، ئاخىرى خەيىرلىك.

ئاقىبەت ئەندىش 【عاقبت انديش】 (ئە+پ) ئالدىنى كۆرەلەيدىغان، ئالدىنى بىلەلەيدىغان، يىراقنى كۆرەلەيدىغان، ئالدىنى كۆرەرلىك؛ ئاخىرىنى ئويلىغۇچى.

ئاقىبەت بىخەير 【عاقبت بخير】 (ئە) 1) نەتىجىلىك، مۇۋەپپەقىيەتلىك؛ نەتىجىسى ياخشى بولىدىغان؛ 2) ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزگۈچى.

ئاقىبەتۇلئەمر 【عاقبت الامر】 (ئە) ئىشنىڭ ئاقىۋىتى، نەتىجە، خۇلاسە؛ ئاخىر.

ئاقىر قەرھا 【عاقر قرحا】 (ئە) بىر خىل دورا ئۆسۈملۈكى، ئىپقىلقارا.

ئاقىزماق 【آقيزماق】 ئېقىتماق، ئاقتۇرماق.

ئاقىل 【عاقل】 (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، دانىشمەن، ئەقىللىق، دانا؛ 2) ئەقىل بىلەن ئىپتىلغان، قىلىنغان (ئەرلەر توغرىسىدا).

«دۇناكۈن بىر فەيلەسوفۇ ئاقىلى كۆرگەن كىشى،
ئىلغايئالمايدۇر بۇ كۈن مەجنۇن شەيدادىن مېنى.»
— ئاتائى.

ئاقىلانە 【عاقلانه】 (ئە+پ) ئاقىل كىشىلەرگە ئوخشاش، ئاقىللارچە ئويلاپ، ئەقىل بىلەن.

ئاقىلە 【عاقله】 (ئە) 1) ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسى، ئەقىللىق، دانىشمەن، دانا (ئاياللار توغرىسىدا).

ئاقىلە زەن 【عاقله زن】 (ئە+پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك؛ 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئاياللار توغرىسىدا).

ئاقىل فەرىب 【عاقل فريب】 (ئە+پ) 1) دانالىق، ئەپچىللىك، ئۇستىلىق، ماھارەت؛ 2) يېقىملىق، مېھرى ئىسسىق، جەزبىلىك، دىلبەر.

ئاقىل مەرد 【عاقل مرد】 (ئە+پ) 1) ئەقىللىق، يېتۈك؛ 2) ۋايىغا يەتكەن، تولغان (ئەرلەر توغرىسىدا).

ئاكا 【آكا】 چوڭ قېرىنداش، ئاغا.

ئاكە 【آكه】 «ئاكا»غا قاراڭ.

ئاكەچە 【آكەچه】 ئايلا، ئاچا، خانئاچا، ئاغىچا؛ (بۇ يەردە «چە» قوشۇمچىسى ئايال جىنسىنى كۆرسىتىدۇ. م: ئاكە-ئاكەچە...).

ئاكىچى 【آكچى】 «ئاكەچە»گە قاراڭ.

ئاكو 【آكو】 شەخس، ئادەم، ئىنسان.

ئاكىف 【عاكف】 1) تەركى دۇنيا بولۇپ ياشىغۇچى، زاھىت، دەرۋىش؛ 2) ئىخلاسمەن، تەقۋادار، تەڭرىگە چىن دىلىدىن بېرىلىپ ئېتىقاد قىلغۇچى.

ئاگاھ 【آگاه】 (پ) 1) ئاگاھ، خەۋەردار، ۋاقىپ؛ 2) ئەقىللىق، پاراسەتلىك؛ ھۇشيار؛ زېرەك، سەگەك.

«كۆڭۈل دەردىغە بىر دەرمان قىل ئەمدى،
چۇ جانىم دەردىدىن ئاگاھ سەن - سەن.»
— ئاتائى.

دىل ئاگاھ — كۆڭلى تۇيغان، دىلى سەزگەن.

ئاگاھلىغ 【آگاەليغ】 «ئاگاھى»غا قاراڭ.

«ئەيلە ئالغايمەن ساڭا ھەمراھلىغ،
ھالەتىمدىن بۇيلە تاپ ئاگاھلىغ.»
— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئاگاھۋار 【آكاه وار】 (پ) ھۇشيارلىق بىلەن، ئاگاھلىق بىلەن؛ سەگەكلىك بىلەن.

ئاگاھۋەش 【آكاه وش】 (پ) 1) خەۋەردارراق، ئاگاھراق؛ 2) ھۇشياrraق؛ ئەقىللىقراق، پاراسەتلىكرەك؛ سەگەكرەك.

ئاگاھى 【آكاهى】 (پ) 1) ئاگاھلىق، خەۋەردارلىق؛ 2) ھۇشيارلىق، زېرەكلىك، سەگەكلىك.

ئاگەھ 【آگه】 (پ) «ئاگاھ»قا قاراڭ.

ئاگەھى 【آگهى】 (پ) «ئاگاھى»غا قاراڭ.

ئاگىن 【آكين】 (پ) 1) تولۇق؛ ئارىلاش؛ 2) نەقىشلىك.

گۈل ئاگىن — گۈلدار، بېزەلگەن.

ئاڭ I 【آنك】 1) ئەقىل، ئىدراك؛ زېھىن؛ پەم؛ 2) چۈشەنچە، سېزىم؛ 3) ئاڭ.

ئاڭ II 【آنك】 ئوۋ (ئوۋلانغان ياكى ئوۋلىنىدىغان جانۋارلار).

ئاڭا 【آنكا】 ئۇنىڭغا، ئۇنىڭدىن.

«ئاڭا سوردى: نىچۈكدۇر ئول غەرىبىم،
مۇھەببەتدىن ياد ئېتەرمۇ ئول ھەبىبىم.»
— لۇتفى «گۈل ۋە نەۋرۇز».

ئاڭاچە 【آنكاچه】 ئاڭغىچە، ئۇنىڭغا قەدەر.

ئاڭدىبان 【آنكديبان】 تەسادىپى، تۇيۇقسىزلا، ئۇشتۇمتۇت.

ئاڭدىماق 【آنكديماق】 تىڭشىماق؛ پايلىماق، مارىماق.

«خىلۋەتدە ئاڭا بۇ نەۋھەلەر ئىش،
ئاڭدىپ ئاناسى كەمىندە ئېرمىش.»
— نەۋائى.

ئاڭدىنماق 【آنكدينماق】 «ئاڭدىماق»قا قاراڭ.

ئاڭلاماق 【آنكلاماق】 1) پەملىمەك، ئەسلىمەك؛ يادلىماق؛ 2) ئۇقماق، چۈشەنمەك، سەزمەك، بىلمەك.

ئائماق 【آنكماق】 1) ئوُقماق، چۈشەنمەك، پەملەمەك؛ 2) ئەسلىمەك، ياد ئەتمەك.
«دوُر تىشىڭوُ گوُل يۈزۈڭنى ئاڭىپ ئانچە يىغلادىم،
كىم، ماڭا مىڭ نەۋھە بىرلە ئەبرى نەيسان يىغلادى.»
— سەككاكى.

ئائىز 【آنكير】 ئېڭىز.

ئال I 【آل】 1) ئالدى تەرەپ، ھوُزوُرى؛ 2) ئوُدوُل، قارشىسى؛ 3) چىكە، پىشانە؛ 4) جامال، چىراي.
«ئال بىرلە سالدى ئالمە ياڭاقىڭ كۆڭۈلگە تار،
بىر بوُرقە ئال كۆرەيىن ئانىڭ نازوُك ئالىنى.»
— سەككاكى.

ئالىتىنە — «ئالىدا»غا قاراڭ؛
«بوُ شىۋە بىلە سەن يۈرسەڭ ھەر چەمەن ئىچرە،
ھۆر يۈرۈمىگەي ئالتىنە رىزۋان چەمەنىندە.»
— ئاتائى.

ئالىدا — ئالدىدا؛
ئالىغە — ئالدىغا:
«بەزى ئالىغە كېلىپدوُر موُشكىلات،
كىم، سېنىڭ رەئيىڭدىن ئىستەرلەر نىجات.»
— نەۋائى «مەنتىقوُتتەير».

ئالىدا — «ئالىدا»غا قاراڭ؛
ئالىغە — «ئالىغە»گە قاراڭ؛
ئالىندە — «ئالىدا»غا قاراڭ:
«ھەر كۆڭۈلكى جان تىلەر ھەم ۋەسلى جانان ئارزوُلار،
ئەھلى ئىشق ئالىندە موُشرىكدوُركى، ئىمان ئارزوُلار.»
— ئاتائى.

ئال II 【آل】 (ئە) ھال، قىزىل، قىزىل تۈس، قىزغوُچ.
«گوُلىستان زەينى جەمالىڭدىن سېنىڭ،
گوُل خىجىل روُخسارى ئالىڭدىن سېنىڭ.»
— نەۋائى «مەنتىقوُتتەير».

ئال ئەتمەك — قىزىل قىلماق، قىزارتماق؛
ئال ئەيلەمەك — «ئال ئەتمەك»كە قاراڭ؛
بادەئى ئال — قىزىل مەي؛
ھوُللەئى ئال — قىزىل كىيىم.

ئال III 【آل】 (ئە) ھىيلە، نەيرەڭ.

ئال IV 【آل】 (ئە) ئائىلە، خانىدان، ئوُروُغ-توُغقان، قېرىنداش.
ئالى ئەبا — «ئالى نەبى»گە قاراڭ؛

ئالى ئەسهاب ــ سەھابە ئائىلىلىرى، ئەۋلادلىرى؛
ئالى رەسۇل ــ «**ئالى نەبىي**»گە قاراڭ؛
ئالى نەبىي ــ پەيغەمبەر ئائىلىسى؛ (مۇھەممەد پەيغەمبەر، قىزى فاتىمە زوھرا، كۈيئوغلى ھەززەت ئەلى، ئوغۇللىرى ھەسەن ۋە ھۈسەنلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ).

ئالا 【آلا】 «**ئالاي**»غا قاراڭ.

ئالات 【آلات】 (ئە) [بىرلىكى: **ئالەت**] ئەسۋابلار،قوراللار، ياراقلار؛
چىنىنى ئالات ــ چىنە ئىدىشلار.

ئالا توپىلان 【آلا توپيلان】 غەلۋە ـ ماجىرا؛ تەرتىپسىز توپىلاڭ؛ تەرتىپسىزلىك.

ئالاچۇغ 【آلاچوغ】 چەللە، كەپە؛ ئۇۋا.

ئالاچوق 【آلاچوق】 «**ئالاچۇغ**» قا قاراڭ.

ئالاچى 【آلاچى】 قاتىل، ئۆلتۈرگۈچى، جان ئالغۇچى، جاللات.

ئالار 【آلار】 ئۇلار.

«مەسىھا خىزىر ئىدى ئالەمدە جان بەخش،
ئالار ئۇلدەمدە ـ يۇ، بۇ دەمدە سەن ـ سەن.»
ــ لۇتفى.

ئالارتماق 【آلارتماق】 ئالايماق، ئالايتماق؛ غەزەپتىن كۆزى قاراڭغۇلاشماق.

ئالاقماق 【آلاقماق】 تار ـ مار بولماق، بەربات بولماق؛ بۇزۇلماق.

ئالاڭ 【آلانك】 تۆپىلىك، ئېدىر، داۋان؛ ئېگىز ـ پەسلىك، ئىلاسلىق.

«قەتئە قىلغۇنچە رىيا دەشتى ئارا يۈزمىڭ ئالاڭ»
ــ نەۋائى «فەۋائىدۇلكىبەر».

ئالامان 【آلامان】 مۇنتىزىم بولمىغان ئەسكەرلەر (پارتىزان).

ئالامانچى 【آلامانچى】 بۇلانچى، بۇلان ـ تالان قىلغۇچى؛ باش ـ باشتاق، يارىماس.

ئالاۋ 【آلاو】 1) ئوت، يالقۇن، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرغان ئوت؛ 2) ئىسسىق لىق، ھارارەت؛ 3) كۆچمە م: غەيرەتنى يۇقىرى، جۇشقۇن.

«كۆرۈندى ئالاۋدىن ئاڭا بىرنىشان،
ئانى كۆردى مەجنۇن تاپىپ تازەجان.»
ــ ئا.نىزارى «لەيلى ـ مەجنۇن».

ئالاۋلىماق 【آلاوليماق】 يالقۇنلىماق، يالقۇنلاپ يېنىپ تۇرماق، كۆيمەك.

ئالاي 【آلاى】 بۇلغىغۇچى، مىلىگۈچى؛ بويىغان.

چېھرە ئالاي ــ يۈزنى بويىغۇچى؛ ئالدامچى ھىيلىگەر؛
مەي ئالاي ــ مەي يۇققان، مەي ئارىلاش.

ئالايىش 【آلايش】 (پ) بۇلغىنىشلىق، ئىپلاسلىق؛ كىرلىك، خىرە.

ئالائ 【آلأ】 (ئە) نازى ـ نىمەتلەر، يېمەك ـ ئىچمەكلەر، مەئىشەت ئۈچۈن كېرەكلىك نەرسىلەر.

ئالەپەكە 【آلەپكە】 ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالەت 【آلت】 «ئالات» قا قاراڭ.

ئالەم 【عالم】 (ئە) 1) پۈتۈن مەۋجۇدات، بارلىق كائىنات؛ 2) بۇ دۇنيا، دۇنيا، ئالەم.

ئالەمى ئافاق — كەڭ دۇنيا:

«ئالەمى ئافاقنىمۇ گەرچە تاماشا ئەيلەدىم،
لەبلەرىڭگە گەۋھەرۇ لەئلى بەدەخشان ئوخشاماس.»
— «دىۋان سەدائى».

ئالەمى ئەدەم — يوقلۇق دۇنياسى؛
ئالەمى فانى —يوقالغۇچى دۇنيا؛
ئەھلى ئالەم — ئالەم كىشىلىرى؛
پادىشاھى ئالەم — جاھاننىڭ شاھى.

ئالەم ئارا 【عالم آرا】 (ئە + پ) ئالەمنى بېزىگۈچى، دۇنيا زىننىتى.

ئالەم ئاراي 【آلم آراى】 (ئە + پ) «ئالەم ئارا» غا قاراڭ.

ئالەم ئەفرۇز 【عالم افروز】 (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى.

ئالەم پەناھ 【عالم پناه】 (ئە + پ) ئالەمنىڭ (ئالەمدىكى كىشىلەر ۋە مەملىكەتلەرنىڭ) پاناھى.

ئالەمتاب 【عالم تاب】 (ئە + پ) دۇنيانى يورۇتقۇچى، ئالەمگە ئىسسىقلىق بەرگۈچى.

ئافتابى ئالەمتاب — 1) ئالەمنى يورۇتقۇچى قۇياش؛ 2) كۆچمە: قۇياش يۈزلۈك گۈزەل.

ئالەمسوز 【عالم سوز】 (ئە + پ)جاھاننى ئۆرتىگۈچى، كۆيدۈرگۈچى.

«ئىشىق ئالەمسوز ئېرۇر، جانسوز ھەم،
شەۋق ئوتىدىن كۇفر، ئىمان سوز ھەم.»
— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئالەمشۇمۇل 【عالم شمل】 خەلقارا ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان، ئەھمىيىتى ناھايىتى زور.

ئالەمفورۇز 【عالم فروز】 (ئە + پ) «ئالەم ئەفرۇز» غا قاراڭ.

ئالەم گەرد 【عالم كرد】 (ئە + پ) دۇنيا كېزەر؛ تېز يۈرەر، چاپقۇر.

ئالەم گەردلىك 【عالم كردلىك】 دۇنيا كەزمەكلىك، تېز يۈرۈشلۈك، چاپقۇرلۇق.

ئالەمگىر 【عالم گير】 (ئە + پ) دۇنيانى بويسۇندۇرغان، قولغا ئالغان، ئىشغال قىلغان، جاھانگىر.

ئالەمى كۇبرا 【عالم كبرا】 (ئە) 1) چەكسىز ئالەم، پۈتكۈل بارلىق، كائىنات؛ 2) يۈرەك، دىل.

ئالەمىين 【عالمين】 (ئە) ئىككى ئالەم (باقى ۋە فانى دۇنيا).

ئالبان 【آلبان】 زورلۇق بىلەن يۈكلەنگەن مەجبۇرىيەت، سېلىق.

ئالپ 【آلپ】 باتۇر، قەھرىمان، باھادىر، پەھلىۋان.

ئال تامغا 【آل تمغا】 قىزىل تامغا، خان يارلىقلىرىغا بېسىلىدىغان تامغا.

ئالتايى I 【آلتایی】 قىزىل تۇلكە، ئالتاي تۇلكىسى ۋە ئۇنىڭ تېرىسىدىن ئىشلەنگەن جۇۋا.

«قىزىلگۇل تابى يوق ئانچاكى سىماب،
يوق ئالتايىچە يانغان شۇئلەغە تاب.»

— نەۋائى «فەرھاد ـ شىرىن».

ئالتايى 【آلطایی】 «ئالتايى I» گە قاراڭ.

ئالتۇن بىلگە 【آلتون بیلکا】 يارلىق، پەرمان، تۇرك شاھلىرىنىڭ يارلىقى.

ئالتۇنلۇغ چىبىن 【آلتونلوغ چیبین】 تىللا چىۋىن، يالتىراق چىۋىن.

ئالتۇن مۇغ 【آلتون موغ】 كىمخاپ، ئالتۇندىن توقۇلغان رەخت.

ئالتۇن ۋەرەق 【آلتون ورق】 قاشلىق (خال ۋە قاشقا سۇرتىلىدىغان بىرخىل قارابوياق).

ئالچى 【آلچی】 1) ئۇشۇق ئويۇنى؛ 2) ئەلچى؛ 3) تاغ چوققىسى؛ 4) ئۇستۇن، غالىپ.

ئالچىق 【آلچیق】 جاسۇس، ئىشپىيۇن؛ ئەيىار.

ئالدارا تماق 【آلداراتماق】 1) ئالدىراتماق، ئالدىراپ ھەرىكەتلەندۇرمەك 2) گاڭگىراتماق.

ئالداراماق 【آلداراماق】 1) ئالدىرىماق، ئالمان ـ تالمان ھەرىكەت قىلماق؛ 2) گاڭگىرىماق؛ ئۆزىنى يوقىتىپ قويماق؛ تەمتىرىمەك.

ئالداغ 【آلداغ】 ھىيلە، ھىيلە ـ نەيرەڭ.

ئالداغچى 【آلداغچی】 ھىيلىگەر، ئالدامچى، مەككار.

ئالداغلىق 【آلداغلیق】 ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق، مەككارلىق.

ئالغۇن 【آلغون】 تۆپە، ئېگىزلىك؛ كىچىك تاغ.

ئالغىنچى 【آلغینچی】 توپىلىغۇچى، يىغقۇچى.

ئالقاماق 【آلقاماق】 دۇئا قىلماق، ماختىماق؛ قوللىماق.

«سەندە ناز ئولدى نەۋائىدا نىياز ئەرمەس ئەجەپ،
كىم سەن ئانى قارغىغان سايەسىنى ئول ئالقامىش.»

— نەۋائى.

ئالمە باش 【آلمه باش】 ئۆردەكنىڭ بىر تۈرى.

ئالۇچ 【آلوج】 ئالۇچا (ئۆرۈككە ئوخشايدىغان بىرخىل مېۋە).

ئالۇد 【آلود】 (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بۇلغانغان، كىرلەشكەن» گە ئوخشاش مەنىلەرنى بىلدۇرىدۇ؛

خاب ئالۇد ـ ئۇيقۇ باسقان، ئۇيقۇسىرىغان، ئۇيقا ئارىلاش؛

خۇن ئالۇد ـ قان ئارىلاشقان، قان يۇققان، قانلىق، قانغا بويالغان:

«ئېردى باشىدىن ئاياغى خۇن ئالۇد،
كۆڭلى ئوتىدىن ئېردى ئاھىدا دۇد.»

— «تۆت ئىمام تەزكىرىسى».

زەھەر ئالۇد – زەھەر ئارىلاشقان، زەھەر قوشۇلغان، زەھەرلىك؛
مەي ئالۇد – مەي ئارىلاش، مەي يۇققان؛ مەي تەككەن.

ئالۇدە 【آلوده】 (پ) مىلەنگەن، بۇلغانغان، ئىپلاس.
ئالۇدە دامەن – 1) ئىپلاس، يارىماس؛ نومۇسسىز، بۇزۇق؛ 2) ئېتەكگى بۇلغانغان؛
خاك ئالۇدە – توپىغا مىلەنگەن:

«يىقىتمىش ئانى ئىشق غارەت قىلىپ،
ياتىپ خاك ئالۇدە راھەت قىلىپ.»

گەرد ئالۇدە – چاڭ باسقان.

ئالۇدەلىق 【آلودەليق】 ئىپلاسلىق، بۇلغانغانلىق، بۇزۇقلۇق.

ئالۇفتە 【آلفتە】 (پ) 1) بىرىلگەن؛ ئاشىق؛ ھەيران؛ 2) پەرۋاسىز؛ نازۇك تەبىئەت؛ سەتەڭ.

ئالۇفتەۋار 【آلفتە وار】 (پ) ئالىفتىلارچە، ئالىفتىلىق بىلەن ئىش تۇتقۇچى.

ئالىجەناپ 【عالى جناب】 (ئە) 1) ئالىي پەزىلەتلىك، ئۇلۇغ، ئېسىل؛ 2) ئالىي ھىممەت؛ 3) ناھايىتى ياخشى؛ مىسلىسىز.

ئالىفتە 【آلفتە】 (پ) «**ئالۇفتە**» گە قاراڭ.

ئالىم 【عالم】 (ئە) [كۆپلۈكى: ئۇلەما] يۇقىرى ئىلمىي سەۋىيە ئىگىسى، يىتۈك، چوڭقۇر ئىلىملىك.

ئالىمۇلغەيب 【عالم‌الغيب】 (ئە) غايىپ سىرلارنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: خۇدا.

ئالىن 【آلين】 پىشانە، ماڭلاي.

ئالىھى 【آله】 (ئە) تەڭرى، ئىلاھ، خۇدا.
فانۇسى ئالىھى – ئىلاھى پانۇس:

«كۆڭلۈمدە چىراغى ئىشق ياندۇرماق ئۈچۈن،
گوياكى فانۇسى ئالىھى بولدۇم.»

ئالى ھىممەت 【عالى حمت】 (ئە) ھىممىتى يۇقىرى، ساخاۋەتلىك.

ئالىي 【عالى】 (ئە) 1) يۈكسەك، يۇقىرى، ئېگىز، بەلەند؛ 2) ياخشى.
ئالىي بۇرۇج – ئېگىز چوققىلار؛ ئاسمان؛
ئالىي جاھ – ئالىي دەرىجىلىك، ئۇلۇغ، يۇقىرى مەرتىۋىلىك؛
ئالىي دەرگاھ – يۇقىرى دەرىجىلىك؛ قەسر، ساراي؛
ئالىي سىفات – يۇقىرى خۇسۇسىيەتلىك؛
ئالىي شان – يۈكسەك مەرتىۋىلىك؛ ئەڭ قەدىرلىك؛
ئالىي مەقام – يۈكسەك، يۇقىرى دەرىجىلىك؛
ئالىي مەكان – يۇقىرى مەرتىۋىلىك؛
ئالىي نەژاد – يۇقىرى نەسەبلىك، ئالىي جىنسلىق؛
ئالىي نىھاد – زاتى ئۇلۇغ؛

ئالىي ھەسەب ـ يۇكسەك پەزىلەتلىك؛

ئالىي شان ـ ئالىي ۋە مۆئتەبەر پەرمان، پادىشاھلىق پەرمانى.

فەرمانىي , **ئالىيە** 【عاليه】 1) يۇكسەك، ئۇلۇغ، بۈيۈك (ئايال-لارغا قارىتا)؛ 2) ئالىيە (ئىسىم).

ئام 【عام】 (ئە) ئاممە، كۆپچۈلۈك، ئومۇمىي («خاس» نىڭ قارشىسى):

«ئاتائىي خاسلىق دەئۋىي قىلۇرسەن ياخشىلار،
كۆڭۈلدە ساقلاكىم ئەسرۇ ياماندۇر ئام غەۋغاسى.»

— ئاتائىي.

ئام بولماق ـ ئومۇمىي بولماق، كۆپچۈلۈككە يېيىلماق؛

بارى ئام ـ ئومۇمىي رۇخسەت، ئومۇمىي قوبۇل.

ئاماچ I 【آماج】 (پ) نىشان، قارا (ئوق ئېتىپ مەشىق قىلىش ئۈچۈن ئورنى-تىلغان قارا، نىشان تاختىسى).

«سەن بولۇپ تىرتەئىنە ئاماچى،
تاپدى ئەلتاف شاھ نى راجى.»

— كامىل.

ئاماچ ئەيلەمەك ـ مواجاللىماق، نىشانغا ئالماق، قارىغا ئالماق.

ئاماچ II 【آماج】 يەر ئاغدۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان بىرخىل سايمان، بۇقۇسا.

ئاماچخانە 【آماچخانه】 (پ) ئوق ئاتىدىغان جاي، مەشق ئورنى.

ئامادە 【آماده】 (پ) تەييار، تەييارلانغان.

«كى ئامادە قىلدى توي ئەسبابىنى،
زدياپەتكە ئاچتى ھەم ئەبۋابىنى.»

ـ ئا. نىزارى «رابىئە ـ سەئدىن».

ئامادە ئەتمەك ـ «ئامادە ئەيلەمەك»كە قاراڭ؛

ئامادە ئەيلەمەك ـ تەييارلىماق، ھازىرلىماق؛

ئامادە تۇتماق ـ تەييارلىماق؛ تولدۇرماق؛ **ئورنىغا** قويماق؛

ئامادە قىلماق ـ «ئامادە ئەيلەمەك» كە قاراڭ.

ئامال 【آمال】 (ئە) [بىرلىكى: **ئەمەل**] ئۈمىتلەر، تىلەكلەر، ئىستەكلەر، غايىلار.

ئامان 【آمان】 (ئە) ساق ـ سالامەت، ئامان ـ ئېسەن.

ئامەد 【آمد】 (پ) ئامەت، تەلەي؛ بەخت؛ تەقدىر.

ئامراغ 【آمراغ】 يېقىن، ئۈلپەت.

ئامراق 【آمراق】 «**ئامراغ**» قا قاراڭ.

ئاممە 【عامه】 (ئە) «**ئام**» غا قاراڭ.

ئامۇ 【آمو】 ئامۇ دەريا.

ئامۇدە 【آموده】 (پ) 1) تۆلەم، تۆلىتىلگەن؛ 2) بېزىتىلگەن؛ يىپقا تىزىلغان (لەئل ۋە گۆھەر ھەققىدە).

ئامۇرزىش I 【آمورزش】 (پ) «**ئامىرزىش**» قا قاراڭ.

ئامۇرزىش I 【آمرزش】 (پ) «ئامىرزىش» قا قاراڭ.

ئامۇرزىگار 【آمر زگار】 (پ) كەچۈرگۈچى، ئەپۇ قىلغۇچى، كەچۈرىمك قىلغۇچى.

ئامۇز 【آموز】 (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئۆگەنگۈچى، بىلگۈچى، بىلەرمەن، ئالغۇچى» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئىلىم ئامۇز — بىلىم ئالغۇچى؛ ئىلىم ئۆگەنگۈچى.

ئامۇزگار 【آموزکار】 (پ) 1) ئۆگەتكۈچى؛ 2) تەجرىبە كار، بىلەمدان.

«هەرنەكىم كۆردى ئاتامدىن رۇزگار،
هەم ئانى بولدى ماڭا ئامۇزگار.»

— نەۋائى «لىسانۇتتەير».

ئامى 【عامى】 (ئە) ساۋاتسىز، ئوقۇمىغان؛ ئاۋام.

ئامىختە 【آميخته】 (پ) ئارىلاش، ئارىلاشتۇرۇلغان، بىرىكتۈرۈلگەن، قوشۇلغان.

ئامىر I 【آمر】 (ئە) ئەمىر قىلغۇچى، بۇيرۇغۇچى؛ هۆكۈمدار.

ئامىر II 【عامر】 (ئە) ئاۋات، گۈللەنگەن، مەمۇرلۇق.

ئامىرزىش 【آمرزش】 (پ) كەچۈرۈش، ئەپۇ قىلىش، كەچۈرىمك قىلىش.

ئامىز 【آميز】 (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئارىلاش، بىرىككەن، قوشۇلغان، ملەنگەن، ... لىق، ... دار» مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ.

خۇن ئامىز — قانلىق، قانغا مىلەنگەن، قان ئارىلاش:

«كۆزى خۇنغە ئامىز ئېرۇر ئەندەلىب،
قىزىلگۈلنىڭ ئولدى خەزانى قەرىب.»

— ئا. نىزارى «رابىئە - سەئىدىن».

رەڭ ئامىز — رەڭدار، پارلاق.

ئامىزىش 【آميزش】 (پ) ئارىلىشىش، بېرىش - كېلىش.

ئامىل I 【عامل】 (ئە) 1) ئەمەل قىلغۇچى؛ ئىشلىگۈچى؛ ئىشچى؛ 2) ئەمەل-دار، هاكىم.

ئامىل II 【عامل】 (ئە) سەۋەب.

ئامىن 【آمين】 (ئە) پاتىهەدە: «ئىلاها شۇنداق بولسۇن، ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن، دۇئامىزنى قوبۇل قىل» مەنىسىدە ئىشلىتىلىدىغان دۇئا ئىبارىسى.

ئان 【آن】 (پ) ۋاقىت، پەيت، لەهزە، دەم.

بىر ئان — بىردەم.

ئانت 【آنت】 ۋەدە، قەسەم.

«ئانت ئىچىپسەن گويىياكىم ئەهدۇ هۆسنۇڭدە بېگىم،
قىلماغايسەن بىر جەراهەتلىك كۆڭۈل دەرمانىنى.»

— لۇتفى.

ئانتخور 【آنت خور】 قەسەمخور.

ئانجاق 【آنجاق】 شۇنچە، شۇنچىلىك.

AltunOq

«لۇتفى سۆزىنىڭ لۇتفىنە تەبىئىڭ يېتەر، ئانجاق،
ئەھسەنتەكى، مەھبۇبى سۇخەندان يېتىلىپسەن.»
— لۇتفى.

ئانچە [آنچە] بىرمۇنچە، شۇنچە، خېلى.
«قىلىپ رەئنا قەدىڭ يادىن سەھەردە ئانچە يىغلادىم،
كۆزۈمنىڭ جۇيبارى ئىچرە سەرۋى تا رەۋان بولدى.»
— سەككاكى.

ئانچىنان [آنچنان] شۇنچە، شۇنچىلىك؛ شۇنىڭغا قەدەر، شۇنىڭغا ئوخشاش؛ خېلى، خېلىلا.
«بۇ ئوتنى كۆرۈپ شاد ئولۇپ ئانچىنان،
كى ئول شۇئلە سارىغە بولدى رەۋان.»
— ئا. نىزارى «لەيلى - مەجنۇن».

ئاندىماق [آندیماق] «ئاڭدىماق» قا قاراڭ.
ئانقەدەر [آنقدر] شۇ قەدەر، شۇنىڭغا قەدەر، شۇ چاغقىچە.
ئاھ [آه]
ئاھى ئاتەشبار — ئوت چاچقۇچى ئاھ؛
ئاھى دەرد ئالۇد — دەردلىك، ھەسرەتلىك ئاھ؛
ئاھى دىلسوز — دىلنى كۆيدۈرگۈچى ئاھ؛
ئاھى سەخت — قاتتىق ئاھ:
«گورىستانغە بارماق ئىدى ئىككى ۋەقت،
پىنھان - نەۋھە ئەيلەپ ئۇرۇپ ئاھى سەخت.»
— ئا. نىزارى «لەيلى- مەجنۇن».
ئاھى سەرد — سوغۇق ئاھ، ئاچچىق ئاھ تارتىش:
«كۆرۈپ لەيلى ئولدەم چېكىپ ئاھى سەرد،
قىزىلگۈل يۈزى ئىشقىدىن بولدى زەرد.»
— ئا. نىزارى «لەيلى - مەجنۇن».

ئاھە [آهە] پولاتتىن ياسالغان قەدىمكى ئۇرۇش قوراللىرىدىن بىرى.
ئاھەڭ I [آهنگ] (پ) 1) قەست، نىيەت، ئىستەك، ئىنتىلىش؛ 2) باشلاش؛ 3) يۆنىلىش.
ئاھەڭ II [آهنگ] (پ) رەۋىش، تەرز، يوسۇن؛ ئوخشاش، كەبى.
ئايىنە ئاھەڭ — ئەينەككە ئوخشاش، ئەينەكتەك.
ئاھەڭ III [آهنگ] (پ) ئاھاڭ، كۈي؛ تاۋۇش ئېقىمى.
ئاھەڭگى راست — راست — ئاھاڭى، كۈيى.
ئاھەن [آهن] (پ) تۆمۈر.
ئاھەن پارە — پارچە تۆمۈر.

ئاھەنپارە 【آهن پاره】 (پ) پارچە تۆمۈر.

ئاھەنجامە 【آهن جامه】 (پ) تۆمۈرتون؛ تۆمۈرچىلەر ئىش كىيىمى.

ئاھەنرەبا 【آهن ربا】 (پ) 1) ماگنىت؛ 2) كۆچمە م: ئۆزىگە تارتقۇچى، جەلپ قىلـ-
غۇچى، مەپتۇن قىلغۇچى.

ئاھەنگەر 【آهنگر】 (پ) تۆمۈرچى.

ئاھەنگۇداز 【آهن گداز】 (پ) 1) تۆمۈر تاۋلىغۇچى تۆمۈرچى؛ 2) تۆمۈر (چويۇن)
نى ئېرىتىدىغان ئوچاق.

ئاھەنىن 【آهنين】 (پ) تۆمۈردىن ئىشلەنگەن.

ئاھەنىن چەڭ 【آهنين چنگ】 تۆمۈر پەنجە، تۆمۈر پەنجىلىك؛ ناھايىتى كۈچلۈك.

ئاھەنىندىز 【آهنين دز】 (پ) پولات قورغان، مۇستەھكەم قەلئە.

ئاھۇ I 【آهو】 (پ) كىيىك.

ئاھۇ II 【آهو】 (پ) ئەيىب، گۇناھ.

ئاھۇئەفغان 【آهو افغان】 ئاھ - پىغان، نالە - پىغانلار.

«تەزەللۇم تىيرى دەۋراندىن، قۇتۇلماي ئاھۇ ئەفغاندىن،
تويۇپمەن يار ئۈچۈن جاندىن كى باقماڭ ئىنتىزاردىمغە.»
— ئا. نىزارى «رابىئە - سەئىدىن».

ئاھۇبەچچە 【آهو بچه】 (پ) كىيىك بالىسى (ئوغلىقى).

ئاھۇبەررە 【آهوبره】 (پ) «ئاھۇ بەچچە» گە قاراڭ.

ئاھۇتەك 【آهوتك】 كىيىكتەك چاپقۇر.

ئاھۇچەشم 【آهو چشم】 (پ) بوتاكۆز.

ئاھۇزار 【آهوزار】 «ئاھۇ ئەفغان» غا قاراڭ.

ئاھۇفىغان 【آهوفغان】 «ئاھۇ ئەفغان» غا قاراڭ.

ئاھۇگىرلىك 【آهوگيرليك】 ئەيىب تاپماقلىق، ئەيىب ئىزدىمەكلىك.

ئاھۇنالە 【آهوناله】 «ئاھۇ ئەفغان» غا قاراڭ.

ئاھۇۋاۋەيلا 【آهوواويلا】 (پ) ئاھ، ئىھ، ۋايئ (ھەسرەت چېكىش، ئازاپلىنىشقا ئوخشاش
ئىچكى ھېس - تۇيغۇنى ئىپادىلەيدۇ).

«ئاھۇۋاۋەيلا! كۆرۈڭ، بىزلەرنى شەيدا قىلدى ئىشق،
سىررىديۇ پىنھانلارىم بىر - بىر ھۇۋەيدا قىلدى ئىشق.»
— «دىۋان سەدائى».

ئاھۇيى خوتەن 【آهوى ختن】 خوتەن كىيىكى.

ئاھۇيى مۇشك 【آهوى مشک】 (پ) ئىپار كىيىك.

«ئايا دىلبەر ئەگەر كۆرسەڭ ئەمەس ھەر ياسمەن ھاجەت،
يەنە بىر ئۇۋە - ئەنبەر ئاھۇيى مۇشك خوتەن ھاجەت.»
— «دىۋان سەدائى».

ئاھەستە 【آهسته】 (پ) 1) ئاستا، تېۋىشسىز؛ 2) ئالدىرىماستىن، 3) بىلىنەـ
بىلىنمەس، سەل - پەل؛ 4) ھودۇقماستىن، ئېغىر بېسىقلىق بىلەن؛

5) بىلدۈرمەي، بىلىندۈرمەي، ئاشكارە قىلماي، يوشۇرۇنچە؛ 6) ئېھتىياتـ
لىق بىلەن، ئاۋايلاپ، ئاستاغىنە.

ئاھىستە ـ ئاھىستە 【آهسته آهسته】 (پ) ئاستا ـ ئاستا، تىۋىشسىز، تىنچ، جىمجىت، يەڭگىل.

«تۈن ئاقشام كەلدى كۈلبەمگە مېنىڭدەك دىلرەبا يالغۇز،
كۆرۈپ ئاھىستە ـ ئاھىستە ئانىڭدەك بىر سەفا يالغۇز.»

— «دىۋان سەدائى.»

ئاھىستە خۇ(ي) 【آهسته (خوى)】 (پ) سىپايە، سىلىق، نازاكەتلىك، ئەدەپلىك.

ئاھىستەرەۋ 【آهسته‌رو】 (پ) ئاستىلىق، سۇسلۇق؛ ئاستا، سۇس (يول ماڭغاندىكى
ھەرىكەت)، روھسىز.

«ئەي ئەجەل! ئاھىستە رەۋ زۇلمى نەمايان ئەيلەدىڭ،
قىبلەگاھىمنى قارا يەر بىرلە يەكسان ئەيلەدىڭ.»

— ئا. نىزارى «لەيلى ـ مەجنۇن».

ئاۋ 【آو】 شىكار، ئوۋ.

«كۆزى ـ قاشىندىن ئوق ـ يانى كېتەرمەس،
كۆڭۈللەر قۇشلارىن ئاۋلار ھەمىشە.»

— ئاتائى.

ئاۋارە 【آواره】 (پ) 1) سەرگەردان؛ 2) بەختسىز؛ 3) ماكانسىز.

«بىر كۆرۈپ بىچارەلىك بىرلە بولۇپ مەجنۇن سۈپەت،
يۈرگەن ئاۋارە بولۇپ بى خانىمانىم قايدا سەن؟»

— ئا. نىزارى «لەيلى ـ مەجنۇن».

ئاۋازە 【آوازه】 (پ) 1) خەۋەر، دېرەك؛ 2) داڭ، نام، شۆھرەت.

«چىقمادى ئاۋازەئى ئۇمر ئىچىدە سەندىن، ئەغنىيا،
ھاتەمى تەيدەك جەھانگىر ئولغالى ئېھسان كېرەك.»

ئاۋان 【آوان】 (ئە) [بىرلىكى: **ئان**] ۋاقىتلار، زامانلار، دەۋرلەر، چاغلار.

ئاۋەخ 【آوخ】 ئا! ۋاي! ئاھ ـ ۋاھ! (ئۈندەش سۆز).

ئاۋەر 【آور】 (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «كەلتۈرۈدىغان، كەلتۈرگەن، كەلتۈرگۈچى»
قاتارلىق مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛
پەيام ئاۋەر ــ خەۋەر كەلتۈرگۈچى؛
رەشك ئاۋەر ــ قىزغانچۇقلۇق؛
نۇكتە ئاۋەر ــ 1) چوڭقۇر مەنىلىك؛ 2) پاساھەتلىك؛ 3) چىرايلىق سۆز-
لىگۈچى، ياخشى جاۋاب قايتۇرغۇچى.

ئاۋەردە 【آورده】 (پ) كەلتۈرۈلگەن.

ئاۋرىنماق 【آورينماق】 1) ئىنتىزىلمەك؛ 2) بىرنەرسىگە قول تەككۈزمەك؛ 3) تېپىنماق.

ئاۋۇتماق 【آووتماق】 1) يىغىدىن توختاتماق، تەسەللى بەرمەك.

«ئەل ئارا شۆھرەت فەساھەتتىن بولۇپ،

نۇكتە بىرلە غەملىك ئەلنى ئاۋۇتۇپ.»

— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئاۋۇچ 【آوج】 1) ئۇۋۇچ، چاڭگال؛ سىقىم، ئالقان؛ 2) چاۋاك.

ئاۋۇچ ئاچماق — ئۇۋۇچ ئاچماق؛

ئاۋۇچ خاك — (بىر) سىقىم تۇپراق؛

ئاۋۇچ قاقماق — چاۋاك چالماق.

«كىرگامىز ئول شەھ يولىغە جان بىلە،

جان ئاۋۇچلاپ دىيدەئى گىريان بىلە.»

— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

ئاۋۇچلاماق 【آوجلاماق】 ئۇۋۇچلىماق، چاڭگاللىماق، سىقىملىماق.

ئاۋۇرت 【آورت】 قوۋۇز.

ئاۋۇنتۇرماق 【آوونتورماق】 «**ئاۋۇتماق**» قا قاراڭ.

ئاۋىختە 【آويخته】 (پ) ئېسىلغان.

ئاۋىز 【آويز】 (پ) سۆز بىرىكمىسىدە: «ئېسىلغان، ئېسىقلىق» قا ئوخشاش مەنىلەرنى ئىپادىلەيدۇ؛

دەست ئاۋىز — 1) قولدا ئېسىلغان؛ 2) ۋاسىتە؛ قۇتۇلۇش ۋاسىتىسى؛ 3) سوۋغا، ھەدىيە.

ئاۋىزە 【آويزه】 (پ) 1) ئېسىلغان، ئېسىقلىق، ئاسما؛ 2) ھالقا، ئىسىرغا زىرە؛

ئاۋىزەقىلماق — ئاسماق، ئېسىپ قويماق، تاقاپ قويماق.

ئائىد 【عائد】 (ئە) تەئەللۇق، دائىر، تېگىشلىك.

ئائىدە 【عائده】 (ئە) [كۆپلۈكى: ئەۋائىد] تېگىشلىك، باغلىق بولغان (بىرەر نەرسىگە).

ئائىلە 【عائله】 (ئە) 1) خوتۇن؛ 2) ئاتا - ئانا ۋە بالا - چاقىلار.

ئائىنە 【آئينه】 (پ) «**ئايىنە**» گە قاراڭ.

ئايا 【آيا】 (پ) 1) ئەي! ...، ھەي! ... 2) سوراق ۋە ئەجەپلىنىشنى بىلدۈرگۈچى ياردەمچى سۆز: «ئەجىبا، ئۇنداقتا؛ ياكى، بەلكى، ئېھتىمال» مەنىلىرىدە كېلىدۇ.

ئايابىلمەي — نېمە دېيىشنى بىلمەي؛

ئايامەھۋەشا — ئەي مەھۋەش، ئەي ئاي يۈزلۈك!

ئايات 【آيات】 (ئە) [بىرلىكى: **ئايەت**] 1) نىشانلار، بەلگىلەر؛ 2) قۇرئان جۈملىلىرى.

«جەمالىڭ مۇسھەفىنىڭ ئاياتىدىن،

ھەدىسى يۇسۇفى كەنئان بولۇپدۇر.»

— ئاتائى.

ئاياتى شىفا — شىپا بەخىش ئايەتلەر؛

ئاياتى مۇبىن — بايان ئەتكۈچى ئايەتلەر.

ئاياز 【آياز】 1) ئوچۇق ھاۋا، ئايدىڭ؛ 2) كېچىنىڭ سوغۇقى؛ 3) كۆچمە م: ئادىللىق.

«سەيد بىپەرۋا يۇرۇرگەر شەھبازى بولماسا،
مەملەكەت ۋەيران بولۇر شاھنىڭ ئايازى بولماسا.»

— زەلىلى.

ئاياغ 【آياغ】 «ئاياق» قا قاراڭ.

ئاياق 【آياق】 1) قەدەھ، قاچا، كاسا، جام؛ 2) ئاياق، پۇت.

دەۋر ئاياقى — ئايلانغۇچى قەدەھ، دەۋر قەدەھى.

«تۇتار ئېردى ساقى دەما-دەم ئاياق،
بولۇپ مەست، ھېچكىم ئەمەس ئاندا ساق.»

— ئا. نىزارى «مەسئۇد - دىلئارا».

ئاياقچى 【آياقچى】 1) شاراپ قۇيغۇچى، قەدەھ تۇتقۇچى، ساقى؛ 2) مەي ساتقۇچى.

«ئاياقچى ماڭا جام قىل مەرھەبا،
ئانى نۇش ئېتىپ ئۆزنى ئەيلەي فەنا.»

— ئا. نىزارى «لەيلى - مەجنۇن».

ئايالغۇ 【آيالغو】 «ئەيالغۇ» غا قاراڭ.

ئايان 【آيان】 (ئە) كەلگۈچى.

ئايان بولماق — كەلمەك.

ئايەندە 【آينده】 (پ) 1) كەلگۈچى، كېلىدىغان؛ كېيىنكى؛ 2) كېلەچەك، كەلگۈسى.

خۇش ئايەندە — خۇش كەلگۈچى؛ يېقىملىق، گۈزەل تۇيۇلغۇچى.

«ئۇلكى يىقمايدۇر ۋۇجۇدى قەسرىنى ئىشق ئايەندەئى،
ۋەسلى خىلۋەتگاھى دىۋارىنى بۇنياد ئەتمەسۇن.»

— «دىۋانى مەھزۇن».

ئايتمان 【آيتمان】 ئېيتمايمەن.

ئايدىن 【آيدين】 ئايدىڭ (كېچە).

ئايرو 【آيرو】 1) ئايرىم، ئۆزگە، بۆلەك، باشقا؛ جۇدا؛ 2) ئايرىلىپ، ئايرىپ.

سەندىن ئايرو — سەندىن باشقا، سېنىڭسىز.

«ئاندىن ئايرو ئاشىقۇ دىۋانەمەن،
ئەقلۇ ھۇشۇ سەبردىن بېگانەمەن.»

ئايرى 【آيرى】 باشقا، غەيرى؛ بۆلىنىش، تەقسىملىنىش، چېچىلىش

ئايرى - ئايرى 【آيرى آيرى】 باشقا - باشقا.

ئايرىلىق 【آيريليق】 ئايرىلىش، پىراق، ھىجران.

ئاي زەۋرەقى 【آى زورقى】 ئىگىلگەن قېيىققا ئوخشاش، ئىنچىكە يېرىم ئاي شەكلى

ئايىردۇك 【آييردوك】 ئايرىسۇن.

ئايىرداق 【آييرداق】 ئايرىماق، ئايرىلماق، تەقسىملەمەك؛ چاچماق.

ئايىرمان 【آييرمان】 (پ) ئايرىمايمەن.

«ئايىرمان ساچىڭ بەندىدىن مەن كۆڭۈلنى»

— نەۋائى.

ئايىقماق 【آيىقماق】 1) ھېيىقماق؛ 2) ھوشيار تۇرماق.

ئايىلدۇرماق 【آيىلدورماق】 1) ئايرىلدۇرماق؛ 2) ھوشيار قىلماق، ھوشىغا كەلتۈرمەك.

ئايىلماق 【آيىلماق】 ھوشيارلانماق، ھوشىغا كەلمەك، ئۆزىگە كەلمەك؛ تۈزەلمەك.

ئايىم 【آييم】 1) نازىنىن، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، بەرنا؛ 2) يۇقىرى تەبىقە ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ئايال ۋە قىزلارنىڭ ئىسمىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن قوشۇلىدىغان نام؛ 3) ئانا.

«دەۋلەتىڭدىن كۆككە يەتتى بارچە قۇللارنىڭ باشى،
ئۇشبۇ نەتالىئدۇر ئايىم بىزگە يەتسەڭ تاڭ ئاتار.»

— ئاتائى.

ئايىن I 【آيين】 (پ) 1) رەسىم، ئادەت، قىلىق، رەۋىش؛ تەرىز، تەرتىپ، ئۇسۇل؛ مۇراسىم؛ 2) ئوخشاش، كەبى.

ئايىنە ئايىن — ئەينەككە ئوخشاش؛

ئايىنى داد — ئادالەت رەسمى؛

ئايىنى فەساھەت — پاساھەت رەۋىشى؛

ئايىنى فەنا — پانىيلىق تەرزى؛

ئايىنى قەتلۇگىن — ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش ئادىتى؛

ئايىنى ھەرب — ئۇرۇش تەرتىپى؛

ئايىنى ۋىفاق — مۇھەببەت؛ بىرلىكىش؛

شاھلىق ئايىنى — شاھلىق قائىدە ـ يوسۇن:

«شاھلىق ئايىنىغە راجىئ بولاي،
ئۆزگە شەھغە نە ئۈچۈن تابىئ بولاي.»

— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

گەۋھەر ئايىن — گۆھەردەك، گۆھەرگە ئوخشاش.

ئايىن II 【آيين】 (پ) 1) زىننەتلىمەك، بېزىمەك، ياسىماق، پەدەزلىمەك؛ 2) ياسانماق؛ 3) رەتلىك.

ئايىن نەما — چىرايلىق دېزەلگەن.

ئايىنە 【آيينه】 (پ) ئەينەك.

ئايىنەئى باسەفا — يورۇق، نۇرلۇق ئەينەك؛

«ئايىنە سېنىڭ يۈزۈڭ كۆرۈبان،
لاپ ئۇرسا، يۈزۈندە يوق سەفاسى.»

— سەككاكى.

ئايىنە بەند 【آيينه‌بند】 (پ) زىننەتلەش، بېزەش؛ ياساش، پەردەزلەش.

«دىلئارانى ئانداغ تۇتۇپ ئەرجۇمەند،
شەھەرنى تەمام ئەتتى ئايىنە بەند.»

— ئا. نىزارى «مەسئۇد ـ دىلئارا».

ئايىنەدار 【آيينه دار】 (پ) ئەينەك ساقلىغۇچى، ئەينەك تۇتقۇچى.
«لېكىن ئۇلمىش كۆزلەرىمدە گەرچە مەن خەففاش ئەمەس،
ئۇيلە ئالەم قارا كىيىم يەلداغە دۇر ئايىنە دار.»
— تەجەللى.

ئايىنە سان 【آيينه سان】 (پ) ئەينەكتەك، سۈزۈك.

ئايىنە فام 【آيينه فام】 (پ) «ئايىنە گۇن» غا قاراڭ.
«رەھىم ئېتىپ ھالىمغە ئول، باشىم قۇچاغىغە ئالىپ،
تۇتسە يۈزىنى نەفەس تەھقىقىغە ئايىنەفام.»
— «دىۋانى مەھزۇن».

ئايىنەكىردار 【آيينه كيردار】 (پ) «ئايىنە سان» غا قاراڭ.

ئايىنە گۇن 【آيينه گون】 (پ) ئەينەك رەڭ، ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش، يالتىراق سۈزۈك.

ئايىنەۋار 【آيينه وار】 (پ) ئەينەكتەك، ئەينەككە ئوخشاش.
«ئول قىلسبان جىلۋەئى ھۇسن ئاشكار،
سەن كۆڭۈل بىرلە ئاڭا ئايىنەۋار.»
— نەۋائى «مەنتىقۇتتەير».

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: بابا رېھىم مەشرەب.
رەسسام: پ. ۋورونكىن.
1979 - يىلى تاشكەنتتە نەشىر قىلىنغان «مەشرەب شېئىرىيىتىدىن» ناملىق كىتاب-تىن ئېلىندى.

2 - بېتىدە: شىرىن پەرھادنىڭ تۆھپىسىنى تەبرىكلەش ئۇچۇن كەلدى.
موسكۋا «دۆلەتلىك تەسۋىرى سەنئەت نەشرىياتى» تەرىپىدىن 1956 - يىلى نەشر قىلىنغان «ھىندىستان بەدىئى سەنئەت يادىكارلىقلىرى» ناملىق توپلامدىن ئېلىندى.

3 - بېتىدە مەكتەپتە. (سىرلىق ئەينەك قۇتىغا سىزىلغان).
يۇقىرىدىقى «ھىندىستان بەدىئى سەنئەت يادىكارلىقلىرى» ناملىق توپلامدىن ئېلىندى.

4 - بېتىدە: لەيلى بىلەن قەيس مەكتەپتە. («خەمسە نىزامى» غا بېرىلگەن قىستۇرما سۈرەت. 1461 - يىل). ئىستانبول «گۈزەل سەنئەتلەر مەتبەئەسى» تەرىپىدىن 197 - يىلى نەشىر قىلىنغان «ئىسلام رەسىملىرىدىن پارچىلار» ناملىق توپلامدىن ئېلىندى.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

بۇلاق (ئومۇمى 19 ـ سان)

源　泉 (维吾尔文、丛刊、总第19期)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
فورماتى: 1092 × 787 ملليمىتىر 1/16
1986 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى

(ئۈرۈمچى شەھەر ئازاتلىق كوچا 306 №)
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
باسما تاۋىقى: 14.75 قىستۇرما ۋارىقى: 1
1987 ـ يىل 7 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى

كىتاب نومۇرى: M 10098.1128
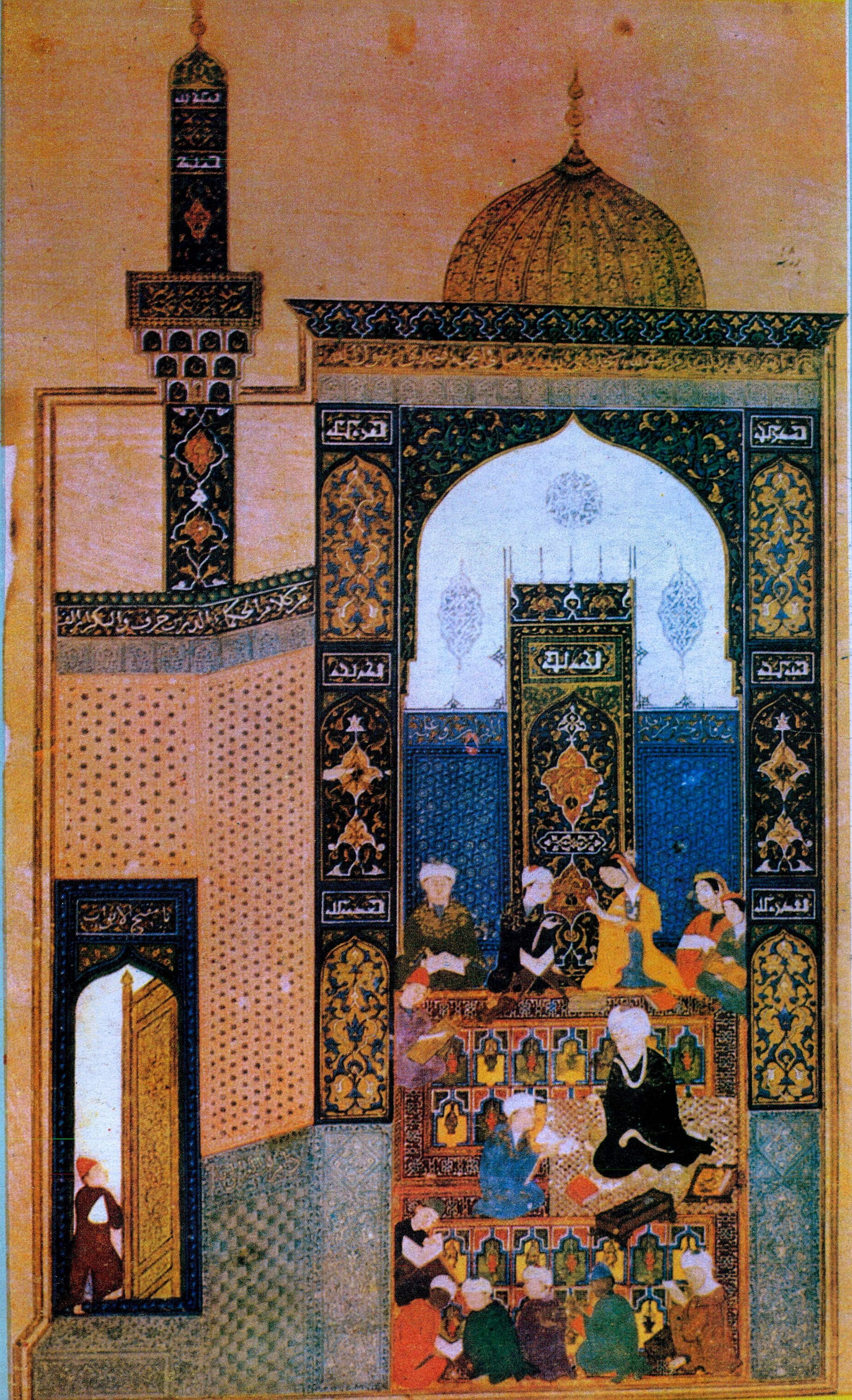
تىراژى: 7000 — 1 باھاسى: 1.30 يۈەن